

LEKSYKA
RELIGIJNO-KOŚCIELNA
W ŁACINIE
ŚREDNIOWIECZNEJ

PRACE INSTYTUTU JĘZYKA POLSKIEGO PAN

173

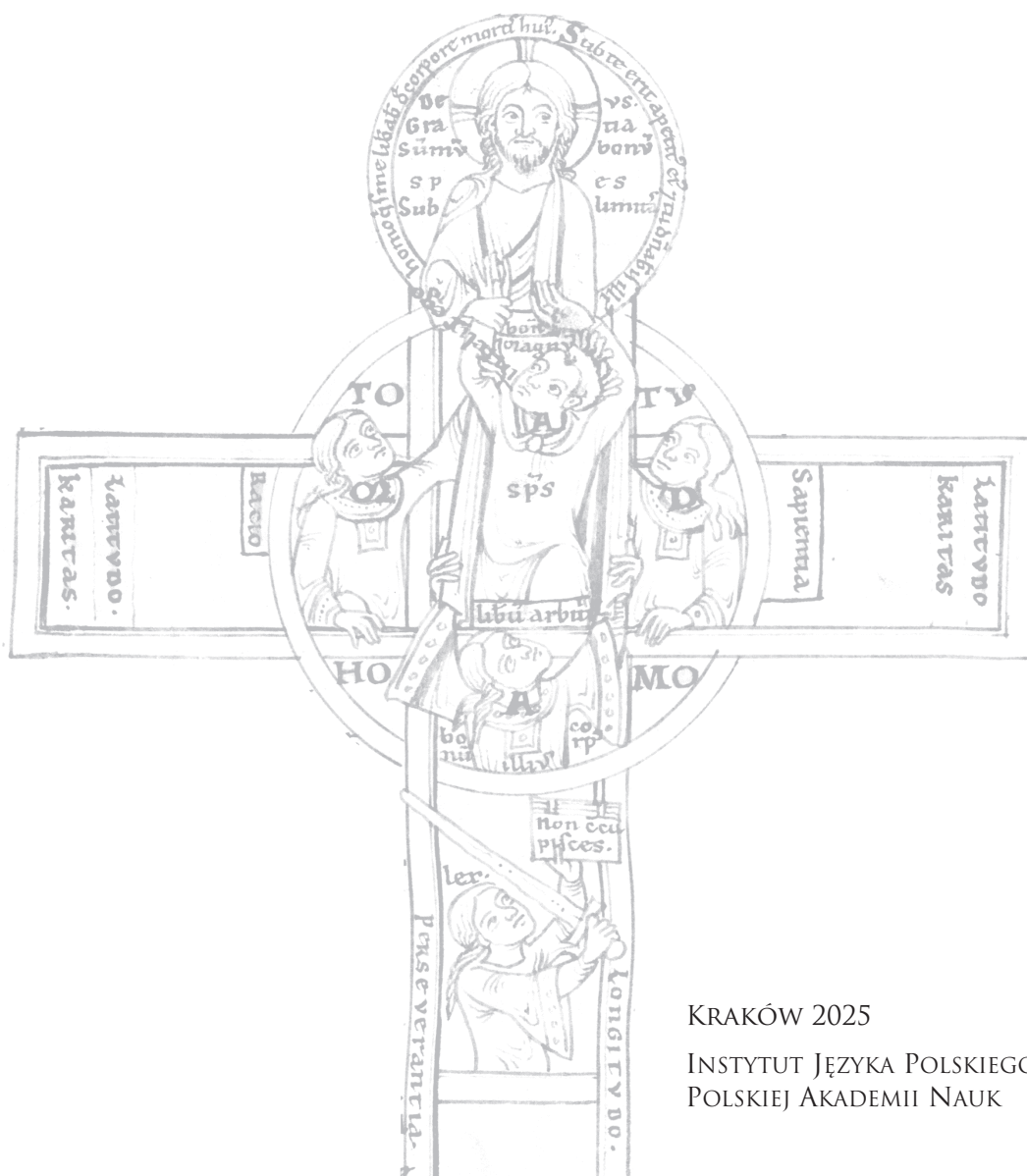
ZESPÓŁ REDAKCYJNY

URSZULA BIJAK, MACIEJ EDER, MICHAŁ RZEPIELA,
ANNA TYRPA, PIOTR ŻMIGRODZKI

ŁUKASZ HALIDA

LEKSYKA
RELIGIJNO-KOŚCIELNA
W ŁACINIE
ŚREDNIOWIECZNEJ

NEOLOGIZMY
SŁOWOTWÓRCZE

KRAKÓW 2025

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Recenzja
prof. dr hab. Krystyna Kleszczowa

Redakcja i korekta
Kinga Dolczewska

Projekt okładki i stron tytułowych
Paweł Sepielak

Wydawca
Instytut Języka Polskiego PAN
al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków
www.ijppan.pl

Na okładce i stronie tytułowej wykorzystano fragment XII-wiecznego rękopisu
Dialogus de laudibus sanctae crucis (Cod. lat. 14159, fol. 6r.), przechowywanego
w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium (domena publiczna)

Publikacja finansowana w ramach konkursu na badania naukowe lub prace rozwojowe
oraz zadania z nimi związane, służące rozwojowi młodych naukowców
w Instytucie Języka Polskiego PAN

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2025

ISBN 978-83-68198-08-9

Skład, opracowanie graficzne, druk i oprawa

Argrafpol sp. z o.o.
ul. Żmudzka 21, 51-354 Wrocław
www.argrapol.pl

SPIS TREŚCI

1. Uwagi metodologiczne	9
1.1. Materiał leksykalny i kryteria jego wyboru	9
1.2. Uzasadnienie i cel opracowania	10
1.3. Stan badań	11
1.4. Struktura opracowania i metoda prezentacji materiału leksykalnego	12
2. Chrześcijańska leksyka łacińska w starożytności i średniowieczu	15
2.1. Chrześcijańska leksyka łacińska w starożytności.....	15
2.1.1. Koncepcja „łaciny chrześcijańskiej” i teoria języka specjalnego.....	15
2.1.2. Propozycje kategoryzacji słownictwa chrześcijańskiego w łacinie starożytnej.....	16
2.1.3. Mechanizmy wzbogacania leksyki chrześcijańskiej w starożytności.....	18
2.1.3.1. Zapożyczenia.....	18
2.1.3.2. Kalki językowe	19
2.1.3.3. Rozszerzenia semantyczne	19
2.1.3.4. Operacje słotwórcze.....	20
2.2. Nowe słownictwo w łacinie średniowiecznej	22
2.2.1. Przyrost słownictwa w łacinie średniowiecznej.....	22
2.2.2. Procesy rozszerzania średniowiecznej leksyki łacińskiej.....	23
2.2.2.1. Rozszerzenia semantyczne	23
2.2.2.2. Zapożyczenia.....	23
2.2.2.3. Operacje słotwórcze.....	24
2.2.3. Hapaksy i kreacje okazjonalne w łacinie średniowiecznej	25
2.3. Słownictwo religijno-kościelne w łacinie średniowiecznej.....	27
2.3.1. Sfera religijno-kościelna w leksyce łaciny średniowiecznej i kryteria tematycznej selekcji materiału językowego	27
2.3.2. Słownictwo tematyczne a leksemy specjalistyczne.....	29
3. Charakterystyka leksyki religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej w ujęciu słotwórczo-semantycznym	31
3.1. Formacje z sufiksami	31
3.1.1. Wprowadzenie.....	31
3.1.2. Formacje nominalne.....	33
3.1.2.1. Formacje z <i>-tor</i> (<i>-sor</i>)	33

3.1.2.2.	Formacje z <i>-trix</i>	38
3.1.2.3.	Formacje z <i>-ista</i>	43
3.1.2.4.	Formacje z <i>-issa</i>	47
3.1.2.5.	Formacje z <i>-ita</i>	50
3.1.2.6.	Formacje z <i>-tio (-sio)</i>	51
3.1.2.7.	Formacje z <i>-atus</i> (paradygmat czwartej deklinacji).....	54
3.1.2.8.	Formacje z <i>-tura</i>	59
3.1.2.9.	Formacje z <i>-tas</i>	61
3.1.2.10.	Formacje z <i>-ia</i>	65
3.1.2.11.	Formacje z <i>-ium</i>	68
3.1.2.12.	Formacje z <i>-ata</i>	70
3.1.2.13.	Formacje z <i>-men</i> i <i>-mentum</i>	71
3.1.2.14.	Formacje z <i>-ismus</i>	73
3.1.2.15.	Formacje z <i>-alis (-aris)</i>	74
3.1.2.16.	Formacje z <i>-ale (-are)</i>	80
3.1.2.17.	Formacje z <i>-ales</i> i <i>-alia</i>	84
3.1.2.18.	Formacje z <i>-arius</i>	87
3.1.2.19.	Formacje z <i>-aria</i>	91
3.1.2.20.	Formacje z <i>-arium</i>	93
3.1.2.21.	Formacje z <i>-torius (-sorius)</i> oraz <i>-toria (-soria)</i>	95
3.1.2.22.	Formacje z <i>-torium (-sorium)</i>	99
3.1.2.23.	Formacje z <i>-anus</i> i <i>-ana</i> oraz <i>-inus</i> i <i>-ina</i>	100
3.1.2.24.	Formacje z <i>-icus, -ica, -acum</i> oraz <i>-icius</i>	104
3.1.2.25.	Formacje z <i>-ivus, -ivum</i> oraz <i>-iva</i>	108
3.1.2.26.	Formacje z <i>-eus (-aneus)</i> i <i>-anea</i>	113
3.1.2.27.	Formacje z <i>-osus</i>	115
3.1.2.28.	Formacje z <i>-bilis</i>	116
3.1.2.29.	Formacje z <i>-ensis</i>	119
3.1.2.30.	Formacje z <i>-atus</i> (paradygmat pierwszej i drugiej deklinacji).....	121
3.1.2.31.	Formacje z sufiksami deminutywnymi	123
3.1.3.	Formacje przysłówkowe.....	128
3.1.4.	Formacje czasownikowe	133
3.1.4.1.	Formacje z <i>-are (-ari)</i>	133
3.1.4.2.	Formacje z <i>-izare</i> i <i>-scere</i>	135
3.1.5.	Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z sufiksami...138	
3.2.	Formacje z prefiksami	139
3.2.1.	Wprowadzenie.....	139
3.2.2.	Formacje z <i>archi-</i>	141
3.2.3.	Formacje z <i>proto-</i>	144
3.2.4.	Formacje z <i>pseudo-</i>	145

3.2.5.	Formacje z <i>co-</i> (<i>com-</i> , <i>con-</i>).....	147
3.2.6.	Formacje z <i>pro-</i>	150
3.2.7.	Formacje z <i>sub-</i>	152
3.2.8.	Formacje z <i>vice-</i>	153
3.2.9.	Formacje z <i>semi-</i>	155
3.2.10.	Formacje z <i>super-</i>	157
3.2.11.	Formacje z <i>in-</i>	161
3.2.12.	Formacje z <i>re-</i>	164
3.2.13.	Formacje z <i>prae-</i> , <i>ante-</i> oraz <i>post-</i>	166
3.2.14.	Formacje z innymi prefiksami.....	169
3.2.15.	Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z prefiksami.....	171
3.3.	Formacje kompozycyjne.....	172
3.3.1.	Wprowadzenie.....	172
3.3.2.	Jukstapozycje.....	173
3.3.3.	Złożenia właściwe.....	175
3.3.3.1.	Złożenia syntetyczne.....	175
3.3.3.2.	Złożenia posesywne.....	180
3.3.3.3.	Złożenia determinatywne.....	182
3.3.3.4.	Hybrydy językowe.....	184
3.3.4.	Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji kompozycyjnych.....	186
4.	Podsumowanie.....	187
	Wykaz skrótów.....	193
	Autorzy średniowieczni.....	193
	Inne.....	193
	Bibliografia.....	195
	Słowniki i korpusy.....	195
	Źródła.....	195
	Opracowania.....	197
	Indeks analizowanych leksemów.....	205
	Indeks osobowy.....	225
	Streszczenie.....	227
	Summary.....	229

1. UWAGI METODOLOGICZNE

Studia dotyczące słowotwórstwa łaciny, w tym łaciny średniowiecznej, podejmowane były przez wielu badaczy (por. 1.3.). Imponujący przyrost słownictwa łacińskiego, odnotowywany w średniowieczu, dostarczał obszernego materiału badawczego. I choć analizy prowadzone były na różnych płaszczyznach, zainteresowania językoznawców nie skupiały się na leksyce tematycznej związanej ze sferą religijno-kościelną. Tymczasem zasadnicza rola religii i Kościoła w średniowieczu, a także ich niezaprzeczalny wpływ na kształt, zwłaszcza leksykalny, języka łacińskiego w tym okresie, niejako w naturalny sposób skłoniły do podjęcia tego tematu i uzupełnienia językoznawczej refleksji w tym zakresie. Niniejsze opracowanie, stawiające sobie za cel przedstawienie słowotwórczo-semantycznej analizy neologizmów religijno-kościelnych poświadczonych w łacinie średniowiecznej, próbuje w pewien sposób zrealizować to zadanie.

1.1. Materiał leksykalny i kryteria jego wyboru

1.1.1. Przy wyborze leksemów stanowiących podstawę niniejszych badań przyjęliśmy cztery podstawowe kryteria: formalne, chronologiczne, dystrybucyjne i tematyczne. Przedmiotem analizy są bowiem neologizmy słowotwórcze (kryterium formalne), utworzone w średniowieczu (kryterium chronologiczne), poświadczone w źródłach *Słownika łaciny średniowiecznej w Polsce* (SŁŚ PL) (kryterium dystrybucyjne) i należące do sfery religijno-kościelnej (kryterium tematyczne)¹.

1.1.2. Za neologizm średniowieczny uznajemy leksem nieodnotowany w *Thesaurus linguae Latinae* (Th.), słowniku obejmującym leksykę łacińską do ok. 600 r., a odnotowany w słownikach łaciny średniowiecznej. Th. jest bowiem bodaj najobszerniejszym leksykonem pozwalającym stwierdzić, czy wyraz został poświadczony w źródłach antycznych. Dodajmy, że taki sposób weryfikacji średniowiecznej proveniencji neologizmu przyjmowany był również przez innych badaczy zajmujących się zagadnieniem nowych wyrazów w łacinie średniowiecznej (por. np. Plezia 1970: 193-196; Rzepiela 2005: 35, przyp. 1).

1.1.3. W określeniu ram chronologicznych analizowanej leksyki podążamy za SŁŚ PL, stanowiącym podstawę ekscerpcji analizowanego tutaj materiału językowego. Słownik ten za bazę źródłową przyjmuje teksty spisane między początkiem XI a połową XVI w. (z przeważającą liczbą tekstów z XV w.) – pojęcie łaciny średniowiecznej należy

---

¹ Na temat kryteriów tematycznej selekcji materiału por. 2.3.1.-2.3.2.

więc w tym kontekście rozumieć szerzej, z uwzględnieniem faktu, że chodzi również o źródła późniejsze, XVI-wieczne.

1.1.4. Podstawę analizowanego materiału stanowią neologizmy słowotwórcze, tzn. nowe wyrazy utworzone z wykorzystaniem mechanizmów słowotwórczych (sufiksacji, prefiksacji i kompozycji) (por. Urbańczyk 1978: 214). Ze względów formalno-semantycznych pod uwagę bierzemy jednak również produkty rekatoryzacji (transpozycji), głównie substancywizacji, oraz zmiany paradygmatu fleksyjnego, jeśli tylko w badanym leksemie wyodrębnić można morfem analizowany w danej sekcji jako formant słowotwórczy (por. 3.1.1.3.). Nie uwzględniamy natomiast neosemantyzmów, neologizmów frazeologicznych i zapożyczeń.

1.2. Uzasadnienie i cel opracowania

1.2.1. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie, jak w łacińskiej leksyce średniowiecznej ze sfery religijno-kościelnej przejawiają się mechanizmy tworzenia nowych wyrazów, jakie relacje zachodzą między danymi procesami słowotwórczymi a semantyką leksemów powstałych w ich wyniku oraz jakie relacje na płaszczyźnie słowotwórczo-semantycznej zachodzą między leksyką religijno-kościelną a resztą łacińskiego słownictwa wieków średnich. Chodzi więc o zaprezentowanie charakterystyki słownictwa religijno-kościelnego łaciny średniowiecznej na tle reszty łacińskiej leksyki średniowiecza, a także na tle słownictwa starożytnego, zwłaszcza chrześcijańskiego. Stąd poza interesującymi nas neologizmami egzemplifikacyjnie przytaczamy ponadto leksemy starożytne oraz wyrazy średniowieczne spoza sfery religijno-kościelnej.

1.2.2. Ekscerpcja materiału leksykalnego ze SŁŚ PL dała również sposobność zaobserwowania, w jakim stopniu tendencje słowotwórcze zaznaczające się w analizowanym słownictwie poświadczonym w źródłach SŁŚ PL znajdują odzwierciedlenie w łacinie średniowiecznej innych regionów Europy, a na ile są specyficzne dla łaciny używanej w średniowieczu na ziemiach polskich. W celach porównawczych i uzupełniających w przypisach podajemy zatem także leksemy religijno-kościelne niepoświadczone w źródłach SŁŚ PL, odnotowane jednak w innych regionalnych słownikach łaciny średniowiecznej.

1.2.3. Zdecydowaliśmy się na analizę neologizmów słowotwórczych, ponieważ to przede wszystkim na ich przykładzie zaobserwować można główne tendencje zaznaczające się w leksyce epoki, a ponadto dostrzec można dzięki nim podobieństwa i różnice między produktami procesów słowotwórczych w różnych okresach, w tym wypadku między procesami zachodzącymi w starożytności i średniowieczu. Co ważne, neologizmy słowotwórcze stanowią bardzo dużą część leksyki średniowiecznej w porównaniu ze słownictwem odziedziczonym, co dostarcza odpowiedniej ilości

materiału do analizy². Wykorzystywanie mechanizmów słowotwórczych w tworzeniu nowych wyrazów było bowiem w łacinie średniowiecznej jednym z najefektywniejszych sposobów rozszerzania słownictwa – uwaga ta dotyczy również leksyki ze sfery religijno-kościelnej (Dinkova-Bruun 2011: 288). Warto także zaznaczyć, że badania nad słownictwem religijnym mają już w językoznawstwie pewną tradycję, a nawet złożyły się na osobą poddyscyplinę, określaną mianem teolingwistyki³. Badania te dotyczyły też słownictwa łacińskiego, przede wszystkim antycznego, by wspomnieć o nurcie analiz odnoszących się do łaciny używanej przez starożytnych autorów chrześcijańskich (por. 2.1.).

1.2.4. Należy również podkreślić, że prowadzone analizy nie zmierzają do zaprezentowania kompletnego zbioru wszystkich neologizmów słowotwórczych należących do sfery religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej. W istocie byłoby to zadanie niemożliwe do wykonania. Wynika to przede wszystkim ze specyfiki materiału łaciny średniowiecznej. Materiał ten jest bowiem ze swej natury nie do końca zamknięty (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 45), gdyż – jak w wypadku źródeł SŁŚ PL – opiera się przede wszystkim na tekstach wydanych współcześnie lub zachowanych w starodrukach. Stąd może się zdarzyć, że wraz z wydaniem kolejnych manuskryptów i dalszą ekscerpcją materiału leksykalnego lista neologizmów poszerzy się o nowe wyrazy, a ustalenia dotyczące frekwencji i chronologii leksemów – zwłaszcza ich status jako *hapax legomena*⁴ oraz odnotowana data pierwszego poświadczenia – ulegną nieznacznej zmianie. Ewentualny przyrost leksemów nie powinien jednak zasadniczo zmienić wniosków wypływających z przedstawionej w niniejszym opracowaniu analizy. Wyekscerpowany zbiór wyrazów jest bowiem wystarczająco obszerny, by na jego przykładzie przedstawić mechanizmy słowotwórcze funkcjonujące w średniowiecznym słownictwie religijno-kościelnym i zauważalne w nim najistotniejsze tendencje.

1.3. Stan badań

1.3.1. Z najważniejszych publikacji i prac dotyczących omawianego zagadnienia należy wymienić przede wszystkim monumentalną monografię Petera Stotza *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, zwłaszcza tom drugi poświęcony słowotwórstwu w łacinie średniowiecznej (*Bedeutungswandel und Wortbildung*) (2000), *Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce* Krystyny Weysenhoff-Brożkowej (1998), a także rozprawę doktorską Michała Rzepieli *Derywacja sufiksalna w łacinie średniowiecznej – rzeczownik* (z 1999 r., której zasadnicze tezy autor zaprezentował w artykule opublikowanym w 2005 r.).

² Według dotychczasowych ustaleń neologizmy stanowią nieco poniżej 50% całego słownictwa łaciny średniowiecznej (por. 2.2.1.2.-2.2.1.3.).

³ Na temat historii terminu i jego zastosowania por. Kucharska-Dreiss (2004).

⁴ W dalszej części niniejszego opracowania posługujemy się przyjętym w polskiej literaturze językoznawczej terminem „hapaks”.

1.3.2. Peter Stotz proponuje bardzo szczegółowe opracowanie dotyczące łaciny średniowiecznej – we wskazanym drugim tomie monografii opisuje jej aspekty słowotwórcze, analizując całość nowego łacińskiego słownictwa średniowiecznego. Badany materiał porządkuje według części mowy i procesów słowotwórczych. Krystyna Weysenhoff-Brożkowa prezentuje różne aspekty średniowiecznych neologizmów łacińskich, w tym m.in. zagadnienia słowotwórcze. Pod uwagę bierze wszystkie części mowy – uwzględnia jednak neologizmy poświadczane wyłącznie w „źródłach polskich”, tzn. odnotowane w SŁŚ PL w tomach I-VI (litery A-O), ale nie w słownikach łaciny średniowiecznej innych regionów. Podobnie z tomów I-VI SŁŚ PL materiał badawczy wyselekcjonował na potrzeby swojej rozprawy doktorskiej M. Rzepiela, który szczegółowej analizie poddał rzeczowniki powstałe w procesie derywacji sufiksальной. Uwzględnił on już jednak nie tylko neologizmy „wyłącznie polskie”, lecz także wyrazy występujące w łacinie średniowiecznej innych regionów.

1.3.3. Z jednej strony nasze analizy wpisują się zatem w badania poświęcone leksyce łaciny średniowiecznej oraz opierają się na ich ustaleniach i przedstawionych w nich przykładach, z drugiej wskutek zastosowanej selekcji materiału stanowią *novum* na gruncie badań nad łacińskim słownictwem doby średniowiecza. W odróżnieniu od wymienionych opracowań w niniejszej publikacji analizujemy leksykę z określonego obszaru tematycznego. Ponadto w porównaniu z pracami K. Weysenhoff-Brożkowej i M. Rzepieli bierzemy pod uwagę całość materiału leksykalnego zgromadzonego dotychczas w kartotece SŁŚ PL, a nie tylko leksemy z alfabetycznego zakresu A-O. Co więcej, w przeciwieństwie do opracowania M. Rzepieli uwzględniamy również neologizmy należące do innych części mowy niż rzeczownik i powstałe nie tylko za pośrednictwem sufiksacji, lecz także prefiksacji i kompozycji (oraz w określonych sytuacjach rekatoryzacji i zmiany paradygmatu fleksyjnego).

1.3.4. Wymienić należy w tym miejscu jeszcze innych badaczy, których ustalenia stanowiły pomoc w opracowywaniu poruszanych tu zagadnień. Wśród autorów zajmujących się słowotwórstwem w łacinie starożytnej byli to przede wszystkim Michèle Fruyt, Chantal Kircher-Durand i Renato Oniga. Natomiast wśród językoznawców, których analizy koncentrowały się na leksyce łaciny średniowiecznej, poza wymienionymi M. Rzepielą, P. Stotzem i K. Weysenhoff-Brożkową wskazać należy tu także Mariana Plezię, pierwszego i wieloletniego redaktora SŁŚ PL.

1.4. Struktura opracowania i metoda prezentacji materiału leksykalnego

1.4.1. Trzon niniejszego opracowania stanowi część materiałowa poświęcona charakterystyce słowotwórczo-semantycznej leksyki ze sfery religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej (3.). Poprzedza ją wprowadzenie dotyczące chrześcijańskiej leksyki łacińskiej w starożytności oraz nowego słownictwa łacińskiego w średniowieczu (2.), kończą zaś podsumowanie (4.), zestawienie bibliograficzne oraz indeksy.

1.4.2. Ponieważ za główne kryterium klasyfikacji analizowanego materiału leksykalnego przyjęto mechanizm słowotwórczy, który posłużył do utworzenia wyrazu, część 3. podzielona została na trzy rozdziały, poświęcone kolejno formacjom z sufiksami (3.1.), formacjom z prefiksami (3.2.) i formacjom kompozycyjnym (3.3.). W rozdziałach obejmujących analizę formacji z sufiksami i prefiksami głównym kryterium pogrupowania materiału leksykalnego był formant słowotwórczy, natomiast w rozdziale zawierającym opis formacji kompozycyjnych kryterium to stanowił typ złożenia. W rozdziale poświęconym formacjom z sufiksami uwzględnione zostały też produkty rekategoryzacji i zmiany paradygmatu fleksyjnego zgodnie z kryterium przedstawionym w 1.1.4.

1.4.3. Wszystkie poddane analizie wyrazy, wyekscerpowane ze SŁŚ PL, zaznaczone zostały pogrubieniem. Po lemmie wyrazu umieszczono w nawiasie kwadratowym informację frekwencyjno-źródłową. Dane frekwencyjne, oparte na aktualnym stanie kartoteki SŁŚ PL, ograniczono do wskazania, czy w wypadku badanego leksemu mamy do czynienia z wyrazem poświadczonym tylko raz. Wśród średniowiecznych neologizmów łacińskich odnotowuje się bowiem dużą liczbę hapaksów, zasadne było zatem wskazanie, czy dotyczy to również leksyki ze sfery religijno-kościelnej, i ustalenie, czy nowe wyrazy z tego zakresu tematycznego były tworamii doraźnymi czy też zakres ich użycia był szerszy. W nawiasie kwadratowym wskazywano także, czy leksem poświadczony został wyłącznie w źródłach SŁŚ PL, a więc czy był w pewien sposób właściwy dla łaciny używanej na ziemiach polskich. Zamieszczona bezpośrednio po lemmie informacja [1 SŁŚ PL] oznacza zatem, że wyraz został poświadczony w materiale średniowiecznym tylko raz i tylko w źródłach SŁŚ PL; informacja [1], że leksem został poświadczony tylko raz w źródłach SŁŚ PL, ale figuruje w słownikach łaciny średniowiecznej innych regionów Europy; informacja [SŁŚ PL], że wyraz poświadczony został tylko w źródłach SŁŚ PL, ale nie jest hapaksem; brak nawiasu kwadratowego wskazuje natomiast, że leksem nie jest hapaksem i poświadczony został w łacinie średniowiecznej również poza źródłami SŁŚ PL.

1.4.4. W cudzysłowie definicyjnym umieszczono znaczenie wyrazu. W wypadku leksemów polisemicznych wskazywano tylko te znaczenia, które odnosiły się do analizowanej sfery tematycznej. Definicje średniowiecznych leksemów poświadczonych w źródłach SŁŚ PL podawano zasadniczo za SŁŚ PL (o ile te leksemy zostały już tam opracowane). Niektóre z tych definicji modyfikowano w celu dokładniejszej eksplikacji znaczenia.

1.4.5. Po definicji podawano informację chronologiczno-dystrybucyjną w postaci daty pierwszego poświadczenia wyrazu we wskazanym znaczeniu religijno-kościelnym w źródłach SŁŚ PL i skrót odnoszący do autora, jeśli analizowany wyraz poświadczony został po raz pierwszy w pismach teologa lub filozofa – chodziło bowiem również o wskazanie (lub przynajmniej oszacowanie), które kategorie i typy słowotwórcze były charakterystyczne dla dyskursu naukowego. Wśród uwzględnianych autorów znaleźli się: Marcin Polak z Opawy, Peregryn z Opoła, Henryk Bitterfeld z Brzegu, Mateusz z Krakowa, Piotr Wysz z Radolina, Stanisław ze Skarbimierza, Paweł Włodkowiec,

Mikołaj z Błonia, Benedykt Hesse, Jakub z Paradyża, Jakub z Gostynina, Jan z Głogowa, Jan ze Stobnicy, Jan z Oświęcimia i Michał Falkener z Wrocławia. W wypadku autorów, ze względu na nie zawsze pewną datację ich dzieł, jako datę pierwszego poświadczenia konsekwentnie podawano (niekiedy z konieczności przybliżony) rok śmierci pisarza. Opis leksemu kończy informacja słotwórcza odsyłająca do jego wyrazu motywującego.

1.4.6. Po każdej sekcji, a także po każdym rozdziale zamieszczono podsumowania frekwencyjno-dystrybucyjne, wskazujące, ile łącznie leksemów odnotowano w danej sekcji lub danym rozdziale, ile z tych leksemów poświadczonych zostało w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL, a ile również poza nimi, ile wyrazów było hapaksami oraz ile leksemów poświadczonych zostało po raz pierwszy u wskazanych teologów i filozofów. W statystykach tych uwzględniono ponadto dystrybucję leksemów pod względem części mowy oraz dystrybucję pod względem chronologii pierwszych poświadczeń w źródłach SŁŚ PL. Wyrazy niefigurujące w SŁŚ PL, ale odnotowane w słownikach łaciny średniowiecznej innych regionów, ze względu na ich suplementarny charakter umieszczano w przypisach, bez podawania informacji frekwencyjno-źródłowej i chronologiczno-dystrybucyjnej.

***

Niniejsze opracowanie jest poprawioną i rozszerzoną wersją mojej rozprawy doktorskiej pt. „Dynamika słotwórczo-semantyczna leksyki ze sfery religijno-kościelnej w polskiej łacinie średniowiecznej” napisanej pod kierunkiem dr. hab. Michała Rzepieli, prof. IJP PAN, oraz dr. Krzysztofa Nowaka i obronionej w Instytucie Języka Polskiego PAN. Badania, których wyniki zostały w niej przedstawione, prowadzone były w ramach kierowanego przez dr. K. Nowaka projektu grantowego „Elektroniczny korpus polskiej łaciny średniowiecznej. Kontynuacja prac”, realizowanego ze środków programu MNiSW pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2023 (nr 0116/NPRH6/H11/85/2018). Wszystkim, którzy w trakcie pracy nad podjętym przeze mnie tematem służyli mi swoją życzliwą radą i cennymi uwagami – przede wszystkim Promotorom i Recenzentom – wyrażam swoją ogromną wdzięczność.

2. CHRZEŚCIJAŃSKA LEKSYKA ŁACIŃSKA W STAROŻYTNOŚCI I ŚREDNIOWIECZU

2.1. Chrześcijańska leksyka łacińska w starożytności

2.1.1. Koncepcja „łaciny chrześcijańskiej” i teoria języka specjalnego

2.1.1.1. Joseph Schrijnen (1932), prekursor tzw. szkoły holenderskiej z Nijmegen, a za nim przede wszystkim jego uczennica Christine Mohrmann (1961: 3-19), wysunęły tezę, zgodnie z którą łacina starożytnych chrześcijan miałaby stanowić język specjalny w obrębie łaciny ogólnej (teoria *Sondersprache/Gruppensprache*). Cechy wyróżniające tę łacinę miałyby być wielopłaszczyznowe i obejmować nie tylko aspekt leksykalny, lecz także semantyczny, morfologiczny i syntaktyczny. Zgodnie z tą koncepcją łacina chrześcijan stanowiłaby swego rodzaju socjolekt będący wariantem łaciny ogólnej używanym przez określoną grupę społeczną.

2.1.1.2. Tezę o łacinie chrześcijan jako języku grupy podjął również Luigi Leone (1971: 7-14), który wyszczególnił kilka czynników dyferencjacji językowej pozwalających traktować łacinę chrześcijańską jako szczególny fenomen językowy¹. Według badacza podstawowym czynnikiem dyferencjacji łaciny ogólnej i chrześcijańskiej były nie tylko chrześcijaństwo i jego światopogląd same w sobie, potrzebujące nowych terminów do wyrażenia nowych treści doktrynalnych, lecz także specyficzna dla chrześcijaństwa mentalność, wyrażająca się w nowych koncepcjach społecznych, stanowczym oddzieleniu od świata oraz głębokim i intensywnym życiu duchowym.

2.1.1.3. Kolejny czynnik miałyby stanowić pojawiające się w pierwszych wspólnotach chrześcijańskich łacińskie przekłady Biblii. Tłumaczenia te nie odznaczały się stylistyczną elegancją, a jedną z podstawowych idei przyświecających tłumaczom była maksymalna wierność tekstowi oryginalnemu zarówno w leksyce i składni, jak i – o ile to było możliwe – w szyku wyrazów i strukturze syntaktycznej. Powodowało to wprowadzenie do tekstu łacińskiego leksemów, wyrażań i konstrukcji nieznanych dotychczas łacinie, które następnie z uwagi na rozpowszechnienie się tekstu biblijnego stawały się akceptowalne i nie odczuwano ich już jako tworów obcych².

¹ Swoje uwagi autor odnosi do pierwszego etapu rozwoju chrześcijaństwa w kręgach łacińskich, tj. do ok. III w., i wskazuje, że po ekspansji chrześcijaństwa i jego rozprzestrzenieniu się w całym ówczesnym świecie język chrześcijan przestał stanowić język grupy i nabrał cech języka ogólnego. O łacinie chrześcijan jako języku grupy pisze również Bourgain (2005: 23).

² Liczne przykłady hebraizmów, greczyzmów i potoczizmów zawartych w Biblii łacińskiej podaje Sheerin (1996: 146-149). Więcej na temat stylu łaciny biblijnej oraz wpływu Biblii na język łaciński por. Ceresa-Gastaldo 1975; Braun 1985; Coleman 1987: 38-43; Stotz 2002: 37-41, 50-56; Melo 2024: 200-202.

2.1.1.4. Dalej czynnikiem omawianej dyferencjacji miałyby być również struktura społeczna pierwszych wspólnot chrześcijańskich. Współtworzyli je ludzie prości i niewykształceni, o niskim statusie społecznym – w ten sposób podstawę łaciny chrześcijańskiej stanowiłby również język potoczny niższych warstw społeczeństwa (por. Kaczmarkowski 1979: 36)³.

2.1.1.5. Leone (za Mohrmann) wskazuje ponadto na czynnik psychologiczny, a dokładniej na swego rodzaju liberalną postawę wobec normy językowej, jaką mieli odznaczać się chrześcijanie, w przeciwieństwie do lingwistycznego normatywizmu i puryzmu warstw wykształconych, chcących chronić łacinę przed innowacjami. Dla chrześcijan, cechujących się w tej kwestii podejściem utylitarnym, łacina miała być bowiem przede wszystkim efektywnym narzędziem przekazu wiary, a nie celem samym w sobie (Bourgain 2005: 23).

2.1.1.6. Teoria *Sondersprache/Gruppensprache* doczekała się licznych głosów krytyki. Podkreślano, że wymieniane charakterystyczne cechy języka chrześcijan zostały wyolbrzymione wskutek zestawienia tekstów chrześcijańskich z klasycyzującymi tekstami łaciny literackiej. Tymczasem łacina używana w kręgach wyznawców Chrystusa miałyby być po prostu konglomeratem archaizmów, neologizmów i hellenizmów z przewagą potocznych. Poza ograniczoną liczbą biblijnych innowacji syntaktycznych język chrześcijan wyróżniałby się w istocie tylko dużą liczbą terminów technicznych (Sheerin 1996: 149-150; por. Denecker 2018).

2.1.2. Propozycje kategoryzacji słownictwa chrześcijańskiego w łacinie starożytnej

2.1.2.1. Jakkolwiek różne byłyby zapatrywania na charakter i status łaciny starożytnych chrześcijan, należy stwierdzić, że głównym – choć nie jedynym – kryterium pozwalającym wyodrębnić ją jako swoisty fenomen językowy są jej warstwa leksykalna oraz innowacje w tym zakresie (Kaczmarkowski 1979: 37; Coleman 1987: 52; Fredouille 1996: 17; Sheerin 1996: 143; Burton 2011: 489)⁴. Wzbogacenie zasobu leksemów używanych przez autorów chrześcijańskich lub w kontekście chrześcijańskim wynikało z potrzeby wyrażenia nowych treści, odnoszących się do pojęć, wierzeń, praktyk i instytucji obcych tradycyjnej kulturze i religijności rzymskiej, takich jak np. pojęcia

³ Podkreślić jednak należy, że już od połowy II w. mówić można w wypadku tekstów chrześcijańskich o łacinie literackiej, zapoczątkowanej wraz z działalnością pisarską Tertuliana, a następnie kontynuowanej przez licznych autorów – ich pisma pod względem stylistycznym niekiedy niewiele odstępowały od klasycznych wzorców. Na przykład styl Laktancjusza (ok. 260-330) Hieronim ze Strydonu określał mianem „quasi fluvius eloquentiae Tullianae” – „jakby rzeką cycerońskiej wymowy” (por. Stotz 2002: 43-44; Halida 2022: 20-21).

⁴ Według Blaise'a (1955: 40) o lingwistycznej oryginalności łacińskojęzycznych wyznawców chrześcijaństwa najdobitniej świadczy jednak warstwa stylistyczna ich tekstów. Ma on na myśli zwłaszcza bogatą metaforykę, której zastosowanie przez autorów chrześcijańskich wynikało z konieczności przedstawienia rzeczywistości duchowych i transcendentnych.

zbawienia, odkupienia, dobrej nowiny, sakramentów, ortodoksji (Kaczmarkowski 1979: 41; Burton 2011: 489; Melo 2024: 197).

2.1.2.2. Podstawowym terminem używanym w opisie słownictwa chrześcijańskiego w łacinie starożytnej jest wprowadzone przez reprezentantów szkoły z Nijmegen pojęcie chrystianizmu (fr. *christianisme*, ang. *christianism*, wł. *cristianismo*), określające zjawiska o charakterze głównie leksykalnym, typowe dla języka używanego przez chrześcijan. Termin ten, upowszechniony przede wszystkim przez Mohrmann (1961: 11, 22, 33), na stałe wszedł do naukowego dyskursu (por. Leone 1971: 14; Loi 1978: 33, 38; Kaczmarkowski 1979: 38-41; Sheerin 1996: 143-145).

2.1.2.3. Chrystianizmy klasyfikowano na różne sposoby. Podział Mohrmann (1961: 21-50) opierał się na trzech kryteriach – semantycznym, formalnym i dystrybucyjnym. W podziale opartym na kryterium semantycznym badaczka wyszczególniła chrystianizmy bezpośrednie i pośrednie. Chrystianizm bezpośredni to leksem odnoszący się wprost do treści chrześcijańskich i wyrażający specyficznie chrześcijańskie idee. Z kolei pośredni to wyraz, który nie wiąże się ściśle z jakimś konkretnym aspektem wiary i życia chrześcijańskiego, ale poświadczony jest wyłącznie w tekstach autorów chrześcijańskich lub na chrześcijańskich inskrypcjach.

2.1.2.4. Kolejne rozróżnienie, oparte na kryterium formalnym, to podział na chrystianizmy leksykalne, semantyczne, słowotwórcze i syntaktyczne. Wśród chrystianizmów leksykalnych wskazuje się przede wszystkim zapożyczenia oraz potoczmy. Chrystianizmy semantyczne to właściwie chrześcijańskie neosemantyzmy, czyli takie leksemy, które w kontekście chrześcijaństwa zmieniły swoje znaczenie lub przybrały nowe (np. *confiteri* ‘wyznawać grzechy, spowiadać się’ oraz ‘wyznawać wiarę’ (por. Melo 2024: 199), *fides* ‘wiara, zbiór prawd wiary’). Do kategorii chrystianizmów słowotwórczych należą neologizmy utworzone na drodze procesów słowotwórczych z wykorzystaniem typowych dla łaciny starożytnej formantów. Wreszcie pojęcie chrystianizmu syntaktycznego obejmuje różne zjawiska składniowe, typowe dla łaciny chrześcijańskiej, najczęściej proveniencji biblijnej, nierzadko będące efektem wpływu składni hebrajskiej lub greckiej, np. tzw. genetiwus intensywności, przydawka przymiotnikowa w miejsce dopełniaczowej, infinitiwus *finalis* i inne (por. Blaise 1955: 75-198).

2.1.2.5. Wreszcie podział chrystianizmów oparty na kryterium dystrybucyjnym to chrystianizmy zupełne (absolutne) i niezupełne (względne). Za chrystianizmy zupełne (absolutne) Mohrmann uznaje zjawiska językowe, które występują tylko w tekstach chrześcijańskich, natomiast za chrystianizmy niezupełne (względne) fenomeny poświadczane przede wszystkim w tekstach chrześcijańskich, ale i występujące poza nimi.

2.1.2.6. W dokonanym krótkim przeglądzie najważniejszych propozycji kategoryzacji leksyki chrześcijańskiej zasygnalizowano już najistotniejsze mechanizmy wzbogacania zasobu łacińskiego słownictwa chrześcijańskiego. Warto w tym miejscu wymienić jednak jeszcze jeden podział chrystianizmów, zaproponowany przez Vincenzo Loia (1978: 33-43). Badacz podzielił chrystianizmy na dwie grupy – chrystianizmy leksykograficzne (wł. *cristianismi lessicografici*) oraz chrystianizmy semazjologiczne

(wł. *cristianismi semasiologici*). Pierwsza grupa obejmuje zapożyczenia, kalki językowe, a także produkty derywacji. Druga grupa to natomiast głównie neosemantyzmy.

2.1.3. Mechanizmy wzbogacania leksyki chrześcijańskiej w starożytności

2.1.3.1. Zapozyczenia

2.1.3.1.1. Fakt, że funkcjonująca jako język Pisma Świętego i liturgii greka była głównym językiem rozprzestrzeniającego się chrześcijaństwa, i to nie tylko na Wschodzie, lecz przez pierwsze dwa wieki także na Zachodzie, satysfakcjonująco wyjaśnia występowanie licznych greckich zapożyczeń w łacinie starożytnych chrześcijan (Norberg 1968: 15-16; Leone 1971: 15; Loi 1978: 33; Poccetti, Poli i Santini 1999: 413)⁵. Zapozyczenia leksykalne to w zdecydowanej większości rzeczowniki. Wśród innych części mowy wyróżniają się jeszcze czasowniki, zwłaszcza zakończone na *-izare*, np. *baptizare* ‘chrzczyć’ (← *βαπτίζειν*) (Burton 2011: 489). Wyrazy z greki zapożyczane były przede wszystkim w celu nazwania instytucji oraz desygnatów konkretnych – chodzi o terminy związane z organizacją i dyscypliną kościelną, życiem liturgiczno-sakramentalnym oraz głoszeniem wiary, np. *apostata* ‘odstępca’ (← *ἀποστάτης*), *apostolus* ‘apostoł’ (← *ἀπόστολος*), *baptisma* ‘chrzest’ (← *βάπτισμα*), *diaconus* ‘diakon’ (← *διάκονος*), *ecclesia* ‘kościół’ (← *ἐκκλησία*), *episcopus* ‘biskup’ (← *ἐπίσκοπος*), *eucharistia* ‘Eucharystia’ (← *εὐχαριστία*), *evangelium* ‘Ewangelia’ (← *εὐαγγέλιον*), *presbyter* ‘prezbiter, kapłan’ (← *πρεσβύτερος*), *propheta* ‘prorok’ (← *προφήτης*).

2.1.3.1.2. Należy podkreślić, że terminy proveniencji greckiej służyły zasadniczo do określania konkretów, natomiast do wyrażenia pojęć abstrakcyjnych, zwłaszcza ściśle teologicznych, używano wyrazów łacińskich (Mohrmann 1961: 119; Norberg 1968: 16; Fruyt 2011a: 155; Melo 2024: 198). I tak – jak zauważa Kaczmarkowski (1979: 41) – nigdy nie doczekały się latynizacji takie terminy greckie jak *σωτήρ* ‘zbawiciel’, *σώζειν* ‘zbawiać’, *λόγος* ‘słowo’, *σαρκικός* ‘cielesny’, *πνευματικός* ‘duchowy’, lecz miały one swe łacińskie odpowiedniki w postaci *salvator*, *salvare*, *verbum*, *carnalis*, *spiritalis*. Według Leonego (1971: 16) ową predylekcję do greki w wypadku konkretów uzasadnić należy faktem, że sprawy konkretne, dotyczące życia i instytucji chrześcijańskich, były pierwszymi rzeczywistościami, z którymi zmierzyć musieli się łacini chrześcijanie i które w pierwszym rzędzie wymagały nazwania. A że podstawowym językiem wczesnego chrześcijaństwa była greka, w naturalny sposób z niej właśnie zapożyczano nowe wyrazy. Ponadto użycie wyrazu pochodzenia greckiego zamiast łacińskiego

⁵ Jak zauważa Gardani (2013: 108-109, 112-113), greka stanowiła najważniejsze źródło zapożyczeń leksykalnych w łacinie, a jej wpływ na słownictwo łacińskie był ogromny na przestrzeni całej historii języka łacińskiego, zarówno w epoce chrześcijańskiej, jak i wcześniej. Obejmował on nie tylko język wyższych warstw społeczeństwa, lecz także klas niższych, a wynikał z intensywnych kontaktów między Grekami i Rzymianami na różnych płaszczyznach, zwłaszcza handlowej i intelektualno-kulturowej.

nierzadko pozwalało uniknąć skojarzeń pogańskich, które wywołałoby użycie wyrazu łacińskiego⁶.

2.1.3.1.3. Fredouille (1996: 17) z kolei, choć uznaje łacińskie słownictwo chrześcijańskie za zależne od greki, określa je mianem oryginalnego i endogenicznego (fr. *original, endogène*), zakorzenionego w systemie leksykalnym i słotwórczym łaciny. Należy jednak podkreślić, że również neologizmy utworzone na podstawie leksemów łacińskich nierzadko były kalkami wyrazów greckich (por. 2.1.3.2.). Dodajmy, że w łacinie w leksyce chrześcijańskiej znalazły się też zapożyczenia hebrajskie, np. *alleluia, amen, gehenna, hosanna, pascha*, przy czym i one przejęte zostały za pośrednictwem języka greckiego (kolejno ἀλληλουιά, ἀμήν, γέεννα, ὠσαννά, πάσχα).

2.1.3.2. Kalki językowe

2.1.3.2.1. W starożytnym łacińskim słownictwie chrześcijańskim leksemy będące kalkami wyrazów greckich, podobnie jak zapożyczenia, stanowiły obszerną grupę wyrazów (Loi 1978: 34-36). Mowa tutaj o leksemach, które w sensie formalnym i semantycznym miały odpowiadać greckim wyrażeniom używanym w Piśmie Świętym (por. Bourgain 2005: 23), a także w dyskursie teologicznym i kaznodziejskim.

2.1.3.2.2. Głównej przyczyny ich powstawania upatrywać należy w czynnikach pozajęzykowych, mianowicie w chrześcijańskiej ortodoksji i wynikającej z niej konieczności wyrażenia treści wiary po łacinie z nie mniejszą precyzją i wiernością, jak dokonywało się to za pomocą języka greckiego. Stąd wśród kalk językowych odnotowano liczne wyrazy ściśle związane z doktryną chrześcijańską. Zasadniczo były to kalki morfologiczne, mające odtworzyć strukturę leksemu greckiego. Przykładami byłyby tutaj wyrazy: *consubstantialis* ‘współistotny’ (← ὁμοούσιος), *unigenitus* ‘jednorodzony’ (← μονογενής), *resurrectio* ‘zmartwychwstanie’ (← ἀνάστασις), *revelatio* ‘objawienie’ (← ἀποκάλυψις), *salvator* ‘zba-wiciel’ (← σωτήρ)⁷.

2.1.3.3. Rozszerzenia semantyczne

2.1.3.3.1. Kolejnym mechanizmem wzbogacającym leksykę chrześcijańską był proces określany mianem rozszerzenia semantycznego (Burton 2011: 489: *semantic extension*), transformacji semantycznej / różnicowania semantycznego (Leone 1971: 17:

⁶ Uwagę Leonego odnieść należy do pierwszego okresu rozwoju łaciny chrześcijan. Z czasem bowiem również wyrazy o pierwotnie wyraźnej konotacji pogańskiej weszły do użycia w dyskursie chrześcijańskim, np. obok rzeczownika *episcopus* na określenie biskupa używano takich leksemów jak *pontifex* lub *antistes* (Burton 2011: 491; Melo 2024: 198).

⁷ Warto przytoczyć tutaj za Burtonem (2011: 490) przykład dwóch wyrazów. Grecki czasownik *εὐαγγελίζεῖν* ‘głosić dobrą nowinę’ w niektórych wczesnych tłumaczeniach biblijnych występował w postaci łacińskiej kalki *benenuntiare* – forma ta nigdy jednak nie zyskała popularności i zamiast niej funkcjonowało zapożyczenie *evangelizare*. Tymczasem grecki czasownik *εὐλογεῖν* ‘błogosławić’ w łacinie występował w postaci kalki *benedicere*, a forma **eulogare* (lub podobna), która byłaby zapożyczeniem, nie jest poświadczona w tekstach starożytnych.

trasformazione semantica / variazione semantica), odnowienia semantycznego (Loi 1978: 39: *rinnovamento semantico*). Używając terminu powszechnego w polskiej terminologii językoznawczej, mówilibyśmy tutaj o neosemantyzmach (por. Urbańczyk 1978: 214), gdyż opisanemu procesowi podlegały wyrazy już istniejące w łacinie (por. Loi 1978: 39-43; Sheerin 1996: 144-145).

2.1.3.3.2. Najczęściej chodziło tu o specjalizację semantyczną (Burton 2011: 490: *semantic focus*), tzn. powstanie nowego znaczenia (lub odcienia znaczeniowego) wyrazu na podstawie znaczenia wyjściowego, np. *gentes* ‘klas. narody’ lub *nationes* ‘klas. ts.’ → ‘chrz. poganie’. Również tutaj zaznaczył się silny wpływ języka greckiego, czego przykładem mogą być takie wyrazy jak *fides* ‘klas. poręka, gwarancja’ → ‘chrz. wiara’ (jako ekwiwalent *πίστις*) lub *salus* ‘klas. bezpieczeństwo, pomyślność, ocalenie’ → ‘chrz. zbawienie’ (jako ekwiwalent *σωτηρία*)⁸. Przykładem wyrazu, który w kontekście chrześcijańskim otrzymał węższe znaczenie, może być także leksem *peccatum* ‘klas. błąd, pomyłka, uchybienie’, ‘chrz. grzech’, który wskazywał już nie tyle ogólnie na przekroczenie normy, ile przede wszystkim na naruszenie prawa Bożego i stan niełaski. Fruyt (2000: 43) pisze w tym kontekście o specjalizacji, w której wyniku wyraz może być używany na określenie nowego desygnatu – podaje przykłady takich leksemów jak *communio* ‘klas. wspólny udział, wspólne posiadanie’ → ‘chrz. wspólnota Kościoła’, *tribulare* ‘klas. wyciskać’ → ‘chrz. prześladować (za wiarę)’ oraz wspomniane *peccatum* ‘klas. błąd’ → ‘chrz. grzech’.

2.1.3.3.3. W niektórych wypadkach neosemantyzacja polegała natomiast na innowacji semantycznej (Burton 2011: 490: *semantic innovation*), w następstwie której związek między znaczeniem klasycznym a chrześcijańskim leksemu był trudny do zauważenia, jak w wyrazach *sacramentum* ‘klas. przysięga’ → ‘chrz. sakrament’ lub *confiteri* ‘klas. wyznawać coś, przyznawać się do czegoś’ → ‘chrz. chwalić’⁹. Burton (2011: 490) wymienia także sytuację, w której dany wyraz używany był w łacinie chrześcijańskiej prymarnie albo wyłącznie w sensie metaforycznym, np. *collyrium* ‘klas. maść (do oczu)’ → ‘chrz. przykre, lecz moralnie korzystne doświadczenie’ lub *flagellum* ‘klas. bicz’ → ‘chrz. cierpienie, nieszczęście’.

2.1.3.4. Operacje słotwórcze

2.1.3.4.1. Choć zapożyczenia, kalki językowe i rozszerzenia semantyczne stanowiły początkowo główne mechanizmy wzbogacania leksyki posługujących się łaciną chrześcijan (jako główne określa je Burton 2011: 489), z czasem coraz większą rolę zaczęły odgrywać neologizmy słotwórcze, utworzone z wykorzystaniem typowych dla łaciny operacji (Melo 2024: 198), głównie sufiksacji i kompozycji. Uaktywnienie się niektórych formantów w tworzeniu nowych wyrazów w łacinie chrześcijan uwidoczniło się już w kalkach językowych, w wypadku których odwzorowywanie greckiego wyrazu

⁸ Fredouille (1996: 17) uznaje te wyrazy za przykłady kalk semantycznych.

⁹ Pod terminem „znaczenie klasyczne” rozumiemy tutaj podstawowe znaczenie, w jakim dany leksem występował w łacinie przed okresem chrześcijańskim, zwłaszcza między I w. p.n.e. i I w. n.e.

obejmowało również formanty słowotwórcze, np. *-tio* ← *-σις*, *-tor* ← *-τηρ*, *-alis* ← *-ιος*, *-izare* ← *-ιζειν*.

2.1.3.4.2. Według Loia (1978: 36) podstawę słowotwórczą nowych formacji w łacinie chrześcijańskiej stanowiły z początku przede wszystkim wyrazy wykorzystywane w dyskursie biblijnym. I tak od wyrazu *sanctus* ‘święty’ utworzono *sanctificare* ‘uświęcać’, a następnie *sanctificator* ‘uświęciciel’ i *sanctificatio* ‘uświęcenie’, od *spiritus* ‘duch’ – *spiritalis* ‘duchowy’, a następnie *spiritaliter* ‘w sposób duchowy’, a od *caro* ‘ciało’ – *carnalis* ‘cielesny’, a następnie *carنالiter* ‘w sposób cielesny’.

2.1.3.4.3. W łacinie starożytnych tekstów chrześcijańskich w wypadku rzeczowników z kategorii *nomina actionis*, podobnie jak w łacinie wcześniejszej (Rzepiela 2005: 36), szczególnie produktywny okazał się sufiks *-tio*, np. *adimpletio* ‘napełnienie, nasycenie’, *emundatio* ‘oczyszczenie’, *praedestinatio* ‘przeznaczenie’, *tribulatio* ‘ucisk’, *vivificatio* ‘ożywienie’ (por. 3.1.2.6.), natomiast w kategorii *nomina agentis* (także podobnie jak wcześniej) – sufiks *-tor* (*-sor*) (Rzepiela 2005: 35-36), np. *annuntiator* ‘ten, który ogłasza’, *confessor* ‘wyznawca’, *illuminator* ‘ten, który oświeca’, *iustificator* ‘ten, który usprawiedliwia’, *miserator* ‘ten, który okazuje litość’, *transgressor* ‘ten, który przekracza (prawo Boże)’ (por. 3.1.2.1.). Jeśli chodzi o przymiotniki, szczególną produktywnością odznaczał się sufiks *-bilis*, np. *acceptabilis* ‘zasługujący na przyjęcie’, *agnoscibilis* ‘poznawalny’, *corruptibilis* ‘zniszczalny’, *passibilis* ‘podlegający cierpieniu’ (por. 3.1.2.28.). Natomiast wśród nowych czasowników w łacinie chrześcijańskiej przeważają formacje z członem *-ficare*, np. *clarificare* ‘oświeślać’, *glorificare* ‘wychwalać’, *vivificare* ‘ożywiać’ (Väänänen 1963: 97) (por. 3.3.3.1.6.)¹⁰.

2.1.3.4.4. Jak zaznaczono, formacje te wpisują się w ogólne tendencje słowotwórcze łaciny starożytnej. Także Mohrmann (1961: 34, 119) zauważa, że mimo pewnych odstępstw od reguł neologizmy powstałe w środowisku chrześcijańskim najczęściej nie odbiegają pod względem słowotwórczym od łaciny ogólnej. Fakt tworzenia nowych wyrazów przez łacińskojęzycznych chrześcijan można również tłumaczyć odejściem od puryzmu językowego charakterystycznego dla łaciny literackiej (por. 2.1.1.5.), którego jednym z przejawów było unikanie tworzenia neologizmów (Mohrmann 1961: 92; Kaczmarkowski 1979: 39).

2.1.3.4.5. W kontekście relacji między zapożyczeniami a wyrazami rodzimymi oraz neologizmami słowotwórczymi w łacinie chrześcijan trzeba wskazać, że wyrazy zapożyczone stawały się integralną częścią łacińskiego systemu leksykalnego. Wprawdzie nierzadko szukano później dla zapożyczeń łacińskich odpowiedników, z których jedne przyjmowały się lepiej (jak w wypadku zapożyczenia *episcopus*, obok którego używano rodzimych leksemów *pontifex*, *antistes*, *praesul*, podobnie

¹⁰ Należy zaznaczyć, że terminu „produktywność” w niniejszym opracowaniu używamy zasadniczo – by posłużyć się terminologią i rozróżnieniem Dokulila (1979: 108-132) – w znaczeniu produktywności empirycznej, przejawiającej się w konkretnej realizacji danego modelu słowotwórczego, nie zaś w znaczeniu produktywności systemowej, rozumianej jako skłonność użytkownika języka do powielania jednostek leksykalnych (por. Kleszczowa 2012 [2002]: 185; 2012 [2006]: 113).

w parze: zapożyczenie *presbyter* – wyraz rodzimy *sacerdos*), drugie gorzej (jak w wypadku zapożyczenia *baptisma* i wyrazu rodzimego *lavacrum*), jednak to zapożyczenia pozostawały wyrazami prymarnie używanymi na określenie danej rzeczywistości. Ponadto zapożyczenia stawały się podstawą tworzenia kolejnych nowych wyrazów, najczęściej przez analogię do schematów derywacyjnych utrwalonych już w łacinie. I tak na podstawie *apostolus* utworzono *apostolatus*, a na podstawie *episcopus* – *episcopatus*, zapewne przez analogię do *consul* → *consulatus*, *magister* → *magistratus*, *princeps* → *principatus*. *Episcopus* stał się również podstawą przymiotnika *episcopalis*, od którego utworzono z kolei przysłówek *episcopaliter* (Leone 1971: 22; Burton 2011: 489). Tego rodzaju formacje stawały się później wzorem dla kolejnych leksemów¹¹. I tak w wiekach późniejszych, zwłaszcza w średniowieczu, to właśnie neologizmy słowotwórcze – powstałe w dużej mierze na bazie leksemów starożytnych, w tym tych zapożyczonych – stanowiły zasadniczą część nowego słownictwa używanego w sferze religijno-kościelnej.

2.2. Nowe słownictwo w łacinie średniowiecznej

2.2.1. Przyrost słownictwa w łacinie średniowiecznej

2.2.1.1. Trudno wyznaczyć wyraźną granicę między łaciną starożytną a średniowieczną. Zmiany zachodzące w języku łacińskim w epoce późnego antyku i w wiekach następnych, prowadzące do ukształtowania się tego, co zwykle nazywać się łaciną średniowieczną, były przedmiotem analiz licznych badaczy (por. np. Norberg 1968: 13-92; Plezia 2001 [1962]: 124-126; Bourgain 2005: 15-52). Przez wielu – jak zauważa Nowak (2017: 170) – za początek łaciny średniowiecznej w ścisłym znaczeniu terminu uważana jest reforma karolińska. Podjęta wówczas próba powrotu do ukształtowanych w starożytności wzorców językowych, a także rozwój sieci szkół przykatedralnych, gdzie nauczano łaciny klasycznej, zdecydowanie przyczyniły się do utrwalenia podziału na języki wernakularne i łacinę średniowieczną, traktowaną już jako język obcy, jak konstatuje Zachara-Związek (2019: 16-17).

2.2.1.2. W porównaniu z łaciną starożytną łacina używana w wiekach średnich w zasadzie nie wykazuje zmian w zakresie fleksji. Znacznie więcej innowacji odnotowuje się w zakresie składni i leksyki (Pawłowski 2014: 158). Podkreślić należy, że powstawanie nowych wyrazów w łacinie średniowiecznej jest powszechnym fenomenem. Wprawdzie statystyki różnią się w zależności od przyjętych kryteriów chronologicznych i materiałowych, zwykle jednak liczbę neologizmów średniowiecznych szacuje się na poziomie nieco poniżej 50% (por. np. Plezia 1970: 195; Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 45; Weyssenhoff-Brożkova 1998: 87; Rzepiela 2005: 35; 2020: 261)¹².

¹¹ O możliwym działaniu tutaj analogii por. Rzepiela (2020: 268-272).

¹² Warto zaznaczyć, że w łacinie średniowiecznej odnotowano również zjawisko odwrotne, mianowicie wychodzenie z użycia wyrazów poświęconych w łacinie starożytnej (Plezia 1970: 194; Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 46). Z użycia wyszły wyrazy związane typowo z epoką starożytną, jej życiem

2.2.1.3. Wysoki przyrost nowego słownictwa w łacinie średniowiecznej uzasadnia się przede wszystkim czynnikami pozajęzykowymi i potrzebą dostosowania języka do wymagań średniowiecznego społeczeństwa – wymagania te związane były z rozwojem różnych dziedzin życia i wiedzy, takich jak religia, edukacja, administracja, wojskowość, sądownictwo lub nauki przyrodnicze (Plezia 2001 [1962]: 127; Cremascoli 2005: 119; Dinkova-Bruun 2011: 287). Z funkcjonalnego punktu widzenia w wypadku łacińskich neologizmów średniowiecznych mówić można zatem przede wszystkim o neologizmach rzeczowych, tzn. wyrazach powstałych z potrzeby nazwania nowych zjawisk i opisania nowych rzeczywistości (por. Buttler 1962: 241-242)¹³.

2.2.2. Procesy rozszerzania średniowiecznej leksyki łacińskiej

2.2.2.1. Rozszerzenia semantyczne

Średniowiecze odcisnęło znaczące piętno na odziedziczonej po starożytności leksyce łacińskiej (Plezia 2001 [1962]: 127; Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 61-62; Bourgain 2005: 99-103). Dinkova-Bruun (2011: 291) wymienia tutaj kilka głównych tendencji. Niektóre wyrazy otrzymywały nowe znaczenie, ponieważ w średniowieczu zmianie uległ kontekst ich użycia, np. *consul* ‘star. konsul’ w średniowieczu otrzymał znaczenie ‘rajcy miejskiego’. Dochodziło również do swego rodzaju „homonimicznego pomieszania” (*homonymic confusion*), np. pod wpływem czasownika *dolere* ‘odczuwać ból’ leksem *dolus* ‘star. podstęp’ zaczął oznaczać ‘ból’, podobnie *iterare* ‘star. powtarzać’ to w średniowieczu także ‘podróżować’ przez skojarzenie z *iter* ‘droga’. Ponadto wiele wyrazów otrzymywało nowe znaczenie, a jednocześnie zachowywało znaczenie starożytne, np. *miles* to ‘żołnierz’, ale też ‘rycerz, osoba należąca do stanu rycerskiego’, a *dux* to ‘wódz, dowódca’, ale też ‘książe’. Podkreślić jednak należy, że znaczenie klasyczne znikało całkowicie względnie rzadko (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 61), natomiast nowe znaczenie zwykle było związane z sensem pierwotnym leksemu¹⁴.

2.2.2.2. Zapożyczenia

Leksyka średniowieczna poszerzała swój zasób również wskutek zapożyczeń (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 53-56; Bourgain 2005: 103-104; Dinkova-Bruun 2011: 289). Z języka greckiego zwykle zapożyczano wyrazy z dziedziny religii, literatury

---

publicznym i administracją (np. leksyka odnosząca się do ofiar rytualnych, igrzysk cyrkowych), a także leksemy poświadczone w traktatach specjalistycznych (np. Witruwiusza, Pliniusza Starszego, Kolumelli). Duża część tego typu wyrazów to starożytne hapaksy oraz leksemy poświadczone w łacinie poklasycznej.

¹³ Fruyt (2000: 29) takie neologizmy określa mianem denotatywnych (denominatywnych, desygnatywnych) i przeciwstawia je neologizmom konotatywnym, niepowstałym z konieczności nominacji nowych obiektów lub zjawisk.

¹⁴ Szczegółowe opracowanie poświęcone semantyce łacińskiej leksyki średniowiecznej przedstawił Stotz (2000: 3-228).

i filozofii, nauk przyrodniczych i medycznych, a także wiedzy technicznej¹⁵. Zapożyczenia z arabskiego zaczęły się pojawiać wraz z przekładami na łacinę dzieł arabskich w XII w., występowały one również w leksyce ze sfery handlowej (Bourgain 2005: 104). Leksemy licznie zapożyczano też z języków wernakularnych, zwłaszcza w wypadku tekstów o charakterze pragmatycznym, dotyczących administracji i życia codziennego – stąd nierzadko wyrazy te odpowiadały niższemu rejestrowi języka¹⁶.

2.2.2.3. Operacje słotwórcze

2.2.2.3.1. W łacinie średniowiecznej przyrost nowego słownictwa był przede wszystkim wynikiem różnych operacji słotwórczych – zwłaszcza sufiksacji, prefiksacji oraz kompozycji. Najwięcej nowych leksemów odnotowano w grupie rzeczowników (por. np. Plezia 1970: 196; Weysenhoff-Brożkowa 1998: 89), wśród których najproduktywniejszym mechanizmem słotwórczym była sufiksacja (Rzepiela 2005: 35). W materiale analizowanym przez Rzepielę (2005: 36) w kategorii *nomina agentis* najpopularniejsze były sufiksy *-tor*, *-arius* i *-ista* oraz żeńskie *-trix* i *-issa*, w kategorii *nomina actionis* były to przyrostki *-tio*, *-tus*, *-tura*, *-men* i *-mentum*, natomiast w kategorii *nomina essendi* sufiksy *-tas*, *-ia*, *-aria*, *-toria*, *-ium*, *-torium* i *-arium*. Wśród przymiotników wysoką frekwencją odznaczały się formacje z *-alis* (*-aris*), *-arius*, *-ilis*, *-bilis*, *-ensis*, *-icus*, *-ivus*, *-inus*, *-orius*, *-osus* i *-ticus* (Weysenhoff-Brożkowa 1998: 98). Nowe czasowniki najczęściej przyjmowały paradygmat pierwszej koniugacji – wśród nich odnotowuje się liczne formacje z *-izare* oraz czasowniki frekwentatywne z *-itare* (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 48). Przysłówki zazwyczaj kończyły się na *-e*, *-(i)ter*, *-tim* – były to zasadniczo formacje odprzymiotnikowe, choć poświadczono są też przysłówki utworzone od innych części mowy, np. od zaimka (*meatim* ‘na mój sposób, po mojemu’ ← *meus* ‘mój’; Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 49-50). Warto podkreślić, że wśród neologizmów średniowiecznych wysoką frekwencją odznaczały się formacje deminutywne (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 47; Bourgain 2005: 104; Rzepiela 2005: 43; Dinkova-Bruun 2011: 287). Niektóre sufiksy były w średniowieczu wykorzystywane rzadko, np. *-tudo*, *-edo* (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 47). Ponadto pojawiły się nowe sufiksy, nieznanne w łacinie starożytnej, np. *-agium* (Stotz 2000: 327-330; Rzepiela 2005: 38; por. 3.1.2.11.3.).

¹⁵ Podkreślić należy, że w leksyce ze sfery religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej wysoką frekwencją odznaczają się zapożyczenia z greki odziedziczone z łaciny starożytnej (por. 2.1.3.1.), np. *diaconus* ‘diakon’, *ecclesia* ‘kościół’, *episcopus* ‘biskup’, *presbyter* ‘prezbiter, kapłan’. Ze starożytności odziedziczone zostały również zapożyczenia hebrajskie (Dinkova-Bruun 2011: 287-289). Na temat wpływu greki na łacińską leksykę średniowieczną por. np. Prinz 1971.

¹⁶ W tym miejscu warto wspomnieć o podstawowym opracowaniu dotyczącym zagadnienia zapożyczeń z polszczyzny w źródłach łacińskich autorstwa Weysenhoff-Brożkowej (1991), która nie tylko szczegółowo opisała występujące w łacinie średniowiecznej polonizmy, lecz także wykazała wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną widoczny w wielu formacjach stanowiących przykłady kalk lek-sykalnych, frazeologicznych, gramatycznych i składniowych.

2.2.2.3.2. Nowe wyrazy z powodem tworzono również za pomocą przedrostków: *ab-*, *ad-*, *ante-*, *circum-*, *con-*, *contra-*, *de-*, *dis-*, *ex-*, *extra-*, *in-*, *infra-*, *inter-*, *intra-*, *iuxta-*, *ob-*, *per-*, *prae-*, *pro-*, *re-*, *retro-*, *sub-*, *super-*, *trans-*, *vice-* oraz za pomocą członów pochodzenia greckiego: *archi-*, *anti-*, *proto-* i *pseudo-*. W leksyce łaciny średniowiecznej dostrzegalna jest też tendencja do tworzenia wyrazów przez kompozycję (Dinkova-Bruun 2011: 287). Najczęściej są to leksemy zbudowane z dwóch członów łacińskich, choć zdarzają się także hybrydy językowe. Istotną rolę wśród złożzeń rzeczownikowych odgrywają w leksyce średniowiecznej wyrazy, w których drugi człon jest pochodzenia czasownikowego (np. *-cola*, *-fex*, *-peta*)¹⁷.

2.2.2.3.3. Wśród średniowiecznych neologizmów utworzonych z wykorzystaniem procesów słowotwórczych zauważalny jest również wzrost produktywności niektórych podstaw słowotwórczych. Chodzi o wyrazy, które w starożytności nie miały swoich derywatów albo miały ich niewiele, natomiast w średniowieczu stały się podstawą nowych leksemów. Nierzadko wiązało się to ze zjawiskiem neosemantyzacji – leksem starożytny otrzymywał w średniowieczu nowe znaczenie, co z kolei uaktywniało procesy derywacyjne. Bautier i Duchet-Suchaux (1985: 48-49) podają kilka przykładów takich formacji. I tak leksemy *oboedire* ‘być posłusznym’, a przede wszystkim *oboedientia* ‘posłuszeństwo’ nie miały w starożytności wielu derywatów. W średniowieczu natomiast wraz z rozszerzeniem znaczenia tego wyrazu i jego użyciem m.in. w kontekście posłuszeństwa władzom kościelnym (w tym zwłaszcza klasztornym) i feudalnym utworzono takie leksemy jak *oboedientialis* ‘dotyczący posłuszeństwa’, *oboedientialiter* ‘z okazaniem posłuszeństwa’, *oboedientarius* ‘ten, kto jest posłuszny’ oraz *oboedimentum* ‘jurysdykcja’.

2.2.3. Hapaksy i kreacje okazjonalne w łacinie średniowiecznej

2.2.3.1. Duża liczba neologizmów w łacinie średniowiecznej to tzw. *hapax legomena*, wyrazy poświadczane w źródłach tylko raz. Na przykład w materiale Rzepieli (2005: 43) hapaksy stanowią aż 54% analizowanych wyrazów. Podobne wyniki przyniosła analiza Bautier i Duchet-Suchaux (1985: 46-47). Z kolei badania Nowaka (2018: 197), uwzględniające cały materiał leksykalny zgromadzony w SŁŚ PL obejmujący litery A-Q, a zatem zarówno neologizmy, jak i wyrazy odziedziczone, wykazały, że hapaksy stanowią mniej więcej 25%.

2.2.3.2. W łacinie średniowiecznej wyraźnie daje się zatem zaobserwować zjawisko tzw. formacji okazjonalnych (efemerycznych), tzn. leksemów utworzonych doraźnie, czasami niejako eksperymentalnie (Bourgain 2005: 104), powstałych pod wpływem określonej sytuacji, morfologicznie jednak najczęściej poprawnych, determinowanych przez system słowotwórczy łaciny¹⁸. W wypadku analizy języka historycznego

¹⁷ Na temat terminów używanych na oznaczenie tego typu złożzeń por. 3.3.3.1.1.

¹⁸ Niektórzy mówią w tym kontekście również o formacjach z zakresu tzw. słowotwórstwa potencjalnego (Buttler 1962: 239; Puzynina 1966; Chruścińska 1978; Kurkowska i Skorupka 2001: 81-85),

wskaznikiem stopnia ustabilizowania wyrazu w systemie językowym może być wyłącznie frekwencja wystąpień danego leksemu w źródłach¹⁹. Według Fruyt (2000: 11-12) formacje okazjonalne są efektem kreacji na płaszczyźnie *discours*, przeciwstawianej *langue*, i stoją one w opozycji do leksemów ustabilizowanych w języku oraz odnotowywanych w słownikach (por. także Rzepiela 2008: 455). Takie formacje powstają – jak zauważa wspomniana badaczka – albo jako spontaniczny akt podmiotu mówiącego, wcześniej nieplanowany, albo jako działanie świadome i przemyślane, a na taki czy inny charakter tworów okazjonalnych wpływ mają przede wszystkim kompetencje językowe użytkowników danego języka. Z jednej strony brak znajomości języka wystarczającej do tego, by móc się w nim swobodnie wyrażać, prowokuje uciekanie się do formacji efemerycznych, choć opartych na analogii i powszechnie znanych modelach słotwórczych. Podobne zachowania można zaobserwować u dzieci w procesie akwizycji języka ojczystego albo u osób dorosłych, gdy posługują się one nie dość dobrze znanym sobie językiem obcym. Z drugiej strony to właśnie wysokie kompetencje językowe i chęć oryginalnego wyrażenia pewnej myśli mogą prowadzić do powstania wyrazów, które później jako zbyt wyrafinowane i odnoszące się do ściśle sprecyzowanego kontekstu nie mają szans na ponowne wykorzystanie (Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 62-63; Fruyt 2000: 12; Rzepiela 2005: 42-43).

2.2.3.3. Teza ta znajduje potwierdzenie w łacinie średniowiecznej – wyrazy będące hapaksami są bowiem poświadczane w niej zarówno w tekstach niższego rejestru, autorstwa ludzi mało wykształconych, którzy nigdy nie nabyli wystarczającej znajomości łaciny, jak i w tekstach teologicznych, których autorów trudno podejrzewać o brak językowych kompetencji. W drugim wypadku można mówić zatem również o indywidualizmach, tzn. wyrazach występujących tylko w języku jednostki, tutaj języku używanym przez danego autora (Buttler 1962: 240). W naszym materiale takie indywidualizmy odnotowano m.in. w pismach Stanisława ze Skarbimierza i Jakuba z Paradyża.

2.2.3.4. Podkreślić należy również, że kreacjom okazjonalnym sprzyjała z pewnością przynależność leksemu do klasy otwartej. W łacinie średniowiecznej przykładem są tu przede wszystkim formacje deminutywne (por. 3.1.2.31.), które ze względu na praktycznie brak jakichkolwiek przeszkód derywacyjnych mogły być tworzone niemal bez ograniczeń. Najczęściej były one zresztą hapaksami (por. Rzepiela 2003: 445; 2005: 43; 2008: 460).

tzn. o wyrazach wprawdzie niewystępujących w języku, ale możliwych do utworzenia na podstawie istniejących modeli słotwórczych. W istocie bowiem każda formacja okazjonalna jest aktualizacją formacji potencjalnej. Teorię wyrazów potencjalnych (możliwych, wirtualnych, poświadczalnych) rozwija również Fruyt (2000: 14-24), podając czynniki sprzyjające ich aktualizacji lub ją uniemożliwiające (por. Rzepiela 2008: 464-465 w odniesieniu do łaciny średniowiecznej).

¹⁹ Związek między frekwencją wyrazu a leksykalną reprezentacją formacji okazjonalnych dostrzega również Conso (2005: 121) w kontekście formacji z członem *semi-*.

2.3. Słownictwo religijno-kościelne w łacinie średniowiecznej

2.3.1. Sfera religijno-kościelna w leksyce łaciny średniowiecznej i kryteria tematycznej selekcji materiału językowego

2.3.1.1. Jedną ze sfer nowego słownictwa łaciny średniowiecznej wyodrębnianą przez Dinkovą-Bruun (2011: 287-289) jest sfera religii i Kościoła. Ze względu na dominującą rolę Kościoła i religii w kulturze średniowiecza oraz ich wpływ na różne sfery życia ówczesnego społeczeństwa wyszczególnienie dokonane przez wspomnianą badaczkę jest z pewnością uzasadnione. Kościół był bowiem jednym z głównych czynników wpływających na łacinę średniowiecza i modelujących ją, zwłaszcza – co pokazują wyniki badań zaprezentowane w niniejszym opracowaniu – w warstwie leksykalnej. Stał się on też jednym z jej podstawowych nośników – tam bowiem, gdzie dotarł Kościół, dotarła i łacina.

2.3.1.2. W wypadku leksyki ze sfery religijno-kościelnej, podobnie jak w wypadku reszty słownictwa, łacina średniowieczna z jednej strony przejęła dziedzictwo łaciny starożytnej, tutaj zwłaszcza biblijnej i patrystycznej, z drugiej podlegała intensywnemu rozwojowi i była adaptowana do zmieniających się warunków. Wśród wyrazów należących do analizowanej sfery tematycznej możemy wyróżnić leksemy odziedziczone, należące do zasobu słownictwa starożytnych autorów chrześcijańskich, wyrazy odziedziczone, które w procesie neosemantyzacji otrzymały w średniowieczu znaczenie religijno-kościelne, wreszcie neologizmy słowotwórcze. W przeciwieństwie do epoki starożytnej to tworzenie nowych wyrazów było w średniowieczu najprawdopodobniej najefektywniejszym sposobem poszerzenia zasobu leksyki ze sfery religii i Kościoła (Dinkova-Brunn 2011: 288).

2.3.1.3. Należy zaznaczyć, że w obrębie analizowanego słownictwa można wyszczególnić różne podzbiory tematyczne – omawiana leksyka odnosiła się bowiem do różnych obszarów, w tym teologii, liturgii, administracji, prawa, dyscypliny kościelnej itd. By uniknąć zagłębiania się w owe różnice, w niniejszym opracowaniu mówimy o leksyce religijno-kościelnej, gdyż uwzględniamy leksemy odnoszące się zarówno do sfery wiary i pobożności, jak i organizacji oraz ustroju Kościoła.

2.3.1.4. W różnych słownikach posługujących się klasyfikacją tematyczną, a także w opracowaniach poświęconych słownictwu tematycznemu uwzględnia się leksykę religijną jako autonomiczny zakres słownictwa (por. np. Batko-Tokarz 2019: 232-233). O wiele istotniejszą kwestią – jak się zdaje – jest jednak wyznaczenie zakresu wyrazów, które mają być objęte ową klasyfikacją tematyczną, a przede wszystkim ustalenie, które części mowy powinny podlegać takiej klasyfikacji.

2.3.1.5. Jedną z wprowadzonych do leksykografii propozycji jest w tym względzie podział na wyrazy tematyczne i atematyczne (za Batko-Tokarz 2018: 83-85; 2019: 139-140). W wypadku wyrazów atematycznych ich pojawienie się w tekście nie zależy od danego tematu – służą one raczej do mówienia na temat rzeczy niż, jak to formułuje

Batko-Tokarz (2019: 139) za Miodunką, do wyrażania rzeczy samych. I przeciwnie – wyrazy tematyczne są mniej lub bardziej związane z danym tematem, a ich użycie zakłada wprowadzenie do tekstu określonych tematycznie treści, faktów i idei. Istotne w tym podziale okazuje się też kryterium frekwencyjne – wyrazy o wysokiej frekwencji, takie jak zaimki, przymyki, spójniki, ale także odznaczające się wysoką frekwencją rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki o znaczeniu ogólnym najczęściej należą do kategorii leksemów atematycznych. Za wyrazy atematyczne należy również uznać leksemy o ogólnym znaczeniu, które dałoby się zaklasyfikować do wielu kategorii tematycznych, lecz do żadnej z nich pierwszorzędnie (Batko-Tokarz 2019: 146).

2.3.1.6. Przy ustalaniu zakresu tematyczności badacze odwołują się jednak przede wszystkim do ogólniejszego podziału leksemów, mianowicie na autosemantyczne i synsemantyczne (za Batko-Tokarz 2019: 140-144). I tak jako jednostki autosemantyczne określa się leksemy mające samodzielne znaczenie leksykalne i mogące funkcjonować jako człony zdania – zaimki ze względu na funkcję wskazującą, liczebniki ze względu na funkcję szeregującą, czasowniki, ponieważ nazywają proces, rzeczowniki, ponieważ nazywają przedmiot, przymiotniki, ponieważ nazywają jego cechy, i przysłówki, ponieważ nazywają cechy procesu. Leksemy synsemantyczne to natomiast wyrazy pełniące funkcję pomocniczą względem leksemów autosemantycznych i wskazujące na relacje między wyrazami lub członami wypowiedzi. Jako niepoddawalne kategoryzacji semantycznej klasyfikowane są one wyłącznie według kryteriów syntaktycznych. Chodzi tu o przymyki, spójniki i partykuły²⁰. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszystkie jednostki autosemantyczne klasyfikowane są automatycznie jako jednostki tematyczne. Wśród nich najczęściej są bowiem brane pod uwagę jednostki nazywające, a zatem czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki i przysłówki. Dodajmy jeszcze, że za prototypową część mowy w klasyfikacjach tematycznych uznaje się rzeczownik, natomiast za odgrywającą niewielką rolę najczęściej uznaje się przysłówek (Batko-Tokarz 2019: 141-142).

2.3.1.7. W niniejszym opracowaniu za podstawowe kryterium tematycznej selekcji słownictwa przyjęto właśnie podział wyrazów na autosemantyczne i synsemantyczne. Pominięto więc przymyki, spójniki oraz partykuły. Nie tylko bowiem w żaden szczególny sposób nie wiążą się one ze sferą religijno-kościelną, lecz także zazwyczaj nie są przedmiotem zainteresowań słowotwórstwa. Nie uwzględniano również zaimków, liczebników i wykrzykników, ponieważ uznano je za jednostki zasadniczo atematyczne. Pod uwagę wzięto natomiast słownictwo nazywające, czyli rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki oraz czasowniki. Wyrazy należące do tych części mowy nie tylko dało się bowiem zaklasyfikować do sfery religijno-kościelnej, lecz także omówić pod kątem słowotwórczym. Uwzględniano zarówno leksemy monosemiczne, jak i polisemiczne, jeśli tylko jedno ze znaczeń pozwalało na zaklasyfikowanie wyrazu do analizowanej sfery (por. Batko-Tokarz 2018: 84; 2019: 146-147).

²⁰ Niejasny pozostaje status wykrzykników, które są zaliczane albo do autosemantycznych, albo do synsemantycznych części mowy. Podobna niejasność pojawia się także w wypadku zaimków (Batko-Tokarz 2019: 142-143).

2.3.1.8. W tematycznej selekcji materiału językowego istotne było również kryterium kontekstowe. Przez pojęcie kontekstu językowego rozumiemy element lub zespół elementów występujących w tekście bezpośrednio przed daną jednostką lub/i bezpośrednio po niej, pod wpływem których jednostka ta może ulegać modyfikacjom zwłaszcza na płaszczyźnie semantycznej (por. Zawadowski 1951; Boniecka 1994; Przybyszewski 2009). Z uwagi na to kryterium nierzadko analizowany leksem podajemy wraz z towarzyszącym mu elementem kontekstowym. Dodajmy, że w selekcji badanego materiału ważna okazywała się także dystrybucja leksemu w źródłach. Niekiedy bowiem to poświęcenie wyrazu w określonym typie tekstu, np. kazaniach, pozwalało stwierdzić, że mamy do czynienia z leksemem należącym do sfery religijno-kościelnej (por. Halida 2021b).

2.3.2. Słownictwo tematyczne a leksemy specjalistyczne

2.3.2.1. Należy ponadto podkreślić, że do wyrazów objętych niniejszą analizą zaliczyliśmy zarówno leksemy nienacechowane, przynależące zasadniczo do języka ogólnego, ale które na podstawie przedstawionych wyżej kryteriów można było sklasyfikować tematycznie i przyporządkować do sfery związanej z religią oraz Kościołem, jak i leksemy nacechowane, specjalistyczne, zawężone w zakresie swego użycia do warstwy terminologicznej, których – jak można przypuszczać – czynną znajomością odznaczyli się przede wszystkim specjaliści, a użytkownicy niespecjaliści mogli znać je raczej tylko biernie lub nawet nie znać ich wcale (por. Bobrowski 2018: 72).

2.3.2.2. Jak zauważa Cabré (1999: 7), język specjalistyczny stanowi podzbiór języka ogólnego. Leksemy specjalistyczne nie są zatem jakimiś sztucznie wydzielonymi jednostkami, lecz integralną częścią leksykonu danego języka naturalnego. Owa ścisła zależność między językiem specjalistycznym a językiem ogólnym znajduje wyraz w zjawisku określanym przez Buttler (1979a: 58) mianem osmozy leksykalnej – nierzadko bowiem leksemy języka ogólnego przenikają do warstwy specjalistycznej i poddawane są specjalizacji (terminologizacji), natomiast wyrazy specjalistyczne wykorzystywane są niekiedy w kontekście niespecjalistycznym (determinologizacja) (por. Buttler 1979a; 1979b; Lukszyn i Zmarzer 2006: 19-20; Halida 2021a: 186). W analizie słownictwa tematycznego zasadne jest zatem uwzględnienie zarówno jego warstwy specjalistycznej, leksemów będących narzędziem komunikacji między specjalistami, jak i warstwy ogólnej²¹.

²¹ Dodajmy, że takie samo rozwiązanie przyjęto w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*, w którym podziałem na pola tematyczne objęto zarówno słownictwo ogólne, jak i leksykę specjalistyczną, opatrzoną kwalifikatorami specjalistycznymi.

3. CHARAKTERYSTYKA LEKSYKI RELIGIJNO-KOŚCIELNEJ W ŁACINIE ŚREDNIOWIECZNEJ W UJĘCIU SŁOWOTWÓRCZO-SEMANTYCZNYM

3.1. Formacje z sufiksami

3.1.1. Wprowadzenie

3.1.1.1. Derywacja to mechanizm morfologiczny służący do tworzenia nowych wyrazów za pomocą dodania morfemu słowotwórczego (afiksu) do leksemu stanowiącego jej podstawę (Oniga 2014: 150). Tak rozumiana derywacja określana jest mianem afiksальной lub dodatniej (Nagórko 2011: 193-195). Przyłączanym morfemem słowotwórczym jest najczęściej prefiks – wówczas mowa o prefiksacji (por. 3.2.1.) – lub sufiks – wtedy mowa o sufiksacji¹. Sufiksacja była w łacinie starożytnej najczęściej wykorzystywanym procesem słowotwórczym (Dinu 2010: 117; Fruyt 2011b: 175). Mechanizm ten produktywny był w wypadku rzeczowników, przymiotników, przysłówków i czasowników, jednak ze zdecydowaną przewagą pierwszych dwóch kategorii (Fruyt 2011b: 157). Również w łacinie średniowiecznej sufiksacja była podstawowym procesem słowotwórczym – dla przykładu w materiale badanym przez Rzepiełę (2005: 35), obejmującym formacje rzeczownikowe, niemal połowa leksemów została utworzona w wyniku przyłączenia sufiksu. Wysoką produktywność mechanizmu sufiksacji w łacinie średniowiecznej potwierdziła także analiza, której wyniki przedstawione zostały w niniejszym opracowaniu (por. 3.1.5., 4.7.). Jak zauważa Kircher-Durand (2002a: 7), choć liczba sufiksów jest ograniczona, pozwalają one tworzyć nieograniczoną liczbę leksemów w obrębie ustalonych w danym języku reguł derywacyjnych.

3.1.1.2. W odróżnieniu od mechanizmu prefiksacji dodanie sufiksu zazwyczaj zmienia kategorię gramatyczną wyrazu motywującego, stąd w wypadku sufiksacji mówić można m.in. o rzeczownikach odczasownikowych, przymiotnikach odczasownikowych, przymiotnikach odrzeczownikowych i rzeczownikach odprzymiotnikowych (Oniga 2014: 156-157), choć odnotowuje się też takie derywaty sufiksalne, które w porównaniu z wyrazem motywującym nie wykazują zmian w zakresie kategorii gramatycznej. Niektóre sufiksy, określane przez Onigę (2014: 158-159) mianem ewaluatywnych, wprowadzają ponadto dodatkowe nacechowanie znaczeniowe w porównaniu ze znaczeniem

¹ Możliwe jest również dodanie infiksu, przy czym w łacinie, w przeciwieństwie do prefiksów i sufiksów, ich stosowanie było – jak zauważa Oniga (2014: 150) – dość ograniczone.

podstawy słowotwórczej. Na podstawie kryterium gramatyczno-semantycznego w systemie słowotwórczym łaciny można wyróżnić zatem cztery rodzaje derywatów utworzonych przez sufiksację (por. Fruyt 1984: 255-261; Touratier 1994: 312-315; Kircher-Durand 2002a: 9):

- 1) derywaty należące do innej kategorii gramatycznej niż wyraz motywujący, niemające dodatkowego nacechowania znaczeniowego, np. *laudatio* ‘chwalenie’ ← *laudare* ‘chwalić’ (*subst.* ← *v.*);
- 2) derywaty należące do tej samej kategorii gramatycznej co wyraz motywujący, niemające dodatkowego nacechowania znaczeniowego, np. *consulatus* ‘konsulat, urząd konsula’ ← *consul* ‘konsul’ (*subst.* ← *subst.*);
- 3) derywaty należące do tej samej kategorii gramatycznej co wyraz motywujący, ale mające dodatkowe nacechowanie znaczeniowe, np. *regulus* ‘mały król, król małego kraju’ ← *rex* ‘król’, *homunculus* ‘człowieczek’ ← *homo* ‘człowiek’ (*subst.* ← *subst.*); *parvulus* ‘bardzo mały, maleńki’ ← *parvus* ‘mały’ (*adi.* ← *adi.*); *captare* ‘starać się złapać’ ← *capere* ‘łapać’ (*v.* ← *v.*) (por. Fruyt 1991: 81)²;
- 4) derywaty zarówno należące do innej kategorii gramatycznej niż wyraz motywujący, jak i mające dodatkowe nacechowanie znaczeniowe, np. *aquosus* ‘obfitujący w wodę’ ← *aqua* ‘woda’ (*adi.* ← *subst.*).

3.1.1.3. Należy zaznaczyć, że w niektórych wypadkach omawiane w tym rozdziale wyrazy nie były bezpośrednimi produktami derywacji sufiksальной, lecz stanowiły przykłady rekatoryzacji (transpozycji). Chodzi tutaj o proces słowotwórczy niewykorzystujący mechanizmu afiksacji, lecz polegający na użyciu pewnych części mowy sekundarnie w funkcji syntaktycznej i semantycznej innej części mowy (Weysenhoff-Brożkova 1998: 112; Fruyt 2011b: 173). W łacinie starożytnej najczęściej dochodziło do rekatoryzacji polegającej na użyciu przymiotnika w funkcji rzeczownika (Fruyt 2011b: 173). Również w naszym materiale odnotowano najwięcej przykładów substancytywizacji przymiotnika (por. Weysenhoff-Brożkova 1998: 113) – w takich wypadkach rekatoryzacja często poprzedzona była elipsą towarzyszącego przymiotnikowi rzeczownika, nierzadko też transpozycja wyrazu pociągała za sobą zmianę jego paradygmatu fleksyjnego. Ponadto odnotowano tu leksemy będące produktami wyłącznie zmiany paradygmatu. Wskazane grupy wyrazów uwzględniono w analizie i przedstawiono tutaj ze względów formalno-semantycznych – zawierały one bowiem morfem w innych neologizmach pełniący funkcję sufiksu oraz odznaczały się podobną semantyką co wyrazy utworzone przez sufiksację.

3.1.1.4. W niniejszym rozdziale uwzględniono kolejno formacje nominalne, obejmujące neologizmy rzeczownikowe i przymiotnikowe, formacje przysłówkowe i formacje

² Chodzi tu przede wszystkim o formacje deminutywne, ale także o niektóre przymiotniki (np. z sufiksami *-osus*, *-aster*) oraz czasowniki frekwentatywne (z sufiksem *-itare*), inchoatywne (z sufiksem *-scere*) i wolitywne (z sufiksem *-essere*, *-urire*).

czasownikowe. Neologizmy rzeczownikowe i przymiotnikowe zdecydowano się omówić wspólnie ze względu na to, że nierzadko te same sufiksy służyły w łacinie średniowiecznej do tworzenia zarówno rzeczowników, jak i przymiotników.

3.1.2. Formacje nominalne

3.1.2.1. Formacje z *-tor* (*-sor*)

3.1.2.1.1. Według ustaleń Rzepieli (2005: 36; 2007: 285) w polskiej łacinie średniowiecznej formacje z sufiksem *-tor* (wraz z allomorfem *-sor*) stanowiły najproduktywniejszą grupę w kategorii *nomina agentis*³. W opisie średniowiecznych derywatów z *-tor* (*-sor*) należących do sfery religijno-kościelnej przyjęto systematyzację zaproponowaną przez Fruyt (1990). Wprawdzie odnosi się ona do leksemów starożytnych, ale z powodzeniem – jak wskazują na to badania Rzepieli (2005: 40-41; 2007: 285) – można ją zastosować również do słownictwa doby średniowiecza. Fruyt, analizująca starożytne leksemy z sufiksem *-tor* pod kątem semantycznym i składniowym, zauważyła, że grupa tych wyrazów jest wewnątrznie zróżnicowana. Badaczka wyodrębniła wśród nich dwa podtypy: rzeczowniki oznaczające wykonawców zawodów lub osoby zajmujące jakieś stanowisko bądź też pełniące – w szerszym znaczeniu – jakąś funkcję społeczną, np. *tonsor* ‘fryzjer’, *quaestor* ‘kwestor’, *praetor* ‘pretor’, oraz wyrazy, które – formalnie będąc rzeczownikami – pełniły funkcję *participium activi* wyrażającego zarówno czynność równoczesną, jak i uprzednią, np. *osor* ‘ten, który nienawidzi’, *obsessor* ‘ten, który zajmuje (jakieś miejsce)’, *victor* ‘ten, który zwyciężył’. Na imiesłowowy charakter formacji z *-tor* (*-sor*) wskazuje również Pultrová (2007: 260-262), która dowodzi, że w łacinie starożytnej rzeczownik z *-tor* (*-sor*) niejednokrotnie występował w miejscu imiesłowu w konstrukcji *ablativus absolutus* i że faktycznie pełnił tam jego funkcję, wyrażając zarówno równoczesność, jak i uprzedniość.

3.1.2.1.2. Podział zaproponowany przez Fruyt przywołuje w swoim artykule też Watmough (1995: 83), pisząca o synkretyzmie funkcji lub polisemii łacińskiego sufiksu *-tor* (*-sor*)⁴. Dodać należy, że wskazane dwie podgrupy rzeczowników z *-tor* (*-sor*) uznawane są przez Fruyt za bieguny, między którymi występują jeszcze inne formacje pośrednie, m.in. nazwy wykonawców czynności okazjonalnych lub tymczasowych, które nie odpowiadają funkcji społecznej i nie mają trwałego charakteru, nazwy wykonawców czynności zwyczajowych bez odniesienia do statusu społecznego, a także wyrazy

³ Zarówno formacje z tym sufiksem, jak i sam sufiks znalazły kontynuację m.in. w językach romańskich oraz w języku angielskim i polszczyźnie. Interesujące, że w językach tych sufiks *-tor* zaczął służyć do tworzenia nie tylko nazw osobowych, lecz także przedmiotowych, zwłaszcza w kategorii nazw urzędzeń (por. Serbat 1990: 343).

⁴ Szczególnie interesujące są leksemy, które pełnią jednocześnie obie funkcje, np. *orator* zasadniczo był nazwą funkcji społecznej, ale w użytym przez Liwiusza zwrocie *oratores pacis* pełnił już funkcję imiesłowową – ‘ci, którzy proszą o pokój’ (= *pacem orantes*). Owa polisemia jest szczególnie widoczna w wypadku wyrazów z *-tor* (*-sor*) o wysokiej frekwencji (Fruyt 1990: 70).

zbliżone w swej funkcji do przymiotników i oznaczające jakąś cechę charakteru (Fruyt 1990: 68-69).

3.1.2.1.3. W materiale analizowanym przez Rzepielę (2005: 40-41; 2007: 290-294) dominowały rzeczowniki z *-tor* (*-sor*) użyte w funkcji imiesłowowej. Były to zazwyczaj neologizmy okazjonalne oznaczające przygodnego uczestnika procesu lub wydarzenia, np. *detruncator* (*frondium*) ‘ten, kto ścina (gałęzie)’, *exhumator* (*cadaveris*) ‘ten, kto wydobywa z ziemi (zwłoki)’, *gravator* (*subditorum*) ‘ciemężyciel (poddanych)’. W niniejszym studium wśród leksemów z *-tor* (*-sor*) odnotowano natomiast przede wszystkim nazwy osób wykonujących jakąś profesję albo piastujących jakieś stanowisko kościelne. Nie jest to zaskakujące, gdy weźmie się pod uwagę specjalistyczny charakter badanej leksyki.

3.1.2.1.4. Do grupy nazw wykonawców profesji i sprawujących funkcje kościelne zaliczono następujące leksemy: **bullator**⁵ ‘urzędnik opatrujący pieczęcią dokumenty papieskie’ (1329) (← *bullā*), **campanator** ‘dzwonnik’ (1333) (← *campana*), **circator** [1] ‘wizytator prowincjalny (w zakonie norbertanów)’ (1328) (← *circa*), **contributor** ‘wyznaczony przez władze kościelne poborca podatku wojennego, płaconego przez duchowieństwo’ (1472) (← *contributum*), **conventor** (*ecclesiae, monasterii*) ‘dzierżawca dóbr (kościół, klasztoru)’ (1373) (← *convenire*), **cruciferator** [1 SŁŚ PL] ‘członek zakonu krzyżackiego’ (1513) (← *crucifer*), **disquisitor** [1] ‘członek komisji skrutacyjnej przy wyborach na urząd definitora zakonnego’ (1535) (← *disquirere*), **intonator** [1 SŁŚ PL] ‘zakonnik rozpoczynający śpiew w czasie nabożeństw’ (1415) (← *intonare*), **notator** (*librorum*) ‘pisarz wpisujący nuty (do ksiąg liturgicznych)’ (1522) (← *nota, notare*), **novellator** [SŁŚ PL] ‘autor dodatkowych przepisów prawa kanonicznego’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *novella*), **plumbator** [1] ‘rzemieślnik, który zawiesza ołowianą pieczęć przy dokumentach papieskich’ (1463) (← *plumbum*), **postillator** ‘komentator, zwł. Pisma Świętego’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *postilla*), **praesentator** ‘ten, który ma prawo przedstawiania biskupowi kandydata na urząd kościelny’ (1400) (← *praesentare*), **proventor** [1 SŁŚ PL] ‘osoba zarządzająca dochodami’ (1529) (← *proventus, provenire*)⁶.

3.1.2.1.5. Fruyt (1990: 59-60) zauważa, że leksemy z *-tor* (*-sor*) oznaczające wykonawców zawodów i osoby pełniące funkcje mogły być tworzone nie tylko od nazwy czynności wykonywanej przez te osoby (formacje dewerbalne), lecz także metonimicznie od nazwy obiektu lub miejsca z tą czynnością w jakiś sposób związanych (formacje denominalne), np. *ianitor* ‘odźwierny’ (← *ianua*), *vinitor* ‘robotnik pracujący w winnicy’ (← *vinum*). Wśród przedstawionych powyżej przykładów przeważają te drugie – w ich

⁵ Analizowane leksemy średniowieczne podajemy w zapisie klasycznym. W uzasadnionych tokiem wywodu wypadkach w nawiasie odnotowujemy formy wariantywne. W cytatach ze źródeł średniowiecznych zachowujemy grafię zastosowaną w edycji. W wypadku starodruków używamy zapisu klasycznego.

⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *combenedictor* ‘biskup współkonsekrator’ (← *combenedicere*) (MittW.), *deservitor* ‘prebendarz, ‘sługa kościelny, kapelan’ (← *deservire*) (N., W.), *elemosynator* ‘jałmużnik’ (← *elemosynare*) (Bl., DuC., DMLBS, N., A., LexBoh., W.), *officiator* ‘duchowny sprawujący nabożeństwo, celebrans’ (← *officiare*) (Bl., DuC., N., NGL, A., Suec., K.).

wypadku wyrazem motywującym jest najczęściej rzeczownik oznaczający obiekt (konkretny lub abstrakcyjny) powiązany z wykonywaną funkcją albo działaniem (*bullā* ‘bulla papieska’, *campana* ‘dzwon’, *contributum* ‘podatek na wojnę’, *novella* ‘uzupełnienia do prawa kanonicznego’, *plumbum* ‘pieczęć ołowiana przy dokumentach papieskich’, *postilla* ‘wykład lub kazanie objaśniające Pismo Święte’, *schisma* ‘schizma’). Natomiast nietypowo, bo od przysłówka, utworzony został leksem *circator* (← *circa* ‘wokół’)⁷.

3.1.2.1.6. Wśród analizowanych wyrazów z *-tor* (*-sor*) można wskazać również przykłady leksemów występujących w funkcji *participium activi*. Wyróżnić należy tutaj formacje, które używane były na określenie Boga ze względu na jakieś Jego działanie: **corroborator** [1] ‘ten, który umacnia, dodaje sił’ (1434) (← *corroborare*), **elargitor** ‘ten, który hojnie daje’ (1416) (← *elargiri*), **praeservator** [SŁŚ PL] ‘ten, który zachowuje, ochrania’ (1410 MATTH.) (← *praeservare*), **relevator** ‘ten, który wspomaga’⁸ (XV w.) (← *relevare*)⁹. Być może zaskakująca jest tutaj niewielka liczba średniowiecznych neologizmów z *-tor* (*-sor*) o takim znaczeniu. Należy jednak podkreślić, że większość tego rodzaju formacji w łacinie średniowiecznej to wyrazy odziedziczone z łaciny starożytnej, poświadczone w tekstach autorów chrześcijańskich (m.in. już u Tertuliana), np. *consecrator* ‘ten, który uświęca’, *illuminator* ‘ten, który oświeca’, *revelator* ‘ten, który objawia’, *sanctificator* ‘ten, który uświęca’, *vivificator* ‘ten, który ożywia’ (por. Leone 1971: 38; Braun 1977: 417, 529, 542). Warto przytoczyć w tym miejscu dłuższy ustęp dzieła Mateusza z Krakowa, w którym oprócz średniowiecznego neologizmu *praeservator* występują liczne przykłady analogicznych leksemów pochodzących ze starożytności. Tekst ten wyraźnie pokazuje, z jaką łatwością leksemy z sufiksem *-tor* (*-sor*) były wykorzystywane w dyskursie religijnym jako epitety Boga:

MATTH. OpTheol.: 341-342: quoad me vero es meus, Deus, sicut omnium **creator** et **conditor**, **conservator** in esse et **praeservator** a corrumpentibus et nocivis. Es quoque meus, sicut omnium hominum, **reparator** et **redemptor**, **benefactor** multiplex (...). Es etiam meus, sicut omnium fidelium, **regenerator** per sacramenta, **infusor** fidei et aliorum donorum, **auctor** salutis, **doctor** veritatis (...), dulcis per sacramentum corporis tui **refector** ac **consolator**. Denique es meus, sicut plurium peccantium, patientissimus **tollerator**, **expectator** longanimus, pius ac paternus **revocator** et **monitor** (...). Es meus, sicut omnium poenitentium, perfectus et plenus **indultor**, **susceptor** benignissimus et promptissimus **cooperator** ad bonum (...). Adhuc (...) numquam (...) factus es totalis mei **desertor**.

⁷ Szczegółową analizę formacji niedewerbalnych z sufiksem *-tor* (*-sor*) przedstawił Serbat (1993) (por. także Stotz 2000: 271-272).

⁸ W MPH II: 665 również na określenie biskupa.

⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *refrigerator* ‘ten, który daje ochłodę, wytchnienie’ (← *refrigerare*) (Bl.), *substantificator* ‘ten, który tworzy substancję’ (← *substantificare*) (Bl.).

Jeśli zaś chodzi o mnie – podobnie jak w wypadku wszystkich – jesteś, Boże, moim **stworzycielem** i **twórcą**, **zachowującym** przy życiu i **strzegącym** przed deprawującymi i szkodzącymi. Jesteś również moim – podobnie jak wszystkich ludzi – **odnowicielem** i **odkupicielem**, wielorakim **dobrodziejem**. Jesteś również moim – podobnie jak wszystkich wiernych – **odnowicielem** przez sakramenty, **dawcą** wiary i innych darów, **sprawcą** zbawienia, **nauczycielem** prawdy, słodkim **karmicielem** i **pocieszycielem** przez sakrament Twojego ciała. Wreszcie jesteś dla mnie – podobnie jak dla innych licznych grzeszników – **Tym, który okazuje największą cierpliwość**, wielkodusznym **wyczekującym**, miłosiernym i jak ojciec **przywołującym** i **pouczającym**. Jesteś moim – podobnie jak wszystkich pokutujących – doskonałym i w pełni **odpuszczającym**, najlaskawszym **przyjmującym** i najgorliwszym **współpracownikiem** w dobru. Wreszcie nigdy mnie całkowicie **nie opuściłeś**¹⁰.

3.1.2.1.7. Na osobne omówienie zasługuje w tym kontekście leksem *spirator* ‘ten, który tchnie, wydaje jako tchnienie’ (1534 WROCL.) (← *spirare*). Przytoczone wyżej wyrazy odnosiły się do Boga i używane były w kontekście religijnym, trudno jednak uznać je za terminy *stricte* teologiczne. Rzeczownik *spirator* użyty zaś został na określenie Ojca i Syna wydających Ducha Świętego, a zatem jako termin teologiczny. Można więc powiedzieć, że jest to przykład wyrazu sytuującego się pomiędzy formacjami oznaczającymi wykonawców funkcji a rzeczownikami stanowiącymi ekwiwalenty imiesłowów (por. 3.1.2.1.2.).

3.1.2.1.8. Wśród analizowanych leksemów z *-tor (-sor)* będących funkcjonalnymi odpowiednikami *participium activi* występują także wyrazy będące określeniami ludzi: **deturpator** (*sui ordinis*) ‘ten, który uwłaszcza (swojemu stanowi) (o niemoralnie postępującym duchownym)’ (1504) (← *deturpare*), **dotator** ‘ten, który uposaża (zwł. kościół, ołtarz)’ (1349) (← *dotare*), **imbursator** (*beneficiorum*) [1] ‘ten, który zatrzymuje (beneficja) (o papieżu)’ (1410 MATTH.) (← *imbursare*), **inhonorator** (*sacramenti divinissimi*) [1] ‘ten, który znieważa (Najświętszy Sakrament)’ (1480) (← *inhonore*), **intrusor** ‘ten, który bezprawnie zajmuje jakieś stanowisko (m.in. kościelne)’ (1279) (← *intrudere*), **praeordinator** ‘ten, który wszystkim zarządza (o biskupie)’ (1404) (← *praeordinare*), **praevidentor** (*ecclesiae*) [1 SŁŚ PL] ‘ten, który zarządza, kieruje (kościół)’ (1399) (← *praevidens*), **propalator** (*evangelii*) ‘ten, który głosi (Ewangelię)’ (1456 HESSE) (← *propalare*), **regulator** (*altaris*) ‘ten, który opiekuje się (ołtarzem)’ (1440) (← *regulare*)¹¹.

¹⁰ Tłumaczenia fragmentów źródeł średniowiecznych, jeśli nie podano inaczej, pochodzą od autora opracowania.

¹¹ Por. także poza SŁŚ PL: *installator* ‘ten, który wprowadza na urząd kościelny’ (← *installare*) (Bl., DMLBS). Poza źródłami SŁŚ PL odnotowano również średniowieczne neologizmy z *-tor (-sor)* będące nazwami zwolenników: *consubstantiator* ‘zwolennik nauki o konsubstancjacji’ (← *consubstantiare*) (DMLBS), *dogmatizator* ‘głosiciel, zwolennik jakiejś (nowej, fałszywej) nauki’ (← *dogmatizare*) (Bl., DuC., DMLBS, LexBoh.), *transsubstantiator* ‘zwolennik nauki o transsubstancjacji’ (← *transsubstantiare*) (DMLBS).

3.1.2.1.9. W wypadku wszystkich wymienionych leksemów z *-tor (-sor)* będących odpowiednikami imiesłowu wyrazem motywującym był czasownik. Tylko jeden leksem – *praevidentor* – przejawia nieregularności w budowie morfologicznej. Został bowiem nietypowo derywowany od *participium praesentis activi* czasownika *praevidere* (*praevidentor* ← *praevidens* ← *praevidere*). Trzeba jednak zaznaczyć, że mamy tutaj do czynienia z jednostkowym poświadczeniem w aktach radzieckich (KsgKaz.: 484), a zatem w tekście niższego rejestru. Zapewne chodzi więc o nazwę utworzoną doraźnie, być może przez pisarza niemającego wystarczających kompetencji językowych¹².

3.1.2.1.10. Ponadto, jak zauważyła Fruyt (1990: 62), formacje z *-tor (-sor)* w funkcji imiesłowej mogły być substytutami nie tylko *participium praesentis activi*, lecz także niewystępującego w łacinie imiesłowu *perfecti activi*, i wypełniały tym samym lukę w łacińskim systemie morfologicznym. Ogólnie dla polskiej łaciny średniowiecznej Rzepiela (2005: 41; 2007: 287) podaje przykłady *abscisor* ‘ten, który odciął’ oraz *laesor* ‘ten, który zranił’. W naszym materiale analogicznym leksemem byłby wyraz *dotator*, poświadczony w DŁUG. LibBen. I: 212: „investigare non potui, quis fuerit praefati altaris fundator et **dotator** propter privilegii amissionem” – „ze względu na utratę dokumentu nie mogłem się dowiedzieć, kto ufundował (kim był ten, kto ufundował) oraz **uposzążył** (kim był ten, kto uposażył) rzeczony ołtarz”. Analiza kontekstu wystąpienia tego wyrazu pozwala stwierdzić, że chodziło tutaj o wykonawcę (z perspektywy nadawcy komunikatu) już dokonanej czynności.

3.1.2.1.11. W łacinie starożytnej rzeczowniki z sufiksem *-tor (-sor)* występowały również w konstrukcjach peryfrastycznych z czasownikiem *esse* jako wykładnikiem predykcji (Fruyt 1990: 67). Jeśli chodzi o analizowane tutaj leksemy, w takiej składni poświadczone zostały wyrazy *praeordinator* (w StPPP. IV: 96 określa on biskupa, który sprawuje pełnię władzy na terenie zarządzanej przez siebie diecezji: „per (...) episcopum, qui est preordinator in cunctis in sua dyocesi” – „za pośrednictwem biskupa, który sprawuje wszelki zarząd w swojej diecezji”) oraz *praeservator*, którego poświadczenie zacytowano wyżej¹³. W wypadku tych leksemów uwagę zwraca również ich syntagma przyimkowa (*praeordinator in, praeservator a*), przy czym dodać trzeba, że takie zjawisko składniowe występowało już w łacinie starożytnej (Fruyt 1990: 64), a i dla łaciny średniowiecznej przytoczone przykłady nie są wyjątkami¹⁴. Zazwyczaj jednak w otoczeniu składniowym średniowiecznych leksemów z *-tor (-sor)* – podobnie jak

¹² Regularnie utworzony wyraz powinien mieć postać *praevisor*. Forma ta notowana jest w Th. (jednak jako wątpliwa z uwagi na możliwość konfuzji z *provisor*), a także w SŁŚ PL i innych słownikach łaciny średniowiecznej (np. Bl., DuC., DMLBS, N., A., W.).

¹³ Konstrukcja peryfrastyczna występuje również w zacytowanym fragmencie DŁUG. LibBen. I: 212: „fuerit fundator et dotator” – „był tym, który ufundował i uposażył”.

¹⁴ Rzepiela (2007: 287) podaje jeszcze przykłady *excessor contra* ‘ten, który dopuszcza się przestępstw przeciwko (komuś)’ oraz *falsificator in* ‘ten, który oszukuje na (czymś)’.

w starożytności (Fruyt 1990: 64) – występowała przydawka dopełniaczowa (por. Rzepiela 2005: 41; 2007: 286; por. 3.1.2.1.3.)¹⁵.

3.1.2.1.12. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-tor* (*-sor*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
28						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
6			22			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
10						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
4			6			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
28		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	7	14	6
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
5						

3.1.2.2. Formacje z *-trix*

3.1.2.2.1. Żeńskie rzeczowniki z sufiksem *-trix* w obrębie kategorii nazw wykonawców czynności stanowią formację paralelną do rzeczowników męskich zakończonych na *-tor*. Fruyt (2011b: 159) wskazuje, że sufiks *-trix* powstał na bazie przyrostka *-tor* przez dodanie morfemu *-ī-* używanego do denotacji istot żeńskich na podstawie

¹⁵ Rzepiela (2005: 41; 2007: 287) odnotowuje też w polskiej łacinie średniowiecznej przykład zachowania przez rzeczownik z *-tor* rekcji werbalnej w akuzatiwie (*propinatores cervisiam* 'karczmarze rozlewający piwo'). Warto dodać, że rzeczowniki z *-tor* (*-sor*) użyte w funkcji imiesłowowej w łacinie średniowiecznej mogły – poza przymiotnikiem – być określane również przysłówkiem, jak w wypadku leksemu *deturpator* poświadczonego m.in. w AKapSąd. III: 101: „est (...) sui ordinis deturpator publice, notorie et manifeste” – „jest tym, który publicznie, widocznie i jawnie uwłacza swojemu stanowi”.

analogicznych formacji oznaczających istoty męskie (np. *rex* ‘król’ → *reg-ī-na* ‘królowa’). Jak zauważa Rzepiela (2018: 61), formacje te zarówno w łacinie starożytnej, jak i średniowiecznej charakteryzowały się dość wysoką frekwencją, chociaż w każdej z wymienionych epok niższą niż analogiczne formacje męskie.

3.1.2.2.2. Uwagi natury semantycznej poczynione przy okazji formacji zakończonych na *-tor* (*-sor*) w dużej części odnoszą się również do żeńskich rzeczowników zakończonych na *-trix*. W łacinie starożytnej wśród wyrazów z *-trix* odnotowuje się bowiem zarówno nazwy wykonawczyń zawodów oraz kobiet pełniących jakieś funkcje, np. *balneatrix* ‘pracownica obsługująca łaźnię’, *eruditrix* ‘nauczycielka’, *ianitrix* ‘odzwierna’, jak i leksemy użyte w funkcji imiesłowowej, np. *conservatrix* ‘ta, która ocala’, *contemptrix* ‘ta, która gardzi’, *laudatrix* ‘ta, która chwali’. Podobnie w średniowieczu, przy czym obok nazw wykonawczyń zawodów (względnie właścielek kramów kupieckich lub warsztatów rzemieślniczych) pojawia się jeszcze grupa nazw żon rzemieślników lub wdów po nich. Nierzadko jednak – czy to ze względu na brak większej liczby poświadczeń wyrazu, czy to z uwagi na realia życia gospodarczego w wiekach średnich – nie da się jednoznacznie wskazać, czy w wypadku danego leksemu z *-trix* chodzi o nazwę wykonawczyni zawodu czy żony (wdowy) (por. Rzepiela 2018: 63-75).

3.1.2.2.3. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej wśród utworzonych za pomocą sufiksu *-trix* nazw kobiet wykonujących jakąś profesję odnotowuje się zaś przede wszystkim rzeczowniki określające zakonnice pełniące pewną funkcję w klasztorze lub w zakonie¹⁶: *circatrix* ‘wizytatorka prowincjalna (w zakonie norbertanek)’ (1364) (← *circator*), *claviatrix* [1] ‘klucznica, szafarka w klasztorze’ (1404) (← *claviator*), *custrix* ‘siostra opiekująca się wyposażeniem kościoła i klasztoru’ (1389) (← *custos*), *praecentrix* [1] ‘siostra kantorka w klasztorze’ (1263) (← *praecentor*), *succentrix* ‘zastępczyni siostry kantorki w klasztorze’ (1389) (← *succentor*)¹⁷. Dodajmy tutaj jeszcze rzeczownik *confratrix* [1 SŁŚ PL] ‘członkini konfraterni zakonnej’ (1377?)¹⁸ (← *confrater*), utworzony przez analogię do innych leksemów z *-trix* jako synonim wyrazów *confratrissa* i *confraternissa* (por. 3.1.2.4.2.).

3.1.2.2.4. Zdecydowana większość nowych wyrazów z *-trix* powstałych w średniowieczu w sferze religijno-kościelnej to leksemy występujące w funkcji imiesłowowej jako odpowiedniki *participium praesentis activi*. Podczas gdy w wypadku leksemów z *-tor* chodziło o określenia Boga, wyrazy z *-trix* odnoszą się do Najświętszej Maryi Panny lub innych świętych kobiet, do Kościoła (*ecclesia*) lub jakichś rzeczywistości duchowych, denotowanych w łacinie przez rzeczowniki rodzaju żeńskiego. Wśród

¹⁶ Na temat urzędów i funkcji w średniowiecznych klasztorach żeńskich, a także ich nomenklatury por. Pluta-Saladra 2021: 183-211.

¹⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *normatrix* ‘przełożona, opatka’ (← *normare*) (Bl., DuC., DMLBS, NGL.), *pastrix* ‘opatka’ (← *pastor*) (Bl., DuC., DMLBS, NGL.).

¹⁸ Średniowieczny rodowód tego leksemu nie jest jednak pewny, ponieważ jedyne źródło, w którym jest on poświadczony (*Liber mortuorum monasterii Andreoviensis Ordinis Cisterciensis*), opiera się na XVII-wiecznym wyciągu.

określeń Najświętszej Maryi Panny (i innych świętych kobiet) odnotowano następujące neologizmy: **ablutrix** (*criminum*) ‘ta, która zmywa (grzechy)’ (I poł. XVI w.) (← *ablutor*), **advocatix** [1] ‘ta, która się za kimś wstawia u Boga’ (1277) (← *advocator*), **coadiutrix** ‘ta, która wspomaga’ (XIII w.) (← *coadiutor*), **deductrix** [1] ‘ta, która doprowadza’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *deductor*), **erogatrix** (*praesidiorum*) [1] ‘ta, która udziela (pomocy)’ (ok. 1480) (← *erogator*), **illustratrix** (*mentium*) [1] ‘ta, która oświeca (umysły)’ (I poł. XVI w.) (← *illustrator*), **interventrix** [1] ‘ta, która się za kimś wstawia (o królowej Jadwidze)’ (pocz. XV w.) (← *interventor*), **proeliatrix** [1] ‘ta, która walczy (o św. Kindze)’ (1480) (← *proeliator*), **promotrix** ‘ta, która wspomaga (o świętych kobietach)’ (XIII w.) (← *promotor*), **reconciliatrix** (*inter Deum et peccatores*) [1] ‘ta, która pojednuje (grzeszników z Bogiem)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *reconciliator*¹⁹), **reparatrix** ‘ta, która naprawia’ (XV w.) (← *reparator*), **satrix** (*gratialis seminis*) ‘ta, która rozsiewa (ziarno łaski)’ (ok. 1480) (← *sator*), **sublevatrix** [1] ‘ta, która wspiera (o królowej Jadwidze)’ (XV w.) (← *sublevator*)²⁰.

3.1.2.2.5. Wśród określeń Kościoła odnotowano następujące leksemy: **correctrix** (*malorum*) [1] ‘ta, która naprawia (zło)’ (1410 MATTH.) (← *corrector*), **directrix** ‘ta, która kieruje (również o Stolicy Apostolskiej)’ (1410 MATTH.) (← *director*), **propagatrix** (*spiritualium*) ‘ta, która rozpowszechnia (to, co duchowe)’ (1410 MATTH.) (← *propagator*), **prosecutrix** (*iustitiae et virtutum*) [1 SŁŚ PL] ‘ta, która zabiega (o sprawiedliwość i cnoty)’ (1410 MATTH.) (← *prosecutor*), **rectificatrix** [1] ‘ta, która naprawia’ (1410 MATTH.) (← *rectificare*), **reformatrix** [1] ‘ta, która odnawia’ (1410 MATTH.) (← *reformer*), **relevatrix** ‘ta, która wspomaga (również o sumieniu)’ (1410 MATTH.) (← *relevator*).

3.1.2.2.6. Wyrazy z *-trix* w funkcji imiesłowowej stanowiły także metaforyczne określenia innych rzeczywistości religijnych: **advectrix** (*divinae ultionis*) [1] ‘ta, która sprowadza (pomstę Bożą) (o grzechu opieszałości)’ (1445) (← *advector*), **castigatrix** (*passionum*) [1] ‘ta, która oczyszcza (z namiętności) (o łasce Bożej)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *castigator*), **excaecatix** (*intelligentiae*) [1] ‘ta, która zaślepia (umysł) (o szaleńczym gniewie)’ (1456 HESSE) (← *excaecator*), **neglectrix** (*iustitiae*) [1] ‘ta, która lekceważy (sprawiedliwość) (o szaleńczym gniewie)’ (1456 HESSE) (← *neglector*), **plasmatrix** ‘ta, która ma władzę tworzenia (o ręce Boga)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *plasmator*),

¹⁹ Możliwe również, że leksem ten utworzony został w wyniku prefiksacji za pomocą przedrostka *re-*: *reconciliatrix* ← *conciliatrix*. Z uwagi jednak na wskazane paralele między leksemami zakończonymi na *-tor* i *-trix* skłaniać należałoby się w tym wypadku raczej ku sufiksacji.

²⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *confortatrix* ‘ta, która umacnia’ (← *confortator*) (Bl., DMLBS, LexBoh., W.), *consideratrix* ‘ta, która rozważa, medytuje’ (← *considerator*) (W.), *emundatrix* ‘ta, która oczyszcza’ (← *emundator*) (LexBoh.), *exaltatrix* ‘ta, która wywyższa’ (← *exaltator*) (DMLBS, LexBoh.), *invocatix* ‘ta, która wzywa (Boga na pomoc ludziom)’ (← *invocator*) (LexBoh.), *laetificatrix* ‘ta, która przynosi radość’ (← *laetificare*) (Bl., DMLBS), *legislatrix* (*dilectionis*) ‘ta, która nadaje prawa (miłości)’ (← *legislator*) (DMLBS), *mitigatrix* (*maris moti*) ‘ta, która uspokaja (wzburzone morze)’ (← *mitigare*) (DMLBS), *recreatix* ‘ta, która odnawia, stwarza na nowo’ (← *recreator*) (Bl., DMLBS, W.), *redditrix* (*vitae*) ‘ta, która przywraca (życie)’ (← *redditor*) (W.), *renodatix* ‘ta, która wiąże na nowo, naprawia przez ponowne związanie’ (← *renodare*) (DMLBS).

praeventrix [1] ‘ta, która poprzedza (o łasce)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *praeven-tor*), *punitrix* [1] ‘ta, która ma władzę karania (o ręce Boga)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *punitor*), *regulatrix* ‘ta, która reguluje, kieruje (o mądrości; też w kontekście zakonniczki kierującej klasztorem)’ (1352) (← *regulator*), *rememoratrix* [1] ‘ta, która coś przypomina (o Wielkanocy przypominającej inne tajemnice wiary)’ (1514) (← *rememorator*), *subductrix* (*agendorum*) [1 SŁŚ PL] ‘ta, która odciąga (od czynienia tego, co należy) (o grzechu opieszałości)’ (1445) (← *subducere*)²¹. Do grupy funkcjonalnych odpowiedników imiesłowu zaliczamy tu jeszcze leksemy: *dotatrix* ‘ta, która uposaża ołtarz’ (1444) (← *dotator*) i *praesentatrix* ‘ta, która przedstawia biskupowi kandydata na urząd kościelny’ (1513) (← *praesentator*).

3.1.2.2.7. Można uznać, że średniowieczne wyrazy z *-trix* użyte w znaczeniu figuratywnym stanowią kontynuację tendencji obserwowanych w leksyce chrześcijańskiej w starożytności – analogiczne przykłady odnajdujemy bowiem w tekstach późnoantycznych, np. *absorptrix* (*virtutum*) ‘ta, która pochłania cnoty (o pysze)’, *liberatrix* ‘ta, która uwalnia (o łasce, pokucie)’, *purgatrix* ‘ta, która oczyszcza (o wodzie chrzcielnej)’, *regeneratrix* ‘ta, która odradza (o wodzie chrzcielnej, o pokucie)’, *vivificatrix* ‘ta, która ożywia (np. o łasce, o nowym prawie)’. Warto zaznaczyć, że derywaty z *-trix* użyte w funkcji imiesłowej można nierzadko rozpatrywać jako występujące w apozycji, często w konstrukcjach peryfrastycznych z czasownikiem *esse*, jak w wypadku leksemów *plasmatrix* i *punitrix*, poświadczonych w MARTIN. OP. Sermon.: 264: „sunt enim manus Domini plasmatrices (...), redemptrices (...) et (...) punitrices” – „ręce Boga są stwarzające, odkupujące i karzące”. Atrybutywne użycie formacji z *-trix* odnotowano też w łacinie starożytnej (Serbat 2001 [1995]; Fruyt 2011b: 159-160; Magni 2016: 105; por. także Spevak 2014: 261-330). Ponadto podobnie jak w wypadku leksemów z *-tor* (*-sor*) derywatom z *-trix* towarzyszyła najczęściej przydawka dopełniaczowa.

3.1.2.2.8. Biorąc pod uwagę wskazaną wyżej paralelność żeńskich formacji z *-trix* do męskich formacji z *-tor*, można postawić pytanie, czy podobną zależność da się zaobserwować wśród formacji należących do sfery religijno-kościelnej i czy odnotowuje się w analizowanym materiale rzeczowniki żeńskie z *-trix*, które pod względem semantycznym tworzyłyby pary z męskimi leksemami zakończonymi na *-tor*. W istocie bowiem formacje z *-trix* stanowią klasę otwartą, a poszczególne leksemy można tu uważać za wyrazy potencjalne (por. 2.2.3.2.) – teoretycznie od każdego rzeczownika zakończonego na *-tor* oznaczającego męskiego wykonawcę czynności można utworzyć

²¹ Por. także poza SŁŚ PL: *annihilatrix* (*sanctitatis*) ‘ta, która unicestwia (świętość) (o pysze)’ (← *annihilare*) (DMLBS), *attestatrix* (*veritatis*) ‘ta, która zaświadcza (o prawdzie) (o autorytecie Pisma Świętego)’ (← *attestator*) (MittW.), *imploratrix* (*gratiae*) ‘ta, która wyprasza (łaskę) (o miłosierdziu)’ (← *implorator*) (Suec., Ha.), *inclinatrix* (*Dei*) ‘ta, która skłania (Boga ku człowiekowi) (o pokorze)’ (← *inclinare*) (LexBoh.), *ligatrix* (*divinis humana*) ‘ta, która łączy (rzeczy ludzkie z boskimi) (o krzyżu)’ (← *ligator*) (DMLBS), *praecursatrix* (*antichristi*) ‘ta, która poprzedza (antychrysta) (o herezji)’ (← *praecursator*) (W.), *praefiguratrix* (*ecclesiae*) ‘ta, która zapowiada (Kościół) (o arce)’ (← *praefigurator*) (DMLBS), *refrenatrix* (*vitorium*) ‘ta, która powstrzymuje (błędy) (o powściągliwości)’ (← *refrenator*) (W.), *sordidatrix* (*mentis*) ‘ta, która brudzi (umysł) (o nierządzie)’ (← *sordidare*) (Bl., DMLBS).

jego żeński odpowiednik z *-trix*²². Poza analizowaną sferą tematyczną pojawia się w łacinie średniowiecznej dużo nowych rzeczowników z *-trix* tworzących pary z wyrazami zakończonymi na *-tor*, w tym wypadku będących nazwami zawodowymi. Jak konstatuje Rzepiela (2018: 62-63), właściwie dla większości męskich zawodów rzemieślniczych wskazać można żeński odpowiednik. Przyczyn tego zjawiska należy jego zdaniem upatrywać w czynnikach pozajęzykowych, przede wszystkim we wzroście pozycji społecznej i prawnej kobiety w epoce średniowiecza (por. Rzepiela 2008: 465-466).

3.1.2.2.9. Również w materiale analizowanym w niniejszym opracowaniu można wskazać pary wyrazów z *-tor* i *-trix* nawiązujące do wspólnej podstawy: *claviator* – *claviatrix*, *circator* – *circatrix*, *dotator* – *dotatrix*, *praecentor* – *praecentrix*, *praesentator* – *praesentatrix*. Interesujące przykłady stanowią tutaj leksemy *custos* – *custrix* (por. *custodissa* – 3.1.2.4.2.) oraz *confrater* – *confratrix*, w wypadku których rzeczownik męski, będący podstawą utworzenia formy żeńskiej z *-trix*, nie miał sufiksu *-tor*, ale zapewne brzmieniowe podobieństwo zakończeń tych rzeczowników (*-tos*, *-ter*) do sufiksu *-tor* skłoniło użytkownika do utworzenia na jego podstawie żeńskiego ekwiwalentu z *-trix* przez analogię do innych podobnych formacji²³.

3.1.2.2.10. Paralelne formacje z *-tor* i *-trix* odnotowano również w drugiej wskazanej wyżej grupie, gdzie wyrazy z *-trix* określały Najświętszą Maryję Pannę paralelnie do formacji z *-tor* stanowiących epitety Boga, Chrystusa lub Ducha Świętego. Istotne, że omawiane wyrazy z *-tor* to leksemy proveniencji starożytnej, natomiast ich odpowiedniki z *-trix* to średniowieczne neologizmy. Wymienić należy tutaj następujące pary leksemów: *ablutor* (Th.) – *ablutrix*, *advocator* (Th.) – *advocatrix*, *deductor* (Th.) – *deductrix*, *illustrator* (Th.) – *illustratrix*, *reconciliator* (Th.) – *reconciliatrix*, *reparator* (Th.) – *reparatrix*, *sator* (Th.) – *satrix*. Przykłady te świadczą o wzroście pobożności maryjnej w średniowiecznym chrześcijaństwie (Rzepiela 2008: 466), a ponadto pokazują związany z nią interesujący mechanizm przypisywania matce Chrystusa czynności w dotychczasowym dyskursie typowych dla Boga. Obmywa bowiem już nie tylko Bóg *ablutor*, lecz także Maryja *ablutrix*, oświeca nie tylko Bóg *illustrator*, lecz także Maryja *illustratrix*, pojednuje nie tylko Bóg *reconciliator*, lecz także Maryja *reconciliatrix*. Dodać trzeba tutaj jeszcze pary wyrazów, z których leksem męski z *-tor* odnosił się do Boga, natomiast

²² Pewne ograniczenia w tworzeniu leksemów z *-trix* i brak ich aktualizacji w języku mogły być spowodowane przede wszystkim czynnikami pozajęzykowymi, np. okolicznościami społeczno-kulturowymi lub kategoriami naturalnymi. Jak zauważa Fruyt (2000: 18-19), w łacinie starożytnej w wypadku takich wyrazów jak *lictor* 'liktor', *praetor* 'pretor' lub *scriptor* 'pisarz, sekretarz' formy żeńskie z *-trix* nie zaktualizowały się, ponieważ w tamtej epoce kobiety nie sprawowały urzędów piastowanych przez mężczyzn określanych wymienionymi leksemami (choć wyrazy **lictrix*, **praetrix*, **scriptrix* byłyby słowotwórczo możliwe i poprawne). Także niektóre starożytne rzeczowniki żeńskie z *-trix* z podobnych przyczyn nie miały swoich męskich ekwiwalentów, np. *meretrix* 'nierządnicą' przy braku **meretor*.

²³ W słownikach łaciny średniowiecznej (DuC., DMLBS, A., MittW.) odnotowany jest też leksem *custor* (por. Stotz 2000: 273). Być może to ten wariant stanowił podstawę utworzenia wyrazu *custrix*. Analogiczne zjawisko dostrzegalne jest także w wypadku leksemu *compatrix* (DMLBS, LexBoh.) utworzonego od wyrazu *compater*.

ekwiwalent żeński z *-trix* do innych rzeczywistości religijnych (np. do Kościoła): *propagator* (Th.) – *propagatrix*, *reformato* (Th.) – *reformatrix*, *restaurator* (Th.) – *restauratrix*. W jednym zaś wypadku odnotowano męski i żeński epitet świętego: *proeliator* (Th.) – *proeliatrix*.

3.1.2.2.11. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-trix*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
38						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
3			35			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
23						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
3			20			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
38		0			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	8	5	21	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
14						

3.1.2.3. Formacje z *-ista*

3.1.2.3.1. Greckiej proveniencji formant *-ista* (gr. *-ιστης* – podtyp formantów z *-της*), tworzący wyrazy z kategorii nazw wykonawców czynności, w starożytności nie cieszył się szczególną popularnością. Na gruncie łaciny starożytnej występował on przede wszystkim w greckich zapożyczeniach, np. *citharista* ‘grający na lirze’ (← *κιθαριστής*), *cymbalista* ‘grający na cymbałach’ (← *κυμβαλιστής*), *panegyrista* ‘piewca, panegirysta’

(← *πανηγυριστής*), i zazwyczaj nie przyłączano go do podstaw łacińskich²⁴. Frekwencja leksemów z formantem *-ista* zaczęła wzrastać w tekstach chrześcijańskich wskutek zapożyczenia wyrazów pochodzenia greckiego mających oznaczać nowe pojęcia, które wraz z chrześcijaństwem dotarły na tereny kultury łacińskiej. Wraz z pojęciem przejmowano bowiem również jego nazwę, a greka – jak wskazano (por. 2.1.3.1.1.-2.1.3.1.2.) – przynajmniej na początkowym etapie rozwoju chrześcijaństwa w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego stanowiła główne źródło nowych wyrazów używanych przez łacińskojęzycznych wyznawców nowej religii. Za pośrednictwem języka greckiego pojawiły się w łacińskim dyskursie chrześcijańskim takie wyrazy z *-ista* jak *baptista* ‘chrzciciel’ (← *βαπτιστής*), *catechista* ‘nauczyciel prawd wiary’ (← *κατηχιστής*), *evangelista* ‘ewangelista’ (← *εὐαγγελιστής*), *exorcista* ‘egzorcysta’ (← *ἐξορκιστής*). W łacinie późnoantycznej produktywność formantu *-ista* stopniowo się zwiększała, czego dowód stanowią utworzone za jego pomocą wyrazy niebędące zapożyczeniami i niemające swoich greckich odpowiedników, m.in. nazwy członków sekt derywowane od imienia ich założyciela, np. *Apollinaristae* ‘apolinaryści’ (← *Apollinaris*), *Donatistae* ‘donatyści’ (← *Donatus*), *Marcionistae* ‘marcjonici’ (← *Marcion*), *Pelagianistae* ‘pelagianiści’ (← *Pelagius*), *Tertullianistae* ‘tertulianiści’ (← *Tertullianus*) (Biville 2002: 381). W łacinie średniowiecznej natomiast zakres użycia omawianego formantu znacznie się rozszerzył²⁵, przy czym nie miała część średniowiecznych neologizmów z *-ista* oznaczała nazwy wykonawców zawodów ekskluzywnych i specjalistycznych, np. *alchimista* ‘alchemik’, *archivista* ‘kustosz archiwum’, *oculista* ‘okulista’ (Rzepiela 2005: 40).

3.1.2.3.2. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej formant *-ista* służył przede wszystkim do tworzenia nazw, które oznaczały osoby pełniące funkcje kościelne: *campanista* ‘dzwonnik’ (1420) (← *campana*), *cathedralista* [1 SŁŚ PL] ‘pisarz ksiąg (zwł. liturgicznych)’ (1492) (← *cathedralis*), *notista* [SŁŚ PL] ‘pisarz wpisujący nuty do ksiąg liturgicznych’ (1536) (← *nota*), *organista* ‘osoba grająca na organach w kościele’ (1352) (← *organum*), *sacrista* ‘zakrystian’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *sacer*).

3.1.2.3.3. Powiązaną z poprzednią, aczkolwiek odrębną grupę formacji z *-ista* stanowią nazwy duchownych, przede wszystkim kapłanów, pełniących określoną – zwłaszcza liturgiczną – funkcję: *altarista* ‘duchowny pełniący obowiązki przy określonym ołtarzu’ (1339) (← *altare*), *homilista* [1 SŁŚ PL] ‘duchowny wygłaszający kazanie’ (1438) (← *homilia*), *psalterista* ‘duchowny wykonujący psalmy w czasie nabożeństwa’ (1400) (← *psalterium*). Do podgrupy tej kategorii należą nazwy kapłanów utworzone od nazw rodzajów mszy świętych, które owi kapłani sprawowali – ich pory, stopnia solenności lub pierwszych słów introitu: *maturista* ‘kapłan odprawiający mszę poranną’ (1438) (← *matura* (*missa*) ← *maturus*), *nosalista* [SŁŚ PL] ‘kapłan odprawiający wotywny oficjum i mszę o Świętym

²⁴ Dyskusyjny jest leksem *lanista* ‘kierownik trupy gladiatorskiej’, którego etruskie pochodzenie (Ernout i Meillet 1959: 340) jest podważane przez niektórych badaczy (Biville 2002: 382; Vaan 2008: 326).

²⁵ Wzrost neologizmów z *-ista* w łacinie późnoantycznej i średniowiecznej znalazł odbicie w produktywności formacji w językach romańskich, np. z *-iste* we francuskim i *-ista* we włoskim (Stotz 2000: 277; Biville 2002: 382).

Krzyżu' (1518) (← (*missa*) *Nos autem*), **roratista** [1 SŁŚ PL] 'kapłan odprawiający mszę roratnią' (1544) (← (*missa*) *Rorate* ← *rorare*), **summista** 'kapłan odprawiający główną mszę dnia' (1512) (← *summa* (*missa*) ← *summus*). Niektóre z wymienionych leksemów służyły do określania członków gremiów kościelnych – zwłaszcza muzycznych (działających przy katedrze wawelskiej): *nosalista* należał do kolegium związanego z kaplicą świętokrzyską powstałego w 1473 r. w celu krzewienia kultu męki Pańskiej (por. Fedorowicz 2012: 165), *psalterista* natomiast do kolegium ufundowanego przez królową Jadwigę w 1393 r., mającego za zadanie odśpiewywanie całego psalterza²⁶. Członkiem kolegium psalterzystów wawelskich był – jak się zdaje – również **intervallista** [SŁŚ PL] 'członek chóru wypełniającego śpiewem przerwy między oficjami liturgicznymi' (1522) (← *intervallum*). Do grupy nazw kapłanów zaliczyć trzeba ponadto leksemy: **gratialis** [SŁŚ PL] 'duchowny bez stałego uposażenia, utrzymujący się z ofiar otrzymywanych z okazji różnych nabożeństw' (1436) (← *gratialis*) oraz **Simonista** [1 SŁŚ PL] 'kapłan, który uzyskał godności lub dobra kościelne przez kupno' (1532) (← *Simon*)²⁷. Semantyka niektórych z przedstawionych wyżej wyrazów z formantem *-ista* (osoby należące do jakiejś grupy lub jakiegoś ruchu) skutkowałą ich częstym użyciem w liczbie mnogiej, a co za tym idzie – kolektywizacją znaczenia, np. *nosalistae* 'kolegium nozalistów', *psalteristae* 'kolegium psalterzystów'.

3.1.2.3.4. Wśród omawianych formacji odnotowano ponadto nazwy specjalistów z zakresu prawa kanonicznego: **canonista** 'znawca i wykładowca prawa kanonicznego' (1422) (← *canon*), **decretista** [1] 'znawca prawa kanonicznego' (1464 JAC. PAR.) (← *decretum*)²⁸.

3.1.2.3.5. Za pomocą formantu *-ista* tworzono w łacinie średniowiecznej także nazwy sekwatywne (*nomina sequativa*), czyli rzeczowniki określające m.in. wyznawców religii, członków sekt oraz zwolenników idei i ruchów (por. Kaliska i Michalska-Górecka 2022: 116 za Kreją 1999: 47). W naszym materiale wyróżnić można tutaj zwolenników ruchów intelektualnych (filozoficzno-teologicznych): **Albertista** [1]

²⁶ Członek tego kolegium określany był również mianem *psalmista* (Th.). Warto wspomnieć w tym miejscu o innym ważnym zespole duchownych katedry wawelskiej – rorantystach. Ci jednak określani byli mianem *rorantes* (← *rorare*), natomiast wymieniony leksem *roratista* (występujący w źródłach SŁŚ PL tylko w AKap.: 302) odnosi się do członka kolegium kapłanów roratystów katedry wrocławskiej. W XVII w. na Wawelu utworzono kolejne kolegium, którego członkowie zobowiązani byli m.in. do odprawiania mszy świętej z formularza o aniołach. Stąd też należącego do niego duchownego – przez analogię do innych nazw członków podobnych kolegiów – określano mianem *angelista* (← (*missa de*) *angelis* ← *angelus*).

²⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *ambonista* 'kaznodzieja' (← *ambo*) (DuC., LexBoh.), *antiphonista* 'ten, który rozpoczyna śpiew antyfon i psalmów' (← *antiphona*) (DMLBS), *cellista* 'zakonnik mieszkający w celi, pustelnik' (← *cella*) (Bl., DMLBS, MittW.; w W. w postaci *cellita* – por. 3.1.2.5.), *collegista* 'członek kolegium kościelnego' (← *collegium*) (DMLBS), *commodista* 'kapłan bez beneficjum' (← *commodum*) (Bl., DMLBS), *horista* 'duchowny sprawujący godziny kanoniczne' (← *hora*) (Bl., Suec., Ha.), *hospitalista* 'członek zakonu szpitalnego' (← *hospitalis*) (Bl., N.), *minorista* 'franciszkanin' (← *minor*) (W.), *sermonista* 'twórca kazań' (← *sermo*) (DMLBS, W.).

²⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *biblista* 'wykładowca Pisma Świętego' (← *Biblia*) (Bl., DuC.), *theologista* 'teolog' (← *theologus*) (DMLBS). Interesującym przykładem jest też leksem *posteriorista* 'osoba dobrze obeznana z dziełem Arystotelesa *Analityki wtórne*' (← *Posteriora*) (Bl., DMLBS).

‘zwolennik poglądów Alberta Wielkiego’ (1519 STOB.) (← *Albertus*)²⁹ oraz zwolenników ruchów religijnych, zwłaszcza (z punktu widzenia nadawcy komunikatu) heretyckich: *Arrianista* [1] ‘wyznawca herezji Ariusza’ (1527 SACR.) (← *Arrianus* ← *Arrius*), *Maumetista* [1 SŁŚ PL³⁰] ‘wyznawca Mahometa, muzułmanin’ (1454) (← *Mahumetus*), *papista* ‘zwolennik papieża’ (XV/XVI w.) (← *papa*), *sectista* ‘członek sekty’ (1462) (← *secta*)³¹. Dodajmy tutaj jeszcze leksem *neutralista* [1 SŁŚ PL] ‘osoba zachowująca postawę bezstronną w sporze koncyliarystycznym’ (1446) (← *neutralis*).

3.1.2.3.6. Przytoczone przykłady potwierdzają pełną autonomię formantu *-ista* w łacinie średniowiecznej. Derywaty z tym formantem to przede wszystkim formacje denominalne. Ich podstawę w większości stanowiły rzeczowniki nieosobowe. Nazwy zwolenników ruchów filozoficznych lub religijnych derywowano – analogicznie do rzeczowników starożytnych – od imion lub nazwisk ich założycieli (por. Bautier i Duchet-Suchaux 1985: 60). Wśród derywatów odprzymiotnikowych można wskazać wyrazy, które powstały od przymiotników zsubstantywowanych. Substantywizacja ta najczęściej dokonywała się wskutek elipsy rzeczownika: *adi. cathedralis (notarius)* → *subst. cathedralis* → *cathedralista*, *adi. gratialis (capellanus, presbyter)* → *subst. gratialis* → *gratialista*, *adi. matura (missa)* → *subst. matura* → *maturista*, *adi. summa (missa)* → *subst. summa* → *summista*. Szczególnymi przypadkami są nazwy kapłanów, które powstały od wyrażenia syntaktycznego rozpoczynającego introit danej mszy odprawianej przez tego kapłana: leksem *nosalista* utworzony został od pierwszych słów introitu mszy o Krzyżu Świętym *Nos autem gloriari oportet* ‘trzeba nam zaś się chlubić’³², *roratista* zaś od pierwszych słów introitu mszy roratniej *Rorate caeli desuper* ‘niebiosa, roś spuście z góry’³³. Podstawy słowotwórcze (bez uwzględniania nazw własnych) były zarówno pochodzenia łacińskiego, jak i greckiego, z przewagą tych pierwszych.

3.1.2.3.7. Na podstawie przedstawionych danych można ponadto stwierdzić, że sufix *-ista* w łacinie średniowiecznej ze sfery religijno-kościelnej – podobnie jak poza tą sferą – był przyrostkiem wielofunkcyjnym. Wykorzystywano go bowiem do tworzenia nazw wykonawców zawodów zarówno ekskluzywnych i specjalistycznych, np. *altarista*, *canonista*, *decretista*, jak i pospolitych, np. *campanista*, *organista*, a także nazw heretyków i odstępców, np. *Arrianista*, *sectista*, czyli wyrazów o pejoratywnym nacechowaniu.

²⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *Occamista* ‘zwolennik poglądów Williama Ockhama’ (← *Occamus*) (DMLBS, W.), *Scotista* ‘zwolennik poglądów Jana Dunsza Szkota’ (← *Scotus*) (DMLBS, W.), *Thomista* ‘zwolennik poglądów Tomasza z Akwinu’ (← *Thomas*) (Bl., DMLBS, W.).

³⁰ Poza źródłami SŁŚ PL w takim znaczeniu poświadczane są wyrazy *Machometista* (W.) oraz *Mathumetista* (K.).

³¹ Por. także poza SŁŚ PL: *apostatista* ‘heretyk, odstępca’ (← *apostata*) (Suec.), *antipapista* ‘zwolennik antypapieża’ (← *antipapa*) (DMLBS, LexBoh.), *haeresista* ‘heretyk’ (← *haeresis*) (Bl., DuC., DMLBS), *Hussista* ‘wyznawca nauki Jana Husa’ (← *Hus*) (DMLBS, W.; w Suec. i K. w postaci *Hussita* – por. 3.1.2.5.), *Wyclefista* ‘wyznawca nauki Jana Wiklefa’ (← *Wycliffe*). Nazwy zwolenników oraz duchownych z *-ista* licznie poświadczane są też w czeskiej łacinie średniowiecznej (Martínková 1980: 146).

³² Por. Ga 6,14.

³³ Por. Iz 45,8.

3.1.2.3.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ista*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
23						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL					
10	13					
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
9						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi					
6	3					
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika				
23	0	0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	3	10	9
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
4						

3.1.2.4. Formacje z *-issa*

3.1.2.4.1. Wywodzący się z języka greckiego formant *-issa* (gr. *-ισσα*) służył przede wszystkim do tworzenia nazw żeńskich z kategorii *nomina personalia*. Jest to sufiks późny, w łacinie starożytnej tego rodzaju formacje poświadczone są od IV w. i zwykle są to wyrazy zapożyczone z greki, np. *diaconissa* ‘diakonisa’ (← *διακόνισσα*), *presbyterissa* ‘żona kapłana?’, ‘kobieta pełniąca jakieś funkcje kościelne?’ (← *πρεσβυτέρισσα*) (por. Adams 2011: 262). Wskazać można też wyrazy z *-issa* utworzone na podstawie leksemów łacińskich, np. *fratrissa* ‘żona brata’ (← *frater*), *maiorissa* ‘pierwsza ze służących’ (← *maior*) (por. Stotz 2000: 277). Należy jednak zaznaczyć, że w okresie późnoantycznym sufiks ten nie był szczególnie produktywny. Wzrost jego produktywności nastąpił w średniowieczu, kiedy to stał się on formantem powszechnie wykorzystywanym (Adams 2011: 262). Uwaga ta odnosi się do łaciny średniowiecznej w odniesieniu do

zarówno jej ogólnej warstwy leksykalnej (por. Weyssenhoff-Brożkova 1998: 96; Stotz 2000: 277-279), jak i słownictwa ze sfery religijno-kościelnej.

3.1.2.4.2. Wśród interesujących nas leksemów przeważają określenia zakonnic. Powstawały one zapewne przez analogię do notowanego w Th. (poświadczenia z VI w.) leksemu *abbatissa* 'opatka' (← *abbas*), odznaczającego się wysoką frekwencją również w korpusach tekstów średniowiecznych (por. Pluta-Saladra 2021: 146-147). Wskazują one albo na przynależność mniszki do wspólnoty żyjącej według określonej reguły zakonnej, albo na pełnioną przez nią w klasztorze funkcję. Wśród rzeczowników pierwszej grupy w źródłach SŁŚ PL poświadczone są leksemy: *canonissa* 'siostra reguły św. Augustyna, kanoniczka' (1401) (← *canonicus*) i *minorissa* 'siostra reguły św. Klary, klaryska' (1480) (← *minor*). Nazwy te są nieliczne – na określenie kobiety żyjącej w klasztorze używano bowiem najczęściej ogólnego wyrazu *sanctimonialis* 'zakonnica' z ewentualną przydawką precyzującą przynależność do danej wspólnoty, np. *sanctimonialis ordinis beati Benedicti* 'benedyktynka', *sanctimonialis ordinis Cisterciensis* 'cysterka'. W drugiej grupie odnotowano leksemy: *cancellarissa* [SŁŚ PL] 'siostra prowadząca kancelarię klasztoru' (1446) (← *cancellarius*), *custodissa* 'siostra opiekująca się wyposażeniem kościoła i klasztoru' (1376) (← *custos*) (por. *custrix* – 3.1.2.2.3.), *priorissa* 'przeorysza' (1263) (← *prior*)³⁴. Wymieniamy tutaj również wyrazy *confraternissa* [1 SŁŚ PL] 'członkini konfraterni zakonnej' (XV w.) (← *confraternia*) i *confratrissa* [1] 'ts.' (XII w.) (← *confrater*) (por. *confratrix* – 3.1.2.2.3.).

3.1.2.4.3. W analizowanym materiale wśród leksemów z *-issa* odnotowano jeszcze wyraz oznaczający pokrewieństwo duchowe – *compatrissa* 'kuma, matka chrzestna dziecka w stosunku do jego rodziców lub ojca chrzestnego' (1458) (← *compater*), a także rzeczownik *papissa* 'kobieta papież, papieżyca' (koniec XIII w.) (← *papa*) – postać ze średniowiecznej legendy.

3.1.2.4.4. Poza sferą religijno-kościelną formant *-issa* służył w średniowieczu przede wszystkim do tworzenia nazw żon rzemieślników lub urzędników (Plezia 1970: 196). Wyrazem motywującym był tu najczęściej rzeczownik męski określający wykonawcę zawodu lub osobę piastującą urząd, np. *castellanissa* 'żona kasztelana' (← *castellanus*), *iudicissa* 'żona sędziego' (← *iudex*), *lapicidissa* 'żona kamieniarza' (← *lapicida*). Podobnej analogii można byłoby się spodziewać w wypadku wskazanych

³⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *cantorissa* 'siostra kantorka' (← *cantor*) (Bl., DuC., DMLBS, N.), *capellanissa* 'zastępczyni i pomocnica opatki' (← *capellanus*) (MittW.), *cellararissa* (*cellarissa*) 'zakonnica zajmująca się dystrybucją żywności w klasztorze' (← *cellararius*) (DMLBS), *pastorissa* 'opatka' (← *pastor*) (DMLBS), *praecentorissa* 'zakonnica prowadząca chóry w kościele' (← *praecentor*) (DuC.), *praedicatissa* 'mniszka Zakonu Kaznodziejskiego, dominikanka' (← *praedicator*) (DMLBS), *praepositissa* 'przełożona klasztoru' (← *praepositus*) (Bl., DuC., W.), *regularissa* 'siostra zakonna' (← *regularis*) (Bl., DuC., W.), *sacristissa* 'siostra zakrystianka' (← *sacrista*) (Bl., DuC.). Warto odnotować, że w wypadku leksemów *cantorissa* i *praecentorissa* dostrzec można swego rodzaju nagromadzenie przedrostków – sufix *-issa* dodany bowiem został do już sufixowanej formy z *-tor*. Dla niemieckiej łaciny średniowiecznej zjawisko to opisał Prinz (1978: 266) i określił je mianem *Suffixhäufung*. Wspomnijmy jeszcze o leksemie *sororissa* 'siostra zakonna' (← *soror*), odnotowanym w Bl. i DuC., który uznać można za przykład derywatu tautologicznego – przyrostek *-issa* w istocie pełni tu wyłącznie funkcję strukturalną. W jego powstaniu zasadniczą rolę odegrała najpewniej analogia.

leksemów ze sfery religijno-kościelnej, zwłaszcza nazw zakonnic. Nazwa siostry zakonnej utworzona byłaby wówczas od analogicznego rzeczownika oznaczającego zakonnika. I choć w większości przytoczone wyrazy z *-issa* pochodzą od rzeczownika określającego mężczyznę, w tym zakonnika, to należy zaznaczyć, że ich wyraz motywujący był najczęściej leksemem polisemicznym i mógł oznaczać także duchownego niebędącego mnichem, a nawet osobę świecką. Istotne zatem mogły być tu również skojarzenia wynikające z innych sensów wyrazu stanowiącego podstawę słowotwórczą.

3.1.2.4.5. Interesujący jest ponadto leksem *compatrissa*. Podobnie jak inne formacje z *-issa* został on utworzony od rzeczownika oznaczającego mężczyznę, przy czym funkcjonował obok swego odpowiednika pochodzącego od nazwy żeńskiej. Leksemem o podobnym do wyrazu *compatrissa* znaczeniu był bowiem wyraz *commater* 'matka chrzestna, kuma' (← *mater*).

3.1.2.4.6. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-issa*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
9						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
2			7			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
9		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	1	2	1	5	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.5. Formacje z *-ita*

3.1.2.5.1. W analizowanym materiale odnotowano ponadto kilka wyrazów należących do kategorii *nomina agentis* utworzonych za pomocą sufiksu *-ita*, również greckiej proveniencji (*-ιτης*, podtyp derywatów z *-της*) (Stotz 2000: 279). Podobnie jak w wypadku sufiksów *-ista* i *-issa* przyrostek *-ita* pojawił się w łacinie za pośrednictwem greckich zapożyczeń, np. *eremita* ‘pustelnik’ (← *ἐρημίτης*), *hypocrita* ‘obłudnik’ (← *ὑποκριτής*), *metropolita* ‘mieszkaniec stolicy’, ‘biskup metropolita’ (← *μητροπολίτης*), *trapezita* ‘właściciel kantoru wymiany pieniędzy, bankier’ (← *τραπεζίτης*).

3.1.2.5.2. W łacinie średniowiecznej wyrazy z *-ita* to nazwy duchownych, w tym zakonników: *Carmelita* ‘karmelita’ (1401) (← *Carmelus*), *minorita* [1] ‘brat mniejszy, franciszkanin’ (1548) (← *minor*), *psalmita* [1] ‘duchowny śpiewający psalmy podczas nabożeństwa’ (1445) (← *psalmus*)³⁵.

3.1.2.5.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ita*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW		
3		
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL	
0	3	
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW		
2		
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi	
0	2	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
3	0	0

³⁵ Ponadto poza źródłami SŁŚ PL odnotowuje się grupę wyrazów z *-ita* utworzonych od nazw własnych i oznaczających zwolenników oraz naśladowców (*nomina sequativa*): *Balaamita* ‘poplecznik Balaama’ (← *Balaam*) (DMLBS, LexBoh.), *Hieronymita* ‘zwolennik Hieronima z Pragi’ (← *Hieronimus*) (LexBoh.), *Iesuita* ‘naśladowca Jezusa’ (← *Iesus*) (DMLBS), *Iohannita* ‘zwolennik papieża Jana XXII’ (← *Iohannes*) (DMLBS), *Machomita* ‘zwolennik Mahometa, muzułmanin’ (← *Mahum*) (NGL.) (por. Stotz 2000: 279). Wśród nazw zakonników poza źródłami SŁŚ PL wskazać zaś można leksem *Bernardita* ‘cysters’ (← *Bernardus*) (W., Suec.).

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	2	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.6. Formacje z *-tio* (*-sio*)

3.1.2.6.1. Sufiks *-tio* (wraz z allomorfem *-sio*) był najproduktywniejszym sufiksem w kategorii *nomina actionis* zarówno w łacinie starożytnej, jak i średniowiecznej (Rzepliela 2005: 36). Można powiedzieć, że formacje z tym przyrostkiem stanowiły klasę otwartą – od każdego czasownika określającego jakąś czynność możliwe było bowiem utworzenie za pomocą sufiksu *-tio* (*-sio*) nazwy tej czynności. Spośród licznych derywatów starożytnych wymieńmy dla przykładu wyrazy: *admonitio* ‘napomnienie’ (← *admonere*), *correctio* ‘poprawienie’ (← *corrigitere*), *incensio* ‘podpalenie’ (← *incendere*), *laudatio* ‘pochwalenie’ (← *laudare*), *salutatio* ‘pozdrowienie’ (← *salutare*). W wyekscerpowanym materiale wśród tego rodzaju formacji wyróżnia się kilka grup tematycznych.

3.1.2.6.2. Do pierwszej należą rzeczowniki związane z opłatami lub darowiznami kościelnymi: **addecimatio** [1] ‘pobieranie dziesięciny’ (1296) (← *addecimare*), **columbatio** [SŁŚ PL] ‘danina kościelna składana w okresie świąt Bożego Narodzenia’ (1266), ‘chodzenie księdza po kołędzie’ (1360) (← *columba*), **dotatio** ‘darowanie, darowizna (zwł. na rzecz Kościoła)’ (1332) (← *dotare*), **edotatio** [SŁŚ PL] ‘uposażenie, darowizna (na rzecz Kościoła)’ (1480) (← *edotare*), **ovatio** [1] ‘pobieranie opłaty za poświęcenie jaj wielkanocnych’ (1420) (← *ovare*), **quaestuatatio** [1] ‘kwestowanie na cele kościelne’ (1535) (← *quaestuarare*).

3.1.2.6.3. Druga grupa to nazwy związane z pełnieniem urzędów kościelnych: **abbatizatio** [1 SŁŚ PL] ‘sprawowanie urzędu opata’ (1482) (← *abbatizare*), **intitulatio** ‘wpis w poczet osób pełniących obowiązki przy określonym kościele i korzystających z tej racji z jego beneficjum’ (1420) (← *intitulare*), **installatio** ‘wprowadzenie na jakieś stanowisko kościelne lub w posiadanie związanego z nim beneficjum’ (1480) (← *installare*), **intrusio** ‘bezprawne zagarnięcie stanowiska kościelnego lub narzucenie kogoś siłą na to stanowisko’ (1323) (← *intrudere*), **investituatio** [1 SŁŚ PL] ‘wprowadzenie na stanowisko kościelne i związane z nim beneficjum’ (1482) (← *investituare*), **pontificatio** ‘nominacja na biskupa’ (XIII w.) (← *pontificare*)³⁶. Dodajmy tutaj także rzeczownik **aequalificatio**

³⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *cathedratio* ‘zasiadanie na tronie biskupim, tzn. sprawowanie urzędu biskupa (o św. Piotrze), ‘święto katedry św. Piotra’ (← *cathedrare*) (DMLBS, LexBoh., Suec., Ha.), *episcopatio* ‘urząd biskupa i jego sprawowanie’ (← *episcopare*) (Bl., DuC.), *incathedratio* ‘wprowadzenie na urząd biskupa’ (← *incathedrare*) (Bl., DMLBS, N., MittW.), *infulatio* ‘udzielenie przywileju noszenia

(*praebendarum, dignitatum* etc.) [SŁŚ PL] ‘zrównanie (prebend, godności kościelnych itd.)’ (1424). Z uwagi jednak na fakt, że czasownik *aequalificare*, od którego rzeczownik ten mógł zostać derywowany, jest bardzo słabo poświadczony w źródłach średniowiecznych, należy uznać, iż mamy tutaj do czynienia z leksem powstałym na bazie wyrazów *aequalis* i *facere* przez analogię do innych rzeczowników zakończonych na *-ficatio*, derywowanych za pomocą sufiksu *-tio* od czasownika z *-ficare*.

3.1.2.6.4. Wyrazy z *-tio* to również terminy z zakresu liturgii, sprawowania kultu i obchodzenia świąt: **festivatio** ‘obchodzenie dnia ku czci świętego’ (XV w.) (← *festivare*), **missatio** ‘odprawianie mszy świętej’ (1525) (← *missare*), **officiatio** ‘sprawowanie liturgii w określonym kościele lub przy określonym ołtarzu’ (1304) (← *officiare*), **sabbatizatio** [1] ‘święcenie dnia świętego’ (1420) (← *sabbatizare*), **sollemnizatio** ‘uroczystość, uroczysty obrzęd’ (1301) (← *sollemnizare*), np. w połączeniach *sollemnizatio matrimonii* ‘ceremonia ślubna, ślub’, *sollemnizatio missarum* ‘odprawianie mszy świętej’, **transsubstantiatio** ‘przeistoczenie chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *transsubstantiare*)³⁷.

3.1.2.6.5. Ponadto odnotowano inne wyrazy zakończone na *-tio* (*-sio*) związane z głoszeniem i przeżywaniem wiary: **apostatio** ‘odstępstwo od wiary’ (1280) (← *apostare*), **avellatio** (*hominis*) [1 SŁŚ PL] ‘oderwanie (człowieka od rzeczy zewnętrznych i własnej woli)’ (1456 HESSE) (← *avellere*), **compeditio** [1] ‘zakucie w kajdany (w piekle)’ (1456 HESSE) (← *compedire*), **canonizatio** ‘zaliczenie w poczet świętych’ (ok. 1261) (← *canonizare*), **contiocinatio** [1 SŁŚ PL] ‘głoszenie kazań’ (1540) (← *contionari*), **depuratio** (*a peccatorum sordibus*) [1] ‘oczyszczenie (z brudów grzechów)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *depurare*), **disciplinatio** ‘umartwienie’ (1480) (← *disciplinare*), **dogmatizatio** ‘tłumaczenie, wyjaśnianie (Pisma Świętego)’ (1422), ‘głoszenie nauki oraz sama nauka’ (1431) (← *dogmatizare*), **domatio** (*corporis*) ‘umartwienie (cielesne)’ (ok. 1320) (← *domare*), **dulcificatio** (*animi*) [1] ‘osłoda (ducha)’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *dulcificare*), **dulcoratio** (*paenitentiae*) [1] ‘osłodzenie, złagodzenie (pokuty)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *dulcorare*), **elicatio** (*bonorum ex malis*) [1] ‘wyciąganie (dobra ze zła)’ (1410 MATTH.) (← *elicere*), **exseminatio** (*Dei verbi*) [1 SŁŚ PL] ‘rozsiewanie (słowa Bożego)’ (1423) (← *exseminare*), **impermixtio** (*falsitatis*) [1] ‘brak domieszki (fałszu w słowie Bożym)’ (1410 MATTH.) (← *impermixtus*), **incineratio** ‘obrócenie się w proch (ciała po śmierci)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.), ‘obrzęd posypania popiołem’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *incinerare*), **lanceatio** [1] ‘przebicie włócznią (w kontekście męki Chrystusa)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *lanceare*), **lucrifactio** (*animarum*) [1] ‘pozyskiwanie (dusz dla wiary)’ (1333) (← *lucrifacere*), **monachatio** ‘życie we wspólnocie zakonnej

infuły’ (← *infulare*) (LexBoh.), *praebendatio* ‘ustanowienie prebendy’ (← *praebendare*) (Bl., DMLBS), *tonsuratio* ‘obrzęd udzielenia tonsury’ (← *tonsurare*) (Bl., DMLBS, N., W.).

³⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *inofficiatio* (1) ‘zapewnienie sprawowania obrzędów liturgicznych’ (← *inofficiare*) (MittW.), *reconsecratio* ‘ponowne poświęcenie’ (← *reconsecrare*) (Bl., W.), *transbeatio* ‘przeistoczenie, konsekracja (w odniesieniu do sakramentu Eucharystii)’ (← *transbeare*) (DMLBS), *transelementatio* ‘przemiana elementów, przeistoczenie (w odniesieniu do sakramentu Eucharystii)’ (← *transelementare*) (DMLBS).

(ok. 1435 WŁODK.), ‘wstąpienie do klasztoru’ (poł. XVI w.) (← *monachari*), **nominitatio** [1 SŁŚ PL] ‘wezwanie, tytuł’ (1523) (← *nominitare*), **nudipeditatio** [1 SŁŚ PL] ‘chodzenie boso (jako praktyka pokutna)’ (XIII w.) (← *nudipes*), **oditio** (*peccati*) [1] ‘nienawiść (do grzechu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *odisse*), **pergustatio** (*spiritus*) [1 SŁŚ PL] ‘doświadczenie (duchowe)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *pergustare*), **pompizatio** [SŁŚ PL] ‘przepych (jako wada duchowieństwa)’ (1464 JAC. PAR.) (← *pompizare*), **recidivatio** ‘ponowne popadnięcie w ten sam grzech’ (ok. 1278 MARTIN OP.) (← *recidivare*), **remorsio** (*conscientiae*) ‘wyrzuty (sumienia)’ (1395) (← *remordere*), **renegatio** (*fidei*) [1 SŁŚ PL] ‘odstępstwo (od wiary)’ (1503) (← *renegare*), **scandalizatio** [1] ‘zgorzenie’ (1535) (← *scandalizare*). Zaliczamy tutaj także leksem **relaxio** (*peccaminum*) [1] ‘odpuszczenie (grzechów)’ (1206) (← *relaxare*), który w DMLBS jest łączony na zasadzie odsyłaczy z poświadczonym już w starożytności wyrazem *relaxatio*. Ponadto w kontekście egzegezy przypowieści o chwaście odnotowano leksem **superseminatio** ‘dodatkové sianie, dosiewanie’ (1456 HESSE) (← *superseminare*), określający czynność zasiania chwastu przez nieprzyjaciela po uprzednim zasianiu zboża przez gospodarza³⁸. Dodajemy tutaj jeszcze jeden leksem z zakresu teologii – **praeuolitio** ‘wcześniejsze, uprzednie postanowienie (Boga)’ (1410 MATTH.) (← *praeuolle*)³⁹.

3.1.2.6.6. Wskazane formacje nie wykazują szczególnych nieregularności słowotwórczych – większość z nich została utworzona na bazie tematu *supini* czasownika. Zaznaczmy jednak, że w wypadku leksemu *contiocinatio*, derywowanego od czasownika *contionari*, doszło do rozszerzenia podstawy słowotwórczej, zapewne pod wpływem leksemu *sermocinatio* ‘kazanie, homilia’ (Th.), natomiast wyraz *avellatio*, którego podstawę słowotwórczą stanowi czasownik trzeciej koniugacji, utworzony został przez analogię do innych formacji zakończonych na *-atio*, derywowanych od czasowników należących do paradygmatu pierwszej koniugacji (por. Rzepiela 2005: 36). Uwagę zwracają też wyrazy z *-tio* utworzone od rzeczownika lub przymiotnika przez analogię do innych odczasownikowych rzeczowników z analizowanym morfemem. Od rzeczownika utworzono leksem *columbatio* (← *columba*) (por. Halida 2021a: 189-194), a od przymiotnika leksemy *impermixtio* (← *impermixtus*) oraz *nudipeditatio* (← *nudipes*)⁴⁰. Wspomnieć należy tutaj również o procesie konkretyzacji semantycznej,

³⁸ Por. Mt 13,24-30. Niewykluczone, że wyraz ten powstał w procesie przyłączenia prefiksu *super-* do wyrazu *seminatio*. Należy jednak zauważyć, że starożytny czasownik *superseminare* jest poświadczony w źródłach SŁŚ PL, i to najczęściej w kontekście przypowieści o chwaście (np. u Benedykta Hessego, Peregryna z Opoli i Jakuba z Paradyża), a ponadto odnotowany jest w słownikach łaciny średniowiecznej innych regionów (np. DMLBS, W.). Zapewne więc podstawę słowotwórczą stanowił tutaj czasownik, podobnie jak w większości rzeczowników z sufiksem *-tio* (*-sio*).

³⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *catholicatio* ‘wyznanie wiary katolickiej’ (← *catholicare*) (Bl., DMLBS), *haereticatio* ‘przyjęcie do sekty’, ‘oskarżenie kogoś o herezję, ogłoszenie kogoś heretykiem’, ‘popadnięcie w herezję’ (← *haereticare*) (Bl., DuC., DMLBS, LexBoh., W.), *theologizatio* ‘uprawianie teologii’ (← *theologizare*) (DMLBS).

⁴⁰ Dla łaciny średniowiecznej wśród derywatów z *-tio* (*-sio*) utworzonych od rzeczownika Rzepiela (2005: 36) podaje jeszcze m.in. leksemy *favillatio* ‘spalenie, podpalenie’ (← *favilla*) oraz *lunatio* ‘miesiąc księżycowy’ (← *luna*), natomiast wśród odprzymiotnikowych formacji z tym sufiksem m.in.

zaznaczającej się już w łacinie późnoantycznej, a jeszcze powszechniejszej w łacinie średniowiecznej (Ernout 1954: 180-183; Rzepiela 2005: 37-38). W naszym materiale przykładem takiego procesu jest wyraz *columbatio*, który oprócz abstrakcyjnego znaczenia ‘chodzenia po kołędzie’ funkcjonował w znaczeniu ‘daniny kościelnej’.

3.1.2.6.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-tio* (*-sio*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
49						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
13			36			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
24						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
9			15			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
49		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	11	8	24	6
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
17						

3.1.2.7. Formacje z *-atus* (paradygmat czwartej deklinacji)

3.1.2.7.1. Rzeczowniki z sufiksem *-atus* (podtyp derywatów z *-tus*) odmieniające się według paradygmatu czwartej deklinacji stanowią jedną z najliczniejszych grup leksemów należących do sfery religijno-kościelnej utworzonych na drodze derywacji sufiksalnej. Są to przede wszystkim derywaty denominatywne o znaczeniu abstrakcyjnym,

wyrazy *delicatio* ‘delikatność, słabość’ (← *delicatus*) oraz *improvisio* ‘nieprzezorność, lekkomyślność’ (← *improvisus*). Odrzeczownikowe derywaty z *-tio* występowały już w łacinie starożytnej, np. *agricolatio* ‘uprawa ziemi’ (← *agricola*) (por. Stotz 2000: 298-299).

wśród których dominują nazwy godności, urzędów i funkcji (por. Stotz 2000: 301). Znaczny przyrost tego typu formacji w średniowieczu spowodowany był przede wszystkim czynnikami pozajęzykowymi i wiązać go należy z dynamicznym rozwojem administracji kościelnej oraz potrzebą nazwania nowych stanowisk (por. Rzepiela 2008: 466). Tymczasem w epoce antycznej produktywność typu słowotwórczego nazw urzędów z *-atus* była raczej niewielka, w każdym razie ograniczona liczbą urzędów (Fruyt 2000: 19)⁴¹. Wśród starożytnych leksemów wymienić można takie wyrazy jak *centurionatus* ‘stanowisko centuriona’, *consulatus* ‘urząd konsula’, *decurionatus* ‘godność dekuriona w konnicy rzymskiej’, *flaminatus* ‘urząd flamina’, *tribunatus* ‘urząd trybuna’, a w leksyce chrześcijańskiej: *apostolatus* ‘godność apostoła’, ‘urząd biskupa’, *archidiaconatus* ‘urząd archidiacona’, *clericatus* ‘godność duchownego’, *diaconatus* ‘funkcja diakona’, *episcopatus* ‘funkcja biskupa’, *lectoratus* ‘funkcja lektora’, *pontificatus* ‘urząd biskupa’, *praesulatus* ‘ts.’, *presbyteratus* ‘funkcja prezbitera’, *subdiaconatus* ‘funkcja subdiakona’ (por. Leumann 1963: 237).

3.1.2.7.2. W naszym materiale odnotowaliśmy następujące derywaty: ***abbatiatus*** (***abbatatus***) ‘urząd opata’ (1420) (← *abbas*), ***acolythatus*** ‘funkcja akolity’ (XIV w.) (← *acolythus*), ***archipontificatus*** [1] ‘urząd arcybiskupa’ (II poł. XI w.) (← *archipontifex*), ***camerariatus*** ‘urząd komornika (np. papieskiego, kolegium kardynalskiego)’ (1348) (← *camerarius*), ***cantoratus*** ‘urząd kantora’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *cantor*), ***capellaniatus*** ‘urząd kapelana’ (1398) (← *capellanus*), ***cardinalatus*** ‘godność kardynała’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *cardinalis*), ***coadiutoratus*** [1 SŁŚ PL] ‘urząd pomocnika w zarządzie beneficjum kościelnego’ (1507) (← *coadiutor*), ***commendariatus*** [SŁŚ PL] ‘stanowisko komendatariusza (kościół, klasztoru)’ (1497) (← *commendarius*), ***commissariatus*** ‘urząd komisarza kościelnego’ (1535) (← *commissarius*), ***custodiatus*** [1] ‘urząd kustosa zakonnego’ (pocz. XV w.) (← *custos*), ***generalatus*** ‘urząd generała zakonu’ (1535) (← *generalis*), ***guardianatus*** ‘urząd przełożonego klasztoru’ (1430) (← *guardianus*), ***ministeriatus*** ‘urząd ministra zakonnego’ (1449) (← *minister*), ***notariatus*** ‘urząd i obowiązki notariusza (Stolicy Apostolskiej, kapituły)’ (1475) (← *notarius*), ***officialatus*** ‘urząd oficjała, zastępcy biskupa w sprawowaniu jurysdykcji’ (1284) (← *officialis*), ***papatus*** ‘urząd, godność i władza papieża’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *papa*), ***pastoratus*** ‘obowiązki duszpasterskie i związany z nimi urząd’ (1394) (← *pastor*), ***primatiatus*** [SŁŚ PL] ‘godność prymasa’ (1480) (← *primas*), ***protonotariatus*** (*apostolicus*) [1] ‘notariat, urząd i obowiązki pierwszego pisarza (papieskiego)’ (1496) (← *protonotarius*), ***provincialatus*** ‘urząd prowincjała’ (1372) (← *provincialis*), ***psalmistatus*** ‘funkcja psalterzysty’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *psalmista*), ***rectoratus*** ‘urząd rektora (m.in. szkoły, kościoła)’ (1426)

⁴¹ W leksyce starożytnej wśród leksemów z *-(a)atus* przeważały utworzone od czasownika nazwy czynności, np. *adhortatus* ‘zachęta’ (← *adhortari*), *contemplatus* ‘rozważanie’ (← *contemplare*), *cruciatu* ‘męka, tortury’ (← *cruciare*), *gestatus* ‘niesienie, transport’ (← *gestare*), *hiatus* ‘pęknięcie, otwieranie się’ (← *hiare*), *indagatus* ‘tropienie, śledzenie’ (← *indagare*), *instigatus* ‘podburzanie, podżeganie’ (← *instigare*), *laniatus* ‘rozszarpywanie’ (← *laniare*), *latratus* ‘szczekanie’ (← *latrare*), *praeparatus* ‘przygotowywanie’ (← *praeparare*), *respiratus* ‘oddychanie’ (← *respirare*), *saltatus* ‘tańczenie’ (← *saltare*), *ululatus* ‘zawodzenie, lament’ (← *ululare*), *volatus* ‘latanie’ (← *volare*).

(← *rector*), **sacristianatus** [1 SŁŚ PL] ‘funkcja zakrystiana’ (1512) (← *sacristianus*)⁴², **subprioratus** [1] ‘urząd podprzeora’ (1482) (← *subprior*), **suffraganeatus** ‘urząd sufragana’ (1477) (← *suffraganeus*), **vicariatus** ‘urząd wikariusza’ (1368) (← *vicarius*), **vladicatus** [SŁŚ PL] ‘urząd biskupa Kościoła wschodniego’ (1467) (← *vladica*)⁴³. Dodajmy w tym miejscu jeszcze leksem **patrocinatus** (← *patrocinari*), występujący w połączeniu *ius patrocinatus ecclesiae* ‘prawo do obsadzania stanowisk kościelnych’ (1282).

3.1.2.7.3. Formant *-atus* w wyżej wymienionych przykładach przyłączano zazwyczaj bezpośrednio do tematu rzeczownika. W wypadku niektórych wyrazów nastąpiło rozszerzenie podstawy słowotwórczej o samogłoskę *i* dodaną przed formantem *-atus*, jak w wyrazach *abbatiatus*, *custodiatus*, *ministeriatus*, *primatiatus*. Niewykluczone, że wpływ na owo rozszerzenie miały leksemy zakończone na *-ia* lub *-ium*: *abbatia*, *custodia*, *ministerium*, *primatia* albo inne wyrazy z *-atus*, w których samogłoska *i* była częścią tematu wyrazu motywującego (por. 3.1.2.15.4.).

3.1.2.7.4. Neologizmy utworzone za pomocą formantu *-atus* nierzadko przejawiały skłonność do polisemii – oprócz samego urzędu mogły oznaczać również związane z jego pełnieniem uposażenie lub jednostkę terytorialną, w której ten urząd sprawowano, podległą władzy osoby piastującej daną funkcję (por. Stotz 2000: 301): **canonicatus** ‘godność kanonika i związane z nią beneficjum’ (1298) (← *canonicus*), **personatus** ‘urząd kościelny (ogólnie) i związane z nim beneficjum’ (1207) (← *persona*) oraz **archiepiscopatus** ‘urząd arcybiskupa’ (1221), ‘terytorium podległe władzy arcybiskupa, archidiecezja’ (1294) (← *archiepiscopus*), **archipraesulatus** ‘jednostka terytorialna podległa władzy arcybiskupa’ (1009), ‘urząd arcybiskupa’ (I poł. XVI w.) (← *archipraesul*), **plebanatus** ‘terytorium zamieszkiwane i zarządzane przez proboszcza’ (← *plebanus*) (1375), ‘urząd proboszcza’ (1423). W wypadku leksemu **archipresbyteratus** (← *archipresbyter*) odnotowano natomiast tylko znaczenie miejsca ‘terytorium podległe władzy archiprezbitera, dekanat’ (1290). W wyrazie **decanatus** odzwierciedlenie znalazła zaś polisemia stanowiącego jego podstawę słowotwórczą rzeczownika *decanus* ‘dziekan, prałat stojący na czele kapituły’, ‘duchowny sprawujący nadzór nad okręgiem złożonym z kilku parafii’ – w źródłach SŁŚ PL w kontekście religijno-kościelnym leksem *decanatus* poświadczony

⁴² W Bl. i DMLBS w tym samym znaczeniu *sacristatus* (← *sacrista*).

⁴³ Por. także poza SŁŚ PL: *abbatissatus* ‘godność i urząd opatki’ (← *abbatissa*) (A., LexBoh., W.), *anticardinalatus* ‘urząd kardynała stojącego po stronie antypapieża’ (← *anticardinalis*) (LexBoh.), *antipapatus* ‘urząd antypapieża’ (← *antipapa*) (LexBoh.), *antipontificatus* ‘ts.’ (← *antipontifex*) (LexBoh.), *apostolicatus* ‘urząd biskupa, zwł. papieża’ (← *apostolicus*) (Bl., DuC., DMLBS, N., A., LexBoh., MittW.), *archisubdiaconatus* ‘urząd archisubdiakona’ (← *archisubdiaconus*) (W.), *biblicatus* (*biblistatus*) ‘stanowisko wykładowcy Pisma Świętego’ (← *biblicus*, *biblista*) (Bl., DuC.), *confessoratus* ‘urząd spowiednika’ (← *confessor*) (Bl., DuC., W., Suec., Ha.), *conservatoriatus* ‘urząd konserwatora zakonnego’ (← *conservator*) (Suec.), *custodianatus* ‘urząd gwardiana’ (← *custos*) (Bl., DuC.), *elemosinariatus* ‘urząd jałmużnika zakonnego’ (← *elemosinarius*) (DMLBS), *mansionariatus* ‘urząd mansjonariusza’ (← *mansionarius*) (LexBoh.), *metropolitatus* ‘urząd metropolity’ (← *metropolis*) (NGL.), *metropolitanatus* ‘ts.’ (← *metropolitanus*) (DMLBS, W.), *ostiariatus* (*ostiaratus*) ‘funkcja ostiariusza’ (← *ostiarius*) (Bl., DuC., DMLBS, N., NGL., Suec.), *praecentoriatus* ‘urząd kapłana prowadzącego chóry w kościele’ (← *praecentor*) (Bl., DuC., DMLBS), *tonsuratus* ‘obrzęd przyjęcia tonsury’, ‘funkcja psalterzysty’ (← *tonsura*) (Bl., DuC.).

jest bowiem w znaczeniach ‘urzędu i godności dziekana kapitulnego’ (1288) oraz ‘terytorium kilku parafii podległych władzy dziekana’ (poł. XV w.). Interesującym przykładem omawianej polisemii jest leksem *praepositatus* ‘urząd przełożonego zakonnego’ (1395) (← *praepositus*), poświadczony także w KodTyn.: 403-404, 439 w kontekście przekazania w zarząd klasztorowi tynieckiemu kościoła parafialnego w Tuchowie – mianem *praepositatus* określono tutaj kościół tuchowski wraz z należącym do niego terytorium parafii. W tym miejscu dodajmy ponadto inne dwa leksemy oznaczające miejsca: *cameratus* ‘okręg terytorialno-administracyjny na ziemiach krzyżackich, komturia’ (1331) (← *camera*), *decimatus* [1] ‘okręg, w którym pobierano dziesięcinę’⁴⁴ (1496) (← *decima*)⁴⁵.

3.1.2.7.5. Wśród rzeczowników z *-atus* w badanym materiale odnotowano również leksemy o znaczeniu kolektywnym: *beginatus* [1] ‘zgrupowanie beginek’ (← *beginae*) (pocz. XIV w.), *cruciferatus* [1 SŁŚ PL] ‘zakon krzyżacki’ (1513) (← *crucifer*), *laicatus* [1] ‘stan świecki, laikat’ (1280) (← *laicus*)⁴⁶, a także wyraz *noviciatus* ‘okres po przyjęciu święceń kapłańskich lub złożeniu ślubów zakonnych’ (← *novicius*) (1464 JAC. PAR.), ‘okres próbny w klasztorze, nowicjat’ (1535), wskazujący na przedział czasowy oraz na przynależność do konkretnej grupy kandydatów na duchownych.

3.1.2.7.6. Formant *-atus* w łacinie średniowiecznej służył ponadto do tworzenia nazw stopni uniwersyteckich (np. *baccalariatus* ‘stopień bakałarza’). W ten sposób utworzony został m.in. leksem *doctoratus* ‘stopień doktora’ (← *doctor*). Wyraz ten używany był przede wszystkim w znaczeniu ‘stopnia i stanowiska doktora na uniwersytecie’. W jednym z kazań Mikołaja z Błonia (ok. 1442) odnajdujemy jednak inne znaczenie. Kaznodzieja prowadzi rozważania na temat różnych stopni szczęśliwości doświadczanej w niebie przez świętych (*diversi gradus beatitudinis*), wśród których wyróżnia męczenników, nauczycieli (*doctores*) i dziewice:

NIC. BŁ. Serm. II: 23-24: licet martyrium, **doctoratus** et virginitas recipient unam et eandem aureolam, tamen (...) inter doctores non omnes aequalem, sed ille maiorem, qui sua doctrina magis fugavit vitia de cordibus quam alius.

Stan męczenników, **stan nauczycieli** i stan dziewic otrzymują jedną i tę samą nagrodę w niebie. Wśród nauczycieli jednak nie jest ona równa, lecz większą nagrodę otrzymuje ten, kto dzięki swojej nauce skuteczniej wypędził błędy z serc od drugiego.

⁴⁴ W DMLBS *decimatus* odnotowany jest w znaczeniu ‘prawa do pobierania dziesięciny’. Formacje z *-atus* mogły bowiem w łacinie średniowiecznej stanowić również nazwy przysługujących komuś praw lub przywilejów, np. *actoratus* ‘prawo do wytoczenia powództwa’.

⁴⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *parochiatus* ‘obszar parafii’ (← *parochia*) (Bl., DuC., DMLBS, N.), *priorisatus* ‘klasztor żeński, zarządzany przez przeoryszkę’ (← *priorissa*) (DMLBS). Dodajmy, że w Bl. leksem *cardinalatus* odnotowany został również w znaczeniu ‘kościół kardynała’, a *archiepiscopatus* w znaczeniu ‘katedry archidiecezji’. Wymienić trzeba tutaj ponadto wyraz *canonicatus*, który w DMLBS występuje w znaczeniu ‘domu kanoników regularnych’, w LexBoh. natomiast ‘konwentu mniszek’.

⁴⁶ W NGL odnotowany został także leksem *moniatatus* ‘stan zakonny, życie w klasztorze’ (← *monialis*); por. *monachatus* (← *monachus*) (Th.).

Wyraz *doctoratus* użyty został w zacytowanym fragmencie na oznaczenie określonej grupy świętych w niebie – w tym wypadku tych, którzy za życia szczególnie wstawili się nauczaniem prawd wiary. Omawiana formacja ma charakter kolektywny i oznacza stan/grupę w hierarchii niebiańskiej. Można zatem dopatrywać się tutaj znaczenia specjalistycznego, technicznego. Sugerowałoby to autorytet pisarza, wykształconego teologa. Dodajmy, że jest to jedyne poświadczenie tego wyrazu we wskazanym znaczeniu.

3.1.2.7.7. Leksemy ze sfery religijno-kościelnej utworzone za pomocą formantu *-atus* to zatem przede wszystkim rzeczowniki oznaczające urzędy, funkcje i godności, a w związku z tym również stopnie w hierarchii kościelnej. Często abstrakcyjnemu znaczeniu towarzyszyły znaczenia konkretne, zwłaszcza uposażenia, terytorium oraz miejsca związanego z danym urzędem lub daną funkcją. W omawianej grupie wyrazów znalazły się też rzeczowniki kolektywne.

3.1.2.7.8. Budowa słowotwórcza omawianych formacji nie przejawia nieregularności i jest zasadniczo przewidywalna. W niemal wszystkich analizowanych wyrazach formant *-atus* przyłączany był do rzeczownika lub zsubstancywizowanego przymiotnika – w przeważającej mierze były to wyrazy oznaczające osoby sprawujące jakież funkcje. Dwa odnotowane w materiale SŁŚ PL neologizmy (*cameratus*, *decimatus*) powstały od rzeczownika nieosobowego (*camera*, *decima*). W wypadku czterech leksemów zaś (*abbatiatus*, *custodiatu*, *ministeriatu*, *primatiatus*) interpretacja słowotwórcza mogła być różna – mogły one bowiem zostać utworzone albo od rzeczownika oznaczającego funkcjonariusza (*abbas*, *custos*, *minister*, *primas*), albo od rzeczownika nieosobowego (*abbatia*, *custodia*, *ministerium*, *primatia*).

3.1.2.7.9. Należy też podkreślić, że niektóre z wymienionych tutaj rzeczowników z formantem *-atus* mogły być produktami innego niż sufiksacja mechanizmu. Możliwe, że *archipontificatus*, *archiepiscopatus*, *archipraesulatus*, *archipresbyteratus*, *protonotariatus* oraz *subprioratus* powstały na drodze prefiksacji (kolejno od *pontificatus*, *episcopatus*, *praesulatus*, *presbyteratus*, *notariatus*, *prioratus*). Przy uwzględnieniu jednak pochodzenia innych analogicznych rzeczowników z *-atus* określających urzędy należy raczej przyjąć, że powyższe leksemy powstały na drodze sufiksacji od rzeczownika będącego produktem prefiksacji (np. *archipontificatus* ← *archipontifex* ← *pontifex*).

3.1.2.7.10. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-atus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
44	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
6	38

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
10						
wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczane w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
3			7			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
44		0			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	2	0	11	10	16	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
5						

3.1.2.8. Formacje z *-tura*

3.1.2.8.1. W łacinie starożytnej sufiks *-tura* (wraz z allomorfem *-sura*) służył prymarnie do tworzenia rzeczowników oznaczających rezultaty czynności, np. *conditura* ‘przyprawienie, rezultat przyprawiania’, *mensura* ‘pomiar, rezultat mierzenia’, *partura* ‘urodzenie, rezultat rodzenia’, *pictura* ‘obraz, rezultat malowania’, *sculptura* ‘rzeźba, rezultat rzeźbienia’, *structura* ‘budowla, rezultat budowania’. Rzeczowniki te nierzadko występowały obok wyrazów zakończonych na *-tio* (*-sio*) oraz *-tor* (*-sor*), gdzie formacje z *-tio* (*-sio*) były nazwami czynności, formacje z *-tor* (*-sor*) nazwami ich wykonawcy, a formacje z *-tura* (*-sura*) nazwami ich rezultatu, np. *creatio* ‘stwarzanie, czynność stwarzania’, *creator* ‘stworzyciel, sprawca stworzenia’ i *creatura* ‘stworzenie, rezultat stwarzania’ (por. Benveniste 1948: 101). Na *-tura* zakończone były również rzeczowniki oznaczające urzędy i zawody – ich wyraz motywujący stanowiły nazwy urzędników lub wykonawców zawodów, najczęściej z sufiksem *-tor*, np. *dictatura* ‘urząd dyktatora’ (← *dictator*), *gladiatura* ‘zawód gladiatora’ (← *gladiator*), *praefectura* ‘urząd prefekta’ (← *praefectus*), *praepositura* ‘urząd przełożonego’ (← *praepositus*), *praetura* ‘urząd pretora’ (← *praetor*), *quaestura* ‘urząd kwestora’ (← *quaestor*) (por. Leumann 1963: 219).

3.1.2.8.2. W łacinie średniowiecznej wśród neologizmów ze sfery religijno-kościelnej zakończonych na *-tura* wyodrębnia się grupa wyrazów oznaczających urzędy, godności i funkcje, a nierzadko jednocześnie związane z nimi uposażenie: *campanatura*

[SŁŚ PL] ‘funkcja dzwonnika’ (1481) (← *campanator*), **clericatura** ‘godność duchownego’ (ok. 1300), ‘funkcja kleryka pełniącego niższe posługi w kościele lub kaplicy’ (1381), ‘rodzaj beneficjum kościelnego związanego z określonym ołtarzem lub kościołem’ (1437), ‘rodzaj opłaty składanej proboszczowi na prowadzenie szkoły parafialnej’ (1490) (← *clericari*), **collectura** ‘urząd prokuratora kapituły’ (1525) (← *collector*), **praedicatura** ‘urząd kaznodziei oraz związane z nim beneficjum’ (1480), ‘kaznodziejstwo, głoszenie kazań’ (1490) (← *praedicare*), **praelatura** ‘funkcja przełożonego w klasztorze’ (1279), ‘stanowisko prałata i związane z nim beneficjum’ (1429) (← *praelatus*)⁴⁷. W znaczeniu uposażenia występował też leksem **commendatura** [1] ‘beneficjum komendatariusza kościoła’ (1483) (← *commendator*). Dodajmy tutaj jeszcze rzeczownik **acolythura** [1 SŁŚ PL] ‘akolitat, godność akolity’ (1491) (← *acolythus*), utworzony przez analogię do wyrazów z formantem *-tura*.

3.1.2.8.3. Analizowane leksemy z *-tura* były również nazwami czynności, w czym zaznacza się istotna różnica między formacjami starożytnymi a średniowiecznymi, gdyż w starożytności wyrazy z *-tura* o znaczeniu czynnościowym należały do rzadkości (Stotz 2000: 296; Rzepiela 2005: 38): **administratura** (*sacramentorum*) [SŁŚ PL] ‘sprawowanie (sakramentów)’ (1512) (← *administrare*), **collatura** ‘nadawanie godności i beneficjów kościelnych’ (1378) (← *conferre*), **investitura** ‘wprowadzenie na stanowisko kościelne i na związane z nim beneficjum’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *investire*), **ministratura** ‘pełnienie służby liturgicznej’ (1510) (← *ministrare*), **pulsatura** ‘bicie w dzwony kościelne’ (XIV w.) (← *pulsare*). Fakt, że chodzi właśnie o nazwy czynności, znajduje potwierdzenie także w tym, iż wszystkie wymienione w tej grupie leksemy mają swoje bliskoznaczne odpowiedniki w wyrazach z sufiksem *-tio* (*administratio*, *collatio*, *investituario*, *ministratio*, *pulsatio*), prymarnie służącym do tworzenia nazw z kategorii *nomina actionis* (por. 3.1.2.6.1.). W wyekscerpowanym materiale znalazły się ponadto dwa wyrazy z przyrostkiem *-tura* odnoszące się do sposobu odprawiania czynności liturgicznych: **cantatura** (*missae, psalterii*) [SŁŚ PL] ‘odśpiewywanie modlitw liturgicznych (mszy świętej, psalterza)’ (1531) (← *cantare*), **lectura** ‘recytowanie modlitw liturgicznych’ (1393) (← *legere*). Drugi z wymienionych wyrazów oznaczał także ‘stanowisko lektora mszalnego i związane z nim beneficjum’.

3.1.2.8.4. Poza tym odnotowano jeden przykład rzeczownika zakończonego na *-tura* oznaczającego terytorium: **plebaniatura** [SŁŚ PL] ‘plebania, kościół parafialny razem z domem plebana i obejściem należącym do niego’ (1483) (← *plebania*). Wyraz ten poświadczony jest trzykrotnie w tym samym źródle (AGZ III: 244-246) – można zatem uznać go za produkt kreacji okazjonalnej. Jest to też przykład derywatu tautologicznego i jedyna odnotowana tu formacja z *-tura* utworzona od rzeczownika nieosobowego. Pozostałe leksemy z tym formantem derywowane były albo od rzeczowników osobowych, albo od tematu *supini* czasownika.

⁴⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *celleratura* (*cellaratura*) ‘funkcja szafarza klasztornego’ (← *cellerarius*) (N., MittW.).

3.1.2.8.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-tura*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
15						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
5			10			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
15		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	4	6	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.1.2.9. Formacje z *-tas*

3.1.2.9.1. Sufiks *-tas* w łacinie starożytnej był produktywnym przyrostkiem służącym przede wszystkim do tworzenia rzeczowników abstrakcyjnych, w zdecydowanej większości odprzymiotnikowych, oznaczających jakąś cechę lub jakiś stan, np. *aeternitas* 'wieczność' (← *aeternus*), *benignitas* 'życzliwość' (← *benignus*), *bonitas* 'dobroć' (← *bonus*), *castitas* 'czystość' (← *castus*), *libertas* 'wolność' (← *liber*), *paupertas* 'ubóstwo' (← *pauper*) (por. Leumann 1963: 243; Fruyt 2011b: 162). Wysoką produktywność w tworzeniu rzeczowników abstrakcyjnych, tradycyjnie zaliczanych do kategorii *nomina essendi*, zachował on również w łacinie średniowiecznej (Rzepiela 2005: 36), w której znaczny przyrost nowych wyrazów z tym formantem zauważalny jest w leksyce zarówno ze sfery religijno-kościelnej, jak i spoza tego obszaru. Interesujące nas leksemy możemy podzielić na dwie grupy – pierwsza obejmuje wyrazy należące do obszaru teologiczno-filozoficznego, będące abstraktami (zwykle nazwami cech lub stanów) odnoszonymi się do Boga,

ludzi lub innych rzeczywistości religijnych. W analizowanych źródłach SŁŚ PL widać tu wpływ teologii scholastycznej – w tekstach z tego zakresu zauważalna jest bowiem wyraźna tendencja do tworzenia abstrakcyjnych leksemów z formantem *-tas* (por. Stotz 2000: 293). Druga grupa to terminy prawne związane przede wszystkim z regulacjami dotyczącymi sprawowania urzędów kościelnych i beneficjów.

3.1.2.9.2. W pierwszej grupie leksemów wśród abstraktów odnoszących się do Boga odnotowano następujące neologizmy: *delectabilitas* ‘bycie źródłem przyjemności i rozkoszy’ (1410 MATTH.) (← *delectabilis*), *diligibilitas* [1] ‘zasługiwanie na miłość, bycie godnym miłości’ (1431 SCARB.) (← *diligibilis*), *donabilitas* (*Spiritus Sancti*) [1] ‘bycie udzielonym, darowanym (o Duchu Świętym, w odróżnieniu od Syna, który jest zrodzony)’ (1534 WROCL.) (← *donabilis*), *fontalitas* (*Patris*) [1] ‘źródłowość (jako cecha Boga Ojca)’ (1456 HESSE) (← *fontalis*), *impassionabilitas* [1 SŁŚ PL] ‘niepodleganie uczuciom’ (1410 MATTH.) (← *impassionabilis*), *impeccabilitas* ‘bezgrzeszność’ (1410 MATTH.) (← *impeccabilis*), *incircumscribilitas* (*incircumscripibilitas*) ‘nieograniczoność, nieskończoność’ (poł. XV w.) (← *incircumscribilis*), *luminositas* ‘światlistość, jasność (jako przymiot uwielbionego ciała Chrystusa)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *luminosus*), *motivitas* [1] ‘zdolność wprawiania w ruch’ (1456 HESSE) (← *motivus*), *odibilitas* [1] ‘możliwość bycia nienawidzonym (jako cecha nieobecna w Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *odibilis*), *penetrabilitas* ‘przenikliwość, zdolność przenikania (jako cecha Chrystusa)’ (1456 HESSE) (← *penetrabilis*), *permissivitas* [1 SŁŚ PL] ‘skłonność do zezwalania, tolerancja (jako cecha przypisywana Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *permissivus*)⁴⁸.

3.1.2.9.3. Z kolei do abstraktów odnoszących się do ludzi zaliczono następujące leksemy: *ignoscibilitas* [1 SŁŚ PL] ‘skłonność do wybaczenia’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *ignoscibilis*), *incorrigibilitas* ‘zatwardziałość w złym’ (1407), ‘niemożność odpokutowania (winy)’ (1534 WROCL.) (← *incorrigibilis*), *indignibilitas* [1 SŁŚ PL] ‘niegodziwość, grzeszność’ (1410 MATTH.) (← *indignus*), *inobliquabilitas* [1] ‘nieomyślność (jako przymiot papieża)’ (1464 JAC. PAR.) (← *inobliquabilis*), *neutralitas* ‘neutralność, postawa bezstronna w sporze koncyliarystycznym’ (1442) (← *neutralis*), *regularitas* ‘życie według reguły zakonnej’ (1430) (← *regularis*)⁴⁹, *spontaneitas* [1] ‘czynienie czegoś z własnej woli, dobrowolność (jako cecha trzech mędrców)’ (1456 HESSE) (← *spontaneus*)⁵⁰.

3.1.2.9.4. Ponadto w analizowanym materiale odnotowano abstrakcyjne formacje z *-tas* odnoszące się do innych rzeczywistości związanych z wiarą i jej wyznawaniem: *azymitas* [SŁŚ PL] ‘przaśność (chleba eucharystycznego)’ (1477) (← *azymus*), *fugibilitas*

⁴⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *coessentialitas* ‘równość istoty (m.in. o Osobach Trójcy Świętej)’ (← *coessentialis*) (MittW.), *configurabilitas* ‘przystawalność, dopasowanie, podobieństwo (o Osobach Trójcy Świętej)’ (← *configurare*) (Bl., W.), *improcessibilitas* ‘niemożność pochodzenia od kogoś innego (jako cecha Boga Ojca)’ (← *improcessibilis*) (MittW., W.).

⁴⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *monachitas* ‘stan życia mniszego’ (← *monachus*) (Bl., N., NGL.), *monietas* ‘ts.’ (← *monialis*) (DuC., NGL.), *normalitas* ‘życie zgodnie z regułą zakonną’ (← *normalis*) (NGL.).

⁵⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *Christiformitas* ‘stan podobieństwa do Chrystusa, bycie podobnym do Chrystusa’ (← *Christiformis*) (W.), *peccabilitas* ‘grzeszność’ (← *peccabilis*) (DMLBS, W.), *saecularitas* ‘stan świecki, życie świeckie, światowość’ (← *saecularis*) (Bl., DuC., N., DMLBS, W.).

(*peccati*) [SŁŚ PL] ‘konieczność unikania (grzechu)’ (1410 MATTH.) (← *fugibilis*), **importabilitas** (*furoris Dei*) ‘niemożność zniesienia (gniewu Boga)’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *importabilis*), **insoporabilitas** [1 SŁŚ PL] ‘czujność, brak uspienia (jako cecha miłości do Boga)’ (1456 HESSE) (← *insoporabilis*), **insuperabilitas** [1] ‘niezwyciężoność (jako cecha miłości do Boga)’ (1456 HESSE) (← *insuperabilis*), **interminabilitas** (*poenarum*) [1] ‘nieskończoność, niekończenie się (jako cecha kary piekielnej)’ (1464 JAC. PAR.) (← *interminabilis*), **irrecuperabilitas** (*spiritualis damni*) [1 SŁŚ PL] ‘niemożność odzyskania (duchowej straty)’ (1456 HESSE) (← *irrecuperabilis*), **punibilitas** [1] ‘możność bycia karanym przez Boga (jako cecha stworzeń)’ (1410 MATTH.) (← *punibilis*), **quidditas** ‘istota, natura rzeczy’ (ok. 1314) (← *quid*), **reparabilitas** [1] ‘naprawialność, możliwość bycia naprawionym, odkupionym (jako cecha stworzeń)’ (1410 MATTH.) (← *reparabilis*), **terrenitas** ‘ziemskość, światowość, przynależność do życia doczesnego (w opozycji do wiecznego)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *terrenus*)⁵¹.

3.1.2.9.5. Do drugiej grupy wyrazów, obejmującej leksemę związane ze sferą prawa kościelnego, zaliczono następujące formacje: **amovibilitas** [1 SŁŚ PL] ‘prawo odebrania godności kościelnej’ (1532) (← *amovibilis*), **aufferibilitas** (*papae*) [1] ‘prawo usunięcia (papieża z urzędu)’ (1429) (← *aufferibilis*), **commaternitas** ‘pokrewieństwo duchowe przez matkę chrzestną’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *commater*), **compaternitas** ‘pokrewieństwo duchowe zachodzące pomiędzy osobą trzymającą dziecko do chrztu a rodzicami dziecka’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *compater*), **incompatibilitas** [1] ‘beneficjum, które nie może być łączone z innym’ (1414) (← *incompatibilis*), **manualitas** ‘dyspozycyjność beneficjum kościelnego’ (1532) (← *manualis*), **monocularitas** [SŁŚ PL] ‘prawo do posiadania tylko jednego beneficjum’ (1544) (← *monocularis*), **monoculitas** [SŁŚ PL] ‘ts.’ (1531) (← *monoculus*), **praesentialitas** ‘wynagrodzenie dzienne, przysługujące duchowemu obecnym w określonym miejscu’ (1471) (← *praesentialis*)⁵². Dodajmy, że nazwy z *-tas* oznaczające prawa poświęcone są w łacinie średniowiecznej również poza sferą religijno-kościelną, np. *actoreitas* ‘prawo powództwa w sprawach granicznych’, *burgensitas* ‘prawo miejskie’, *censualitas* ‘prawo pobierania czynszu’.

3.1.2.9.6. Warto też zwrócić uwagę, że leksem *praesentialitas* to wyraz konkretny określający wynagrodzenie. Zjawisko konkretyzacji derywatów z *-tas* obserwuje się

⁵¹ Por. także poza SŁŚ PL: *antichristianitas* (*antichristineitas*, *antichristeitas*) ‘niezgodność z wiarą chrześcijańską, bycie przeciwnym wierze chrześcijańskiej’ (← *antichristianus*) (LexBoh.), *apostolicitas* ‘apostolskość, natura apostołska (Kościół)’ (← *apostolicus*) (LexBoh.), *catholicitas* ‘katolickość, powszechność (Kościół)’, ‘prawowierność’ (← *catholicus*) (LexBoh.), *deiformitas* ‘podobieństwo do Boga’ (← *deiformis*) (Bl., DMLBS, LexBoh., MittW., W.), *irreparabilitas* ‘niemożność bycia naprawionym (np. o grzechu, upadłych aniołach)’ (DMLBS, LexBoh.).

⁵² Poza SŁŚ PL odnotowano ponadto kilka neologizmów z *-tas* oznaczających godności i urzędy kościelne: *cardinalitas* ‘godność kardynała’ (← *cardinalis*) (DMLBS), *papalitas* ‘godność papieża’ (← *papalis*) (Bl., DuC.), *pastoralitas* ‘godność pasterza, np. biskupa lub opata’ (← *pastoralis*) (Bl., DuC., DMLBS, N., NGL., A.), *provincialitas* ‘urząd prowincjała zakonnego’ (← *provincialis*) (DMLBS, W.). Warto zaznaczyć, że wyrazy z *-tas* oznaczające urzędy odnotowuje się też w łacinie starożytnej, np. *aedilitas* ‘urząd edyla’ (← *aedilis*) (por. Fruyt 2011b: 162). Poza SŁŚ PL por. także *diocesitas* ‘diecezja’ (← *diocesis*) (K.).

już w łacinie starożytnej, m.in. w nazwach kolektywnych oznaczających osoby, np. *christianitas* ‘chrześcijanie’ (← *christianus*), *civitas* ‘społeczność obywateli’ (← *civis*), *nobilitas* ‘arystokracja’ (← *nobilis*), *societas* ‘grupa ludzi zrzeszonych, stowarzyszenie’ (← *socius*) (Fruyt 2011b: 162), natomiast w łacinie średniowiecznej poza kolektywami, np. *congermanitas* ‘rodzina, krewni’, wśród konkretów odnotowuje się jeszcze nazwy spadków, np. *maternalitas* ‘spadek po matce’, i miejsc, np. *intraneitas* ‘wnętrze domu’. Z naszego materiału można przytoczyć tutaj ponadto leksem **confraternitas** (← *confrater*), w wypadku którego odnotowano zarówno znaczenia abstrakcyjne ‘wspólnoty zasług łączącej zgromadzenia zakonne pomiędzy sobą lub z osobami świeckimi’ (1357) oraz ‘pokrewieństwa duchowego między ochrzczonym a dziećmi jego rodziców chrzestnych’ (1534 WROCL.), jak i znaczenie konkretne ‘bractwa religijnego’ (1354). Ponadto w analizowanym materiale znalazł się jeden leksem stanowiący wyrażenie honoryfikatywne: **gloriositas** ‘chwalebność, wspaniałość (o papieżu)’ (1494) (← *gloriosus*)⁵³.

3.1.2.9.7. Większość analizowanych leksemów została utworzona od przymiotników należących do paradygmatu trzeciej deklinacji zakończonych na *-alis* (*-aris*), *-bilis* i nie przejawia zasadniczo nieregularności słowotwórczych. Tylko kilka wyrazów derywowanych zostało od przymiotników należących do paradygmatu pierwszej i drugiej deklinacji: *gloriositas* (← *gloriosus*), *monoculitas* (← *monoculus*), *motivitas* (← *motivus*), *permissivitas* (← *permissivus*). Jeden wyraz utworzony od przymiotnika pierwszej i drugiej deklinacji powstał przez analogię do leksemów utworzonych od przymiotników trzeciej deklinacji zakończonych na *-bilis* z jednoczesnym rozszerzeniem podstawy słowotwórczej: *indignibilitas* (← *indignus*). Natomiast tylko w wypadku trzech odnotowanych leksemów za wyraz motywujący można uznać rzeczownik: *commaternitas* (← *commater*), *compaternitas* (← *compater*), *confraternitas* (← *confrater*)⁵⁴.

3.1.2.9.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-tas*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
41	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
11	30

⁵³ W łacinie średniowiecznej odnotowuje się więcej poświadczeń wyrazów z *-tas* użytych w takiej funkcji. Głównie jednak są to leksemy odziedziczone ze starożytności, np. *fidelitas*, *honestas*, *idoneitas*, *ingenuitas*, *integritas*, *nobilitas*, *suavitas*, średniowieczne neologizmy to natomiast m.in. *amicabilitas*, *egregietas*, *illustritas*. Dodać należy, że wystąpienia leksemów z *-tas* użytych w funkcji honoryfikatywnej obserwuje się również w łacinie późnoantycznej, np. *honorabilitas*, *paternitas*, *venerabilitas*.

⁵⁴ Przyjmujemy, że leksemy te utworzone zostały w procesie sufiksacji. Należy jednak zaznaczyć, że w ich powstaniu ważną rolę odegrała zapewne również analogia do wyrazów *maternitas* ‘macierzyństwo’, ‘spadek po matce’ (← *maternus*), *paternitas* (Th.) ‘ojcostwo’ (← *paternus*) i *fraternitas* (Th.) ‘braterstwo’ (← *fraternus*).

3.1. Formacje z sufiksami

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
20						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi		
7				13		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
41		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	4	3	29	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
26						

3.1.2.10. Formacje z *-ia*

3.1.2.10.1. Sufiks *-ia* – podobnie jak *-tas* – wykorzystywano w starożytności głównie do tworzenia odprzymiotnikowych abstraktów, np. *audacia* ‘śmiałość’ (← *audax*), *concordia* ‘zgoda’ (← *concors*), *iustitia* ‘sprawiedliwość’ (← *iustus*), *misericordia* ‘miłosierdzie’ (← *misericors*), *modestia* ‘umiarkowanie’ (← *modestus*), *prudentia* ‘roztropność’ (← *prudens*), *superbia* ‘pycha’ (← *superbus*) (por. Leumann 1963: 208; Oniga 2014: 158).

3.1.2.10.2. Wśród średniowiecznych neologizmów z morfemem *-ia* należących do sfery religijno-kościelnej wyróżnia się natomiast grupa odrzeczownikowych wyrazów związanych z urzędami i funkcjami kościelnymi. Również tutaj zaobserwowano zjawisko polisemii – oprócz godności nierzadko wyrazy te oznaczały wynikające z niej uposażenie: *campanatoria* [1 SŁŚ PL] ‘funkcja dzwonnika’ (1506) (← *campanator*), *canonia* ‘godność kanonika i związane z nią beneficjum’ (XIII w.) (← *canonicus*), *cantoria* ‘urząd kantora’ (1235) (← *cantor*), *capellania* ‘stanowisko i uposażenie kapelana’ (1279) (← *capellanus*), *coadiutoria* ‘urząd pomocnika w zarządzie beneficjum kościelnego’ (1492) (← *coadiutor*), *commendatoria* [1] ‘urząd komtura’ (1318) (← *commendator*), *hebdomadaria* [1] ‘obowiązki wypełniane przez duchownych kolejno przez tydzień’ (1577) (← *hebdomadarius*), *locumtenentia* ‘urząd zastępcy (np. kolektora, biskupa)’ (1389) (← *locumtenens*), *patriarchia* [1] ‘godność i władza patriarchy’ (1514) (← *patriarcha*), *plebania* ‘godność plebana, proboszcza’ (1429) (← *plebanus*), *praecentoria* ‘urząd

kapłana prowadzącego chóry w kościele i wynikające z niego uposażenie' (1361) (← *praecentor*), **praeceptor** 'urząd mistrza zakonu krzyżackiego' (1308) (← *praecceptor*), **praedicatoria** [SŁŚ PL] 'urząd kaznodziei i wynikające z niego uposażenie' (1480) (← *praedicator*), **primatia** [1] 'godność prymasa' (1518) (← *primas*), **receptor** 'urząd kolektora papieskiego' (1382) (← *receptor*), **rectoria** 'urząd proboszcza lub altarysty' (1290) (← *rector*), **scholastria** (**scholasteria**, **scholastia**) 'urząd i uposażenie scholastyka' (1241) (← *scholaster*)⁵⁵. Wszystkie wymienione tutaj leksemy zostały utworzone od rzeczownika oznaczającego osobę pełniącą urząd lub funkcję.

3.1.2.10.3. W wypadku niektórych wyrazów z *-ia* w źródłach SŁŚ PL odnotowano natomiast tylko znaczenie uposażenia: **altaria** 'beneficjum związane z określonym ołtarzem' (1480) (← *altare*), **praestimonia** [1] 'prestymonium, beneficjum przyznawane przez kapitułę prałatom lub kanonikom' (1480) (← *praestimonium*), **psalteria** [SŁŚ PL] 'beneficjum związane ze sprawowaniem funkcji psalterzysty' (1479) (← *psalterium*), **psalteristia** [1 SŁŚ PL] 'ts.' (1356) (← *psalterista*).

3.1.2.10.4. Leksemy z sufiksem *-ia* stanowiły również określenia miejsc. Wśród wymienionych wyżej wyrazów znaczenie miejsca mają formacje: **capellania** 'kościół nieparafialny, kaplica' (1461), **plebania** 'plebania, tzn. kościół parafialny z domem plebana i należącym do niego obejściem' (1308), **praeceptor** 'okręg administracyjny podległy mistrzowi zakonu krzyżackiego' (1339)⁵⁶. Wśród nazw miejsc i obszarów zakończonych na *-ia* odnotowano ponadto leksemy: **pagania** [1] 'ziemia, terytorium pogańskie' (1409) (← *paganus*) oraz **sacristia** 'zakrystia' (1298) (← *sacrista*). W wypadku leksemu **collector** (← *collector*) zidentyfikowano natomiast trzy znaczenia – miejsca, urzędu i opłaty: 'prowincja podatkowa podległa kolektorowi' (1347), 'urząd kolektora papieskiego' (1377), 'opłata na rzecz Stolicy Apostolskiej' (1498).

3.1.2.10.5. Wśród pozostałych rzeczowników abstrakcyjnych z *-ia* w naszym materiale znalazły się następujące leksemy: **balaamia** [1 SŁŚ PL] 'sprzedawanie godności kościelnych' (1414 PETR. WYSZ) (← *Balaam*), **confraternia** [1] 'wspólnota zasług łącząca zgromadzenie zakonne z ludźmi świeckimi' (1535) (← *confrater*, najpewniej pod wpływem *confraternitas*), **confratria** 'bractwo religijne' (1347), 'wspólnota zasług łącząca zgromadzenie zakonne z ludźmi świeckimi' (1456) (← *confrater*), **cortisania** [1] 'ubieganie się o beneficja u papieża wbrew prawom krajowym' (1527) (← *cortisanus*), **cunctipotentia** [1] 'wszechmoc (Boga)' (1434) (← *cunctipotens*), **diffidia** 'brak wiary' (XIV w.) (← *diffidere*, najpewniej przez analogię do *perfidia*), **fructificentia** (*seminis*) [SŁŚ PL] 'płodność, urodzajność (ziarna z ewangelicznej przypowieści)' (1456 HESSE) (← *fructificare*), **insordescencia** 'uporczywe trwanie w ekskomunie' (1527) (← *insordescere*), **parvificentia** [1] 'umniejszenie (Chrystusa w kontekście wcielenia)' (1431

⁵⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *archidiaconia* 'urząd archidiacona' (← *archidiaconus*) (MittW.), *cardinalia* 'godność kardynała' (← *cardinalis*) (Bl., DuC., N., MittW.), *guardiana* 'urząd gwardiana' (← *guardianus*) (LexBoh.), *sacristania* 'urząd zakrystiana' (← *sacrista*) (Bl., DuC., DMLBS, N., MittW.).

⁵⁶ Podobnie występujące poza źródłami SŁŚ PL leksemy *archidiaconia* oraz *cardinalia* mogły oznaczać kolejno 'część diecezji podległą archidiaconowi' oraz 'kościół kardynała'.

SCARB.) (← *parvificare*, przez analogię do *magnificentia*), *pullulantia* (*catholicae fidei*) [1 SŁŚ PL] ‘rozkrzewianie, wzrost (wiary katolickiej)’ (1385) (← *pullulare*), *renascentia* ‘odrodzenie, odnowienie (m.in. w Chrystusie przez chrzest)’ (1444) (← *renasci*)⁵⁷.

3.1.2.10.6. Ponadto wśród wyrazów z *-ia* odnotowano nazwy przedmiotów oraz inne rzeczowniki konkretne: *credentia* ‘stolik przy ołtarzu służący do umieszczania na nim naczyń liturgicznych’ (1512) (← *credere*, być może pod wpływem wł. *credenza*), *demonstrantia* [SŁŚ PL] ‘monstrancja’ (1378) (← *demonstrare*), *dependentiae* [SŁŚ PL] ‘nauszniki, klapki na uszy przy czapkach i biretach kanoników i prałatów’ (1398) (← *dependere*) (leksem występujący jako *plurale tantum*), *figurantia* [1] ‘figura, wyobrażenie (w Starym Testamencie)’ (1410 MATTH.) (← *figurare*), *monstrantia* ‘monstrancja’ (1389) (← *monstrare*), *pietantia* ‘dzienna racja żywności w klasztorze’ (1268) (← *pietas*).

3.1.2.10.7. Warto jeszcze zwrócić uwagę na wyrazy kończące się na *-ntia*, np. *insordescentia*, *pullulantia*, *renascentia*, *demonstrantia*, *monstrantia*. Najpewniej zostały one utworzone od czasownika na bazie tematu *participium praesentis activi*, przy czym nie można wykluczyć, że są one przykładami rekategoryzacji i pierwotnie mogły być zsubstantywowanymi imiesłowami *praesentis activi* rodzaju nijakiego w liczbie mnogiej, które następnie interpretowano jako wyrazy rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej. Trudności w opisie tego rodzaju leksemów wynikają z faktu, że morfem *-ia* wykorzystywany był jako zarówno sufiks słowotwórczy, jak i sufiks fleksyjny będący wykładnikiem m.in. mianownika liczby mnogiej wyrazów rodzaju nijakiego należących do paradygmatu trzeciej deklinacji. Nie zawsze zatem da się rozstrzygnąć, czy w wypadku wyrazu na *-ntia* mamy do czynienia z derywacją motywowaną przez *participium praesentis activi* czy z substantywizacją imiesłowu z jednoczesną zmianą jego paradygmatu fleksyjnego. W łacinie średniowiecznej ważną rolę odgrywała tu jednak najpewniej analogia do leksemów z *-ntia* odziedziczonych ze starożytności, np. *abundantia*, *clementia*, *scientia*.

3.1.2.10.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ia*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
41	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
9	32
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
15	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
4	11

⁵⁷ Ponadto w Bl., DuC., DMLBS, N., NGL. i W. *monachia* ‘stan życia mniszego’, ‘zgromadzenie mni-chów’, ‘dobra klasztorne’ (← *monachus*).

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
41		0			0	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	7	13	13	8

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
4						

3.1.2.11. Formacje z *-ium*

3.1.2.11.1. W łacinie starożytnej sufiks *-ium* służył głównie do tworzenia rzeczowników abstrakcyjnych na bazie rzeczownika, np. *arbitrium* ‘postanowienie, decyzja’ (← *arbitrator*), *coniugium* ‘małżeństwo’ (← *coniunx*), *convivium* ‘uczta, biesiada’ (← *conviva*), *exilium* ‘wygnanie’ (← *exul*), *magisterium* ‘kierownictwo, zarząd’, ‘nauczanie’ (← *magister*), oraz na bazie czasownika, np. *desiderium* ‘pragnienie’ (← *desiderare*), *gaudium* ‘radość’ (← *gaudere*), *imperium* ‘rozkaz’, ‘władza’ (← *imperare*), *navigium* ‘żegluga’ (← *navigare*). Formant ten występował również w postaciach rozszerzonych, np. *-monium*, a ponadto za jego pomocą tworzone odczasownikowe człony złożzeń syntetycznych, np. *-ficium* (← *facere*), *-cidium* (← *caedere*) (por. Leumann 1963: 208-211; Oniga 2014: 156; por. 3.3.3.1.2.).

3.1.2.11.2. W naszym materiale odnotowaliśmy z tym przyrostkiem w jego niezłożonej formie tylko kilka nowych derywatów, głównie rzeczowników abstrakcyjnych – były to formacje denominalne: *archidiaconium* ‘archidiaconat, okręg administracji kościelnej podległy władzy archidiacona’ (1298) (← *archidiaconus*), *archiepiscopium* ‘arcybiskupstwo, sprawowanie władzy arcybiskupiej’ (1387) (← *archiepiscopus*), *excommunicum* [1 SŁŚ PL] ‘ekskomunika’ (1386) (← *excommunico*), *grangium* [1] ‘cysterski klasztor filialny’ (1348) (← *grangia*), *sollemnium* ‘uroczysty obrzęd, święto’ (1265) (← *sollemnis*), zwłaszcza w połączeniu *missarum sollemnia* ‘msza święta’. Od czasownika natomiast utworzono leksem *praependium* ‘zasłona przedniej części ołtarza’ (1405) (← *praependere*).

3.1.2.11.3. Wśród analizowanych leksemów odnotowano ponadto jeden wyraz z rozszerzonym sufiksem *-monium*: *praestimonium* ‘prestymonium, beneficjum przyznawane przez kapitułę prałatom lub kanonikom’ (1480) (← *praestare*) oraz dwa rzeczowniki z przyrostkiem *-agium*: *oblagium* ‘ofiara, rodzaj daniny kościelnej’ (1375)

(← *offerre*) i *passagium* ‘wyprawa krzyżowa’ (ok. 1278 MARTIN. OP.), ‘pielgrzymka’ (1311) (← *passare*)⁵⁸. Warto podkreślić, że formant *-agium* stanowi innowację w łacińskim systemie sufiksalnym i jest galloromańskim przekształceniem sufiksu *-aticum* (Weyssenhoff-Brożkova 1998: 98; Stotz 2000: 327-330; Rzepiela 2005: 38)⁵⁹.

3.1.2.11.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ium*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
9						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
1			8			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
9		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	3	4	2	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

⁵⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *decimagium* ‘okręg, w którym pobiera się dziesięcinę’ (← *decima*) (Bl., N., W.), *eremitagium* ‘pustelnia’, ‘klasztor’ (← *eremita*) (Bl., DuC., DMLBS, N., MittW.), *missagium* ‘dochody z mszy’ (← *missa*) (DuC., NGL.), *parochiagium* ‘dochody parafialne’ (← *parochia*) (NGL.), *peregrinagium* ‘pielgrzymka’ (← *peregrinus*) (Bl., DuC., DMLBS), *presbyteragium* ‘dochody pochodzące z posługi kapłańskiej’ (← *presbyter*) (DuC., N.).

⁵⁹ Stotz (2000: 328) na potwierdzenie bliskości obydwu sufiksów podaje przykłady wyrazów występujących w łacinie średniowiecznej zarówno w wariantach z *-aticum*, jak i z *-agium*, np. *pedaticum* i *pedagium* ‘rodzaj cła pobieranego od pieszych’. W naszym materiale neologizmów z *-aticum* nie zaobserwowano. Wymienić można tylko występujący w Th. leksem *cathedraticum*, który w SŁŚ PL odnotowany został w znaczeniu ‘daniny katedralnej składanej biskupowi przez podległe mu duchowieństwo’. W Bl., DuC., N., NGL. zarejestrowano ponadto leksem *personaticum* ‘beneficjum kościelne’ (← *persona*).

3.1.2.12. Formacje z *-ata*

3.1.2.12.1. Podobnie niedużą liczbę neologizmów odnotowaliśmy wśród formacji z przyrostkiem *-ata*, będącym – podobnie jak *-agium* – sufiksem nieznanym łacinie starożytnej, wywodzącym się z urzeczownikowionych imiesłowów i przymiotników zakończonych na *-atus* (Hammarström 1925: 62). Są to następujące wyrazy: **alternata** [SŁŚ PL] ‘alternatywa, podział wpływu na obsadę pewnych beneficjów między papieża a inne czynniki kościelne lub świeckie’ (1512) (← *alternare*), **annata** ‘opłata składana Stolicy Apostolskiej przez nowo mianowanego biskupa lub opata’ (1389) (← *annus*), **cantata** [1] ‘ofiara składana za odprawienie mszy śpiewanej’ (1572) (← *cantare*), **cruciata** ‘pełnomocnictwo do zwoływania i ogłaszania krucjaty’ (1463), ‘wyprawa wojenna chrześcijan przeciw innowiercom’ (1480), ‘danina pobierana na wyprawę przeciw innowiercom’ (1518) (← *cruciare*).

3.1.2.12.2. Należy jednak zaznaczyć, że tylko w wypadku leksemu *annata* można orzec, iż mamy do czynienia z morfemem *-ata* w funkcji sufiksu słotwórczego. Pozostałe przykłady mogą bowiem być produktami substancywizacji imiesłowu *perfecti passivi*. Przez analogię do takich zsubstancywizowanych imiesłowów powstał zapewne również leksem **offerta** ‘ofiara pieniężna składana przez wiernych w czasie mszy świętej’ (1393) (← *offerre*), utworzony na bazie tematu *praesentis* za pomocą zredukowanego przyrostka w postaci *-ta*. W wyniku urzeczownikowienia powstał także wyraz **collegiata** ‘kolegiata, kościół przy którym działa kapituła kanoników’ (1461) – tutaj substancywizacja przymiotnika poprzedzona była elipsą rzeczownika w wyrażeniu *ecclesia collegiata*.

3.1.2.12.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ata*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
6	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
1	5
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
1	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
0	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
6		0			0	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	2	2	2

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.13. Formacje z *-men* i *-mentum*

3.1.2.13.1. W starożytności formacje z sufiksami *-men* i *-mentum*, najczęściej utworzone od czasowników, oznaczały zazwyczaj produkty lub rezultaty czynności, np. *flumen* ‘rzeka’ (← *fluere*), *tegimen* ‘okrycie’ (← *tegere*); *argumentum* ‘dowód’ (← *arguere*), *impedimentum* ‘przeszkoda’ (← *impedire*), *monumentum* ‘pamiątka, pomnik’ (← *mone-re*), *vestimentum* ‘szata’ (← *vestire*). W łacinie starożytnej odnotowuje się także pary leksemów, zasadniczo synonimicznych, motywowanych tym samym wyrazem, z których jeden utworzony jest za pomocą sufiksu *-men*, a drugi *-mentum*, np. *fundamen* – *fundamentum* ‘podstawa’ (← *fundare*), *levamen* – *levamentum* ‘ulga, wytchnienie’ (← *levare*), *munimen* – *munimentum* ‘obwarowanie’ (← *munire*). Wskazać można ponadto przykłady starożytnych formacji denominalnych z tymi sufiksami, np. *atramentum* ‘czarny barwnik’ (← *ater*), *ferramentum* ‘sprzęt żelazny’ (← *ferrum*) (Leumann 1963: 242; Väänänen 1963: 89; por. Perrot 1961).

3.1.2.13.2. W łacinie średniowiecznej w sferze religijno-kościelnej wśród derywatów z *-men* i *-mentum* odnotowuje się przede wszystkim abstrakty, rzeczowniki konkretne występują w mniejszości. Są to głównie wyrazy pochodzenia odczasownikowego: *dilatamentum* (*fidei*) [1 SŁŚ PL] ‘szerzenie, krzewienie (wiary)’ (1417) (← *dilatare*), *exprobramen* (*Christi*) [1 SŁŚ PL] ‘szyderstwo, urąganie (znoszone z powodu Chrystusa)’ (1456 HESSE) (← *exprobrare*), *iubilamen* ‘radosna pieśń (ku czci Boga)’ (ok. 1480) (← *iubilare*), *labimen* [1 SŁŚ PL] ‘upadek, grzech’ (I poł. XV w.) (← *labi*), *mandamentum* ‘obwód, okręg (administracji kościelnej)’ (1418) (← *mandare*), *plantamen* (*Deo devotum*) [1] ‘szczep (oddany Bogu)’ (1312) (← *plantare*), *praeparamentum* (*sacerdotale, missale, altaris*) ‘parament liturgiczny’ (1233) (← *praeparare*), *praeservamen* [1 SŁŚ PL] ‘opieka, ochrona (świętego)’ (I poł. XVI w.) (← *praeservare*), *propagamen* (*fidei*) [1 SŁŚ PL] ‘krzewienie, rozpowszechnianie (wiary)’ (1418) (← *propagare*), *refocilamen*

(*animarum*) [1] ‘pokrzepienie, wzmocnienie (dusz)’ (1419) (← *refocilare*), **relaxamen** (*scelerum, peccatorum*) [SŁŚ PL] ‘odpuszczenie (win, grzechów)’ (1301) (← *relaxare*), **rogitamen** [1] ‘prośba, błaganie, modlitwa’ (1517) (← *rogitare*), **salvamen** (*animarum*) [1] ‘zbawienie (dusz)’ (1388) (← *salvare*)⁶⁰.

3.1.2.13.3. Wśród denominalnych formacji z omawianymi sufiksami w naszym materiale można zaś wymienić tylko trzy leksemy: **doctrinamen** [1 SŁŚ PL] ‘nauka, pouczenie’ (I poł. XV w.) (← *doctrina*), **holocaustumentum** (*sacrificatum*) [1 SŁŚ PL] ‘ofiara mszy świętej’ (1399) (← *holocaustum*), **lugubramen** (*Adam*) [1] ‘smutek, żałoba (wywołana grzechem Adama)’ (ok. 1480) (← *lugubris*).

3.1.2.13.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-men* i *-mentum*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
16						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
8			8			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
12						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
7			5			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
16		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	4	9	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

⁶⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *absolvamen* ‘przebaczenie, rozgrzeszenie’ (← *absolvere*) (LexBoh.), *baptisamentum* ‘chrzest’ (← *baptisare*) (DuC.), *deprecamen* ‘modlitwa’ (← *deprecari*) (LexBoh., MittW., W.), *paenitemen* ‘pokuta’ (← *paenitere*) (Bl., DuC., DMLBS, NGL.), *regeneramen* ‘odrodzenie, odnowienie (duchowe)’ (← *regenerare*) (DMLBS).

3.1.2.14. Formacje z *-ismus*

3.1.2.14.1. W średniowiecznej leksyce ze sfery religijno-kościelnej odnotowano ponadto nieliczne rzeczowniki z sufiksem pochodzenia greckiego *-ismus* (gr. *-ισμός*). W łacinie starożytnej wyrazy z *-ismus* to w zdecydowanej większości rzeczowniki abstrakcyjne, zapożyczone z greki, np. *barbarismus* ‘błąd językowy, barbaryzm’ (← *βαρβαρισμός*), *catechismus* ‘nauczanie zasad wiary chrześcijańskiej’ (← *κατηχισμός*), *christianismus* ‘religia chrześcijańska’ (← *χριστιανισμός*), *exorcismus* ‘egzorcyzmowanie, wypędzanie złego ducha’ (← *ἐξορκισμός*), *iudaismus* ‘religia żydowska’ (← *ιουδαισμός*), *soloecismus* ‘błąd gramatyczny, solecyzm’ (← *σολοικισμός*), *syllogismus* ‘sylogizm’ (← *συλλογισμός*).

3.1.2.14.2. W łacinie średniowiecznej przyrostek ten nie był szczególnie produktywny. W analizowanej leksyce wyrazy z *-ismus* to abstrakta określające – analogicznie do niektórych wskazanych wyrazów starożytnych – wyznanie lub sposób życia: *Lutherismus* [1] ‘luteranizm’ (1534) (← *Lutherus*), *Lutheranismus* ‘ts.’ (1531) (← *Lutheranus*), *monachismus* ‘stan mniszy, życie w klasztorze’ (1531) (← *monachus*)⁶¹.

3.1.2.14.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ismus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW		
3		
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL	
0	3	
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW		
1		
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi	
0	1	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
3	0	0

⁶¹ Por. także poza SŁŚ PL: *papismus* ‘bycie zwolennikiem papieża’ (← *papa*) (DMLBS), *prophetismus* ‘proroctwo, zapowiedź’, ‘religia proroka Mahometa, islam’ (← *propheta*) (Bl., DuC., N.).

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	0	3
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.15. Formacje z *-alis (-aris)*

3.1.2.15.1. Formant *-alis* (wraz z allomorfem *-aris*)⁶² w łacinie starożytnej służył do tworzenia przymiotników wyrażających jakiś związek z desygnatem oznaczonym przez wyraz motywujący będący najczęściej rzeczownikiem (Weysenhoff-Brożkova 1998: 98), np. *auguralis* 'dotyczący augurów, związany z augurami' (← *augur*), *coniugalis* 'małżeński, związany z małżeństwem' (← *coniunx*), *fatalis* 'odnoszący się do przeznaczenia' (← *fatum*), *legalis* 'prawny, związany z prawem' (← *lex*), *provincialis* 'związany z prowincją' (← *provincia*), *sacerdotalis* 'kapłański, związany z kapłanami' (← *sacerdos*) (por. Leumann 1963: 235-236).

3.1.2.15.2. W łacinie średniowiecznej formant ten zachował wskazaną funkcję i był jednym z najproduktywniejszych sufiksów prymarnie służących do tworzenia przymiotników (Stotz 2000: 335). Potwierdzają to zarówno badania Weysenhoff-Brożkowej (1998: 98, 142-143), wykazujące najwyższą frekwencję wyrazów z *-alis* wśród nowych przymiotników łacińskich poświadczonych tylko w materiale SŁŚ PL, jak i wyniki naszej analizy – również wśród przymiotnikowych neologizmów należących do sfery religijno-kościelnej formacje z *-alis (-aris)* stanowią najliczniejszą grupę leksemów. Spośród bowiem odnotowanych 78 neologizmów z tym formantem 66 wyrazów to przymiotniki, 9 rzeczowniki, a 3 leksemy poświadczone zostały w funkcji zarówno przymiotnika, jak i rzeczownika.

3.1.2.15.3. Wśród przymiotników zakończonych na *-alis* wyróżnia się grupa wyrazów utworzonych od rzeczownika oznaczającego osobę, najczęściej pełniącą jakąś funkcję kościelną: *abbatialis* 'opacki, związany z opatem lub opactwem' (1415) (← *abbas*), *archidiaconalis* 'archidiakański, związany z archidiaconem' (1233) (← *archidiaconus*), *archiepiscopalis* 'arcybiskupi, związany z arcybiskupem' (1136) (← *archiepiscopus*), *archipresbyteralis (archipresbyterialis)* 'związany z archiprezbiterem, dziekanem'

⁶² Stotz (2000: 335) wyróżnia *-alis* jako autonomiczny sufiks. Kircher-Durand (2002e: 196-197) natomiast klasyfikuje derywaty z *-alis* w grupie wyrazów z sufiksem *-lis* poprzedzonym samogłoską prefiksalską – do grupy tej zalicza więc ponadto derywaty z *-ilis*, *-ulis*, *-elis*. Wskazuje jednak, że formacje z *-alis* stanowią zdecydowaną większość (84%) analizowanych przez nią wyrazów zakończonych na *-lis*. Stotz (2000: 339) odnotowuje w łacinie średniowiecznej przykłady formacji wariantywnych zakończonych na *-alis* oraz *-ilis*. W naszym materiale nie znaleziono podobnych poświadczeń.

(1340) (← *archipresbyter*), **Bernardinalis** [1 SŁŚ PL] ‘bernardyński’ (1549) (← *Bernardinus*), **canonicalis** ‘związany z kanonikiem, kanoniczny, dotyczący prawa kanonicznego’ (1403) (← *canonicus*), **custodialis** ‘związany z kustoszem zakonnym’ (1535) (← *custos*), **decanalis** ‘dziekański, związany z dziekanem’ (1363) (← *decanus*), **ministerialis** ‘liturgiczny, związany ze służbą Bożą’ (1407) (← *minister*; por. *ministerialis*), **papalis** ‘papiecki, związany z papieżem’ (1257) (← *papa*), **plebanalis (plebanialis)** ‘związany z plebanią i parafią’ (1333) (← *plebanus*), **primatialis** ‘prymasowski, związany z prymasem’ (1433) (← *primas*), **vicarialis** ‘związany z wikariuszem, dotyczący wikariusza, należący do wikariusza’ (1444) (← *vicarius*)⁶³.

3.1.2.15.4. Formant *-alis* w wyżej wymienionych przykładach przyłączano bezpośrednio do tematu rzeczownika, np. *archidiacon-alis*, *canonic-alis*, *pap-alis*. W niektórych wyrazach nastąpiło rozszerzenie podstawy słowotwórczej o samogłoskę *i* dodaną przed formantem *-alis* – niekiedy takie formacje były oboczne w stosunku do wyrazów bez rozszerzenia, np. *archipresbyterialis* obok *archipresbyteralis*, *plebanialis* obok *plebanalis*, niekiedy zaś poświadczona jest tylko forma z podstawą rozszerzoną, jak *abbatialis*, *primatialis*. Niewykluczone, że wpływ na owo rozszerzenie miały leksemmy zakończone na *-ia* lub *-ium*: *abbatia* (← *abbas*), *presbyterium* (← *presbyter*), *plebania* (← *plebanus*), *primatia* (← *primas*) (por. 3.1.2.7.3.).

3.1.2.15.5. Przymiotniki zakończone na *-alis* określały również księgi kościelne, przede wszystkim liturgiczne – w takim wypadku najczęściej występowały w połączeniu z rzeczownikiem *liber* ‘księga’: **cantualis** (← *cantus*) w połączeniu *liber cantualis* ‘kancjonał, zbiór pieśni kościelnych’ (1386), **gradualis** (← *gradus*) w połączeniu *liber gradualis* ‘graduał’ (1391), **lectionalis** [SŁŚ PL] (← *lectio*) w połączeniu *liber lectionalis* ‘lekcionarz’ (1386), **roralis** (← *ros*) w połączeniu *liber roralis* ‘księga zawierająca formularz mszy roratniej’ (1360), **sermocinalis** w połączeniu *liber sermocinalis* ‘księga kazań’ (← *sermocinari*) (1444)⁶⁴. Wskazać należy, że nierzadko w wymienionych połączeniach dochodziło do elipsy rzeczownika *liber* i substancytywizacji przymiotnika, często z jednoczesną zmianą jego paradygmatu fleksyjnego (por. 3.1.2.15.11.-3.1.2.15.12, 3.1.2.16.3.).

3.1.2.15.6. Kolejną grupę przymiotnikowych neologizmów z *-alis* należących do sfery religijno-kościelnej stanowią leksemmy określające oficjalne, urzędowe pisma kościelne. Są one poświadczane we frazach nominalnych w funkcji przydawki atrybutywnej leksemu *litterae* ‘pismo’: **dimissorialis** (← *dimissorius*) w połączeniu *litterae dimissoriales* ‘pismo wydawane przez biskupa duchownemu przechodzącemu do innej diecezji’

⁶³ Por. także poza SŁŚ PL: *abbatissalis* ‘należący do opatki’ (← *abbatissa*) (Bl., DuC., DMLBS, N., LexBoh., Suec., K.), *archipontificalis* ‘arcybiskupi’ (← *archipontifex*) (DMLBS), *archipraesularis* ‘ts.’ (← *archipraesul*) (Bl., DMLBS), *capellanal* ‘należący do kapelana’ (← *capellanus*) (LexBoh.), *coenobitalis* ‘mniszy, monastyczny’ (← *coenobita*) (Bl., DuC., DMLBS, N., A., LexBoh., MittW., W.), *coepiscopalis* ‘dotyczący współbiskupa’ (← *coepiscopus*) (MittW.), *novicialis* ‘dotyczący nowicjusza’ (← *novicius*) (Bl., DMLBS).

⁶⁴ W Bl. oraz N. ponadto *psalmodialis* (← *psalmodia*) w połączeniu *liber psalmodialis* ‘psalterz, księga zawierająca psalmy’.

(XIV/XV w.), *exspectantialis* [SŁŚ PL] (← *exspectantia*) w połączeniu *litterae exspectantiales* ‘pismo zawierające przyrzeczenie komuś jakiejś godności lub beneficjum jeszcze za życia piastującego tę godność lub beneficjum’ (1386), *monitorialis* (← *monitorius*) w połączeniu *litterae monitoriales* ‘list napomnienia, pisemne upomnienie (ze strony władz kościelnych)’ (1459), *receptorialis* [SŁŚ PL] (← *receptorius*) w połączeniu *litterae receptoriales* ‘pismo, w którym biskup zezwala kapłanowi na wykonywanie obowiązków w swojej diecezji’ (1414 PETR. WYSZ). Niemal wszystkie wskazane wyżej przymiotniki (poza *exspectantialis*) utworzone zostały od przymiotników zakończonych na *-torius* (*-sorius*) również stanowiących element frazy nominalnej z rzeczownikiem *litterae*. Stąd następujące wyrażenia synonimiczne: *litterae conservatoriales* = *litterae conservatoriae*, *litterae dimissoriales* = *litterae dimissoriae*, *litterae monitoriales* = *litterae monitoriae*, *litterae receptoriales* = *litterae receptoriae*. Co więcej, podobnie jak w wypadku nazw ksiąg liturgicznych, także tutaj występowało zjawisko elipsy rzeczownika i substancywizacji przymiotnika.

3.1.2.15.7. Przymiotniki z *-alis* w analizowanym materiale stanowiły również określenia opłat, ofiar i dochodów kościelnych. Także w tej grupie, podobnie jak w nazwach pism, analizowane przymiotniki występowały we frazach nominalnych w funkcji przydawki atrybutywnej takich rzeczowników jak *decima* ‘dziesięcina’, *quaestus* ‘zysk, dochód, opłata’, *ferto* ‘opłata, należność’, *oblatio* ‘ofiara, opłata’ oraz *grossus* ‘grosz, opłata, należność’: *campestralis* (← *campester*) w połączeniu *decima campestralis* ‘dziesięcina z płodów rolnych’ (1359), *granalis* (← *granum*) w połączeniu *decima granalis* ‘dziesięcina płacona w ziarnie’ (1480), *pulsalis* [1] (← *pulsare*) w połączeniu *proventus seu oblationes pulsales* ‘opłata za dzwonicie w dzwony na pogrzebie’ (1507), *sabbatalis* [1 SŁŚ PL] (← *sabbatum*) w połączeniu *grossi sabbatales* ‘należność za mszę świętą odprawianą w sobotę’ (1531), *sexagenalis* [1 SŁŚ PL] (← *sexagena*) w połączeniu *decima sexagenalis* ‘dziesięcina snopowa’ (1405), *sexennalis* (← *sexennium*) w połączeniu *decima sexennalis* ‘dziesięcina płacona papieżowi przez duchowieństwo corocznie w ciągu sześciu lat’ (1331). W tym miejscu wymienić należy również przymiotnik *missalis* ‘mszalny, dotyczący mszy świętej, związany z mszą świętą’ (← *missa*), który przede wszystkim występował we frazach oznaczających opłatę kościelną: *annona (mensura, datio) missalis* ‘meszne, danina na rzecz parafii zobowiązująca plebana do odprawiania mszy świętej’ (1282) lub księgę liturgiczną: *liber missalis* ‘mszał’ (1535).

3.1.2.15.8. Wśród pozostałych nowych przymiotników zakończonych na *-alis* (*-aris*) odnotowano: *baptismalis* ‘dotyczący chrztu, chrzestny, chrzcielny’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *baptisma*), *beginalis* [1] (← *beginae*) w połączeniu *secta beginalis* ‘sekta beginek’ (1480), *blasphemalis* [1⁶⁵] ‘błuznierczy, znieważający Boga’ (1456 HESSE) (← *blasphemus*), *carnisprivialis* [1] ‘zapustny’ (ok. 1416) (← *carnisprivium*), *confessionalis* ‘dotyczący spowiedzi, uzyskany przy spowiedzi’ (poł. XIV w.) (← *confessio*), *conventualis* ‘związany z kolegium kanoników, dotyczący kolegium kanoników’ (1235), ‘związany

⁶⁵ W DMLBS w wariantcie *blasphemialis*.

z konwentem zakonnym, konwentualny, zakonny' (1269) (← *conventus*), **decimalis** 'związany z dziesięciną' (1253) (← *decima*), **devotionalis** 'nabożny, pobożny' (1464 JAC. PAR.) (← *devotio*), **Dionysialis** [1] (← *Dionysius*) w połączeniu *dies Dionysiales* 'zapusty' (1531), **elemosinalis** (**elemosinaris**) 'jałmużniczy, związany z jałmużną' (1310) (← *elemosina*), **funerbralis** [SŁŚ PL] 'pogrzebowy, związany z pogrzebem, żałobny' (1392) (← *funerbris*), **haereticalis** 'taki, który głosi herezję, związany z herezją, heretycki' (ok. 1435 WŁODK.) (← *haereticus*), **hypocriticalis** [1 SŁŚ PL] 'pełen hipokryzji, zakłamania' (1464 JAC. PAR.) (← *hypocriticus*), **ieiunalis** 'postny' (← *ieiunus*) w połączeniu *dies ieiunalis* 'dzień, w którym obowiązuje post' (1419), **indulgentialis** 'dotyczący odpustu, odpustowy' (1384) (← *indulgentia*), **luctualis** [1] 'pełen skruchy, żalu' (1456 HESSE) (← *luctus*), **maternalis** 'macierzysty' (← *maternus*) w połączeniu *ecclesia maternalis* 'kościół macierzysty' (1304), **misericalis** [1] 'pełen miłosierdzia, litościwy' (← *misericalia*) (1410 MATTH.), **monocularis** [1 SŁŚ PL] (← *monoculus*) w połączeniu *beneficium monoculare* 'beneficjum, którego posiadacz nie mógł mieć żadnego innego beneficjum' (1531), **mysticalis** [1 SŁŚ PL] 'mistyczny' (pocz. XV w.) (← *mysticus*), **notionalis** 'dotyczący pojęcia, pojęciowy (w kontekście nauki o Trójcy Świętej)' (1519 STOB.) (← *notio*), **observantialis** [1] (← *observantia*) w połączeniu *locus observantialis* 'miejsce w obrębie zabudowań klasztornych' (1517), **occasionalis** [1] 'powszedni (o grzechu)' (1437) (← *occasio*), **ordinarialis** [1 SŁŚ PL] (← *ordinarius*) w połączeniu *poena ordinarialis* 'kara nałożona przez sąd biskupi' (1449), **pacificalis** (← *pacificus*) w połączeniach *crux pacificalis* i *tabula pacificalis* 'pacyfikał, ozdobny krzyż lub medalion mieszczący w sobie relikwie świętych, podawany w czasie liturgii do ucałowania przy pocałunku pokoju' (1563), **paenitentialis** 'pokutny, związany z pokutą' (1464 JAC. PAR.) (← *paenitentia*)⁶⁶, **praebendalis** 'związany z prebendą' (1284) (← *praebenda*), **praepositionalis** [1] (← *praepositura*) w połączeniu *ecclesia praepositionalis* 'kościół podlegający zakonowi' (1441), **praestimonialis** 'dotyczący prestymonium, przyznawany tytułem prestymonium' (1360) (← *praestimonium*), **praesularis** 'biskupi, należący do biskupa, pełniący przez biskupa' (II poł. XII w.) (← *praesul*), **processionalis** [1] 'procesjonalny' (1471) (← *processio*), **providentialis** [1] 'opatrnościowy, dany z Bożej Opatrzności' (1417) (← *providentia*), **requialis** [1 SŁŚ PL] 'pogrzebowy, żałobny' (1420) (← *requies*), **schismaticalis** [1 SŁŚ PL] 'schizmatyczny' (1482) (← *schismaticus*), **supernalis** [1] 'niebiański, znajdujący się w niebie' (1490) (← *supernus*), **theologicalis** 'teologiczny, odnoszący się do teologii, o treści teologicznej' (pocz. XV w.), 'teologalny (o cnotach)

⁶⁶ Por. *paenitentialis* (Th.). W analizowanym materiale leksem *paenitentialis* to jeden z przykładów wyrazu z rozszerzeniem podstawy słowotwórczej w postaci morfemu *-on-*. Do takiego rozszerzenia doszło najpewniej przez analogię do innych wyrazów, w których *-on-* jest częścią tematu wyrazu motywującego (np. *notionalis*, *praestimonialis*, *processionalis*) (por. 3.1.2.18.7.); por. także poza SŁŚ PL: *diocesionalis* 'diecezjalny, związany z diecezją' (← *dioclesia*) (MittW.). Wśród średniowiecznych neologizmów spoza sfery religijno-kościelnej z takim rozszerzeniem podstawy słowotwórczej wymienić można jeszcze wyrazy: *cervisonalis* 'związany z piwem' (← *cervisia*), *iuridicialis* 'prawny, wystawiony przez sąd' (← *iuridicium*).

(ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *theologicus*), *tricesimalis* (← *tricesimus*) w połączeniu *missae tricesimales* ‘trzydzieści mszy świętych odprawianych za zmarłego dzień po dniu’ (1435)⁶⁷.

3.1.2.15.9. W większości wypadków przymiotniki zakończone na *-alis* (*-aris*) to formacje odrzeczownikowe. Odnotowano jednak również takie przymiotniki z *-alis* (*-aris*), których podstawą słowotwórczą był przymiotnik, np. *monocularis* (← *monoculus*), *ordinarialis* (← *ordinarius*), *pacificalis* (← *pacificus*), *supernalis* (← *supernus*). Na szczególną uwagę zasługują te formacje z *-alis*, które zasadniczo nie zmieniły swojego znaczenia w stosunku do przymiotnika, od którego zostały utworzone, tak że znaczenie derywatu było podobne do znaczenia wyrazu motywującego: *blasphemalis* (← *blasphemus*), *festivalis* (← *festivus*), *haereticalis* (← *haereticus*), *hypocriticalis* (← *hypocriticus*), *maternalis* (← *maternus*), *mysticalis* (← *mysticus*), *schismaticalis* (← *schismaticus*), *supernalis* (← *supernus*), *theologicalis* (← *theologicus*)⁶⁸. Wpływ na powstawanie tego rodzaju formacji miała zapewne wysoka produktywność formantu *-alis* w tworzeniu przymiotników w łacinie średniowiecznej⁶⁹. W jednym derywacie odprzymiotnikowym z *-alis* – *ieiunalis* (← *ieiunus*) – doszło do zawężenia znaczenia: *ieiunus* ‘głodny, poszczący, postny’ → *ieiunalis* ‘postny’. Natomiast od czasownika zostały najpewniej utworzone leksemy *sermocinalis* (← *sermocinari*) i *pulsalis* (← *pulsare*). Warto podkreślić, że dewerbalne derywaty z *-alis* są poświadczone w łacinie starożytnej (Stotz 2000: 337).

3.1.2.15.10. Wyrazy zakończone na *-alis* (*-aris*) występowały również jako rzeczowniki, i to już w łacinie starożytnej, w tekstach której w większości były to odprzymiotnikowe nazwy osób powstałe w procesie substancytywizacji, np. *epularis* ‘biesiadnik’ (← *epularis adi.*), *familiaris* ‘domownik’ (← *familiaris adi.*), *fiscalis* ‘urzędnik skarbowy’ (← *fiscalis adi.*), *manipularis* ‘żołnierz szeregowy’ (← *manipularis adi.*), *militaris* ‘żołnierz, wojskowy’ (← *militaris adi.*), *popularis* ‘rodak, współobywatel’ (← *popularis adi.*). Podobnie w łacinie średniowiecznej, w której powstałe na drodze substancytywizacji rzeczownikowe leksemy z *-alis* (*-aris*) stanowiły przede wszystkim nazwy osób – zazwyczaj poddawany urzeczownikowieniu przymiotnik określał jakąś charakterystyczną cechę związaną z funkcją lub stanem życia określanej jednostki.

⁶⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *caelestialis* ‘niebiański’ (← *caelestis*) (DMLBS, LexBoh., W., K.), *ecclesialis* ‘kościelny’ (← *ecclesia*) (Bl., DMLBS, N., MittW.), *eucharistialis* ‘eucharystyczny, dotyczący Eucharystii’ (Bl., DMLBS, MittW.), *excommunicatorialis* ‘dotyczący ekskomunikacji’ (← *excommunicatorius*) (DMLBS, W.), *parochianalis* ‘parafialny, związany z kościołem parafialnym’ (← *parochia*) (NGL.), *plebalis* ‘parafialny’ (← *plebs*) (Bl., DuC., N., NGL.), *postcommunalis* ‘odmawiany po komunii (o modlitwie)’ (← *postcommunio*) (Bl.), *quingagesimalis* ‘dotyczący wypadającego przed Wielkanocą okresu pięćdziesiąticy’ (← *quingagesima*) (DMLBS), *transsubstantialis* ‘dotyczący transsubstancjacji’ (← *transsubstantiare, transsubstantiatio*; por. *substantialis*) (DMLBS, W.).

⁶⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *monachialis* ‘mniszny’ (← *monachus*) (Bl., DuC., DMLBS, N., NGL.), *monasticalis* ‘monastyczny, mniszny’ (← *monasticus*) (NGL.).

⁶⁹ Zjawisko tworzenia tautologicznych derywatów przymiotnikowych z *-alis* dostrzegalne jest również w leksyce średniowiecznej spoza sfery religijno-kościelnej, np. *bellicalis* ‘wojenny’ (← *bellicus*), *consanguinealis* ‘związany z pokrewieństwem’ (← *consanguineus*), *obnoxialis* ‘poddany, podleży’ (← *obnoxius*).

3.1.2.15.11. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej wyróżnić można dwie grupy takich rzeczowników. Do pierwszej należą leksemy będące produktem urzeczownikowienia przymiotnika starożytnego, tzn. takie wyrazy, które w starożytności funkcjonowały jako przymiotniki, a ich poświadczenia rzeczownikowe (w rodzaju męskim lub żeńskim) znajdujemy dopiero w łacinie średniowiecznej: **cardinalis** ‘kardynał’ (1136) (← *cardinalis adi.*), **claustralis** ‘zakonnik, zakonnica’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *claustralis adi.*), **generalis** ‘generał zakonu’ (ok. 1503) (← *generalis adi.*), **nocturnalis** [1] ‘nokturnał, księga zawierająca modlitwy oficjum nocnego’ (pocz. XII w.) (← *nocturnalis adi.*), **ordinalis** [1] ‘księga zawierająca porządek nabożeństw i ceremonii kościelnych’ (pocz. XII w.) (← *ordinalis adi.*), **parochialis** ‘parafianin’ (1340) (← *parochialis adi.*)⁷⁰. Na większą uwagę zasługuje leksem *parochialis*, który oznaczał również ‘kościół parafialny’ – można tutaj dopatrywać się elipsy rzeczownika *ecclesia*, co sugeruje fakt, że wyraz *parochialis* w podanym znaczeniu rzeczownikowym poświadczony jest w rodzaju żeńskim. Z elipsą mamy do czynienia w wypadku wyrazu *claustralis* – obok jego samodzielnych wystąpień w źródłach pojawiają się bowiem takie wyrażenia jak *frater (vir) claustralis* ‘brat zakonny’ oraz *soror (domina) claustralis* ‘siostra zakonna’. Najpewniej o elipsie rzeczownika (*liber*) mówić możemy w kontekście leksemów *nocturnalis* i *ordinalis*, przy czym z uwagi na to, że w źródłach SŁŚ PL wyrazy te (jako hapaksy) nie zostały poświadczone w połączeniu z *liber*, elipsę tę można tylko domniemywać.

3.1.2.15.12. W drugiej grupie odnotowano formacje z *-alis (-aris)* poświadczone dopiero w łacinie średniowiecznej, które obok swej prymarnej funkcji przymiotnikowej pełniły również funkcję rzeczownika: **choralis** ‘kapitulny’ (1230), ‘konwentalny (o mszy)’ (1322), ‘chórowy, związany z chórem’ (XIV w.); ‘członek chóru kościelnego’ (1319) (← *chorus*), **consistorialis** ‘konsystorski, związany z konsystorzem’ (1267); ‘urzędnik konsystorza biskupiego’ (1433) (← *consistorium*), **gratialis** ‘udzielony tymczasowo, czasowy (zwłaszcza o prebendzie)’ (1308), ‘obdarzony prebendą tymczasową (o duchownych)’ (1328); ‘duchowny obdarzony prebendą tymczasową’ (1398) (← *gratia*) – tutaj proces substancywizacji poprzedziła elipsa rzeczownika oznaczającego duchownego (*canonicus, capellanus, plebanus, presbyter*)⁷¹. W tym miejscu wymienić należy jeszcze leksemy: **benedictionalis** [1] ‘księga liturgiczna zawierająca obrzędy błogosławieństw’ (pocz. XII w.) (← *benedictio*) i **lectionaris** [1 SŁŚ PL] ‘lekcjonarz’ (pocz. XII w.) (← *lectio*), poświadczone w źródłach SŁŚ PL w znaczeniach rzeczownikowych. Podobnie jak w leksemach *nocturnalis* i *ordinalis* można domniemywać tutaj elipsę rzeczownika *liber* (por. 3.1.2.15.11.).

3.1.2.15.13. Wreszcie wśród omawianych formacji rzeczownikowych w analizowanym materiale odnotowano jeden leksem niepowstały przez substancywizację, lecz będący produktem derywacji sufiksальной: **mansionalis** [1] ‘mansjonarz, kapłan rezydujący przy określonym kościele i pełniący w nim obowiązki wikariusza’ (1393) (← *mansio*).

⁷⁰ W Th. w postaci *paroecialis*.

⁷¹ W DMLBS ponadto *antipapalis* ‘zwolennik antypapieża’ (← *antipapa*).

3.1.2.15.14. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-alis* (*-aris*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
78						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
14			64			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
27						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
10			17			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
9		66		3		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	7	10	19	32	10
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
11						

3.1.2.16. Formacje z *-ale* (*-are*)

3.1.2.16.1. W łacinie starożytnej wyrazy zakończone na *-ale* (wraz z allomorfem *-are*) stanowiły nieliczną grupę leksemów i zwykle były to produkty substancywizacji przymiotników z sufiksem *-alis* (*-aris*), np. *augurale* ‘część kwatery, w której dokonywano auguriów’, ‘laska augura’ (← *auguralis*), *capillare* ‘pomada do włosów’ (← *capillaris*), *funale* ‘pochodnia’ (← *funalis*), *memoriale* ‘pamięć, pamiątka’ (← *memorialis*), *pectorale* ‘pancerz, napierśnik’ (← *pectoralis*). Czasami substancywizacja przymiotnika była poprzedzona elipsą rzeczownika, jak w wypadku leksemu *capillare* powstałego najpewniej wskutek elipsy wyrazu *unguentum* ‘maść’. Warto jednak zaznaczyć, że w łacinie starożytnej występowały takie wyrazy z *-ale*, w których morfem ten pełnił funkcję sufiksu słowotwórczego, np. *cortinale* ‘pomieszczenie na kotły’ (← *cortina*), *umerale* ‘nakrycie

ramion, peleryna' (← *umerus*). Najpewniej zadziałał tutaj mechanizm analogii do wyrazów powstałych na drodze rekategoryzacji.

3.1.2.16.2. Zdecydowany przyrost nowych wyrazów z *-ale (-are)* obserwuje się natomiast w łacinie średniowiecznej, zwłaszcza w leksyce ze sfery religijno-kościelnej. Pod względem semantycznym można tu wyróżnić dwie grupy wyrazów. Pierwsza, obszerna grupa leksemów obejmuje nazwy ksiąg przeznaczonych do sprawowania liturgii lub z ową liturgią związanych: **agendare** [1 SŁŚ PL] 'księga modlitw odmawianych przy udzielaniu sakramentów' (1450) (← *agenda*), **antiphonare** 'antyfonarz' (1398) (← *antiphona*), **cantionale** 'kancjonał' (1494) (← *cantio*), **cantuale** [1] (← *cantualis*) w wyrażeniu *librum „nocturnale cantuale”* określającym niezachowaną do naszych czasów księgę powstałą w XIII w. w opactwie cystersów w Mogile (pocz. XVI w.) (por. Wałkowski 2010: 38-40; Domżał i Wałkowski 2016: 65-67, 118-123), **chorale** [1] 'księga używana w chórze kościelnym' (1415) (← *choralis*), **diurnale** 'breviarz częściowy zawierający godziny kanoniczne odmawiane w ciągu dnia' (1506) (← *diurnalis*), **epistulare** 'księga liturgiczna zawierająca czytania z listów apostołskich' (1360) (← *epistularis*), **evangelizare** 'ewangeliarz' (1318) (← *evangelium*), **formularare** [SŁŚ PL] 'księga zawierająca formularze mszalne' (1415) (← *formula*), **graduale** 'księga liturgiczna zawierająca graduaty' (1394), 'graduaty, modlitwa mszalna' (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *gradualis*), **homiliare** 'zbiór kazań objaśniających wybrany tekst Pisma Świętego' (1399) (← *homilia*), **lectionale** [1] 'lekcjonarz' (1505) (← *lectionalis*), **legendale** [1 SŁŚ PL] 'księga zawierająca żywoty świętych' (1399) (← *legenda*), **missale** 'mszał' (1256) (← *missalis*), **passionale** 'pasjonał, księga zawierająca opis męczeństwa świętych' (1360) (← *passionalis*), **pontificale** 'pontyfikał, księga zawierająca modlitwy liturgii sprawowanej przez biskupów' (1398) (← *pontificalis*), **quadragesimale** 'księga kazań wielkopostnych' (1423) (← *quadragesimalis*)⁷².

3.1.2.16.3. Pod względem słowotwórczym wskazane wyżej nazwy zaklasyfikować można do dwóch kategorii. Do pierwszej należą leksemy powstałe wskutek elipsy rzeczownika *liber* 'księga' z jednoczesną substancywizacją i zmianą paradygmatu

⁷² Por. także poza SŁŚ PL: *dominicale* 'księga zawierająca teksty liturgii niedzielnej, 'tekst liturgii niedzielnej' (← *dominicalis*) (Bl., DuC., W.), *epistolare* 'księga zawierająca listy apostołskie' (← *epistolaris*) (Bl., DuC., N., LexBoh., W., K.), *hymnionale* 'księga zawierająca hymny' (← *hymnus*) (K.), *matutinale* 'księga zawierająca teksty *matutinum*' (← *matutinalis*) (Bl., DuC., DMLBS, N., LexBoh., W., Suec., K.), *officiale* 'księga zawierająca teksty liturgii' (← *officialis*) (Bl., DuC., N., K.), *orationale* 'księga zawierająca modlitwy' (← *orationalis*) (Bl., DuC., N., NGL, W., Suec.), *paenitentiale* 'księga zawierająca obrzędy i przepisy dotyczące udzielania pokuty' (← *paenitentialis*) (Bl., DuC., N., W.), *precatinale* 'księga zawierająca modlitwy' (← *precatio*) (Bl., Ha.), *responsale* 'księga zawierająca responsoria' (← *responsalis*) (Bl., N., A.), *responsoriale (responsoriale)* 'ts.' (← *responsorialis*) (Bl., N.). Dodajmy tutaj jeszcze poświadczony poza źródłami SŁŚ PL, utworzony od nazwy własnej, leksem *Mariale* 'księga zawierająca żywot i pochwały Najświętszej Maryi Panny' (← *Maria*) (Bl., DuC., DMLBS, LexBoh., W., Suec.), który w LexBoh. odnotowany został jako tytuł dzieła Jakuba z Voragine. Spoza sfery religijno-kościelnej wymienić można ponadto inne leksemy z *-ale*, stanowiące tytuły utworów, np. *Doctrinale* 'podręcznik gramatyki Aleksandra de Villa Dei', *Metrificale* 'podręcznik metryki Marka z Opatowca', a także nazwy pospolite takie jak *depositionale* 'księga sądowa, w której zapisywano zeznania świadków' oraz *dictionale* 'słownik'.

towarzyszącego mu przymiotnika na rodzaj nijaki. Podkreślić należy, że w użyciu były najczęściej oba warianty – zarówno wyrażenia z rzeczownikiem *liber*, jak i formacje z *-ale*, np. *liber cantualis = cantuale*, *liber choralis = chorale*, *liber diurnalis = diurnale*, *liber gradualis = graduale*⁷³, *liber lectionalis = lectionale*, *liber missalis = missale*, *liber passionalis = passionale*, *liber pontificalis = pontificale*. Jeden z wymienionych leksemów – choć pochodzenia odprzymiotnikowego – nie miał w materiale SŁŚ PL swojego ekwiwalentu w postaci wyrażenia z *liber – quadragesimale* (brak poświadczeń **liber quadragesimalis*). Do drugiej kategorii zaliczyć należy natomiast leksemy utworzone od rzeczownika w procesie sufiksacji przez analogię do innych nazw ksiąg zakończonych na *-ale (-are)*, powstałych w wyniku przedstawionego wyżej mechanizmu: *agendare* (← *agenda*), *antiphonare* (← *antiphona*), *cantionale* (← *cantio*), *evangelizare* (← *evangelium*), *formularare* (← *formula*), *homiliare* (← *homilia*), *legendale* (← *legenda*).

3.1.2.16.4. Druga grupa wyrazów z *-ale (-are)* to leksemy będące nazwami paramentów kościelnych – szat liturgicznych oraz innych przedmiotów używanych w trakcie sprawowania obrzędów religijnych: *aspersionale* [SŁŚ PL] ‘kropielnica’ (1455) (← *aspersio*), *manipulare* [SŁŚ PL] ‘manipularz’ (1480) (← *manipularis*), *osculare* [SŁŚ PL] ‘relikwiarz podawany do ucałowania wiernym’ (1513) (← *osculari*), *pacificalis* ‘pacyfikał, ozdobny krzyż lub medalion mieszczący w sobie relikwie świętych, podawany w czasie liturgii do ucałowania przy pocałunku pokoju’ (koniec XV w.) (← *pacificalis*), *plenare* [SŁŚ PL] ‘szkatułka do przechowywania relikwii’ (1360) (← *plenarius*), *pluviale* ‘kapa liturgiczna’ (1418) (← *pluvialis*), *turibulare* [SŁŚ PL] ‘kadzielnica’ (1503) (← *turibulum*)⁷⁴. Większość tych leksemów to produkty rekategoryzacji. Jednak i tutaj znalazły się wyrazy powstałe w wyniku sufiksacji: *aspersionale* (← *aspersio*), *osculare* (← *osculari*), *turibulare* (← *turibulum*).

3.1.2.16.5. Wśród wyrazów z *-ale* odnotowano także jeden leksem oznaczający przeciąg czasu: *quartale* ‘kwartał roku kościelnego’ (1472) (← *quartalis*) oraz jeden oznaczający pismo urzędowe: *confessionale* ‘list spowiedni upoważniający jego posiadacza do wyboru własnego spowiednika, który miał prawo udzielania mu raz w życiu oraz w godzinie śmierci całkowitego rozgrzeszenia i odpustu zupełnego’ (1415) (← *confessionalis*)⁷⁵.

3.1.2.16.6. W leksyce średniowiecznej spoza sfery religijno-kościelnej wśród nowych formacji zakończonych na *-ale* dominują nazwy opłat, np. *actuale* ‘opłata za wpis do akt’, *adiudiciale* ‘opłata uiszczana sędziemu przez stronę, na której korzyść zapadł wyrok’.

⁷³ Również w wypadku leksemu *graduale* w znaczeniu ‘graduau, modlitwy mszalnej’ można domniemywać elipsę rzeczownika, np. *psalmus* ‘psalm’ lub *versus* ‘wers’, i substancywizację oraz zmianę paradygmatu przymiotnika na rodzaj nijaki – w źródłach SŁŚ PL poświadczone są jednak w tym znaczeniu tylko wystąpienia *graduale*. Innych nazw modlitw zakończonych na *-ale* w analizowanym materiale nie odnotowano.

⁷⁴ W Bl. i DuC. także *diaconale* ‘szata diakona’ (← *diaconalis*).

⁷⁵ Warto zaznaczyć, że w LexBoh. leksem *confessionale* – obok ‘listu spowiedniego’ – występuje w znaczeniu ‘księgi zawierającej wskazówki dotyczące spowiedzi’, co koresponduje z innymi nazwami ksiąg zakończonymi na *-ale*.

bursale ‘opłata w kolegium uniwersyteckim’, *caligale* ‘opłata za przejście jednego człowieka przez punkt celny’, *forestale* ‘opłata za użytkowanie lasu uiszczana panu feudalnemu’, *inscriptuale* ‘opłata za wpis do księgi sądowej’, *navigale* ‘opłata za przewóz lub spław rzeką (ludzi lub towarów)’ (por. Rzepiela 2020: 269-270). W naszym materiale zaś – co może zaskakiwać – odnotowano tylko jeden przykład takiego wyrazu – *missale* ‘meszne, danina na rzecz parafii zobowiązująca plebana do odprawiania mszy świętej’ – powstałego wskutek takiego samego mechanizmu, jak nazwa księgi liturgicznej: elipsy rzeczownika (tutaj np. *datio*) oraz substancywizacji i zmiany paradygmatu towarzyszącego mu przymiotnika na rodzaj nijaki (*datio missalis* → *missalis* → *missale*). Należy podkreślić, że wyraz ten w podanym znaczeniu poświadczony jest w formie liczby pojedynczej w badanym materiale tylko raz – w źródle z 1519 r. Częściej zaś poświadczone są formy w liczbie mnogiej: *missales* lub *missalia* (por. 3.1.2.17.3.-3.1.2.17.5.).

3.1.2.16.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ale (-are)*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
26						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
8			18			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
5						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
2			3			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
26		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	9	11	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.17. Formacje z *-ales* i *-alia*

3.1.2.17.1. Poza formacjami z *-alis* (*-aris*) oraz *-ale* (*-are*) wyróżnia się w analizowanym materiale – jak i w ogóle w łacinie średniowiecznej – grupa rzeczowników reprezentujących wyłącznie paradygmat liczby mnogiej zakończonych na *-ales* i *-alia*. W łacinie starożytnej takie wyrazy były przykładami substantywizacji przymiotnika, np. *poenales* ‘przestępcy’ (← *poenalis*), *regales* ‘synowie królewscy, książęta’ oraz *regalia* ‘rezydencja królewska’ (← *regalis*), *genialia* ‘łóże małżeńskie, ‘małżeństwo’ (← *genialis*), *lateralia* ‘skórzana torba’ (← *lateralis*). Można wymienić też nieliczne starożytne wyrazy z *-alia* utworzone albo od rzeczownika, albo od przymiotnika niezakończonego na *-alis*, np. *frontalia* ‘ozdoba na czoło (konia lub słonia)’ (← *frons*), *genualia* ‘zdobne przepaski wiązane pod kolanami’ (← *genu*), *mortualia* ‘pieśni żałobne’ (← *mortuus*). Wspomnieć należy tutaj o dość licznych starożytnych formacjach z *-alia* oznaczających święta religijne, tworzonych na podstawie imienia bóstwa, ku którego czci obchodzono dane święta, np. *Saturnalia* ‘święta ku czci Saturna’ (← *Saturnus*), *Floralia* ‘święta ku czci Flory’ (← *Flora*), *Terminalia* ‘święta ku czci Terminusa’ (← *Terminus*), *Bacchanalia* ‘święta ku czci Bakchusa’ (← *Bacchus*) (por. Kircher-Durand 2002e: 199; Fruyt 2011b: 173-174). W grupie nazw świąt odnotowuje się także przykłady substantywizacji, np. *decennalia* ‘uroczystość obchodzona z okazji dziesiątej rocznicy objęcia władzy przez cesarza’ (← *decennalis*), *parentalia* ‘święto ku czci duchów zmarłych członków rodzin’ (← *parentalis*)⁷⁶.

3.1.2.17.2. Jeśli chodzi o łacinę średniowieczną, to w leksyce ze sfery religijno-kościelnej wśród leksemów z *-ales* i *-alia* przeważają nazwy związane z ekonomią, określające zarówno opłaty składane na rzecz Kościoła, jak i dochody otrzymywane przez duchownych lub innych urzędników kościelnych. Należy zaznaczyć, że formacje te zasadniczo odznaczały się nieustabilizowanym statusem paradygmatycznym – odnotowano tu leksemy poświadczone w nominatiwie lub akuzatiwie z zakończeniami tylko *-ales* lub tylko *-alia*, a także takie formacje, które w tych przypadkach występowały zarówno z pierwszym, jak i z drugim zakończeniem. Jednoznaczne ustalenie lemmy danego wyrazu niekiedy nie było możliwe również ze względu na to, że został on poświadczony wyłącznie w formach genetiwu, datiwu lub ablatiwu liczby mnogiej,

⁷⁶ Tymczasem w średniowiecznej leksyce religijno-kościelnej w zasadzie nie odnotowuje się formacji z *-alia*, które oznaczałyby święta religijne. Powody zaniku produktywności omawianego sufiksu w tworzeniu nazw świąt mogły być różne. Nie bez znaczenia były czynniki pozajęzykowe, zwłaszcza charakter samej religii chrześcijańskiej oraz jej najważniejszych świąt, którym nazwy nadawano na podstawie wspomnianego w ich trakcie wydarzenia (stąd wiele nazw świąt to *nomina actionis* lub *nomina essendi*, np. *nativitas*, *epiphania*, *resurrectio*, *ascensio*, *assumptio*, *exaltatio*). Wśród nielicznych przykładów nazw świąt chrześcijańskich z *-alia* wymienić można *paschalia* ‘święta wielkanocne’ (← *paschalis*) oraz *natalia* ‘święta Bożego Narodzenia’ (← *natalis*). Nazwy te powstały jednak wskutek elipsy rzeczownika (*festa*, *sollemnia*) i substantywizacji towarzyszącego mu przymiotnika. Pojawieniu się tych formacji z pewnością sprzyjał fakt, że w wymienionych wypadkach chodziło o święta, których celebrowanie rozciągnięta była na więcej niż jeden dzień. Należy jednak podkreślić, że wyrazy te miały raczej popularny charakter i nie stanowiły oficjalnych nazw świąt liturgicznych.

w paradygmacie trzeciej deklinacji cechujących się homonimicznością wykładników rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego.

3.1.2.17.3. Wśród nazw opłat i dochodów kościelnych, poświadczonych w nominatiwie lub akuzatiwie tylko z zakończeniem *-ales*, odnotowano następujące formacje: **introductionales** [SŁŚ PL] ‘opłata składana przez kobiety przy tzw. wywodzie’ (1422) (← *introductio*), **introitales** ‘opłata składana przy wstępowaniu do kapituły’ (1538) (← *introitus*), **matutinales** [SŁŚ PL] ‘należności otrzymywane przez duchownych za udział w jutrzni’ (1531) (← *matutinalis*), **petronales** [SŁŚ PL] ‘świętopietrze’ (1454) (← *petronalis*), **salvales** [SŁŚ PL] ‘opłata za mszę za zmarłych’ (1488) (← *salvus*), **vigiliales** ‘opłata przysługująca duchownemu za modlitwy przy zmarłym’ (1445) (← *vigilia*)⁷⁷. Formacje poświadczone w nominatiwie lub akuzatiwie tylko z zakończeniem *-alia* to: **archiepiscopalia** ‘daniny na rzecz arcybiskupa’ (1426) (← *archiepiscopalis*), **baptismalia** ‘chrzciny’ (1425), ‘opłata uiszczana kapłanom za chrzest dziecka’ (1459) (← *baptismalis*), **funeralia** ‘opłata za pogrzeb’ (1403), ‘uroczystości pogrzebowe’ (1403), ‘akcesoria pogrzebowe’ (1419) (← *funeralis*), **linalia** [1 SŁŚ PL] ‘dziesięcina w lninie’ (1505) (← *linum*).

3.1.2.17.4. Poświadczenia w nominatiwie lub akuzatiwie zarówno z zakończeniem *-ales*, jak i *-alia* odnotowano zaś w wypadku leksemów: **canapales/canapalia** [SŁŚ PL] ‘dziesięcina w konopiach’ (1495) (← *canapalis*), **cappales/cappalia** [SŁŚ PL] ‘opłata składana przez nowego członka kapituły’ (1485) (← *cappa*), **clericales/clericalia** ‘opłata składana proboszczom na prowadzenie szkoły parafialnej’ (1421) (← *clericalis*), **pulsales/pulsalia** [SŁŚ PL] ‘dzwonienie w dzwony na pogrzebie, a także opłata za tę czynność’ (1391) (← *pulsalis*)⁷⁸.

3.1.2.17.5. Natomiast w wypadku przedstawionych niżej wyrazów jednoznaczne ustalenie lemmy nie było możliwe z uwagi na to, że leksemy te zostały poświadczone w innych przypadkach niż nominatiwus lub akuzatiwus: **offertoriales/offertorialia** [SŁŚ PL] ‘ofiara pieniężna składana przez wiernych w czasie mszy świętej’ (1401) (← *offertorialis*), **patronales/patronalia** [SŁŚ PL] ‘opłata na rzecz osoby uprawnionej do obsadzania godności kościelnych w określonej parafii’ (1529) (← *patronalis*)⁷⁹, **processionales/processionalia** [1 SŁŚ PL] ‘należności otrzymywane przez duchownych za udział w procesji’ (1553) (← *processionalis*).

3.1.2.17.6. Wymienione leksemy to w większości produkty substancytywizacji przymiotnika zakończonego na *-alis*. W wypadku pięciu wskazanych wyrazów, utworzonych od rzeczownika, morfemy *-ales* i *-alia* pełniły funkcję sufiksu słowotwórczego: **cappales/cappalia** (← *cappa*), **introitales** (← *introitus*), **linalia** (← *linum*), **salvales** (← *salvus*), **vigiliales** (← *vigilia*). Należy zaznaczyć, że obok oznaczających dochody i opłaty rzeczowników

⁷⁷ Ponadto w LexBoh. *cathedrales* ‘opłata składana biskupowi lub archidiaconowi’ (← *cathedralis*).

⁷⁸ W ARect. I: 369 poświadczona jest ponadto forma genetiwu liczby mnogiej w postaci *pulsarium*.

⁷⁹ W AKapSąd. III: 274 w takim znaczeniu również *paternales*. Właściwie jednak należałoby uznać, że chodzi o warianty tego samego wyrazu. Wariantywność ta byłaby zaś efektem konfuzji wynikającej z brzmieniowego podobieństwa obydwu leksemów.

z *-ales* i *-alia* występowały w źródłach SŁŚ PL ich odpowiedniki w postaci fraz rzeczownikowych, np. *quaestus baptismalis* ‘opłata chrzcielna’, *decima canapalis* ‘dziesięcina konopna’, *quaestus introductionalis* ‘opłata składana przy tzw. wywodzie’. W niektórych wypadkach można by zatem mówić o elipsie rzeczownika poprzedzającej substancywizację przymiotnika i przyjęcie przez niego paradygmatu wyłącznie liczby mnogiej i – niekiedy – również rodzaju nijakiego.

3.1.2.17.7. Wśród wyrazów z *-alia* należących do sfery religijno-kościelnej odnotowano ponadto formacje odnoszące się do sfery liturgiczno-modlitewnej: **caerimonialia** ‘zewnętrzne obrzędy i uroczystości religijne’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *caerimonalis*), **canonicalia** ‘(divina) godziny kanoniczne’ (1500), ‘szaty noszone przez kanoników’ (1500) (← *canonicalis*), **devotionalia** [1] ‘praktyki pobożne’ (1464 JAC. PAR.) (← *devotionalis*), **pontificalia** (**pontificalia**) ‘oznaki godności noszone przez biskupa, zwłaszcza w czasie liturgii’ (1243), ‘czynności, obowiązki biskupa’ (XIV/XV w.) (← *pontificalis*). W tej grupie leksemów nie występowało zjawisko wariantywności zaobserwowane w wypadku nazw opłat i dochodów zakończonych na *-ales* lub *-alia*.

3.1.2.17.8. Warto wspomnieć jeszcze o leksemie **parochialia** [1 SŁŚ PL] ‘obszar parafii’ (1397) (← *parochialis*), który w przeciwieństwie do wyżej wymienionych wyrazów jako jedyny należał do żeńskiego paradygmatu pierwszej deklinacji – w źródle poświadczona została forma akuzatiwu singularis *parochialiam*. Z uwagi na to, że wyraz ten ma w materiale łaciny polskiej tylko jedno poświadczenie (KodWp. VI: 416), można uznać go za przypadek wyjątkowy. Mógł on powstać przez analogię do innych nazw miejsc zakończonych na *-ia* (np. *plebania*, *sacristia*), co tłumaczyłoby przyjęcie przez ten leksem paradygmatu pierwszej deklinacji. W takim wypadku interpretacja słowotwórcza tego derywatu musiałaby wyglądać następująco: *parochial-ia*. Nie można tu wykluczyć też pomyłki kopisty lub wydawcy.

3.1.2.17.9. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ales* i *-alia*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
22	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
12	10
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
3	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
22		0			0	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	2	13	5

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
2						

3.1.2.18. Formacje z *-arius*

3.1.2.18.1. W łacinie starożytnej sufiks *-arius* służył prymarnie do tworzenia przymiotników, przede wszystkim od rzeczownika (Arias Abellán 2002: 162), np. *aquarius* ‘związany z wodą’ (← *aqua*), *pecuarius* ‘związany z bydłem’ (← *pecu*), *vinarius* ‘związany z winem’ (← *vinum*) (García-Hernández 2006: 221; por. Leumann 1963: 211). Derywaty utworzone za jego pomocą wyrażały jednak relacje różnego rodzaju. Głównie chodziło, jak w przytoczonych przykładach, o relację ogólną (‘odnoszący się do czegoś’, ‘dotyczący czegoś’, ‘związany z czymś’) względem pojęcia wyrażanego przez leksem stanowiący podstawę słowotwórczą (Arias Abellán 2002: 162). Przymiotniki z *-arius* wyrażały też relację przeznaczenia do jakiegoś celu, np. *mensa escaria* ‘stół przeznaczony do spożywania posiłków’, *servus diaetarius* ‘niewolnik przeznaczony do obsługi jadalni’ (García-Hernández 2006: 223-224). Omawiane formacje pojawiały się w starożytności zwłaszcza w piśmiennictwie o charakterze utylitarnym, w dyskursie związanym z rolnictwem (Arias Abellán 2002: 163), wojskowością i rzemiosłem (García-Hernández 2006: 222).

3.1.2.18.2. Wśród formacji przymiotnikowych zakończonych na *-arius* w leksyce ze sfery religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej odnotowano względnie niewiele nowych leksemów. Były to przymiotniki wyrażające relację ogólną: *antiphonarius* (← *antiphona*) w połączeniu *liber antiphonarius* ‘antyfonarz’ (1437)⁸⁰, *cucullarius* [1] ‘zakapturzony’ (← *cucullus*) w połączeniu *fex cucullaria* ‘zakapturzone szumowiny (pogardliwie o mnichach)’ (1528)⁸¹, *intonarius* [1] (← *intonare*) w połączeniu *liber*

⁸⁰ Leksem ten poświadczony jest również w postaci zsubstantywowanej *antiphonarius* ‘antyfonarz’ (por. 3.1.2.18.8.). Por. także poza SŁŚ PL: *orationarius* w połączeniu *liber orationarius* ‘księga zawierająca modlitwy’ (← *oratio*) (Bl., DuC., DMLBS, N., NGL. – też w postaci zsubstantywowanej).

⁸¹ W Bl., LexBoh., N. oraz W. leksem *cucullarius* odnotowany jest jako rzeczownik w znaczeniu ‘mnich’.

intonarius ‘antyfonarz’ (1550), *legendarius* (← *legenda*) w połączeniu *liber legendarius* ‘księga zawierająca żywoty świętych’ (1563), *manarius* (*manerius*) [SŁŚ PL] ‘poranny (o mszy)’ (1400) (← *mane*), *quadagesimarius* [1] ‘czterdziestodniowy (o poście)’ (1456 HESSE) (← *quadagesima*) oraz przymiotnik wyrażający relację przeznaczenia do jakiegoś celu: *hostiarius* [1 SŁŚ PL] ‘przeznaczony do przechowywania hostii’ (1550) (← *hostia*)⁸².

3.1.2.18.3. W wyekscerpowanym materiale wśród wyrazów z *-arius* zdecydowanie wyższą frekwencję odnotowują rzeczowniki. Podobne proporcje zauważalne są w łacinie starożytnej, w której rzeczowniki z *-arius* były produktami substancywizacji przymiotnika (Arias Abellán 2002: 164; por. Leumann 1963: 211). Substancywizację tę mogła poprzedzać elipsa rzeczownika, jak np. w wypadku nazw rzemieślników. Przymiotniki z *-arius* określały bowiem również zakres aktywności, to, z czym związana była i do czego odnosiła się praca danej osoby, np. *ferrarius adi.* ‘związany z żelazem’ (← *ferrum*) w połączeniu *faber ferrarius* ‘rzemieślnik zajmujący się żelazem’ → *ferrarius subst.* ‘kowal’ (García-Hernández 2006: 223)⁸³. Jak stwierdza Fruyt (1986: 18), opisany proces substancywizacji skutkowałam zmianą semantyki formacji z sufiksem *-arius* – ich znaczenie ogólnie można by sparafrazować następująco: ‘ten, który zajmuje się X’, gdzie X to czynność określona przez podstawę słowotwórczą. W konsekwencji sufiks *-arius* otrzymał znaczenie czynne, a formacje z tym przyrostkiem pod względem semantycznym zaczęły zbliżać się do formacji zakończonych na *-tor* (García-Hernández 2006: 223-224)⁸⁴.

3.1.2.18.4. Należy jednak zaznaczyć, że w łacinie starożytnej odnotowuje się też liczne rzeczowniki z *-arius* niebędące produktami substancywizacji, lecz utworzone od rzeczownika przez sufiksację. W obrębie odrzeczownikowych formacji z *-arius* Arias Abellán (2002: 164-169) wyróżnia następujące podtypy: nazwy wykonawców zawodów i czynności związanych z obiektem określanym przez wyraz motywujący (robotnicy, rzemieślnicy, kupcy), np. *mellarius* ‘pszczelarz’ (← *mel*), *pomarius* ‘sprzedawca owoców’ (← *pomum*), *anularius* ‘wytwórca pierścieni’ (← *anulus*); nazwy sług i niewolników, których funkcja związana była z obiektem określanym przez wyraz motywujący, np. *cubicularius* ‘pokojowiec, sypialniany’ (← *cubiculum*), *lecticarius* ‘niewolnik noszący lektykę’

⁸² Ponadto w Bl., DuC., DMLBS oraz N. *processionarius* ‘procesyjny, używany w trakcie procesji lub związany z procesją’ (← *processio*).

⁸³ Arias Abellán (2002: 170) podaje ponadto przykłady elipsy wyrazów: *nummus* ‘moneta’ (np. *nummus assarius* → *assarius*), *mensis* ‘miesiąc’ (np. *mensis Februarius* → *Februarius*) i *liber* ‘księga’ (np. *libri ecclogaraii* → *ecclogaraii*). Powstałe w jej wyniku rzeczowniki z *-arius* interesujące są dlatego, że stanowią przykłady leksemów nieosobowych, podczas gdy rzeczownikowe formacje z *-arius* to przede wszystkim *nomina personalia*.

⁸⁴ Znajduje to potwierdzenie również w naszym materiale – odnotowano w nim bowiem przykłady wyrazów z formantami *-tor* i *-arius* utworzonymi na tej samej podstawie słowotwórczej i w tym samym znaczeniu, np. *campanator* – *campanarius* ‘dzwonnik’ (← *campana*), *commendator* (Th.) – *commendarius* ‘komendatariusz’ (← *commenda*), *flagellator* (Th.) – *flagellarius* ‘biczownik’ (← *flagellare*). Podobną semantyką odznaczał się sufiks *-ista* (np. *campanista* ‘dzwonnik’; por. 3.1.2.3.2.).

(← *lectica*); nazwy gladiatorów nazywanych ze względu na związek z obiektem określanym przez wyraz motywujący, np. *retiarius* ‘gladiator walczący siecią’ (← *rete*); nazwy mieszkańców miejsc określanych przez wyraz motywujący, np. *burgarius* ‘mieszkaniec grodu pogranicznego’ (← *burgus*); nazwy członków grup, które w jakiś sposób związane były z obiektem określanym przez wyraz motywujący, np. *voluptarii* ‘przedstawiciele epikureizmu’ (← *voluptas*), *sabbatarii* ‘żydzi świętujący szabat’ (← *sabbata*); oraz nazwy (zwykle pejoratywne) ludzi, którzy odznaczeni byli jakąś cechą związaną z obiektem określanym przez wyraz motywujący, np. *mulierarius* ‘sługa kobiety’ (← *mulier*), *incendiarius* ‘podpalacz’ (← *incendium*).

3.1.2.18.5. Również w średniowieczu wśród nowych rzeczownikowych formacji zakończonych na *-arius* dominują nazwy wykonawców czynności określanych ze względu na związek z wyrazem stanowiącym podstawę słowotwórczą. W przeważającej większości są to formacje odrzeczownikowe, produkty substantywizacji należą tutaj do rzadkości. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej omawiane wyrazy to m.in. określenia duchownych nazywanych ze względu na piastowane stanowisko kościelne lub przeznaczenie do pełnienia określonej posługi: *capellarius* ‘duchowny posługujący w kaplicy’ (1476) (← *capella*), *collectuarius* [1 SŁŚ PL] ‘duchowny zbierający kolektę’ (1529) (← *collecta*), *confessarius* ‘spowiednik’ (1429) (← *confiteri*), *diocesarius* [1 SŁŚ PL] ‘biskup zarządzający diecezją, ordynariusz’ (1259) (← *diocesis*), *paenitentarius* ‘spowiednik, penitencjariusz’ (1248) (← *paenitentia*), *praebendarius* ‘duchowny obdarzony prebendą’ (1224) (← *praebenda*), *psalmistarius* [1 SŁŚ PL] ‘kleryk śpiewający psalmy podczas nabożeństwa, psalterzysta’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *psalmista*), *reservatarius* [1] ‘duchowny, który otrzymał od papieża pismo dotyczące zastrzeżenia beneficjum kościelnego’ (1398) (← *reservare*). Dodać należy tutaj jeszcze wyraz *iubilarius* ‘kapłan po pięćdziesięciu latach kapłaństwa’ (ok. 1535) (← *iubilare*)⁸⁵.

3.1.2.18.6. Formacje z *-arius* oznaczały również zakonników określanych ze względu na sprawowaną przez nich funkcję w klasztorze: *bursarius* ‘skarbnik klasztorny’ (1282) (← *bursa*), *canaparius* [1] ‘szafarz w klasztorze’ (1535) (← *canapa*), *claviarius* [1⁸⁶] ‘klucznik klasztorny’ (1431) (← *clavis*), *granarius* ‘szafarz w klasztorze’ (1271) (← *granarius adi.*), *grangarius* ‘przełożony cysterskiego klasztoru filialnego’ (1319) (← *grangia*), *infirmarius* ‘zakonnik posługujący w szpitalu przyklasztornym’ (1234) (← *infirmus*), *pietantiarius* ‘szafarz w klasztorze’ (1418) (← *pietantia*), *refectorarius* [1] ‘zakonnik posługujący w refektarzu’ (1310) (← *refectorium*). Dodajmy w tym miejscu jeszcze leksem *templarius* ‘templariusz, członek zakonu templariuszy’ (1250)

⁸⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *altararius* ‘altarysta, duchowny służący przy określonym ołtarzu’ (← *altare*) (Bl., DuC.), *semipraebendarius* ‘ten, który otrzymuje dochody z połowy prebendy’ (← *semipraebenda*) (W). W NGL. został odnotowany również leksem *parochiarius* (← *parochia*), występujący zarówno w funkcji przymiotnika ‘parafialny, związany z parafią’, jak i rzeczownika w znaczeniach ‘proboszcz’ oraz ‘parafianin’.

⁸⁶ W innych słownikach łaciny średniowiecznej (np. Bl., A.) w wariantcie *claviarius*.

(← *templum*), poświadczony także w funkcji przymiotnikowej w połączeniu *ordo templarius* ‘zakon templariuszy’ (1306)⁸⁷.

3.1.2.18.7. Wśród innych nazw osób, raczej już niezwiązanych bezpośrednio z posługą albo funkcją kapłańską lub zakonną, odnotowano leksemy: *campanarius* ‘dzwonnik’ (← *campana*) (1329), *commendarius* ‘komendatariusz, tymczasowy administrator beneficjum kościelnego’ (1430) (← *commenda*), *commendatarius* ‘ts.’ (1425) (← *commendator*), *datarius* ‘dostojnik stojący na czele datarii, jednego z urzędów kurii rzymskiej’ (1426) (← *dare*), *devotarius* [1] ‘człowiek pobożny’ (1470) (← *devotus*), *oboedientiarius* ‘niższy urzędnik w archidiakonacie’ (1309) (← *oboedientia*), *sacristarius* [1] ‘zakrystian’ (1507 GŁOG.) (← *sacrista*), *sanctuarius* ‘osoba zobowiązana do posług kościelnych’ (1191) (← *sanctuarium adi.*), *sententiarius* ‘bakałarz uprawniony do objaśniania *Sentencji* Piotra Lombarda’ (1410) (← *sententia*)⁸⁸. Wśród leksemów z *-arius* znalazły się ponadto dwie nazwy sekwatywne: *fermentarius* ‘zwolennik używania do ofiary eucharystycznej kwaszonego chleba’ (1540) (← *fermentare*) oraz *flagellarius* [1] ‘członek sekty biczowników’ (XIV/XV w.) (← *flagellare*)⁸⁹. Na końcu podajmy dwa leksemy – mające swoje znaczeniowe odpowiedniki w wyrazach wymienionych wyżej (*paenitentarius*, *sententiarius*) – w których zaobserwowano rozszerzenie podstawy słowotwórczej o morfem *-on-*: *paenitentionarius* [1] ‘spowiednik, penitencjariusz’ (1444) (← *paenitentia*), *sententionarius* [1 SŁŚ PL] ‘bakałarz uprawniony do objaśniania *Sentencji* Piotra Lombarda’ (1473) (← *sententia*) (por. 3.1.2.15.8.). Ze względu na ich jednorazowe poświadczenia należy uznać je za produkty kreacji okazjonalnej powstałe pod wpływem analogii.

3.1.2.18.8. Wśród rzeczowników z formantem *-arius* należących do sfery religijno-kościelnej odnotowano ponadto wyrazy spoza kategorii *nomina agentis*, będące nazwami ksiąg: *brevariarius* ‘brewiarz’ (1482) (← *brevariarius adi.*), *homiliarius* ‘homiliarz, zbiór kazań objaśniających wybrany tekst Pisma Świętego’ (1500) (← *homiliarius adi.*), *missarius* [1] ‘mszał’ (1532) (← *missa*). Wyrazy te w większości były produktami substancywizacji przymiotnika poprzedzonej elipsą rzeczownika *liber* (por. Stotz 2000: 322) (por. 3.1.2.15.5., 3.1.2.15.11.-3.1.2.15.12., 3.1.2.16.3., 3.1.2.20.2.)⁹⁰.

⁸⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *peregrinarius* ‘zakonnik odpowiedzialny za przyjmowanie gości lub pielgrzymów’ (← *peregrinus*) (Bl., DuC.), *sepulchrarius* ‘członek zakonu Kanoników Regularnych Grobu Bożego w Jerozolimie’ (← *sepulchrum*) (DMLBS).

⁸⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *indulgentarius* ‘handlarz odpustami’ (← *indulgentia*) (Bl., DMLBS, N., W.), *thuriferarius* ‘turyferariusz, ministrant niosący kadzielnicę’ (← *thurifer*) (Bl., DuC., DMLBS, W.).

⁸⁹ Podobnie *sacramentarius* (← *sacramentum*) (Th.) w analizowanych źródłach (np. Tom. XIV: 551) występuje w znaczeniu ‘sakramentariusza, teologa protestanckiego negującego obecność Ciała i Krwi Pańskiej w Eucharystii’.

⁹⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *agendarius* ‘księga zawierająca teksty obrzędów liturgicznych’ (← *agenda*) (LexBoh.), *benedictionarius* ‘księga zawierająca błogosławieństwa’ (← *benedictio*) (DMLBS), *sequentarius* ‘księga zawierająca sekwencje’ (← *sequentia*) (Bl., DuC., N.).

3.1.2.18.9. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-arius*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
42						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
6			36			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
17						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
5			12			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
34		7		1		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	1	8	6	17	10
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
3						

3.1.2.19. Formacje z *-aria*

3.1.2.19.1. Wśród starożytnych formacji z *-aria* Arias Abellán (2002: 170-172) odnotowuje przede wszystkim produkty substancywizacji przymiotnika, wśród których poza żeńskimi nazwami osobowymi (zwłaszcza wykonawczyniami zawodów) wyróżnia obszerną grupę wyrazów nieosobowych. Wymienia tutaj nazwy rzemiosł i usług powstałych wskutek elipsy rzeczownika *ars* (np. *ungentaria* 'sztuka produkcji maści i wonności', *navicularia* 'usługi żeglugowe'), nazwy miejsc, w których wykonuje się jakąś czynność lub wytwarza jakąś rzecz, powstałych wskutek elipsy rzeczownika *officina* lub *fodina* (np. *argentaria* 'kopalnia srebra', *calcearia* 'kram z butami', *ferraria* 'kopalnia żelaza'), nazwy roślin powstałych wskutek elipsy rzeczownika *herba* (np. *canaria* 'gatunek trawy'), nazwy własne tytułów komedii powstałe wskutek elipsy rzeczownika *fabula* (np. *Aulularia* 'Garnek złota') oraz nazwy własne miejsc powstałe wskutek

elipsy rzeczownika *insula* lub *civitas* (np. *Capraria* ‘Capri’, *Spartaria* ‘Sparta’) (por. Leumann 1963: 212).

3.1.2.19.2. Również w łacinie średniowiecznej formant *-aria* odznaczał się wyraźnym charakterem polisemicznym (por. Rzepiela 2005: 37). Wśród formacji z tym sufiksem w analizowanym materiale wyróżnić można trzy główne grupy znaczeniowe obejmujące zarówno nazwy osobowe, jak i nieosobowe. Są to wyrazy powstałe albo przez zmianę paradygmatu rzeczownika zakończonego na *-arius*, albo przez sufiksację. Nie odnotowano natomiast produktów substancywizacji przymiotnika. Pierwsza obejmuje nazwy sióstr zakonnych określanych ze względu na sprawowaną przez nie funkcję w zakonie lub klasztorze: *circaria* ‘siostra pełniąca funkcję nadzorczyni w klasztorze’ (1473) (← *circa*), *hortiaria* [1 SŁŚ PL] ‘siostra zajmująca się ogrodem’ (1424) (← *hortus*), *infirmaria* [1] ‘siostra posługująca w szpitalu przyklasztornym’ (1340) (← *infirmarius*), *pietantiaria* ‘szafarka w klasztorze’ (1433) (← *pietantiarius*), *portaria* ‘furtianka’ (1404) (← *portarius*)⁹¹. W tej grupie trzy leksemy mają swoje męskie odpowiedniki: *infirmaria* – *infirmarius*, *pietantiaria* – *pietantiarius* oraz *portaria* – *portarius*. Nie odnotowano natomiast wyrazów *circarius oraz *hortarius, które mogłyby odpowiadać leksemom *circaria* i *hortiaria*. Przykłady te pokazują, że również morfem *-aria* – podobnie jak *-arius* – pełnił funkcję sufiksu słotwórczego.

3.1.2.19.3. Druga grupa, stanowiąca kontynuację starożytnych formacji z *-aria* oznaczających zawody, to nazwy urzędów, funkcji i godności kościelnych: *cancellaria* ‘urząd redagujący i pieczętujący akty władzy zwierzchniej, kancelaria (m.in. papieska, biskupia, kapitulna)’ (I poł. XIV w.) (← *cancellarius*), *commendaria* ‘komturia, urząd komtura w zakonie krzyżackim’ (1466) (← *commendarius*), *granaria* ‘urząd szafarza w klasztorze’ (1313) (← *granarius*), *mansionaria* ‘urząd mansonarza wraz z jego uposażeniem i wynikające z tego urzędu obowiązki’ (1381) (← *mansionarius*), *paenitentiaria* ‘urząd spowiednika’ (1360), ‘trybunał sądowy kurii rzymskiej do spraw sumienia’ (ok. 1314) (← *paenitentiarius*), *thesauraria* ‘urząd skarbnika’ (1327) (← *thesaurarius*)⁹². Wszystkie wymienione leksemy utworzone zostały regularnie według schematu: nazwa urzędnika z *-arius* → nazwa urzędu z *-aria*.

3.1.2.19.4. Ponadto wśród formacji z *-aria* odnotowano nazwy miejsc: *bullaria* ‘piekarnia kapitulna’ (1556) (← *bullā*), *pistaria* (*bullarum*) [SŁŚ PL] ‘piekarnia kapitulna’ (1516) (← *pistare*)⁹³. Dodajmy, że leksemy *circaria* oraz *infirmaria* funkcjonowały również w znaczeniu miejsca – odpowiednio ‘prowincji zakonnej (w zakonie norbertanów)’ (1420) i ‘lecznicy, szpitala’ (1304), natomiast leksemy *commendaria* i *thesauraria* były też nazwami terytoriów lub miejsc – *commendaria* ‘komturia, okręg administracyjny

⁹¹ Ponadto w Bl. i DuC. *depositaria* ‘siostra ekonomka w klasztorze’ (← *depositarius*).

⁹² Por. także poza SŁŚ PL: *campanaria* ‘funkcja dzwonnika’ (← *campanarius*) (N., MittW.; w W. wyraz ten został odnotowany w znaczeniu ‘dzwonnicy’ – por. 3.1.2.19.4.), *claustraria* ‘funkcja strażnika klasztoru’ (← *claustrarius*) (Bl., N.).

⁹³ Podobne formacje występują w łacinie średniowiecznej również poza sferą religijno-kościelną, np. *artellaria* ‘arsenał, zbrojownia’, *carbaria* ‘warzelnia soli’, *frontaria* ‘pogranicze’, *hortulanaria* ‘obejście, zagroda’, *leprosaria* ‘miejsce pobytu trędowatych’ (por. Rzepiela 2005: 37).

podległy władzy komtura' (1480), *thesauraria* 'skarbiec, zakrystia' (XIV w.). W wypadku wyrazu *commendaria* rzuca się w oczy zjawisko polisemii – nazwa urzędu jest jednocześnie nazwą terytorium, na którym go sprawowano. Ponadto odnotowano jeden wyraz będący nazwą święta: *candelaria* [1] 'święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny' (ok. 1333 PEREGR.) (← *candela*).

3.1.2.19.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-aria*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
13						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
2			11			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
13		0			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	6	5	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.20. Formacje z *-arium*

3.1.2.20.1. Jak zauważa Arias Abellán (2002: 172-174), analogicznie do formacji z *-aria* również leksemy zakończone na *-arium* były nierzadko w łacinie starożytnej produktami substancywizacji przymiotnika poprzedzonej elipsą rzeczownika. Elipsie ulegały najczęściej rzeczowniki oznaczające narzędzie lub naczynie (*instrumentum*, *vas*, *scrinium*), skład lub budynek (*horreum*, *aedificium*), księgę (*volumen*), podatek (*vectigal*) oraz dar lub zapłatę (*donum*, *praemium*), stąd w starożytności takie wyrazy

jak *aquarium* ‘zbiornik na wodę’, *granarium* ‘spichlerz’, *summarius* ‘streszczenie’, *ostiarium* ‘podatek od drzwi’, *calcearium* ‘pieniądze na kupno butów’ (por. Leumann 1963: 211-212).

3.1.2.20.2. W łacinie średniowiecznej w sferze religijno-kościelnej leksemy z *-arium* to przede wszystkim nazwy ksiąg: ***antiphonarium*** ‘antyfonarz’ (pocz. XII w.) (← *antiphonarius*), ***collectarium*** ‘księga zawierająca kolekty’ (pocz. XVI w.) (← *collecta*), ***evangeliarium*** [1] ‘ewangeliarz’ (1430) (← *evangelium*), ***lectionarium***⁹⁴ ‘lekcionarz’ (1505) (← *lectionarius*), ***legendarium*** ‘księga zawierająca żywoty świętych’ (1397) (← *legendarius*), ***passionarium*** [1] ‘pasjonał, księga zawierająca opis męczeństwa świętych’ (1563) (← *passionarius*), ***plenarium*** ‘księga zawierająca całość tekstów stosowanych w liturgii’ (XII w.) (← *plenarius*)⁹⁵. Niewątpliwie analogią dla tych wyrazów były starożytne leksemy z *-arium* nazywające obiekt lub szeroko rozumiane miejsce, w którym coś się znajduje (chodzi zwłaszcza o nazwy kolekcji i katalogów) – w wypadku każdej księgi mowa bowiem o swego rodzaju zbiorze – antyfon, kolekty, czytań mszalnych – stanowiącym zawartość danej księgi. Większość wymienionych nazw ksiąg powstała w procesie substantywizacji przymiotnika i zmiany jego paradygmatu na rodzaj nijaki. Nierzadko temu procesowi towarzyszyła elipsa rzeczownika *liber*, np. *liber antiphonarius* → *antiphonarium*, *liber lectionarius* → *lectionarium*, *liber legendarius* → *legendarium* (por. Stotz 2000: 322) (por. 3.1.2.15.5., 3.1.2.15.11.-3.1.2.15.12., 3.1.2.16.3., 3.1.2.18.8.). Warto zaznaczyć, że w źródłach średniowiecznych nazwy ksiąg liturgicznych powstałe na drodze substantywizacji przymiotnika z sufiksem *-arius* często odznaczały się nieustabilizowanym statusem rodzajowym – występowały bowiem zarówno w rodzaju męskim, np. *antiphonarius*, *lectionarius*, *passionarius*, jak i w nijakim. Należy też wskazać, że niektóre nazwy ksiąg zakończone na *-arium* miały swoje synonimiczne odpowiedniki w wyrazach zakończonych na *-are*, np. *antiphonarium* = *antiphonare*, *evangeliarium* = *evangeliare*.

3.1.2.20.3. Odnotowaliśmy również wyrazy abstrakcyjne zakończone na *-arium* związane z obrzędem liturgicznym: ***anniversarium*** ‘rocznica czyjejś śmierci lub pogrzebu i połączone z nią nabożeństwo żałobne’ (1216), ‘(*dedicationis*) święto rocznicy poświęcenia kościoła’ (1280) (← *anniversarius*), ***cantionarium*** [1 SŁŚ PL] ‘śpiewanie oficjum’ (XV w.) (← *cantio*), a także jedną nazwę paramentu liturgicznego – ***manipularium*** [1] ‘manipularz’ (1503) (← *manipularis*)⁹⁶.

⁹⁴ W źródłach SŁŚ PL wyraz ten został poświadczony tylko w formach akuzatiwu i ablatiwu. Niewykluczone więc, że postać jego lemmy to *lectionarius*.

⁹⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *epistolarium* ‘księga zawierająca listy apostołskie’ (← *epistola*, *epistolarius*) (Bl., DuC., LexBoh., W.), *evangelistarium* ‘ewangeliarz’ (← *evangelista*) (Bl., DuC., DMLBS, N., MittW., K.), *officiarium* ‘księga zawierająca teksty oficjum liturgicznego’ (← *officium*, *officiarius*) (Bl., DuC.), *processionarium* ‘księga używana podczas procesji’ (← *processio*, *processionarius*) (Bl., DuC., DMLBS, Suec.), *sequentarium* ‘księga zawierająca sekwencje’ (← *sequentia*) (Bl., A., Ha., K.), *sequentionarium* ‘ts.’ (← *sequentia*) (Suec.).

⁹⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *altararium* ‘okrycie lub zasłona ołtarza’ (← *altare*) (MittW.), *benedictarium* ‘kropielnica, naczynie na wodę święconą’ (← *benedicere*) (Bl., DuC.), *campanarium* ‘dzwonnica’ (← *campana*) (Bl., DuC., DMLBS, N., LexBoh., W.), *hostiarium* ‘pojemnik na hostie’ (← *hostia*,

3.1.2.20.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-arium*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
10						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL					
1	9					
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi					
1	3					
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika				
10	0	0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	2	1	1	2	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.21. Formacje z *-torius* (*-sorius*) oraz *-toria* (*-soria*)

3.1.2.21.1. Sufiks *-torius* (wraz z allomorfem *-sorius*) jest w zasadzie sufiksem złożonym – powstał bowiem pod wpływem wysokiej produktywności formantu *-ius* w łacinie starożytnej dołączanego do rzeczowników zakończonych na *-tor* (*-sor*) (Leumann 1963: 213; Stotz 2000: 342; Fruyt 2011b: 164), zwłaszcza – choć nie tylko – oznaczających osoby piastujące urzędy państwowe, np. *praetorius* ‘pretorski’ (← *praetor*), *ensorius*

(← *hostiarius*) (Bl., DMLBS), *nolarium* ‘dzwonnica’ (← *nola*) (Bl., DuC., NGL.), *presbyterarium* ‘część kościoła zarezerwowana dla duchowieństwa sprawującego liturgię’ (← *presbyter*) (DMLBS). W łacinie średniowiecznej poza sferą religijno-kościelną poświadczone są również nazwy miejsc i obszarów z *-arium*, np. *aridarium* ‘browar’, *bosatrium* ‘obora’, *ferarium* ‘miejsce życia dzikich zwierząt’, *formicarium* ‘mrowisko’, *graminarium* ‘szopa na siano’, a także – choć względnie nieliczne – zakończone na *-arium* nazwy opłat: *anchorarium* ‘podatek uiszczany za prawo zakotwiczenia okrętów w porcie’, *bovarium* ‘tzw. powołowczyzna, danina składana pierwotnie w formie wołu’, *bulletarium* ‘opłata celna’.

‘cenzorski’ (← *ensor*), *imperatorius* ‘imperatorski’ (← *imperator*), *quaestorius* ‘kwestorski’ (← *quaestor*), *senatorius* ‘senatorski’ (← *senator*), a ponadto *gladiatorius* ‘gladiatorski’ (← *gladiator*), *messorius* ‘żniwiarski, żniwny’ (← *messor*), *oratorius* ‘oratorski, dotyczący wymowy’ (← *orator*).

3.1.2.21.2. W analizowanym przez Weysenhoff-Brożkową (1998: 100) materiale większość średniowiecznych przymiotników zakończonych na *-torius* została utworzona od *nomen agentis* zakończonego na *-tor*. Podobny wniosek wypływa z analizy przymiotnikowych formacji z *-torius* (*-sorius*) w leksyce ze sfery religijno-kościelnej, przy czym zaznaczyć należy, że jednoznaczne ustalenie motywacji słowotwórczej omawianych tutaj leksemów nie zawsze jest możliwe. Niewykluczone bowiem, że niektóre z nich nie powstały od rzeczowników z *-tor*, lecz są produktami dodania formantu do tematu *supini* czasownika – zjawisko to obserwuje się też w łacinie starożytnej (por. Leumann 1963: 213). Stąd zasadne jest wydzielenie leksemów z *-torius* (*-sorius*) jako osobnych formacji.

3.1.2.21.3. Wśród przymiotnikowych formacji z *-torius* (*-sorius*) odnotowano następujące leksemy: *excommunicatorius* ‘związany z nałożeniem ekskomuniki’ (1427) (← *excommunicator*, *excommunicare*), *fulminatorius* [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1376) (← *fulminator*, *fulminare*), *incantatorius* [1] ‘czarnoksięski’ (ok. 1400) (← *incantator*, *incantare*), *inquisitorius* (← *inquisitor*, *inquirere*) w połączeniu *officium inquisitorium* ‘urząd inkwizytora kościelnego’ (1551), *intonatorius* [1 SŁŚ PL] (← *intonator*, *intonare*) w połączeniu *graduale intonatorium* ‘graduał przeznaczony dla kantora rozpoczynającego śpiew’ (1563) (por. Szukiel 2015: 421-422), *ordinatorius* [1] (← *ordinator*, *ordinare*) w połączeniu *manus ordinaria* ‘ręka (biskupa) nakładana na święconego na znak udzielenia sakramentu’ (1499), *parlatorius* (ed. *perlatorius*) [1 SŁŚ PL] ‘znajdujący się w rozmównicy klasztornej’ (1420) (← *parlatorium*), *praedestinatorius* [1 SŁŚ PL] ‘z góry powzięty (o postanowieniu Boga)’ (1399) (← *praedestinare*), *praelibatorius* [SŁŚ PL] ‘początkowy, wstępny’ (← *praelibare*), m.in. w połączeniu *degustatio praelibatoria* ‘wstępne smakowanie (przyszłego szczęścia w niebie)’ (1456 HESSE), *praemiatorius* (← *praemiator*, *praemiare*) w połączeniu *felicitas praemiatoria* ‘szczęście (wieczne w niebie) dane jako nagroda (za zasługi zdobyte na ziemi)’ (1424), *sanctificatorius* [1] ‘uświęcający’ (1456 HESSE) (← *sanctificator*, *sanctificare*), *visitatorius* [1] ‘należący do wizytatora, odnoszący się do wizytatora’ (1443) (← *visitator*, *visitare*)⁹⁷.

3.1.2.21.4. Wśród przymiotników z *-torius* odnotowano też takie, które stanowią element fraz nominalnych z rzeczownikiem *litterae* oznaczających pisma urzędowe: *aggravatorius* (← *aggravare*) w połączeniu *litterae aggravatoriae* ‘pismo dotyczące obostrzenia kary kościelnej’ (1389), *fundatorius* [1] (← *fundator*, *fundare*) w połączeniu *litterae fundatoriae* ‘pismo fundacyjne’ (1430), *licentiatorius* [1] (← *licentiare*) w połączeniu *litterae licentiatoriae* ‘dokument udzielający zezwolenia (zakonnikom na obcowanie ze świeckimi)’ (1501), *receptatorius* [SŁŚ PL] (← *receptator*, *receptare*) w połączeniu *litterae*

⁹⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *benedictorius* ‘udzielający błogosławieństwa’ (← *benedictor*, *benedicere*) (Bl., DMLBS), *consecratorius* ‘konsekracyjny, związany z konsekracją’ (← *consecrator*, *consecrare*) (Bl., DMLBS).

receptoriae ‘pismo, w którym biskup zezwala kapłanowi na wykonywanie obowiązków w swojej diecezji’ (1516), *supplicatorius* (← *supplicator*, *supplicare*) w połączeniu *litterae applicatoriae* ‘pismo zawierające prośbę’ (1324).

3.1.2.21.5. W tym miejscu wymienić należy jeszcze rzeczowniki określające pisma, zakończone na *-toria* (*-soria*): *conservatoria* ‘pismo papieża ustanawiające kogoś konserwatorem praw jakiegoś klasztoru’ (1363) (← *conservatorius*), *dimissoria* ‘pismo wydawane przez biskupa duchownemu przechodzącemu do innej diecezji’ (XIV/XV w.) (← *dimissorius*), *receptoriae* [1] ‘dokument, w którym biskup zezwala kapłanowi na wykonywanie obowiązków w swojej diecezji’ (1440) (← *receptorius*). Wyrazy te to produkty substancywizacji przymiotnika zaistniałej w wyniku elipsy rzeczownika *bullā* ‘bullā’ lub *litterae* ‘pismo’, stąd w źródłach również synonimiczne frazy *conservatoriae litterae*, *dimissoriae litterae*, *receptoriae litterae*. Elipsa rzeczownika *litterae* tłumaczy występowanie tych formacji także również w formach *plurale tantum*, np. *dimissoriae*. Przez analogię do takich formacji powstał również leksem *formatoriae* [1 SŁŚ PL] ‘pismo potwierdzające przyjęcie święceń kapłańskich’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *formator*, *formare*) (por. Kaczmarek 2019). Należy podkreślić, że wyrazy zawierające analizowany morfem i oznaczające pisma urzędowe poświadczone są w łacinie starożytnej, np. *probatoria* ‘pismo cesarskie dające na coś zgodę’, *prosecutoria* ‘pismo towarzyszące’, i to pewnie one stanowiły wzór dla analogicznych formacji średniowiecznych.

3.1.2.21.6. Warto zaznaczyć, że niektóre wymienione przymiotniki z *-torius* (*-sorius*) mają znaczenie czynne, zbliżając się pod względem semantycznym do przymiotników z formantem *-ivus* (por. 3.1.2.25.) oraz do *participium praesentis activi*, np. *ordinatorius* i *sanctificatorius* (występujący również w postaci *sanctificativus* – por. 3.1.2.25.3.). Semantyczne i funkcjonalne podobieństwo obu formantów dostrzegł już Hammarström (1925: 60). Zapewne wpływ na występowanie takiego znaczenia niektórych przymiotników z *-torius* (*-sorius*) miał ich bliski związek z *nomina agentis* zakończonymi na *-tor* (*-sor*).

3.1.2.21.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-torius* (*-sorius*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
17	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
6	11
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
10	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
4	6

3. CHARAKTERYSTYKA LEKSYKI RELIGIJNO-KOŚCIELNEJ W ŁACINIE ŚREDNIOWIECZNEJ...

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
0	17	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	4	9	4

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
2

3.1.2.21.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-toria (-soria)*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
1	3

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
2	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
1	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
4	0	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	1	3	0

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
1

3.1.2.22. Formacje z *-torium* (*-sorium*)

3.1.2.22.1. W łacinie antycznej wyrazy z *-torium* (*-sorium*) to przede wszystkim nazwy miejsc i przedmiotów, np. *auditorium* ‘duża sala, aula’, *conditorium* ‘grób, grobowiec’, *cinctorium* ‘pas do przypasania miecza’, *gustatorium* ‘talerz z zakąskami’ (Leumann 1963: 213). Podobnie w łacinie średniowiecznej leksemy z tym morfemem to zwłaszcza nazwy narzędzi i miejsc, a ponadto ksiąg, np. *fixorium* ‘puginał, sztylet’, *mac-tatorium* ‘rzeźnia’, *defensorium* ‘dzieło zawierające czyjąś obronę’ (Stotz 2000: 343-344).

3.1.2.22.2. Analizowane tutaj średniowieczne formacje z *-torium* (*-sorium*) to albo produkty substancywizacji przymiotnika zakończonego na *-torius* (*-sorius*), albo – i to częściej – powstałe przez analogię do nich leksemy odczasownikowe utworzone na bazie tematu *supini* lub leksemy odrzeczownikowe. W badanym materiale wyróżniają się dwie grupy wyrazów. Pierwszą stanowią nazwy przedmiotów, a ściślej paramentów liturgicznych: *aspersorium* ‘kropidło’ (1360), ‘kropielnica’ (1521) (← *aspergere*)⁹⁸, *delatorium* (*sacramenti*) [SŁŚ PL] ‘monstrancja’ (1523) (← *deferre*), *inclusorium* [1] ‘relikwiarz’ (1523) (← *includere*), *purificatorium* ‘puryfikaterz’ (1563) (← *purificare*, *purificatorius*)⁹⁹.

3.1.2.22.3. Druga grupa wyrazów to leksemy oznaczające miejsca: *ambitorium* [1] ‘krużganek klasztorny’ (XVI w.) (← *ambire*), *bullatorium* [SŁŚ PL] ‘piekarnia kapitulna’ (1466) (← *bullā*), *infirmitorium* ‘szpital, izba chorych w klasztorze’ (1223) (← *infirmus*), *parlatorium* [1] ‘rozmównica w klasztorze’ (1258) (← wł. *parlare* ← *parabolare*)¹⁰⁰.

3.1.2.22.4. W wyekscerpowanym materiale znalazły się ponadto trzy wyrazy zakończone na *-torium* (*-sorium*) będące nazwami obrzędów liturgicznych: *defunctorium* [1 SŁŚ PL] ‘msza żałobna’ (1350) (← *defunctus*), *invitatorium* ‘wezwanie, w matutinum wstępna modlitwa zawierająca wezwanie do chwaleń Boga’ (1415) (← *invitatorius*), *sparsorium* ‘obrzęd kropienia wodą święconą’ (poł. XV w.) (← *spargere*), a także wyraz o charakterze kolektywnym: *definitorium* ‘zebranie definitorów kapituły generalnej lub prowincjalnej’ (1344) (← *definitor*).

3.1.2.22.5. Wymienić należy tutaj również trzy leksemy mające swoje odpowiedniki w formacjach z *-toria* – dwie nazwy urzędów oraz jedną nazwę pisma urzędowego: *cantorium* ‘urząd kantora’ (1488) (← *cantor*) = *cantoria* (1235), *coadiutorium* ‘urząd

⁹⁸ W MittW. w znaczeniu ‘kropielnicy’ poświadczony jest leksem *aspergitorium*, utworzony od czasownika *aspergere* na bazie tematu *praesentis*.

⁹⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *benedictorium* ‘kropielnica, naczynie na wodę święconą’ (← *benedicere*) (Bl., DuC.), *chrismatorium* ‘naczynie do przechowywania krzyżma’ (← *chrisma*) (Bl., DuC., DMLBS, LexBoh., W.; w N. w postaci *chrismatarium*), *incensorium* ‘naczynie na kadzidło, ‘kadzielnica’ (← *incensorius*) (Bl., DuC., N., LexBoh., MittW., W.; w K. w postaci *incenserium*), *osculatorium* ‘pacyfikał, przedmiot najczęściej w formie krzyża podawany wiernym do ucałowania w czasie mszy świętej’ (← *osculatorius*) (Bl., DuC., DMLBS).

¹⁰⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *annuntiatorium* ‘ambona’ (← *annuntiator*, *annuntiare*) (Bl., DuC.), *baptismatorium* ‘chrzcielnica’ (← *baptisma*) (DMLBS), *expiatorium* ‘miejsce zadośćuczynienia, czyściec’ (← *expiatorius*, *expiare*) (DMLBS, W.), *revestitorium* ‘zakrystia’ (← *revestire*) (Bl., DuC., DMLBS).

pomocnika w zarządzie beneficjum kościelnego' (1523) (← *coadiutor*) = *coadiutoria* (1492), *conservatorium* 'pismo papieża ustanawiające kogoś konserwatorem praw jakiegoś klasztoru' (1329) (← *conservatorius*) = *conservatoria* (1363). Niewykluczone zatem, że przynajmniej niektóre z tych leksemów powstały na drodze zmiany paradygmatu fleksyjnego.

3.1.2.22.6. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-torium* (*-sorium*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
15						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
3			12			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			3			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
15		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	3	3	3	6
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.23. Formacje z *-anus* i *-ana* oraz *-inus* i *-ina*

3.1.2.23.1. W łacinie starożytnej przymiotniki utworzone za pomocą formantu *-anus*¹⁰¹ oznaczały przynależność do czegoś lub jakiś związek z desygnatem określanym

¹⁰¹ Stotz (2000: 341) uznaje formant *-anus* za autonomiczny sufiks. Fruyt (2011b: 164) wyróżnia przymiotnikowy sufiks *-nus* (*-a*, *-um*), natomiast *-anus* klasyfikuje jako jego allomorf, powstały wskutek derywacji typu *Roma* 'Rzym' → *Roma-nus* 'rzymski' z późniejszą reinterpretacją morfologiczną w postaci *Rom-anus*. Miało to umożliwić powstanie takich formacji jak *urb-anus* 'miejski' (← *urbs*),

przez wyraz motywujący (Weysenhoff-Brożkova 1998: 104). Wśród nich bardzo częste były formacje odtoponimiczne oraz odantroponimiczne, np. *Africanus* ‘afrykański’ (← *Africa*), *Hispanus* ‘hiszpański’ (← *Hispania*), *Neapolitanus* ‘neapolitański’ (← *Neapolis*), *Tusculanus* ‘tuskulański’ (← *Tusculum*); *Aemilianus* ‘należący do rodu Emiliuszów’ (← *Aemilius*), *Clodianus* ‘należący do Klodiusza’ (← *Clodius*), *Pompeianus* ‘należący do Pompejusza’ (← *Pompeius*). Na tej zasadzie miały też powstać określenia zwolenników osób, np. *Augustianus* ‘zwolennik Augusta’ (← *Augustus*), *Caesarianus* ‘zwolennik Cezara’ (← *Caesar*), *Christianus* ‘zwolennik Chrystusa’ (← *Christus*), funkcjonujące najczęściej w formie zsubstantywowanej (Kircher-Durand 2002c: 137, 152-156; por. Leumann 1963: 223-224).

3.1.2.23.2. W analizowanym materiale łaciny średniowiecznej odnotowano tylko kilka nowych formacji przymiotnikowych z tym morfemem: *abbatianus* [1] ‘dotyczący opata’ (1533) (← *abbas*), *Lutheranus* (*Lutherianus*) ‘luteński, luterski’ (ok. 1521); ‘luteranin, zwolennik Lutra’ (1534) (← *Lutherus*), *Machometanus* [1] ‘mahometański’ (1503) (← *Machometus*). Uwagę zwraca obecność leksemów *Lutheranus* i *Machometanus*, słowotwórczo nawiązujących do odantroponimicznych wyrazów starożytnych, a także zjawisko substancywizacji w wyrazie *Lutheranus* (*Lutherianus*). Dodajmy tutaj jeszcze leksem *eremitanus* [1] (← *eremita*), w materiale SŁŚ PL poświadczony w wyrażeniu *frater eremitanus* ‘brat pustelnik zakonu św. Augustyna’ (1506)¹⁰².

3.1.2.23.3. Wśród badanych leksemów przeważają formacje z *-anus* pełniące wyłącznie funkcję rzeczownika. Są to przede wszystkim męskie nazwy osobowe oznaczające głównie duchownych i zakonników określanych ze względu na pełnioną przez nich funkcję lub przynależność do określonego zakonu: *capellanus* ‘kapelan, kapłan’ (I poł. XII w.) (← *capella*), *guardianus* ‘gwardian, przełożony domu zakonnego’ (1252) (← *guardia*), *plebanus* ‘proboszcz, pleban’ (1230) (← *plebs*), *sacellanus* ‘kapelan, kapłan pełniący obowiązki duszpasterskie przy pewnych osobach (zwł. przy królu) lub w pewnych kaplicach’ (II poł. XIV w.) (← *sacella*)¹⁰³. Wszystkie wymienione leksemy to formacje odrzeczownikowe. Do grupy nazw duchownych należy ponadto zaliczyć wyraz

pag-anus ‘wiejski’ (← *pagus*). O derywatach z *-nus* (*-na*, *-num*) pisze również Kircher-Durand (2002c: 133-147), wskazując na ich podtypy w zależności m.in. od postaci samogłoski presufiksальной, np. *-anus*, *-inus*.

¹⁰² Można wymienić tutaj inne średniowieczne formacje z *-anus* określające członków zakonów, w większości utworzone od imienia zakonodawcy, występujące w funkcji przymiotnika lub rzeczownika, np. *Augustinianus* ‘augustiański’; ‘augustianin’ (← *Augustinus*) (Bl., DMLBS, LexBoh., W., Suec., Ha.), *Carmelitanus* ‘karmelitański’; ‘karmelita’ (← *Carmelita*) (Bl., DMLBS), *Dominicanus* ‘dominikański’; ‘dominikanin’ (← *Dominicus*) (Bl., DMLBS), *Franciscanus* ‘franciszkański’; ‘franciszkanin’ (← *Franciscus*) (Bl., DMLBS). Wśród odantroponimicznych wyrazów średniowiecznych poświadczonych poza źródłami SŁŚ PL wymienić można też wyraz *Hussitanus* ‘husycki, związany z husytami’; ‘husyta’ (← *Hus*, *Hussita*) (LexBoh.). Ponadto poza źródłami SŁŚ PL wśród leksemów z *-anus* odnotowano wyrazy: *coenobitanus* ‘mniszy, zakonny’ (← *coenobita*) (MittW.), *haeresianus* ‘heretycki’ (← *haeresis*) (Bl., DuC., LexBoh.), *Luciferianus* (*Luciferanus*) ‘diabelski’ (← *Lucifer*) (Bl., DMLBS, NGL., W., Suec.).

¹⁰³ Por. także poza SŁŚ PL: *cellanus* ‘pustelnik’ (← *cella*) (Bl., DuC., N., MittW.), *invitatorianus* ‘zakonnik rozpoczynający śpiew w chórze’ (← *invitatorium*) (Bl., DuC.).

dioecesanus ‘biskup diecezjalny’ (1260), ‘mieszkaniec diecezji’ (1415) (← *dioecesanus adi.*), będący produktem substancywizacji przymiotnika.

3.1.2.23.4. Ponadto wśród rzeczownikowych formacji z *-anus* odnotowano leksemy: **cortisanus** ‘osoba ubiegająca się o beneficja w Rzymie wbrew prawom krajowym’ (II poł. XV w.) (← *cortis*; por. wł. *cortegiano*), **plebisanus** ‘parafianin’ (1301) (← *plebs*), **sacristanus** (*sacristianus*) ‘zakrystian’ (1396) (← *sacrista*). Dodajmy tutaj jeszcze żeński leksem **sacristana** (*sacristiana*) ‘siostra zakrystianka’ (1404) (← *sacristanus*)¹⁰⁴. Na szczególniejszą uwagę zasługują dwa leksemy – *plebanus* ‘proboszcz’ i *plebisanus* ‘parafianin’ – derywowane od tego samego rzeczownika – pierwszy jednak od tematu *pleb-*, a drugi – nietypowo – od pełnej formy dopełniacza liczby pojedynczej *plebis-*. Formacje z *-anus* mogły zatem oznaczać zarówno przełożonego (*guardianus*, *plebanus*), jak i osobę podlegającą jego władzy (*plebisanus*). Leksem *dioecesanus* był natomiast przykładem rzeczownika występującego w obydwu tych znaczeniach.

3.1.2.23.5. Ponadto w analizowanym materiale odnotowano kilka wyrazów z morfemem *-inus* (por. Leumann 1963: 224-225) – są to zarówno przymiotniki, jak i rzeczowniki: **angelinus** [1] ‘anielski, niebiański’ (XV w.) (← *angelus*), **commatrinus** [1 SŁŚ PL] ‘brat chrzestny, syn matki chrzestnej’ (1532) (← *commater*), **horinus** [1 SŁŚ PL] ‘otrzymywany za godzinę pracy (o denarze – w nawiązaniu do przypowieści o robotnikach z Mt 20,1-16)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *hora*), **patrinus** ‘ojciec chrzestny’ (1320), ‘pl. rodzice chrzestni’ (1320) (← *patrinus adi.*)¹⁰⁵. Odnotowano też żeński leksem **patrina** ‘matka chrzestna’ (ok. 1278 MARTIN. OP.), ‘córka chrzestna’ (XIII w.) (← *patrinus*)¹⁰⁶.

3.1.2.23.6. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-anus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
12	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
0	12

¹⁰⁴ W DMLBS, LexBoh. i MittW. ponadto *capellana* ‘zastępczyni i pomocnica przełożonej w klasztorze’ (← *capellanus*).

¹⁰⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *Benedictinus* ‘benedyktyński, benedyktyn’ (← *Benedictus*) (Bl., DMLBS, LexBoh., W., Suec.), *Bernardinus* ‘bernardyński, bernardyn’ (← *Bernardus*) (Bl., DMLBS, LexBoh.), *Luciferinus* ‘właściwy Lucyferowi, diabelski’ (← *Lucifer*) (DMLBS, LexBoh.), *Mahometinus* ‘muzułmanin’ (← *Mahometus*) (DMLBS).

¹⁰⁶ W łacinie średniowiecznej spoza sfery religijno-kościelnej odnotowuje się też formacje z *-ina* oznaczające miejsca, np. *cudina* ‘kuźnia’, *laterificina* ‘cegielnia’, *mellificina* ‘ul, barć’. W naszym materiale analogiczne przykłady się nie znalazły.

3.1. Formacje z sufiksami

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
3						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
0			3			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
9		3			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	1	3	3	1	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.23.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-inus*¹⁰⁷.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
2	2
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
3	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
2	1

¹⁰⁷ W wypadku formacji z *-ana* oraz *-ina* – z uwagi na pojedyncze wystąpienia takich leksemów w wyekscerpowanym materiale – zrezygnowano z przedstawienia podsumowania frekwencyjno-dystrybucyjnego.

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
2		2			0	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	1	2	1

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.1.2.24. Formacje z *-icus*, *-ica*, *-acum* oraz *-icius*

3.1.2.24.1. W łacinie starożytnej wyrazy zakończone na *-icus* to najczęściej przymiotniki będące albo produktami sufiksacji, albo zapożyczeniami greckich leksemów z formantem *-ικος* (por. Fruyt 1987). W wypadku sufiksacji formant *-icus* przyłączano przede wszystkim do podstaw rzeczownikowych, nierzadko nazw własnych, np. *Britannicus* ‘brytyjski’ (← *Britannia*), *Gallicus* ‘galijski’ (← *Galli*), *Macedonicus* ‘macedoński’ (← *Macedonia*); *bellicus* ‘wojenny’ (← *bellum*), *dominicus* ‘pański, związany z panem’ (← *dominus*), *imbricus* ‘sprowadzający deszcz, deszczowy’ (← *imber*) (Fruyt 2002a: 67-74; por. Leumann 1963: 229-230).

3.1.2.24.2. Podobną specyfiką wyrazy z *-icus* odznaczały się w łacinie średniowiecznej (por. Stotz 2000: 324-326), w której omawiany formant cechował się dość wysoką produktywnością. W wyekscerpowanym materiale większość słowotwórczych neologizmów z *-icus* to przymiotniki odrzeczownikowe: *algamaticus* [1 SŁŚ PL] ‘niebiański’ (1512) (← *algama*), *biblicus* ‘biblijny’ (ok. 1278 MARTIN. OP.); ‘wykładowca Pisma Świętego’ (1490) (← *Biblia*), *Carmelicus* [1 SŁŚ PL] ‘karmelicki’ (XV w.) (← *Carmelus*), *canonisticus* [1 SŁŚ PL] (← *canonista*) w połączeniu *facultas canonistica* ‘wydział prawa kanonicznego’ (1537), *cathedralicus* [1 SŁŚ PL] ‘katedralny’ (1360) (← *cathderalis*), *Christianicus* ‘chrześcijański’ (1393) (← *Christianus*), *coenobiticus* [1] ‘zakonny, mniszy’ (1480) (← *coenobita*), *cortisanicus* [SŁŚ PL] ‘kortezański, właściwy kortezanom, tj. osobom ubiegającym się o beneficja w Rzymie wbrew prawom krajowym’ (1523) (← *cortisanus*), *crucifericus* [SŁŚ PL] ‘krzyżacki, dotyczący zakonu lub wojska krzyżackiego’ (poł. XV w.) (← *crucifer*), *deicus* ‘Boski, Boży’ (XIV w.) (← *Deus*), *fratricus* [1 SŁŚ PL] ‘mniszy, stosowany przez mnichów’ (1537) (← *frater*), *Lutherianicus* [1 SŁŚ PL] ‘luteński’ (1553) (← *Lutherianus*), *Machometicus* ‘mahometański’ (1527 SACR.); ‘mahometanin’ (1502) (← *Machometus*), *Machometisticus* [1 SŁŚ PL]

‘mahometański’ (pocz. XVI w.) (← *Mahometista*), **missaticus** [1] ‘mszalny’ (1009) (← *missa*), **orthodoxicus** [1] ‘prawowierny’ (I poł. XV w.) (← *orthodoxus*), **praelaticus** [1] ‘prałaci’ (1465) (← *praelatus*), **primaticus** ‘prymasowski’ (1485) (← *primas*), **proselyticus** [1 SŁŚ PL] ‘niedawno nawrócony’ (1503) (← *proselytus*), **seraphicus** ‘seraficki’ (1431 SCARB.) (← *seraphim*)¹⁰⁸.

3.1.2.24.3. Wśród wymienionych wyrazów warto wyszczególnić niewielką podgrupę rzeczowników utworzonych od nazw własnych: *Lutherianicus* (← *Lutherianus*), *Machometricus* (← *Machometus*). W wypadku dwóch leksemów (*biblicus* oraz *Machometricus*) obok znaczenia przymiotnikowego odnotowano także znaczenie rzeczownikowe. Należy ponadto wskazać, że wyraz *missaticus* utworzony został za pomocą formantu *-(a)ticus*, który Fruyt (2002a: 75) – podobnie jak Stotz (2000: 326) – wyróżnia wprawdzie jako osobny formant, ale zestawia go razem z formantami *-icus* i *-cus* w ogólnej grupie morfemów słowotwórczych z *-cus* (*-ca*, *-cum*). Jest to jednak w analizowanym materiale jedyny przykład tego rodzaju formacji, stąd też uwzględniono go razem z przymiotnikami z *-icus*¹⁰⁹.

3.1.2.24.4. Odnotujmy tutaj jeszcze trzy leksemy rzeczownikowe zakończone na *-ica* (por. Leumann 1963: 230): **clerica** [SŁŚ PL] ‘duchowny pełniący obowiązki przy pewnym ołtarzu i pobierający związane z tym dochody’ (1493), ‘sługa kościelny’ (1545) (← *clericus*), **scholastica** ‘urząd i uposażenie scholastyka’ (XV w.) (← *scholasticus*), **viatica** [1] ‘towarzyszka drogi (metaforycznie o teologii)’ (1425) (← *viaticus adi.*)¹¹⁰ oraz jeden rzeczownik z morfemem *-acum*: **simoniacum** ‘świętokupstwo, symonia’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *simoniacus adi.*) (Fruyt 2002a: 81).

3.1.2.24.5. W tym miejscu wymieniamy także odnotowane w badanym materiale dwa przymiotniki z sufiksem *-icius* (por. Leumann 1963: 213-214; Väänänen 1963: 91; Stotz 2000: 331-332): **caelesticius** [1] ‘niebiański’ (1459) (← *caelestis*), **cardinalicius** ‘kardynalski’ (1514) (← *cardinalis*).

¹⁰⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *abbaticus* (*abbaticius*) ‘opacki, związany z opatem’ (← *abbas*) (Bl., DuC., N., MittW.), *archiantisticus* ‘arcybiskupi’ (← *archiantistes*) (MittW.), *archileviticus* ‘związany z archidiaconem’ (← *archilevita*) (Bl., DMLBS), *baptisticus* (← *baptista*) w połączeniu *filius baptisticus* ‘chrześniak’ (DMLBS), *claustralicus* ‘klasztorny, należący do klasztoru’ (← *claustralis*) (LexBoh.), *divinicus* ‘boski, związany z Bogiem, należący do Boga’ (← *divinus*) (LexBoh.), *eucharisticus* ‘eucharystyczny’ (← *eucharistia*) (Bl., DMLBS, LexBoh.), *evangelisticus* ‘należący do ewangelisty’ (← *evangelista*) (MittW.), *Hussiticus* ‘husycki’ (← *Hussita*) (LexBoh.), *martyricus* ‘odnoszący się do męczennika, związany z męczennikiem’ (← *martryr*) (Bl., NGL., A.), *monastericus* ‘monastyczny, klasztorny’ (← *monasterium*) (NGL., W.), *psalmisticus* ‘zaczepnięty z psalmu’ (← *psalmista*) (Bl., DMLBS, W.), *sacellanicus* ‘związany z kapłanem, należący do kapłana’ (← *sacellanus*) (Bl., Ha.), *synagogicus* ‘związany z synagogą’ (← *synagoga*) (DMLBS), *Thomisticus* ‘tomistyczny, związany z Tomaszem z Akwinu lub będący jego zwolennikiem’ (← *Thomista*) (Bl., DMLBS), *Wyclefisticus* ‘związany z Janem Wiklefem lub będący jego zwolennikiem’ (← *Wyclefista*) (DMLBS).

¹⁰⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *bibliaticus* (← *Biblia*) w połączeniu *liber bibliaticus* ‘księga Pisma Świętego’ (MittW.), *papaticus* ‘papieski’ (← *papa*) (Bl., N., NGL.).

¹¹⁰ W SŁŚ PL odnotowane są również leksemy *cantrica* ‘siostra kantorka w klasztorze’ oraz *sucantrica* ‘zastępczyni siostry kantorki w klasztorze’. Mowa jednak o hapaksach, poświadczonych tylko w KodPol. II: 862, i najpewniej – na co wskazują inne formy tych wyrazów występujące w zapisie – chodzi tutaj o leksemy *cantrix* i *sucantrix* (*sucantrix*).

3.1.2.24.6. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-icus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
20						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
10			10			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
12						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
8			4			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
0		18		2		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	1	0	1	3	7	8
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
3						

3.1.2.24.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ica*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
3	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
1	2
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
1	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
0	1

3.1. Formacje z sufiksami

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
3		0			0	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	3	0

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.24.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-icius*¹¹¹.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
2	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
0	2
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
1	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
0	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
0	2	0

¹¹¹ W wypadku formacji z *-acum* – z uwagi na jedno wystąpienie takiego leksemu w wyekscerpowanym materiale – zrezygnowano z przedstawienia podsumowania frekwencyjno-dystrybucyjnego.

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	1	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.25. Formacje z *-ivus*, *-ivum* oraz *-iva*

3.1.2.25.1. W łacinie starożytnej sufiks *-ivus* służył przede wszystkim do tworzenia przymiotników odczasownikowych na bazie tematu *supini*, np. *deliberativus* ‘rozważający’ (← *deliberare*), *gubernativus* ‘zarządzający’ (← *gubernare*), *narrativus* ‘opowiadający’ (← *narrare*), *stativus* ‘stojący, nieruchomy’ (← *stare*) (por. Leumann 1963: 214).

3.1.2.25.2. Taką funkcję formant ten zachował również w łacinie średniowiecznej, w której cechował się wysoką produktywnością (por. Weysenhoff-Brożkova 1998: 100; Stotz 2000: 353). Utworzone za jego pomocą leksemy denotowały najczęściej treści abstrakcyjne związane z dyskursem naukowym, a wykorzystywane były szczególnie w dyskursie scholastycznym (Stotz 2000: 355). Tę obserwację Stotza potwierdzają także wyniki naszej analizy – leksemy z *-ivus* poświadczone w źródłach SŁŚ PL po raz pierwszy u teologów i filozofów stanowią aż 81% wszystkich odnotowanych tu wyrazów z tym formantem.

3.1.2.25.3. Przeważają tutaj leksemy o znaczeniu czynnym, semantycznie zbliżające się do *participium praesentis activi*: **ablutivus** [1] ‘zmywający, oczyszczający (o mocy imienia Jezusa)’ (1456 HESSE) (← *abluerē*), **afflictivus** ‘sprawiający ból, cierpienie (m.in. o poście, pokucie)’ (XIII w.) (← *affligere*), **contemptivus** ‘gardzący, lekceważący (o wierze gardzącej światem)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *contemnere*), **dispositivus** ‘usposabiający, przystosowujący, przygotowujący (m.in. do pokuty)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *disponere*), **effractivus** [1 SŁŚ PL] ‘łamiący, kruszący (o wierze łamiącej tyranie diabła)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *effringere*), **excaecativus** ‘zaślepiający (m.in. o pysze)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *excaecare*), **expectativus** ‘oczekujący (np. na objęcie godności kościelnej)’ (1399) (← *expectare*) oraz w połączeniach *gratia expectativa* ‘dokument przyrzekający nadanie komuś jakiejś godności (lub beneficjum) jeszcze za życia kogoś piastującego tę godność (beneficjum)’ (1410 MATTH.) i *quaestio expectativa* ‘określenie jednej z trzech dysput odbywanej na uniwersytecie krakowskim podczas promocji na doktora teologii’ (1521), **fecundativus** [1] ‘zapładniający (o łasce powodującej poczęcie Chrystusa)’ (1431 SCARB.) (← *fecundare*), **illaqueativus** [1 SŁŚ PL] ‘oplątujący, usidlający, kuszący’ (1410 MATTH.) (← *illaqueare*), **illuminativus** [1] ‘oświecający (o słowie Boga)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *illuminare*), **impinguitivus** [1 SŁŚ PL] ‘umacniający, pokrzepiający, wzmacniający (o umartwieniach)’ (1464 JAC. PAR.) (← *impinguere*), **impletivus** [1]

‘mający moc wypełniania, napełniania (o Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *implere*), ***inflammativus*** ‘pobudzający, zapalający (o słowach Boga)’ (1464 JAC. PAR.) (← *inflammare*), ***obligativus*** ‘zobowiązujący (o woli Boga)’ (1464 JAC. PAR.) (← *obligare*), ***perductivus*** [1] ‘prowadzący (o nauce Chrystusa prowadzącej do życia wiecznego)’ (1456 HESSE) (← *perducere*), ***peremptivus*** [1] ‘powodujący zagładę (o grzechu powodującym zniszczenie łaski Bożej)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *perimere*), ***permissivus*** ‘pozwalający na coś (m.in. o Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *permittere*), ***praevisivus*** [SŁŚ PL] ‘przewidujący, przeczuwający (m.in. o Bożej Opatrzności)’ (1343) (← *praevidere*), ***prohibitivus*** ‘zabraniający, zakazujący (m.in. o przykazaniach Boga)’ (1456 HESSE) (← *prohibere*), ***refectivus*** [1] ‘wzmacniający, krzepiący (o uczcie łaski)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *reficere*), ***reformativus*** [1] ‘odnawiający, przynoszący odnowę (o Bogu)’ (1420) (← *reformare*), ***regenerativus*** ‘odnawiający, odradzający (o sile wody chrzcielnej)’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *regenerare*), ***rememorativus*** ‘przypominający (m.in. o sakramencie Eucharystii)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *rememorare*), ***revocativus*** [1] ‘odnoszący, odwołujący (o pokucie odwołującej do Boga)’ (1456 HESSE) (← *revocare*), ***salvativus*** ‘zbawiający’ (1410 MATTH.) (← *salvare*), ***sanctificativus*** [1] ‘uświęcający’ (1456 HESSE) (← *sanctificare*), ***satiativus*** [1] ‘dający nasycenie, sycący (o uczcie chwały)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *satiare*), ***satisfactivus*** ‘zadość czyniący, dokonujący zadośćuczynienia’ (1464 JAC. PAR.) (← *satisfacere*), ***solutivus*** ‘splacający (o zadośćuczynieniu w procesie pokuty stanowiącym spłatę długów zaciągniętych przez grzech)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *solvere*), ***spirativus*** [1] ‘tchnący, zdolny do tchnienia (o mocy Ojca i Syna w kontekście pochodzenia Ducha Świętego)’ (1534 WROCL.) (← *spirare*), ***transformativus*** [1] ‘przemieniający, przekształcający (o sile miłości)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *transformare*), ***vivificativus*** ‘ożywiający (m.in. o wierze, o słowie Bożym)’ (1410 MATTH.) (← *vivificare*)¹¹². Wszystkie wymienione leksemy utworzone zostały na bazie tematu *supini* czasownika.

3.1.2.25.4. Wśród pozostałych leksemów z *-ivus* odnotowano następujące wyrazy: ***alternativus*** (← *alternare*) w połączeniu *menses alternativi* ‘określone miesiące, w których tzw. alternatywa przysługiwała papieżowi albo innej instancji kościelnej lub świeckiej’ (1512), ***auctoritativus*** ‘mający władzę (o Bogu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.), ‘prawomocny, mający umocowanie w prawie (m.in. o poście)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *auctoritas*), ***celebrativus*** [1] ‘uroczyście obchodzony’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *celebrare*), ***effugativus*** [1 SŁŚ PL] ‘taki, którego należy unikać (o złu światowej próżności)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *effugere*), ***humilitivus*** [1 SŁŚ PL] ‘poniżony, upokorzony (o Kościele)’ (1456 HESSE) (← *humiliare*, *humilitare*), ***ieiunativus*** [1] ‘postny’ (← *ieiunare*) w połączeniu *dies ieiunativus* ‘dzień, w którym obowiązuje post’ (1483), ***omissivus*** [1 SŁŚ PL] ‘taki, którego można zaniechać (o czynach nieodnoszących się do zbawienia)’ (1464 JAC. PAR.)

¹¹² Por. także poza SŁŚ PL: *beatificativus* ‘przynoszący szczęście, czyniący błogosławionym’ (← *beatificare*) (DMLBS, LexBoh., W.), *consecrativus* ‘konsekrujący, uświęcający’ (← *consecrare*) (LexBoh.), *excommunicativus* ‘wywołujący ekskomunikę, skutkujący ekskomuniką’ (← *excommunicare*) (DMLBS, LexBoh., MittW.), *transsubstantivus* ‘dokonujący przeistoczenia’ (← *transsubstantiare*) (W.).

(← *omittere*), **phantasivus** [1 SŁŚ PL] ‘nieprawdziwy, nierzeczywisty, pozorny (o ciele Chrystusa według heretyków)’ (1436) (← *phantasia*), **quidditativus** ‘dotyczący istoty, istotowy’ (1413) (← *quidditas*)¹¹³. W tej grupie wyrazów poza formacjami odczasownikowymi znalazły się również derywaty odrzeczownikowe i odprzymiotnikowe¹¹⁴.

3.1.2.25.5. Przykłady przymiotników *celebrativus*, *effugativus*, *humilitivus* i *omissivus* pokazują, że formacje z *-ivus* mogły mieć, choć rzadziej, również bierne znaczenie (por. także Stotz 2000: 356). W tym kontekście warto wymienić leksem **delectativus** (← *delectare*), który miał zarówno znaczenie czynne ‘sprawiający przyjemność, będący źródłem przyjemności (o Bogu)’ (1410 MATTH.), jak i bierne ‘doświadczający przyjemności, znajdujący w czymś przyjemność (o ludziach)’ (1410 MATTH.).

3.1.2.25.6. Podkreślić należy, że przymiotniki z *-ivus* nierzadko ulegały substantywizacji – najczęściej przyjmowały wówczas paradygmat rodzaju nijakiego lub żeńskiego (Stotz 2000: 356). Zjawisko to w łacinie średniowiecznej odnotował już Hammarström (1925: 60). W naszym materiale odnośne przykłady z *-ivum* to następujące leksemy: **fortificativum** [SŁŚ PL] ‘wzmocnienie, środek wzmacniający (m.in. o rozważaniu Pisma Świętego)’ (1464 JAC. PAR.) (← *fortificativus*), **praeparativum** ‘przygotowanie, środek przygotowujący (m.in. o wierze i czystości w kontekście przyjmowania sakramentu Eucharystii)’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *praeparativus*), **promotivum** ‘powód, pobudka (do praktykowania pobożności)’ (1410 MATTH.) (← *promotivus*), **purgativum** [1] ‘środek oczyszczający (o poście oczyszczającym duszę)’ (1464 JAC. PAR.) (← *purgativus*)¹¹⁵. Przykładami rzeczowników z *-iva* byłyby zaś wyrazy: **admissiva** (*divina*) [1 SŁŚ PL] ‘dopust (Boży)’ (1485) (← *admissivus*), **alternativa** ‘alternatywa, podział wpływu na obsadę pewnych beneficjów między papieża a inne czynniki kościelne lub świeckie’ (1519) (← *alternativus*), **expectativa** ‘dokument przyrzekający nadanie komuś jakiejś godności (lub beneficjum) jeszcze za życia piastującego tę godność (beneficjum)’ (1489) (← *expectativus*), **satisfactiva** [1 SŁŚ PL] ‘zadośćuczynienie’ (1464 JAC. PAR.) (← *satisfactivus*). Substantywizację wyrazu *expectativa* poprzedziła najpewniej elipsa rzeczownika *gratia* (w zwrocie *gratia expectativa* ‘ts.’) (por. 3.1.2.25.3.).

¹¹³ Por. także poza SŁŚ PL: *abbativus* ‘opacki, związany z opatem’ (← *abbas*) (Bl., MittW.), *antichristivus* ‘przeciwny wierze chrześcijańskiej’ (← *antichristus*) (LexBoh.).

¹¹⁴ Przykłady niedewerbalnych derywatów z *-ivus* odnotowuje się także w łacinie starożytnej, np. *armentivus* ‘trzymany w stadach’ (← *armentum*), *festivus* ‘święteczny, uroczysty’ (← *festum*), *potestativus* ‘stosujący siłę’ (← *potestas*).

¹¹⁵ Tego rodzaju formacje występują również w leksyce spoza sfery religijno-kościelnej, zwłaszcza w słownictwie medycznym na oznaczenie lekarstw, np. *repressivum* ‘lekarstwo łagodzące, ograniczające objawy choroby’ (← *repressivus*), *resolutivum* ‘lekarstwo powodujące rozluźnienie, rozmiękczenie, uwolnienie zablokowanego czynnika chorobowego’ (← *resolutivus*), *sanativum* ‘to, co leczy, lekarstwo’ (← *sanativus*), *siccativum* ‘środek osuszający’ (← *siccativus*), *strictivum* ‘lekarstwo powodujące ściąganie lub zatrzymanie czegoś’ (← *strictivus*).

3.1.2.25.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ivus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
42						
wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
8			34			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
22						
wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczane w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
7			15			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
0		42		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	3	35	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
34						

3.1.2.25.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ivum*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
4	
wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczane w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
1	3

3. CHARAKTERYSTYKA LEKSYKI RELIGIJNO-KOŚCIELNEJ W ŁACINIE ŚREDNIOWIECZNEJ...

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
1	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
0	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
4	0	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	1	3	0

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
4

3.1.2.25.9. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-iva*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
2	2

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
2	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
2	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY		
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
4	0	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	3	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.1.2.26. Formacje z *-eus* (*-aneus*) i *-anea*

3.1.2.26.1. Wśród starożytnych przymiotników z *-eus* Kircher-Durand (2002b: 85-90) wyróżnia trzy podstawowe grupy – przymiotniki z *-aeus*, *-ēus* oraz *-ĕus*, wskazując, że na formacje z pierwszych dwóch grup duży wpływ miały leksemy greckie (zakończone m.in. na *-αιος*, *-ειος*, *-εως* oraz *-ιος*). Formacje z *-aeus* i *-ēus* w łacinie starożytnej tworzone były często od nazw własnych (teonimów, antroponimów i toponimów), np. *Ariadnaeus* ‘związany z Ariadną’ (← *Ariadna*), *Chaldaeus* ‘chaldejski’ (← *Chaldaea*), *Cupidineus* ‘związany z Kupidynem’ (← *Cupido*), *Herculeus* ‘związany z Herkulesem’ (← *Hercules*), *Neroneus* ‘związany z Neronem’ (← *Nero*). Wśród leksemów z *-ĕus* przeważały natomiast wyrazy utworzone od fitonimów, nazw substancji pochodzenia naturalnego, nazw żywiołów, opadów atmosferycznych, a także nazw materiałów, np. *arboreus* ‘drzewny’ (← *arbor*), *argenteus* ‘srebrny’ (← *argentum*), *aureus* ‘złoty’ (← *aurum*), *igneus* ‘ognisty’ (← *ignis*), *laneus* ‘wełniany’ (← *lana*), *marmoreus* ‘marmurowy’ (← *marmor*), *niveus* ‘śnieżny’ (← *nix*). Pewna grupa przymiotników z *-eus* tworzona była za pomocą sufiksu rozszerzonego *-aneus* oraz *-aceus* (por. Leumann 1963: 205-207).

3.1.2.26.2. Z uwagi na to, że w łacinie średniowiecznej grafia była niestabilizowana, a iloczas nie odgrywał pierwszorzędnej roli, w analizie średniowiecznych neologizmów z *-eus* zrezygnowaliśmy z ich szczegółowego rozróżniania, opartego na pisowni oraz długości samogłoski sufiksальной, i wszystkie te wyrazy omawiamy wspólnie. Należy przy tym podkreślić, że sufiks *-eus* wraz ze swym rozszerzonym wariantem w postaci *-aneus*¹¹⁶ nie był w łacinie średniowiecznej szczególnie produktywny – w analizowanym materiale odnotowano tylko kilka przymiotników z tymi formantami: ***metropolitaneus*** ‘metropolitalny, należący do metropolii’ (1498) (← *metropolitanus*), ***paganeus*** [SŁŚ PL] ‘pogański’ (XV w.) (← *paganus*), ***praesuleus*** [1] ‘biskupi’ (1166) (← *praesul*), ***suffraganeus*** ‘podległy metropolii – prowincji kościelnej

¹¹⁶ Leksemów z wariantem *-aceus* w leksyce średniowiecznej ze sfery religijno-kościelnej nie odnotowano.

(o diecezji) (1330); ‘sufagan, biskup diecezji wchodzącej w skład metropolii’ (koniec X w.), ‘biskup pomocniczy biskupa ordynariusza’ (1399) (← *suffragari*)¹¹⁷.

3.1.2.26.3. Poza męskimi formami leksemu *suffraganeus* odnotowane zostały również poświadczenia formy żeńskiej *suffraganea* ‘sufragania, diecezja wchodząca w skład metropolii’ (1338) – w wyekscerpowanym materiale jest to jedyny przykład neologizmu zakończonego na *-anea*.

3.1.2.26.4. Starożytnie leksemy z *-eus* były w większości pochodzenia odrzeczownikowego. W naszym materiale podstawę słowotwórczą takich formacji stanowiły natomiast zarówno rzeczowniki (w wypadku *haereseus* i *praesulaeus*), jak i przymiotniki (w wypadku *metropolitaneus* i *paganeus*) oraz – w jednym wypadku (*suffraganeus*) – czasownik. Podkreślić należy jednak, że przymiotnik *paganus* występował również jako rzeczownik w znaczeniu ‘poganin’ i być może tutaj trzeba dopatrywać się motywacji słowotwórczej analizowanego derywatu – przedstawiałaby się ona wówczas następująco: *paganus* (*subst.*) ‘poganin’ → *paganeus* ‘pogański’¹¹⁸.

3.1.2.26.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-eus* (*-aneus*)¹¹⁹.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
1	3
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
1	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
0	1

¹¹⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *cardinaleus* ‘kardynalski’ (← *cardinalis*) (DMLBS), *dioceseseus* ‘diecezjalny’ (← *diocesis*) (DMLBS), *martyreus* ‘męczeski, odnoszący się do męczennika’ (← *martyr*) (BL, NGL.), *pastoreus* ‘pasterski, biskupi’ (← *pastor*) (NGL.).

¹¹⁸ Podobnego mechanizmu można by dopatrywać się w wypadku leksemu *metropolitaneus* z uwagi na występowanie przymiotnika *metropolitanus* również w funkcji rzeczownika w znaczeniu ‘metropolity’. Wówczas jednak należałoby dla leksemu *metropolitaneus* spodziewać się znaczenia ‘związany z metropolią, należący do metropolity’, gdy tymczasem w źródłach wyraz ten występuje w znaczeniu ‘związany z metropolią, należący do metropolii’.

¹¹⁹ W wypadku formacji z *-anea* – z uwagi na jedno wystąpienie takiego leksemu w wyekscerpowanym materiale – zrezygnowano z przedstawienia podsumowania frekwencyjno-dystrybucyjnego.

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
0		3			1	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
1	0	1	0	0	2	0

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.27. Formacje z -osus

3.1.2.27.1. Derywaty z -osus stanowiły w łacinie starożytnej produktywną formację. Przymiotniki – przeważnie odrzeczownikowe – utworzone za pomocą tego sufiksu wskazywały przede wszystkim na obfitość jakiejś substancji lub wysokie natężenie jakiejś cechy, np. *animosus* ‘pełen odwagi’ (← *animus*), *aquosus* ‘obfitujący w wodę’ (← *aqua*), *arenosus* ‘zawierający piasek, piaszczysty’ (← *arena*), *copiosus* ‘dobrze zaopatrzony, obfity’ (← *copia*), *formosus* ‘mający piękny wygląd’ (← *forma*), *otiosus* ‘niezajęty, mający dużo wolnego czasu’ (← *otium*), *pretiosus* ‘kosztujący wiele, kosztowny’ (← *pretium*), niekiedy miały też znaczenie o zabarwieniu deprecjonującym (Leumann 1963: 231; Väänänen 1963: 91-92; Oniga 2014: 157).

3.1.2.27.2. W słownictwie ze sfery religijno-kościelnej odnotowano kilka tego rodzaju derywatów, w zdecydowanej większości utworzonych od rzeczownika: ***ardorosus*** [1 SŁŚ PL] ‘żarliwy, pełen gorliwości (o Marii Magdalenie)’ (1456 HESSE) (← *ardor*), ***arrepticiosus*** [1 SŁŚ PL] ‘opętany’ (1436) (← *arrepticus*), ***conscientiosus*** ‘dotyczący sumienia, zawarty w sumieniu’ (1453), ‘odwołujący się do sumienia, liczący się z sumieniem’ (1480) (← *conscientia*), ***deceptuosus*** [1] ‘zwodniczy (o świecie)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *deceptus*), ***originosus*** [1 SŁŚ PL] ‘taki, z którego coś bierze początek, stanowiący źródło, pierwotny (o niebiańskiej ojczyźnie)’ (1514) (← *origo*), ***solaciosus*** ‘przynoszący pociechę, wytchnienie (m.in. o przyjściu Chrystusa)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *solacium*)¹²⁰.

¹²⁰ Ponadto w Bł. *deiformosus* ‘podobny do Boga’ (← *deiformis*).

3.1.2.27.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-osus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
6						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL					
3	3					
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi					
3	1					
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika				
0	6	0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	5	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
3						

3.1.2.28. Formacje z *-bilis*

3.1.2.28.1. Sufiks *-bilis*¹²¹ w starożytności dołączano zasadniczo do tematu *praesentis* lub *supini* czasownika¹²², poświadczone są jednak antyczne formacje z *-bilis* utworzone od rzeczownika, np. *culpabilis* ‘zasługujący na naganę, krytykę’ (← *culpa*), *exitiabilis* ‘niszczący, zabójczy’ (← *exitium*), *aerumnabilis* ‘powodujący cierpienie’ (← *aerumna*),

¹²¹ Kircher-Durand (2002e: 197) derywaty z *-bilis* klasyfikuje jako podtyp derywatów z *-ilis*, te natomiast umieszcza w grupie leksemów z *-lis*. Väänänen (1963: 92), Weyssenhoff-Brożkova (1998: 99), Stotz (2000: 351), Oniga (2014: 157) wyróżniają *-bilis* jako autonomiczny formant. Szczegółowe studium poświęcone etymologii sufiksu *-bilis* przedstawia Brachet (2012: 659-667).

¹²² Stotz (2000: 352) podaje przykłady par leksemów z przyrostkiem *-bilis* utworzone na bazie tego samego czasownika, ale różnych tematów, np. *agibilis-actibilis* (← *agere*), *convertibilis-conversibilis* (← *convertere*), *miscibilis-mixtibilis* (← *miscere*).

favorabilis ‘przyjmowany z życzliwością’ (← *favor*) (Stotz 2000: 352-353; Kircher-Durand 2002e: 198)¹²³. Formacje odczasownikowe najczęściej tworzone były na bazie czasownika przechodniego i pod względem semantycznym odznaczały się zwykle pasywno-potencjalnym charakterem (por. Bloch-Trojnar 2020). W większości wypadków można je bowiem sparafrazować za pomocą konstrukcji z czasownikiem *posse* ‘móc’ i biernym bezokolicznikiem (Brachet 2012: 652), np. *amabilis* (= *qui amari potest*) ‘ten, który może być kochany’, *cognoscibilis* (= *qui cognosci potest*) ‘ten, który może być poznany, poznawalny’, *enarrabilis* (= *qui enarrari potest*) ‘ten, który może być wypowiedziany, wypowiadalny’, *visibilis* (= *qui videri potest*) ‘ten, który może być zobaczony, widzialny’. W łacinie starożytnej można wskazać także przykłady przymiotników zakończonych na *-bilis* o znaczeniu czynnym, przede wszystkim *terribilis* ‘straszny’ i *horribilis* ‘ts.’, lecz także *placibilis* ‘taki, który może się podobać’, *risibilis* ‘umiejący się śmiać’, *vincibilis* ‘taki, który może zwyciężyć’ (Väänänen 1963: 92), a ponadto takie formacje, które obok znaczenia pasywnego miały również znaczenie czynne (zjawisko zachwiania diatezy), np. *flebilis* ‘taki, którego można (należy) opłakiwać’, ‘pobudzający do płaczu’ (Brachet 2012: 652, 655).

3.1.2.28.2. Z uwagi na pochodzenie i znaczenie przymiotnikowych formacji z sufiksem *-bilis* Brachet (2012: 652) określa je mianem paraimiesłowów (fr. *para-participes*) i zauważa ich semantyczną bliskość z formami *gerundivum*, których atrybutywne użycie – jak wskazuje Pinkster (2015: 998) – jest ograniczone niemal całkowicie do form pochodzących od czasowników oznaczających indywidualną ocenę, np. *amabilis* i *amandus*, *mirabilis* i *mirandus*, *laudabilis* i *laudandus*, *tolerabilis* i *tolerandus*. Przez analogię do nacechowanych deontycznie form na *-ndus* przymiotniki na *-bilis* można parafrazować za pomocą konstrukcji z czasownikiem *debet* ‘powinien’ i biernym bezokolicznikiem lub też z przymiotnikiem *dignus* ‘godny’ i rzeczownikiem, np. *amabilis* (= *qui amari debet*) ‘ten, który powinien być kochany’ = *amore dignus* ‘godny miłości’, *laudabilis* (= *qui laudari debet*) ‘ten, który powinien być chwalony’ = *laude dignus* ‘godny pochwały’.

3.1.2.28.3. Przymiotniki zakończone na *-bilis* stanowiły w łacinie starożytnej, zwłaszcza w okresie późnoantycznym, obszerną grupę derywatów – w materiale analizowanym przez Kircher-Durand (2002e: 197, 214) to 275 leksemów na 409 przymiotników z morfemem sufiksalnym *-lis*. Formant *-bilis* zachował swoją produktywność w łacinie średniowiecznej (Stotz 2000: 351). Potwierdzają to także wyniki badań Weysenhoff-Brożkowej (1998: 98) – w analizowanym przez nią materiale derywaty z *-bilis* stanowią pod względem frekwencji drugą grupę neologizmów przymiotnikowych po derywatach z *-alis*.

¹²³ Odnosne przykłady poświadczane są również w łacinie średniowiecznej, np. *admissionabilis* (← *admissio*) w połączeniu *responsio admissionabilis* ‘odpowiedź zawierająca przyznanie się do winy’, *amitabilis* ‘cioteczny’ (← *amita*) (por. Weysenhoff-Brożkowa 1998: 144).

3.1.2.28.4. Formant *-bilis* produktywny był również w leksyce ze sfery religijno-kościelnej¹²⁴. Odnotowane tutaj wyrazy utworzone zostały regularnie od czasownika na bazie tematu *praesentis*¹²⁵. Ich zdecydowana większość cechuje się diatezą bierną: **administrabilis** [1] ‘taki, którego można udzielać (o sakramencie)’ (1527 SACR.) (← *administrare*), **amovibilis** ‘taki, który może być usunięty ze stanowiska’ (1425) (← *amovere*), **beatificabilis** [1] ‘taki, który może zostać uszczęśliwiony (w niebie), który może osiągnąć szczęście wieczne’ (1431 SCARB.) (← *beatificare*), **deficibilis** [1 SŁŚ PL] ‘mogący doznać braku, ułomny (o stworzeniu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *deficere*), **dispensabilis** [1] ‘taki, który może być odpuszczony, przebaczony (o grzechu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *dispensare*), **erigibilis** [1] ‘taki, który może zostać podniesiony (z grzesznego upadku – o człowieku)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *erigere*), **fruibilis** [1] ‘taki, którego można zażywać, w którym można mieć udział (o Osobach Boskich)’ (1534 WROCL.) (← *frui*), **haereticabilis** ‘taki, który może być uznany za heretycki’ (1410 MATTH.) (← *haereticare*), **illaqueabilis** [1 SŁŚ PL] ‘taki, który może być usidlony, skuszony’ (1410 MATTH.) (← *illaqueare*), **inveterabilis** [1] ‘taki, który nie może ulec zniszczeniu, pomniejszeniu (o skarbcu Boga)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *inveterare*), **obliquabilis** ‘taki, który może ulec pomyłce, omylny (o papieżu)’ (1464 JAC. PAR.), ‘taki, który może być odłączony (w kontekście niemożności odłączenia natury ludzkiej od boskiej w Chrystusie)’ (1464 JAC. PAR.) (← *obliquare*), **praemiabilis** [1] ‘taki, który może zostać nagrodzony, godny nagrody (o zasłudze)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *praemiare*), **promovibilis** (*ad sacros*) [1 SŁŚ PL] ‘taki, który może zostać dopuszczony (do święceń)’ (1438) (← *promovere*), **prosequibilis** [1] ‘taki, którego można naśladować, godny naśladowania’ (1456 HESSE) (← *prosequi*), **removibilis** ‘taki, który może być pozbawiony urzędu, zdjęty ze stanowiska (kościelnego)’ (1381) (← *removere*), **sanctificabilis** [1] ‘taki, który może być uświęcony’ (1431 SCARB.) (← *sanctificare*).

3.1.2.28.5. W analizowanym materiale przymiotniki z *-bilis* niemające znaczenia pasywno-potencjalnego, podobnie jak w łacinie starożytnej i późniejszej (por. Weysenhoff-Brożkova 1998: 99, 143-144; Stotz 2000: 156), występowały rzadko. Odnotowano tylko dwa takie leksemy: **ieiunabilis** ‘postny’ (← *ieiunare*) w połączeniu *dies ieiunabilis* ‘dzień, w którym obowiązuje post’ (1420) oraz **peccabilis** ‘grzeszny, popełniający grzechy, skłonny do grzechu, związany z grzechem’ (← *peccare*) (1410 MATTH.)¹²⁶.

¹²⁴ Należy podkreślić, że przymiotniki zakończone na *-bilis* licznie występują w średniowiecznym dyskursie teologicznym, m.in. jako określenia Boga. Duża ich liczba jest jednak proveniencji starożytnej i dlatego nie została tutaj odnotowana, np. *admirabilis* ‘zadziwiający, godny podziwu’, *amabilis* ‘godny miłości’, *cognoscibilis* ‘poznawalny’, *laudabilis* ‘godny pochwały’, *palpabilis* ‘dotykalny’, *sensibilis* ‘dostrzegalny, poznawalny’, *tractabilis* ‘dotykalny’, *visibilis* ‘widzialny’, a inne nie są produktami sufiksacji, stąd znalazły się w dalszych sekcjach niniejszego opracowania.

¹²⁵ Dodajmy, że leksemy z tym sufiksem utworzone od czasowników pierwszej koniugacji zwykle kończą się na *-abilis*, natomiast utworzone od czasowników pozostałych koniugacji na *-ibilis* (por. Hammarström 1925: 59).

¹²⁶ Poza źródłami SŁŚ PL odnotowuje się jeszcze następujące leksemy z *-bilis*: *decimabilis* ‘taki, od którego należy płacić dziesięć’ (← *decimare*) (DMLBS, LexBoh., MittW.), *deviabilis* ‘taki, który może błądzić (o papieżu)’ (← *deviare*) (W.), *glorificabilis* ‘chwalebny, godny chwały’ (← *glorificare*) (DMLBS,

3.1.2.28.6. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-bilis*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
18						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
3			15			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
12						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
3			9			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
0		18			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	1	14	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
14						

3.1.2.29. Formacje z *-ensis*

3.1.2.29.1. W starożytności sufiks *-ensis* służył przede wszystkim do tworzenia przymiotników od rzeczowników oznaczających miejsce, w tym od nazw własnych miast i krajów, np. *castrensis* ‘związany z obozem wojskowym’ (← *castra*), *circensis* ‘cyrkowy, należący do cyrku’ (← *circus*), *forensis* ‘związany z forum, rynkowy’ (← *forum*); *Atheniensis* ‘ateński’ (← *Athenae*), *Carthaginiensis* ‘kartagiński’ (← *Carthago*). Przymiotniki od nazw własnych często podlegały substancywizacji – *Atheniensis* ‘mieszkaniec Aten, Ateńczyk’, *Carthaginiensis* ‘mieszkaniec Kartaginy, Kartagińczyk’ (Leumann 1963: 236; Kircher-Durand 2002d: 188).

LexBoh., MittW.), *praebendabilis* ‘taki, z którego dochody stanowią prebendę (o kościele)’ (← *praebenda*) (DMLBS), *processionabilis* ‘używany podczas procesji’ (← *processio*) (Bl., DMLBS).

3.1.2.29.2. Sufiks *-ensis* utrzymał swą produktywność w średniowieczu, zwłaszcza w zakresie przymiotników utworzonych od nazw miast i miejscowości – wśród przykładów z polskiej łaciny średniowiecznej można wymienić leksemy: *Chelmensis* ‘chelmski’ (← *Chelm*), *Cracoviensis* ‘krakowski’ (← *Cracovia*), *Gnesnensis* ‘gnieźnieński’ (← *Gnesno*), *Lublinensis* ‘lubelski’ (← *Lublinum*), *Posnaniensis* ‘poznański’ (← *Posnania*), *Sandomiriensis* ‘sandomierski’ (← *Sandomiria*), *Vratislaviensis* ‘wrocławski’ (← *Vratislavia*) (Weysenhoff-Brożkova 1998: 104). Przymiotniki te licznie występowały również w dyskursie religijno-kościelnym jako przydawki towarzyszące nazwom dostojników oraz nazwom pełniących przez nich urzędów i terytoriów znajdujących się pod ich jurysdykcją.

3.1.2.29.3. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej wyodrębnia się grupa przymiotników z *-ensis* stanowiących określenia zakonów, opactw lub zakonników, występujących przede wszystkim w połączeniach z takimi rzeczownikami jak *ordo* ‘zakon’, *monasterium* ‘klasztor’, *abbas* ‘opát’, *monachus* ‘mnich’: *Carthusiensis* ‘kartuzki’ (1381) (← *Carthusia*), *Cassinensis* [1] ‘związany z opactwem na Monte Cassino’ (1480) (← *Cassinum*), *Cisterciensis* ‘cysterski’ (II poł. XII w.) (← *Cistercium*), *Cluniacensis* ‘kluniacki’ (XIII w.) (← *Cluniacum*), *Premonstratensis* ‘norbertański’ (1290) (← *Prémontré* ← *Pratum Monstratum*), *Tynecensis* [SŁŚ PL] ‘tyniecki’ (1271) (← *Tynec*, *Tynecia*)¹²⁷.

3.1.2.29.4. W badanym materiale znalazły się tylko nieliczne leksemy zakończone na *-ensis* nieutworzone od nazwy własnej: *cornutensis* [1 SŁŚ PL] ‘przydomek braci penitencjariuszy mających klasztor w Krakowie przy ul. Sławkowskiej’ (1367) (← *cornutus*), *curiensis* ‘nadworny, przebywający na dworze władcy albo dostojnika (świeckiego lub duchownego)’ (1394) (← *curia*), *pentecostensis* ‘odnoszący się do uroczystości Zesłania Ducha Świętego’ (← *Pentecoste*) w połączeniu *septimana pentecostensis* ‘oktawa uroczystości Zesłania Ducha Świętego’ (1240), a ponadto *vicariensis* (*vicarensis*) (← *vicarius*) poświadczony w KOMOR.: 146 w kontekście przełożonych różnych obediencji zakonu franciszkańskiego (1535)¹²⁸.

3.1.2.29.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-ensis*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
10	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
2	8

¹²⁷ Wyrazy te nie zostały odnotowane w SŁŚ PL. Daty ich pierwszych poświadczeń podajemy za korpusami eFontes i Długosz 2.0. Por. także poza SŁŚ PL: *Augustinensis* ‘augustiański’; ‘augustianin’ (← *Augustinus*) (DMLBS, LexBoh., W.), *Benedictinensis* ‘benedyktyński’; ‘benedyktyń’ (← *Benedictinus*) (W.), *Camaldulensis* ‘kamedulski’; ‘kameduła’ (← *Camaldules*) (LexBoh., W.), *Claraevallensis* ‘związany z opactwem w Clairvaux’ (← *Clara Vallis*) (Bl., LexBoh.).

¹²⁸ Ponadto w NGL, A. i LexBoh. *metropolitanensis* ‘arcybiskupi, metropolitalny’ (← *metropolita*).

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
1			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
1		9			0	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	1	4	3	1	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.30. Formacje z *-atus* (paradygmat pierwszej i drugiej deklinacji)

3.1.2.30.1. Przymiotniki z morfemem *-atus* (wraz z allomorfami *-itus* oraz *-utus*), należące do paradygmatu pierwszej i drugiej deklinacji, tworzone były w starożytności najczęściej od rzeczowników nieosobowych na wzór form *participium perfecti passivi*, np. *barbatus* 'brodaty' (← *barba*), *hastatus* 'zbrojny we włócznię' (← *hasta*), *ferratus* 'okuty żelazem' (← *ferrum*), *praediatus* 'obdarzony dobrami ziemskimi, mający dobra ziemskie' (← *praedium*), analogicznie do imiesłowów typu *amatus* 'pokochany' (← *amare*), *formatus* 'uksztaltowany' (← *formare*), *laudatus* 'pochwalony' (← *laudare*) (por. Leumann 1963: 227).

3.1.2.30.2. W łacinie średniowiecznej morfem ten zachował swoją wysoką produktywność (Stotz 2000: 349), a także swoje ogólne znaczenie 'zaopatrzone w coś'. W wyekscerpowanym materiale formacje zakończone na *-atus* to m.in. przymiotniki utworzone od nazw oznaczających stroje: *almuciatu* [SŁŚ PL] 'ubrany w almucję' (1480) (← *almucia*), *cap-patus* 'ubrany w kapę' (1285) (← *cappa*), *ciliciatus* 'odziany we włosienicę' (poł. XIII w.) (← *cilicium*), *dalmuciatu* [SŁŚ PL] 'ubrany w almucję' (1426) (← *dalmucium*), *galera-tus* 'ozdobiony kapeluszem kardynalskim' (1517) (← *galerus*), *superpelliciatu* 'ubrany w komżę' (1380) (← *superpellicium*). Bez wątplenia wzorem dla tych formacji były przymiotniki starożytne typu *pilleatus* 'noszący czapkę filcową' (← *pilleus*), *praetextatus* 'odziany w togę bramowaną' (← *praetexta*), *togatus* 'odziany w togę' (← *toga*) (Stotz 2000: 349)¹²⁹.

¹²⁹ Warto przytoczyć w tym miejscu również dwa przymiotniki z *-atus* zanotowane w Th., poświadczone także w źródłach średniowiecznych: *cucullatus* 'wyposażony w kaptur' (← *cuculla*), leksem

Jeden leksem utworzony został natomiast od rzeczownika oznaczającego insygnium kościelne: **baculatus** (← *baculum*) w połączeniu *abbas baculatus* ‘opat noszący pastorał’ (1520). Dodajmy tu jeszcze leksem **angelatus** [1 SŁŚ PL] ‘z wizerunkiem anioła’ (1563) (← *angelus*), opisujący jeden ze szczegółów klejnotu mitry kardynała Oleśnickiego.

3.1.2.30.3. Ponadto odnotowano dwa leksemy określające osoby włączone do jakiejś społeczności, denotujące jej członków: **coenobitatus** ‘włączony do wspólnoty klasztornej, żyjący w klasztorze’ (1301) (← *coenobita*), **parochiatus** ‘przypisany do określonej parafii’ (1511) (← *parochia*).

3.1.2.30.4. W analizowanym materiale znalazły się również takie formacje z *-atus*, w wypadku których pewne ustalenie motywacji słowotwórczej okazało się niemożliwe. Chodzi o wyrazy, które można zaklasyfikować zarówno jako przymiotnikowe formacje odrzeczownikowe utworzone za pomocą przyrostka *-atus*, jak i zadiektywizowane lub zsubstantywizowane *participia perfecti passivi* – poświadczone są bowiem czasowniki mogące stanowić ich podstawę słowotwórczą: **beneficiatus** ‘obdarzony beneficjum kościelnym’ (1233) (← *beneficium*, *beneficiare*), **monachatus** [1] ‘mniszy’ (XIV w.) (← *monachus*, *monachari*), **officiatus** ‘duchowny wyznaczony do sprawowania liturgii w określonym kościele’ (1398), ‘zakonnik wyznaczony do pełnienia określonej funkcji w klasztorze’ (1341) (← *officium*, *officiare*), **praebendatus** ‘obdarzony prebendą’ (1367) (← *praebenda*, *praebendare*).

3.1.2.30.5. Derywaty z *-atus* w łacinie średniowiecznej ulegały substancywizacji jeszcze częściej niż w łacinie starożytnej (Stotz 2000: 349). W naszym materiale wśród produktów tego procesu można wymienić wyrazy, w wypadku których urzeczownikowieniu podlegało *participium perfecti passivi*: **humiliatus** ‘członek zakonu humilia-tów’ (XIV/XV w.) (← *humiliatus* ← *humiliare*), **licentiatus** ‘ten, który osiągnął licencjaturę uniwersytecką (np. w teologii lub w prawie kanonicznym)’ (1359) (← *licentiatus* ← *licentiare*), **nominatus** ‘biskup nominat’ (1480) (← *nominatus* ← *nominare*), **regulatus** [SŁŚ PL] ‘zakonnik’ (pocz. XVI w.) (← *regulatus* ← *regulare*), **renegatus** ‘odstępca od wiary, apostata’ (1428) (← *renegatus* ← *renegare*)¹³⁰.

3.1.2.30.6. W badanym materiale wśród wyrazów z analizowanym sufiksem odnotowano jeszcze dwa przykłady odrzeczownikowego przymiotnika: **manipulatus** (← *manipulus*) w połączeniu *decima manipulata* ‘dziesiątina snopowa’ (I poł. XIII w.), **paschatus**

---

stanowiący w średniowieczu przede wszystkim określenie zakonników, oraz *infulatus* ‘ozdobiony przepaską wełnianą’ (← *infula*) w źródłach średniowiecznych występujący w znaczeniu ‘noszący infułę biskupią’ (stąd metonimiczne znaczenie ‘odziany w szaty biskupie’) lub ‘mający prawo noszenia infuły’.

¹³⁰ W tym kontekście zwróćmy jeszcze uwagę na starożytny zadiektywizowany imiesłów *curatus* ‘zadbany, dobrze utrzymany’ (← *curare*). W średniowieczu pod wpływem innych odrzeczownikowych formacji z *-atus* został on poddany słowotwórczej i semantycznej reinterpretacji, najpewniej za sprawą wyrażenia *cura pastoralis* (*cura animarum*) ‘obowiązki duszpasterskie’. Leksem *curatus* zaczął występować w znaczeniu ‘związany z obowiązkami duszpasterskimi, obarczony obowiązkami duszpasterskimi’, zwłaszcza we frazach: *beneficium curatum* (*dignitas curata*) ‘urząd związany z obowiązkami duszpasterskimi’ oraz *presbyter curatus* ‘duszpasterz, zwł. proboszcz’. Wskutek elipsy rzeczownika z ostatniego wyrażenia leksemu *curatus* zaczęto powszechnie używać w znaczeniu rzeczownikowym ‘proboszcz’.

[1 SŁŚ PL] (← *Pascha*) w połączeniu *festum paschatum* ‘Wielkanoc’ (1402), jeden przykład odprzymiotnikowego przymiotnika: **azymatus** [1 SŁŚ PL] ‘przaśny, niekwaszony’ (← *azymus*) w połączeniu *panes azymati* ‘chleby niekwaszone (używane do odprawiania mszy)’ (1480) oraz jeden przykład odrzeczownikowego rzeczownika: **provisionatus** ‘duchowny, który został powołany do objęcia godności kościelnej’ (1401) (← *provisio*)¹³¹.

3.1.2.30.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *-atus*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
23						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
6			17			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
3			1			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki			leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika	
7		15			1	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	4	6	8	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.1.2.31. Formacje z sufiksami deminutywnymi

3.1.2.31.1. Deminutywa należą do klasy otwartej, czyli mogą być tworzone niemal bez ograniczeń (por. Gaide 2002: 114; Rzepiela 2005: 43; 2008: 460; por. 2.2.3.4.). W opisie analizowanych tutaj średniowiecznych derywatów deminutywnych przyjęto kryterium formalne – za deminutywum uznano neologizm utworzony za pomocą sufiksu deminutywnego. Semantyka wyrazów z takim sufiksem może być bowiem

¹³¹ Ponadto w MittW. *eucharistiatius* ‘kapłan, który przyjął Eucharystię’ (← *eucharistia*).

zróżnicowana i niekoniecznie musi wiązać się z modyfikacją znaczeniową polegającą na zmniejszeniu ilościowym lub jakościowym (Gaide 2002: 112). W wypadku derywatów deminutywnych bardzo istotna jest również ich funkcja ekspresywna – za ich pomocą nadawca komunikatu może wyrażać swoje nastawienie do nazywanego obiektu (por. Fruyt 2011b: 163; Kaproń-Charzyńska 2014: 127-161). Ważny okazuje się więc wymiar pragmatyczny deminutywów, a znaczenia deminutywne i ekspresywne nierzadko nakładają się na siebie (Rzepiela 2003: 443; 2008: 460)¹³². Co więcej, użycie sufiksu deminutywnego w procesie derywacji niekiedy nie wprowadzało, jak można przypuszczać, żadnego odcienia znaczeniowego derywatu, a przynajmniej odcień ten najpewniej nie był dostrzegany przez użytkowników języka.

3.1.2.31.2. Wśród analizowanych sufiksów deminutywnych odnotowano następujące formanty: *-ola*, *-olum*, *-ulus*, *-ula*, *-ellus*, *-ella*, *-ellum*, *-uncula* oraz *-icula* (por. Leumann 1963: 215-218)¹³³. Wyrazy utworzone za ich pomocą to w naszym materiale wyłącznie rzeczowniki, w absolutnej większości zachowujące rodzaj wyrazu motywującego¹³⁴. Przeważają tutaj leksemy konkretne określające przedmioty, miejsca (budynki) i osoby. Wśród deminutywów oznaczających przedmioty odnotowano następujące wyrazy: *altariolum* [1] ‘ołtarzyk’ (1507 GŁOG.) (← *altare*), *antependiolum* [SŁŚ PL] ‘mały obrus, ozdobna tkanina pod monstrancję’ (1563) (← *antependium*), *bursiculum* [1 SŁŚ PL] ‘bursa kościelna’ (1447) (← *bursa*), *bursicula* ‘ts.’ (1446) (← *bursa*), *crucella* [1] ‘krzyżyk’ (1563) (← *crux*), *crucicula* ‘ts.’ (II poł. XI w.) (← *crux*), *crucula* [1] ‘ts.’ (1563) (← *crux*), *cussinulus* ‘poduszcze (jako parament liturgiczny)’ (1563) (← *cassinus*), *imaginuncula* [1 SŁŚ PL] ‘figurka’ (1480) (← *imago*)¹³⁵, *monstrantiuncula* [SŁŚ PL] ‘mała monstrancja’ (1540) (← *monstrantia*), *pallricula* [1] ‘palka, płócienna przykrywka kielicha mszalnego’ (1544) (← *palla*), *patinula* [1] ‘mała patena’ (1563) (← *patina*), *psalteriolum* [1] ‘mała księga zawierająca psalmy’ (1534) (← *psalterium*)¹³⁶.

3.1.2.31.3. W większości wypadków deminutywa oznaczające przedmioty cechują się regularną semantyką odpowiadającą użyciu sufiksowi i określają obiekt mniejszy od obiektu oznaczanego przez wyraz motywujący. W tym kontekście na komentarz

¹³² Gaide (2002: 115-119) wymienia cztery zasadnicze grupy formacji deminutywnych: deminutywa rzeczowe, deminutywa, których znaczenie ściśle związane jest ze znaczeniem deminutywnym (partytywność, jednostka, podgrupa, młode zwierzę), deminutywa relacyjne (metaforyczne lub metonimiczne; por. Fruyt 2011b: 163), deminutywa o znaczeniu afektywnym i aksjologicznym.

¹³³ Gaide (2002: 111-113) wyróżnia ogólną grupę sufiksów deminutywnych *-lus* (*-la*, *-lum*). Wśród nich wymienia pewną liczbę przyrostków, uznając je za ich allomorfy, których użycie uwarunkowane było względami morfologicznymi i fonetycznymi: *-ulus* (*-ula*, *-ulum*), *-olus* (*-ola*, *-olum*), *-llus* (*-lla*, *-llum*), *-ellus* (*-ella*, *-ellum*), *-cellus* (*-cella*, *-cellum*), *-culus* (*-cula*, *-culum*), *-iculus* (*-icula*, *-iculum*), *-ecula*.

¹³⁴ Jak zauważa Gaide (2002: 113), w przeciwieństwie do niektórych języków (np. greki) zachowanie rodzaju gramatycznego wyrazu motywującego jest w wypadku łacińskich deminutywów normą.

¹³⁵ Poświadczenie w DŁUG. Hist. IV: 159 w kontekście figurki Najświętszej Maryi Panny. Wcześniej w tym samym źródle na jej określenie pojawia się fraza *parvula imago*, co potwierdza rzeczywiste deminutywne znaczenie leksemu *imaginuncula*; por. *imaguncula* (Th.).

¹³⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *ciboriolum* ‘mała nadbudowa ołtarza’ (← *ciborium*) (MittW.), *monstrantiola* ‘mały relikwiarz lub monstrancja’ (← *monstrantia*) (LexBoh., W.).

zasługuje leksem *antependiolum*. Wprawdzie ma on znaczenie deminutywne, nie jest jednak dokładnym zdrobniałym odpowiednikiem wyrazu *antependium*, który oznacza ‘zasłonę przedniej części ołtarza z jedwabiu rozpiętego na drewnianej ramie’¹³⁷.

3.1.2.31.4. Z formalnego punktu widzenia do zdrobnień można też zaliczyć leksemy oznaczające zarówno miejsca (budynki), jak i ludzi, mające na ogół odcień ekspresywny: *abbatiola* [1] ‘małe opactwo’ (1147) (← *abbatia*)¹³⁸, *capellula* ‘mała kaplica, kościółek’ (1173) (← *capella*), *claustrillum* ‘klasztorek, skromny, lichey klasztor’ (1277) (← *claustrum*), *ecclesiuncula* [1] ‘kościółek, biedny kościół’ (koniec XV w.) (← *ecclesia*); *clericellus* ‘kleryczek, ubogi, biedny kleryk’ (I poł. XII w.) (← *clericus*), *episcopellus* [1] ‘biskup zarządzający małą diecezją?’ (1480) (← *episcopus*), *presbytellus* [1] ‘mały kapłan’ (1507 GŁOG.) (← *presbyter*), *presbyterculus* [1] ‘ts.’ (1507 GŁOG.) (← *presbyter*), *presbytericulus* [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1507 GŁOG.) (← *presbyter*)¹³⁹.

3.1.2.31.5. Większość z wymienionych wyrazów miała nacechowanie emocjonalne – najczęściej chodziło o wyrażenie albo pogardy i lekceważenia, albo współczucia i litości. I tak leksem *claustrillum* określał nie tyle ‘niewielki klasztor’, ile ‘skromny, lichey klasztor’ ze względu na materiał, z którego został zbudowany – chodziło bowiem o klasztor drewniany przeciwstawiony klasztorowi murowanemu oznaczonemu w cytowanym niżej tekście wyrazem *claustrum*: MPH III: 691: „sorores (...) habitaverunt primo in ligneo **claustrillo** (...) expectantes, donec lapideum claustrum fuit (...) consumatum” – „siostry mieszkały najpierw w drewnianym **klasztorku** w oczekiwaniu, aż zostanie ukończona budowa klasztoru murowanego”.

¹³⁷ Gaide (2002: 115) zjawisko, w wyniku którego formacja deminutywna zaczyna oznaczać wyraźnie inny obiekt niż ten określany przez wyraz motywujący, nazywa leksykalizacją. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim* pod redakcją Urbańczyka (1978: 174) jako przykład deminutywum, w którym zatarciu uległa przejrzystość strukturalna wyrazu, podaje leksem *rączka*. Warto dodać, że rzeczownik *antependiolum* poświadczony jest w materiale SŁŚ PL kilkakrotnie, ale tylko w InwKKr. Co więcej, towarzyszy mu apozycja *sub monstrantiam* ‘pod monstrancję’, co sugerowałoby, że użycie samego leksemu *antependiolum* mogło nie być zrozumiałe, najpewniej właśnie ze względu na ową semantyczną rozbieżność między wyrazem *antependium* i jego deminutywnym derywatem.

¹³⁸ Poza źródłami SŁŚ PL w podobnych znaczeniach występują również wyrazy: *abbatiuncula* (← *abbatia*) (Bl., DuC., N., MittW.), *archisteriolum* (← *archisterium*) (Bl., DuC.) oraz *coenobiolium* (Bl., DMLBS, N., A., MittW.) (← *coenobium*); por. *monasteriolum* (← *monasterium*) (Th.). Więcej na temat średniowiecznego słownictwa łacińskiego dotyczącego życia zakonnego por. Leclercq 1961; Deflou-Leca 2016. Wśród deminutywnych nazw miejsc poświadczonych poza źródłami SŁŚ PL odnotowuje się ponadto leksemy: *eremuncula* ‘mała pustelnia’ (← *eremus*) (Bl., DuC.), *oboedientiola* ‘małe gospodarstwo zależne od klasztoru’, ‘mały kościół zależny od klasztoru’ (← *oboedientia*) (Bl., DuC., NGL.), *oboedientiuncula* ‘małe gospodarstwo zależne od klasztoru’ (← *oboedientia*) (Bl., DuC., NGL.).

¹³⁹ Ostatnie trzy leksemy poświadczone są tylko w GŁOG. Alex. I fol. L II^b i przytoczone jako przykłady formacji deminutywnych. Por. także poza SŁŚ PL: *abbatulus* ‘mały opat’ (← *abbas*) (Bl., DuC., MittW.), *monachellus* ‘młody, prosty mnich’ (← *monachus*) (Bl., DuC., DMLBS, NGL., LexBoh.), *monasticulus* ‘mały mnich’ (← *monasticus*) (DMLBS), *sacerdotulus* ‘mały, marny kapłan’, ‘syn kapłana’ (← *sacerdos*) (DMLBS, MittW., W.).

3.1.2.31.6. Podobnie nacechowany jest wyraz *ecclesiuncula* oznaczający nie tyle ‘mały kościół’ (jak by to sugerowała definicja w SŁŚ PL), ile – jak wskazuje Rzepiela (2003: 447; 2010: 141) – ‘biedny, nieszczęśliwy kościół’ pozbawiony opieki wskutek śmierci zarządzającego nim opata¹⁴⁰: SSrSil. I: 224: „cur, mi Domine, (...) privaveris et plebiculam et **ecclesiunculam** tuam istam tanto defensore veritatis?” – „dlaczego, mój Panie, pozbawiłeś ten twój biedny lud i ten twój **biedny kościół** takiego obrońcy prawdy?”, [tłum. za:] Rzepiela 2003: 447.

3.1.2.31.7. Ekspresywne nacechowanie widoczne jest zwłaszcza w wyrazach deminutywnych określających osoby. Leksem *clericellus* poświadczony został w jednym z fragmentów *Kroniki* Galla Anonima opisującym spotkanie króla Bolesława Śmiałego z ubogim duchownym. Jak zauważa Rzepiela (2003: 447-448), analizujący ten fragment, wystąpienie formacji deminutywnej poprzedziło pojawienie się fraz *clericus pauper* ‘biedny, ubogi kleryk’ oraz *miser clericus* ‘nieszczęśliwy, biedny kleryk’. Następnie sam leksem *clericellus* został opatrzony przydawką *miser*. Wskazuje to zatem na ekspresywną funkcję użytego leksemu deminutywnego, tutaj związaną przede wszystkim ze współczuciem i litością.

3.1.2.31.8. Interesującym przykładem jest również leksem *episcopellus*. Według SŁŚ PL wyraz ten oznacza ‘biskupa zarządzającego małą diecezją’. Wydaje się jednak, że w cytowanym w wyrazie hasłowym źródle (DŁUG. LibBen. III: 453) rzeczownik ten jest odpowiednikiem nazwy własnej Biskupiec odnoszącej się do osoby biskupa chełmskiego sprawującego urząd w latach 1417-1452. Przy czym trudno jednoznacznie wskazać, dlaczego tak właśnie określono wspomnianego dostojnika – czy ktoś koniecznie chciał oddać po łacinie jego przezwisko (w znaczeniu protonazwiska; por. Cieślakowa 1998: 128, 131; Malec 1998: 106), czy może miał na myśli to, że diecezja chełmska była rzeczywiście małą, istotnie jedną z mniejszych jednostek kościelnych ówczesnej Rzeczypospolitej.

3.1.2.31.9. Funkcję ekspresywną pełni również leksem *fratriculus*. Według Rzepieli (2003: 447; 2008: 462) w źródle SŁŚ PL, w którym poświadczony jest ten wyraz (WiadPol.: 177), chodzi o podkreślenie wrażenia zwyczajności i przeciętności w obliczu tego, co nieprzeciętne i nadzwyczajne, co ostatecznie sprowadza się do wyrażenia swego rodzaju lekceważenia – mowa bowiem o zwykłych braciach zakonnych w zestawieniu z prowincjałem zakonu¹⁴¹.

¹⁴⁰ Niewątpliwie wpływ na takie znaczenie leksemu *ecclesiuncula* miało w zacytowanym passusie także jego silne nacechowanie retoryczne. Według Rzepieli (2010: 142) brak precyzji w definicji znaczeniowej tego derywatu w SŁŚ PL może wynikać z niedoceniaenia przez autorów słownika czynnika pragmatycznego w procesie słowotwórczym lub ze zbytnej ufności w znaczenie strukturalne albo kategoriałne form deminutywnych.

¹⁴¹ Podobne nacechowanie ekspresywne (deprecjacyjne) można dostrzec w leksemie *deiculus* ‘malutki Bóg’ (← *deus*) (MittW.). W przytoczonym w słowniku źródle wyraz ten jest bowiem częścią wypowiedzi demona, nazywającego w ten sposób konsekrowaną hostię podnoszoną przez kapłana podczas mszy. Leksem ten odnotowany został również w Bl. w znaczeniu ‘mały bóg, bożek, idol’.

3.1.2.31.10. Wśród abstraktów deminutywnych odnotowano zaś następujące wyrazy: **beneficiolum** ‘niewielkie beneficjum’ (1213) (← *beneficium*), **contritiuncula** [1 SŁŚ PL] ‘krótka skrucha’ (1223) (← *contritio*), **sacerdotiolum** [SŁŚ PL] ‘skromny urząd kościelny wraz z uposażeniem’ (1526) (← *sacerdotium*)¹⁴².

3.1.2.31.11. Ponadto w wyekscerpowanym materiale znalazły się wyrazy, które, choć utworzone za pomocą formantu deminutywnego, nie miały – jak się wydaje – zdrobniałego znaczenia (por. Rzepiela 2003: 444-445). Można byłoby tu zatem mówić o formacjach deminutywnych semantycznie pustych (*sémantiquement vides*), jeśli chodzi o wyrażenie znaczenia deminutywnego lub ekspresywnego (Rzepiela 2008: 462). Wyróżniają się tutaj dwie grupy wyrazów. Pierwsza obejmuje leksemy zasadniczo będące synonimami wyrazów stanowiących ich podstawę słowotwórczą – są to: **capitula** [1 SŁŚ PL] ‘kapituła kolegiacka’ (1550) (← *capitulum*), **casucula** [1] ‘ornat’ (pocz. XI w.) (← *casula*), **decimula** ‘dziesiącina’ (1232) (← *decima*), **precula** ‘modlitwa, pacierz’ (1520) (← *prex*), **sacrariolum** ‘zakrystia’ (← *sacrarium*) (1563)¹⁴³.

3.1.2.31.12. Druga grupa to leksemy niemające znaczenia deminutywnego, ale też niestanowiące synonimów wyrazów, od których je utworzono. Odnotowano tu następujące derywaty: **aureola** ‘dodatkowa nagroda błogosławionych w niebie, udzielona im przez Boga za szczególne zasługi, którą wyobrażano sobie w postaci złotego okręgu nad głową świętego’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *aureolus*), **capella** ‘kościół nieparafialny, kaplica’ (1175), ‘kościół parafialny’ (1298), ‘kaplica w obrębie kościoła’ (1322), ‘kaplica domowa lub zamkowa’ (1420); ‘komplet najważniejszych naczyń liturgicznych’ (II poł. XII w.), ‘zespół duchownych asystujących przy uroczystych nabożeństwach papieskich’ (1255), ‘stanowisko i uposażenie kapelana’ (1420) (← *cappa*), **dominicella** (**domicella**) ‘kobieta niezamężna, panna (jako określenie zakonnicy)’ (1280) (← *domina*), **rubricella** ‘księga zawierająca porządek odprawiania nabożeństw’ (1413) (← *rubrica*), **rubricula** [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1528) (← *rubrica*), **tunicella** ‘tunika, rodzaj szaty liturgicznej’ (1447) (← *tunica*)¹⁴⁴.

3.1.2.31.13. Wśród analizowanych formacji zaobserwowano ponadto zjawisko tworzenia deminutywów od wyrazów formalnie będących już zdrobnieniami (por. Rzepiela 2003: 448). W naszym materiale odnośne przykłady to: *aureola* ← *aureolus*, *capellula* ← *capella*, *capitula* ← *capitulum*, *casucula* ← *casula*. We wszystkich wypadkach *deminutivum* stanowiące wyraz motywuujący nie miało jednak znaczenia deminutywnego.

¹⁴² Por. także poza SŁŚ PL: *praebendicula* ‘niewielka prebenda’ (← *praebenda*) (DMLBS, W.), *praebendula* ‘ts.’ (← *praebenda*) (Bl., DuC., DMLBS, N., W.), *praelatiuncula* ‘skromny urząd kościelny’ (← *praelatio*) (Bl., DuC.), *psalmiculus* ‘krótki psalm’ (← *psalmus*) (Bl.). Abstrakty deminutywne poświadczane są również w łacinie starożytnej, np. *adsentatiuncula* (zdrobnienie *adsentatio* ‘schlebianie, pochlebstwo’), *conclusiuncula* (zdrobnienie *conclusio* ‘wnioskowanie’), *delectatiuncula* (zdrobnienie *delectatio* ‘przyjemność’) (Gaide 2002: 114). Także w starożytności formacje deminutywne miały nierzadko charakter ekspresywny (por. Zakrzewska-Gębka 1977).

¹⁴³ Gaide (1988: 584-585; 2002: 119-121) tego rodzaju formacje określa mianem „form rozszerzonych” (fr. *les formes élargies*). Były one dość typowe dla łaciny późnej, a tworzone je na bazie krótkich wyrazów, zwykle jedno- lub dwusylabowych (na ten temat por. także Fruyt 2011b: 163).

¹⁴⁴ Ponadto w Bl. i DuC. *cantariolum* ‘msza za zmarłego w rocznicę śmierci’ (← *cantare*).

3.1.2.31.14. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji deminutywnych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
36						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL			
9			27			
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
18						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
6			12			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki		przymiotniki		leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
36		0		0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	2	4	6	0	7	17
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
5						

3.1.3. Formacje przysłówkowe

3.1.3.1. Gdy przystępuje się do analizy słowotwórczej derywatów przysłówkowych, rozstrzygnąć należy dwie zasadnicze kwestie. Po pierwsze, które leksemy uznać za przysłówki. O ile bowiem w wypadku innych części mowy – rzeczowników, przymiotników i czasowników zwykle nie pojawiają się większe kontrowersje związane z ich klasyfikacją, o tyle w wypadku wyodrębnienia klasy przysłówek badacze (por. np. Nagórko 2011: 117-119) prezentują nierzadko różne stanowiska. Różnice wynikają tu przede wszystkim z trudności w zaszeregowaniu leksemów bądź do klasy przysłówek, bądź do klasy partykuł. Obie te klasy odznaczają się bowiem podobnymi właściwościami: nieodmiennością i brakiem funkcji łączącej w zdaniu. W niniejszej analizie przyjęto zaproponowane przez Wołanina (2012: 114-118, 120-123) kryterium syntaktyczne. Do klasy przysłówek zaliczył on leksemy autosyntagmatyczne (tzn. należące do struktury

syntaktycznej), zależne od czasownikowego orzeczenia lub przymiotnikowej przydawki. Przysłówki – według interpretacji Wolanina (2012: 118) – to zatem klasa leksemów, które prymarnie pełnią funkcję składniową okolicznika, stanowiąc człon podrzędny w ramach związku przynależności. Partykuły natomiast (zaliczane do grupy operatorów tekstowych) stanowią klasę leksemów asyntagmatycznych (podklasa leksemów nieautosyntagmatycznych), tzn. wyrazów będących składnikami wypowiedzenia, nienależącymi jednak do jego struktury syntaktycznej i nietworzącymi tzw. warstwy przedmiotowej wypowiedzenia, lecz służącymi autorowi komunikatu do realizacji określonych strategii nadawczo-odbiorczych (Wolanin 2012: 121-122)¹⁴⁵.

3.1.3.2. Drugą kwestią, ściśle wiążącą się już ze słowotwórstwem, jest to, czy powstawanie przysłówek należy opisywać z perspektywy fleksji czy sufiksacji, zwłaszcza gdy chodzi o przysłówki odprzymiotnikowe (por. Pinkster 2005 [1972]: 63-70; De Carvalho 2008: 149; Poccetti 2008: 36-40). Oniga (2014: 90) uznaje przysłówki za produkty derywacji, a morfemy służące do ich tworzenia (*-e*, *-iter*, *-im*) klasyfikuje jako sufiksy. O przysłówkach utworzonych za pomocą sufiksów pisze też Ramat (2008: 15-17), ale wśród łacińskich przyrostków przysłówkowych wymienia tylko formant *-(i)ter*¹⁴⁶. Podobnie Álvares Huerta (2008: 169) wspomina o formacjach przysłówkowych utworzonych za pomocą sufiksu *-ter*, natomiast Molinari-Carlès (2008: 223, 230-233) mianem sufiksu określa morfem *-(t)im*¹⁴⁷. Stotz (2000: 372-378) średniowieczne formacje przysłówkowe opisuje w części dotyczącej sufiksacji, morfemy przysłówkowe określając mianem sufiksów. Również w niniejszej analizie zdecydowano się na opisanie wszystkich neologizmów przysłówkowych w rozdziale poświęconym formacjom z sufiksami. W łacinie średniowiecznej – przede wszystkim z uwagi na dużą rolę analogii w tworzeniu nowych wyrazów – morfemy przysłówkowe w istocie pełniły funkcję sufiksu, a przynajmniej można przypuszczać, że tak były odbierane przez jej użytkowników. W wyniku przyłączenia ich do podstawy słowotwórczej powstawał bowiem nowy autonomiczny wyraz.

3.1.3.3. Uznanie przysłówek za leksemy autosemantyczne pozwoliło uwzględnić je w analizie słownictwa tematycznego (por. 2.3.1.). Pod względem morfologicznym nowo utworzone średniowieczne przysłówki należące do sfery religijno-kościelnej nie przejawiają większych nieregularności, podobnie zresztą jak przysłówki spoza tej sfery. Nie odbiegają one zasadniczo od starożytnych norm (por. Stotz 2000: 372). Ich zdecydowana większość to formacje odprzymiotnikowe. Podobnie jak w łacinie starożytnej

¹⁴⁵ Podobne kryterium w opisie przysłówek w polszczyźnie przyjęła Nagórko (2011: 117), która za przysłówki uznała leksemy będące nazwami cech (kryterium semantyczne), tyle że prymarnie przysługujących czynnościom, procesom, stanom lub zdarzeniom, a więc wyrazy łączące się z czasownikami i rzadziej z przymiotnikami (kryterium syntaktyczne). Ta właśnie składniowa zależność pozwala odróżnić według badaczki przysłówki od partykuł.

¹⁴⁶ Również na gruncie słowotwórstwa polskiego mówi się o derywatach przysłówkowych tworzonych za pomocą formantów (por. Wróbel 2001: 205-206).

¹⁴⁷ Warto nadmienić, że również w OLD – jak można wnioskować na podstawie zawartego tam opisu słowotwórczego poszczególnych leksemów – przysłówki uznane zostały za produkty sufiksacji.

przysłówki od przymiotników należących do paradygmatu pierwszej i drugiej deklinacji tworzone są tutaj za pomocą sufiksu *-e*, natomiast gdy wyrazem motywującym jest przymiotnik należący do paradygmatu trzeciej deklinacji – za pomocą sufiksu *-(i)ter*. Te dwie kategorie w analizowanym materiale stanowią najliczniejszą grupę derywatów¹⁴⁸. Poza nimi odnotowano tylko jeden utworzony od rzeczownika przysłówek zakończony na *-atim* (*processionatim*)¹⁴⁹.

3.1.3.4. Uwzględnione tu przysłówki w zdecydowanej większości pełniły funkcję okoliczników modyfikacyjnych, określały, jak wykonywana była czynność wyrażona czasownikiem (por. Nagórko 2011: 300-301; Wolanin 2012: 118)¹⁵⁰. Z funkcjonalnego punktu widzenia przysłówki można bowiem traktować jako modyfikatory treści, które dodają informację do innego elementu frazy, ale pod względem syntaktycznym lub semantycznym nie stanowią obligatoryjnego elementu wypowiedzenia – jako okoliczniki są przyłączane fakultatywnie (Ramat 2008: 14-15; Wolanin 2012: 274; por. także Fry 2012: 134-135).

3.1.3.5. Średniowieczne przysłówki ze sfery religijno-kościelnej można zaklasyfikować do kilku grup tematycznych. Wśród derywatów z obszaru filozoficzno-teologicznego odnotowano następujące leksemy: **autonomice** [1 SŁŚ PL] ‘na zasadzie wyłączności (o nazywaniu Boga Panem)’ (1456 HESSE) (*autonomicus; por. gr. *αὐτονομικός*), **beatifice** [1] ‘w sposób dający szczęście wieczne’ (1445) (← *beatificus*), **caelice** (*ire*) [1] ‘(iść) drogą do nieba’ (pocz. XV w.) (← *caelicus*), **commissive** (*peccare*) [1] ‘(grzeszyć) wskutek dopuszczenia się złego czynu’ (1456 HESSE) (← *commissivus*), **deviabiliter** [1 SŁŚ PL] ‘omylnie, w sposób narażony na błąd (o sprawowaniu władzy przez papieża)’ (1448) (← *deviabilis*), **habitualiter** ‘habitualnie, możnościowo, w formie lub z tytułu stałej dyspozycji lub sprawności’ (1410 MATTH.) (← *habitualis*), **imperscrutabiliter** [1] ‘w sposób niepojęty, nieodgadniony (o działaniu Boga)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *imperscrutabilis*), **indeviabiliter** [1] ‘nieomylnie, w sposób nienarażony na błąd (o sprawowaniu władzy przez Kościół)’ (1448) (← *indeviabilis*), **inobliquabiliter** [1 SŁŚ PL] ‘w sposób bezbłądny, nieomylnie, pewnie (o sprawowaniu władzy przez Kościół)’ (1460) (← *inobliquabilis*), **intuitive** ‘drogą bezpośredniego oglądu’ (1507 GŁOG.) (← *intuitivus*), **meritorie** ‘w sposób pozyskujący zasługę’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *meritorius*), **occasionabiliter**

¹⁴⁸ Stotz (2000: 374) podaje również zaczerpnięte z łaciny późnoantycznej i średniowiecznej przykłady przysłówek utworzonych od przymiotników pierwszej i drugiej deklinacji z sufiksem *-(i)ter*, np. *largiter* ‘obficie’ (← *largus*), *saeviter* ‘srogo’ (← *saevus*), *sinceriter* ‘szczerze’ (← *sincerus*). W naszym materiale takiego zjawiska nie zaobserwowano. Warto ponadto zaznaczyć, że wysoką produktywność przysłówek z tym formantem odnotowano zwłaszcza w łacinie późnoantycznej (Álvares Huerta 2008: 169).

¹⁴⁹ Analizę słowotwórczo-semantyczną formacji przysłówkowych z tym sufiksem w łacinie starożytnej wraz z listą odnośnych leksemów przedstawia Molinari-Carlès (2008). Również starożytne przysłówki z *-atim* tworzone były od rzeczowników, np. *castellatim* ‘po poszczególnych szańcach’ (← *castellum*), *cuneatim* ‘w szyku zwartym, klinowym’ (← *cuneus*), *ostiatim* ‘od drzwi do drzwi’ (← *ostium*) (Molinari-Carlès 2008: 235-236).

¹⁵⁰ W łacinie klasycznej przysłówki sekundarnie mogły zajmować też inne pozycje składniowe, np. orzecznika, przydawki, a nawet (w wyniku substancywizacji) podmiotu lub dopełnienia (Wolanin 2012: 274-275).

[SŁŚ PL] ‘przy sposobności, w sposób niezamierzony (m.in. o dobru, które wynika ze zła, z grzechu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *occasionabilis*), **omissive** (*peccare*) [1] ‘(grzeszyć) wskutek zaniedbania’ (1456 HESSE) (← *omissivus*), **participaliter** [1] ‘przez uczestnictwo (o życiu człowieka czerpiącym z życia Boga)’ (1410 MATTH.) (← *participalis*), **participative** ‘przez uczestnictwo, przez udział (m.in. o poznaniu Boga)’ (1410 MATTH.) (← *participativus*), **praefigurative** [1] ‘za pomocą przedstawienia symbolicznego’ (1456 HESSE) (← *praefigurativus*), **praelibatorie** [1 SŁŚ PL] ‘początkowo, wstępnie (o smakowaniu słodkości chwały)’ (1456 HESSE) (← *praelibatorius*), **praeparative** [SŁŚ PL] ‘przygotowawczo, w sposób przygotowawczy (w opozycji do *effective* ‘skutecznie’)’ (1410 MATTH.) (← *praeparativus*), **qualificative** [1 SŁŚ PL] ‘jakościowo, pod względem jakości (o różnicy między władzą kościelną a świecką)’ (ok. 1435 WŁODK.) (← *qualificativus*), **quantificative** [1 SŁŚ PL] ‘ilościowo (o sposobie, w jaki Chrystus nie jest obecny w Eucharystii)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *quantificativus*), **quidditative** ‘w sposób istotnościowy, odnośnie do istoty (m.in. o pojmowaniu Boga)’ (1413) (← *quidditativus*), **remissibiliter** [1] ‘z możliwością odpuszczenia grzechów (o sposobie grzeszenia)’ (1456 HESSE) (← *remissibilis*), **septiformiter** [1] ‘siedmiorako (o działaniu łaski Ducha Świętego)’ (1456 HESSE) (← *septiformis*), **theologic** ‘teologicznie, w sposób zgodny z teologią, z teologicznego punktu widzenia, w sensie teologicznym’ (I poł. XV w.) (← *theologicus*)¹⁵¹.

3.1.3.6. Ponadto odnotowano kilka przysłówków ze sfery liturgiczno-modlitwnej: **ministerialiter** ‘na zasadzie posługiwania, z tytułu służby, zwł. kapłańskiej’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *ministerialis*), **processionabiliter** ‘procesjonalnie, w procesji’ (1453) (← *processionabilis*), **processionaliter** ‘ts.’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *processionalis*), **processionatim** ‘ts.’ (1493) (← *processio*), **sacramentaliter** ‘sakramentalnie, przez sakrament, na mocy sakramentu’ (ok. 1333 PEREGR.) (← *sacramentalis*)¹⁵².

3.1.3.7. Przysłówki z kościelnej sfery prawno-administracyjnej to natomiast: **amovibiliter** [1] ‘z możliwością odwołania ze stanowiska kościelnego’ (1511) (← *amovibilis*), **canonicaliter** [1] ‘zgodnie z prawem kościelnym, na mocy prawa kościelnego’ (1398) (← *canonicalis*), **dotaliter** ‘z tytułu uposażenia kościelnego’ (1269) (← *dotalis*), **elemosinaliter** [1] ‘tytułem jałmużny, tj. darowizny’ (1301) (← *elemosinalis*), **manualiter** ‘z możliwością odwołania ze stanowiska kościelnego’ (1443) (← *manualis*), **parochialiter** ‘zgodnie z prawem przysługującym parafii’ (1325) (← *parochialis*), **provincialiter** [1]

¹⁵¹ Por. także poza SŁŚ PL: *coessentialiter* ‘współistotnie (o istnieniu Syna)’ (← *coessentialis*) (Bl., DMLBS, MittW.), *deiformiter* ‘podobnie jak Bóg, w sposób boski’ (← *deiformis*) (Bl., DMLBS, MittW., W.), *impeccabiliter* ‘w sposób bezgrzeszny’ (← *impeccabilis*) (DMLBS, W.), *ingenerabiliter* ‘w sposób niezrodzony, bez początku (m.in. o istnieniu Ojca)’ (← *ingenerabilis*) (Bl., DMLBS, MittW.), *supersubstantialiter* ‘w sposób przekraczający istotę (m.in. o istnieniu wszystkiego w Bogu)’ (← *supersubstantialis*) (Bl., DMLBS, W.), *transsubstantialiter* ‘przez przeistoczenie, przez zmianę istoty (o przemianie w sakramencie Eucharystii)’ (← *transsubstantialis*) (Bl., DMLBS).

¹⁵² Por. także poza SŁŚ PL: *baptismaliter* ‘przez chrzest, mocą chrztu, z łaski chrztu’ (← *baptismalis*) (DMLBS, LexBoh., MittW.), *confessionaliter* ‘w czasie spowiedzi’ (← *confessionalis*) (MittW.), *cruciformiter* ‘w formie krzyża, na kształt krzyża’ (← *cruciformis*) (Bl., DMLBS, MittW., W.).

‘ze względu na prowincję kościelną’ (XIV w.) (← *provincialis*), **simoniace** ‘przez symonię’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *simoniacus*), **simonialiter** [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *simonialis*)¹⁵³.

3.1.3.8. Odnotować należy ponadto grupę przysłówków związanych ze zgromadzeniami i zebraniem gremiów kościelnych: **concapitulariter** [1 SŁŚ PL] ‘na zebraniu kapituły’ (1502) (← *concapitularis*), **conciliariter** ‘na mocy ustanowienia soboru, mocą aktu soborowego’ (I poł. XV w.) (← *conciliaris*), **consistorialiter** ‘na zebraniu konsystorza papieskiego, z ramienia konsystorza papieskiego’ (1510) (← *consistorialis*), **conventualiter** ‘zbiorowo, wspólnie, z udziałem całej wspólnoty’ (1320) (← *conventualis*).

3.1.3.9. Ostatnią wyodrębnioną tutaj grupę leksemów stanowią przysłówki określające sposób zachowania się ludzi lub odpowiedni dla nich sposób postępowania: **Christianice** [SŁŚ PL] ‘po chrześcijańsku, jak chrześcijanin, jak przystoi chrześcijaninowi’ (1414) (← *Christianicus*), **clericaliter** [1] ‘w sposób odpowiedni dla duchownego, jak przystoi duchownemu’ (1410 MATTH.) (← *clericalis*), **laicaliter** ‘na sposób ludzi świeckich, razem z osobami świeckimi’ (1410 MATTH.), ‘z ramienia władzy świeckiej’ (1480) (← *laicalis*), **presbyterialiter** [1] ‘tak jak kapłan, prezbiter’ (1385) (← *presbyterialis*), **schismatice** [1] ‘na sposób schizmatyków, tak jak schizmatyk’ (1463) (← *schismaticus*)¹⁵⁴.

3.1.3.10. Wśród przedstawionych leksemów odnotowano przykłady zjawiska synonimii. Chodzi tu o pary synonimiczne: *participaliter* – *participative*, *simoniace* – *simonialiter*, zaś w jednym wypadku o ciąg trzech synonimów: *processionabiliter* – *processionaliter* – *processionatim*.

3.1.3.11. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne sufiksalnych formacji przysłówkowych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
47	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
11	36

¹⁵³ Ponadto w LexBoh. *decimaliter* ‘w ramach dziesiątej części’ (← *decimalis*).

¹⁵⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *archiepiscopaliter* ‘w sposób właściwy arcybiskupowi’ (← *archiepiscopalis*) (DMLBS), *catholiciter* ‘zgodnie z doktryną chrześcijańską, kanonicznie, zgodnie z prawem kanonicznym’ (← *catholicus*) (MittW.), *Christianiter* ‘po chrześcijańsku’ (← *Christianus*) (Bl., DuC., LexBoh., MittW.), *Christiformiter* ‘jak Chrystus, zgodnie z nauką Chrystusa’ (← *Christiformis*) (W.), *claustraliter* ‘zgodnie z regułą klasztorną, w sposób właściwy mnichom’ (← *claustralis*) (Bl., DMLBS, LexBoh., W.), *coenobialiter* ‘wspólnotowo, w sposób właściwy wspólnocie klasztornej’ (← *coenobialis*) (Bl., DuC., DMLBS, N., LexBoh., MittW.), *monachaliter* ‘jak mnich, na sposób mnicha’ (← *monachalis*) (Bl., DMLBS, NGL.), *monachice* ‘zgodnie z regułą klasztorną, w sposób właściwy mnichom’ (← *monachus*) (Bl., N., NGL., A.), *monasterialiter* ‘ts.’ (← *monasterialis*) (Bl., DMLBS, NGL.), *normiter* ‘ts.’ (← *norma*) (Bl., N., NGL.), *pharisaice* ‘w sposób właściwy faryzeuszom’ (← *pharisaicus*) (Bl., DMLBS, NGL.).

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
25						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL			wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi			
8			17			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM SUFIKSU						
<i>-ter</i>		<i>-e</i>		inne		
28		18		1		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	4	8	31	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
23						

3.1.4. Formacje czasownikowe

3.1.4.1. Formacje z *-are* (*-ari*)

3.1.4.1.1. Zdecydowaną większość nowych niezłożonych czasowników w łacinie średniowiecznej stanowią wyrazy zakończone w bezokoliczniku na *-are* (względnie *-ari*), należące do paradygmatu pierwszej koniugacji (Stotz 2000: 378-379). Są to zarówno czasowniki przechodnie, jak i nieprzechodnie. Wszystkie odnotowane leksemy to formacje utworzone od rzeczowników pospolitych – osobowych i nieosobowych (por. Leumann 1963: 316)¹⁵⁵.

3.1.4.1.2. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej wyodrębnia się grupa czasowników utworzonych od rzeczownika osobowego, oznaczających bądź to wstąpienie lub przynależność do stanu duchownego i wypełnianie wynikających z niego powinności (czasowniki intransytywne), bądź to mianowanie kogoś na jakiś urząd kościelny (czasowniki transytywne). Wśród pierwszych odnotowano leksemy: *clericari* ‘być lub zostać duchownym’ (1355) (← *clericus*), *monachari* ‘zostać mnichem’ (1369) (← *monachus*), *pontificare* (*pontificari*) ‘sprawować urząd biskupi’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *pontifex*), *presbyterari* (*presbyteriari*) ‘być lub zostać kapłanem, wykonywać obowiązki kapłana’ (1369) (← *presbyter*)¹⁵⁶.

¹⁵⁵ W łacinie średniowiecznej poświadczone są również odrzeczownikowe czasowniki z *-are* utworzone od nazw własnych oraz formacje odprzymiotnikowe (por. Stotz 2000: 383-385).

¹⁵⁶ W łacinie późnoantycznej poświadczone są podobne formacje: *episcopare* ‘sprawować urząd biskupa’ (← *episcopus*), *sacerdotare* (*sacerdotari*) ‘być kapłanem’ (← *sacerdos*). Być może wpływ na

Wśród drugich zaś: **cardinalare** [1] ‘mianować kardynałem’ (1448) (← *cardinalis*), **papare** [1] ‘uczynić papieżem’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *papa*), **subpriorare** [1 SŁŚ PL] ‘mianować zastępcą przeora’ (1375) (← *subprior*).

3.1.4.1.3. Ponadto wśród czasowników używanych w dyskursie prawno-administracyjnym oraz związanych z dyscypliną kościelną odnotowano następujące leksemy: **censurare** ‘nałożyć karę kościelną’ (1448) (← *censura*), **columbare** [SŁŚ PL] ‘chodzić po kołędzie’ (1450) (← *columbatio*) (por. Halida 2021a: 189), **emolumentare** [1 SŁŚ PL] ‘uposażyć (zakonników) wystarczającymi dochodami’ (1357) (← *emolumentum*), **gradare** [1] ‘nadawać godność kościelną’ (koniec XV w.) (← *gradus*), **haereticare** ‘uznać kogoś za heretyka’ (1449), ‘stawać po stronie heretyków’ (1463) (← *haereticus*), **idololatrare (idolatrare)** ‘oddawać cześć bożkom pogańskim, dopuszczać się grzechu bałwochwalstwa’ (1340) (← *idololatra*), **ieiuniare** ‘pościć’ (1419) (← *ieiunium*), **investituere** [1 SŁŚ PL] ‘wprowadzić na stanowisko kościelne i związane z nim beneficjum’ (1403) (← *investitura*), **ovare** [1] ‘pobierać opłatę za poświęcenie jaj wielkanocnych’ (1420) (← *ovum*), **paenitentiare** ‘ukarać kogoś pokutą, nakładać na kogoś pokutę’ (II poł. XIV w.) (← *paenitentia*), **praebendare** ‘obdarzać prebendą’ (1447) (← *praebenda*), **quaestutare (quaestare)** ‘kwestować na cele kościelne’ (1535) (← *quaestus*), **redituare** ‘uposażyć, obdarować (Kościół)’ (1380) (← *reditus*), **synodare** ‘wzywać do stawienia się przed synodem’ (1291) (← *synodus*). Dodajmy tutaj jeszcze leksem **apostare** ‘odstąpić od wiary chrześcijańskiej’ (1416), który w słownikach łaciny średniowiecznej (np. DMLBS, LexBoh.) łączony jest na zasadzie odsyłaczy ze starożytnym leksemem *apostatare*.

3.1.4.1.4. Zanotowano także kilka neologizmów czasownikowych używanych w dyskursie liturgiczno-sakramentalnym: **baptismare** [SŁŚ PL] ‘chrzcić’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *baptisma*), **eucharistare** [1] ‘sprawować Eucharystię’ (XIV w.) (← *eucharistia*), **missare** ‘odprawiać mszę świętą’ (1459) (← *missa*), **psalmare** [1 SŁŚ PL] ‘śpiewać psalmy’ (1395) (← *psalmus*)¹⁵⁷.

3.1.4.1.5. Odnotowujemy w tym miejscu również dwa czasowniki zakończone na *-are* z prefiksami *con-* oraz *trans-*: **consubstantiare** [1] ‘na równi obdarzać istnieniem’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) i **transsubstantiare** ‘przeistaczać, zmieniać istotę’ (1324). W ich wypadku nie jest jednak rzeczą pewną, czy są to leksemy utworzone wyłącznie przez dodanie prefiksu. Wprawdzie w A., DMLBS i W. odnotowany jest czasownik *substantiare* ‘nadawać istotę lub istotowy byt’ (← *substantia*), ale ze względu na jego

---

powstanie tych leksemów w łacinie miały wzorce greckie, jak np. *επισκοπεῖν* w wypadku *episcopare*. W łacinie starożytnej poświadczony jest też leksem *praesulare* ‘być przewodnikiem, przewodzić’ (← *praesul*), w łacinie średniowiecznej występujący w formie biernej *praesulari* w znaczeniu ‘być biskupem’. Ponadto w Bl., N., MittW. i W. odnotowany został średniowiecznej już proveniencji czasownik *archiepiscopare* w znaczeniach ‘być arcybiskupem’, ‘erygować arcybiskupstwo, podnieść do rangi archidiecezji’. Poza SŁŚ PL por. także: *apostolare (apostolicare)* ‘sprawować urząd papieża’ (← *apostolus, apostolicus*) (Bl., DuC., K.), *pastorare* ‘sprawować funkcję pasterza, np. biskupa, opata’ (← *pastor*) (Bl., DuC., DMLBS).

¹⁵⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *processionare* ‘uczestniczyć w procesji, iść w procesji’ (← *processio*) (Bl., DuC., DMLBS), a ponadto *hierosolymare* ‘iść w pielgrzymce do Jerozolimy’ (← *Hierosolyma*) (MittW.).

nieliczne poświadczenia niewykluczone, że wymienione wyrazy to przykłady czasownikowych formacji parasyntetycznych, czyli powstałych w wyniku jednoczesnego dodania prefiksu i sufiksu (por. Leumann 1963: 254; Väänänen 1963: 100; Oniga 2014: 162). Wówczas podstawą słowotwórczą mogłyby tu być leksem *substantia* ‘istota’.

3.1.4.1.6. W analizowanym materiale odnotowano ponadto nieliczne czasowniki dewerbalne utworzone na wzór formacji iteratywnych (por. Leumann 1963: 316-137; Weyssenhoff-Brożkova 1998: 107): **oritare** [1 SŁŚ PL] ‘bezustannie się modlić’ (1426) (← *orare*), **perpetuitare** [SŁŚ PL] ‘powołać nieodwołalnie na urząd kościelny’ (1498) (← *perpetuare*), **petitare** [SŁŚ PL] ‘kwestować na cele kościelne’ (1419) (← *petere*), **praenoscitare** [SŁŚ PL] ‘przewidywać, prorokować, przepowiadać’ (1410 MATTH.) (← *praenoscerere*).

3.1.4.1.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne czasownikowych formacji z *-are* (*-ari*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
32						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL		
10				22		
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
11						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi		
5				6		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	3	11	17	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
5						

3.1.4.2. Formacje z *-izare* i *-scere*

3.1.4.2.1. Czasowniki z sufiksem *-izare* (*-isare*, *-issare*), stanowiącym zlatynizowaną wersję greckiego przyrostka *-ίζειν*, charakterystyczne były m.in. dla łaciny starożytnych tekstów chrześcijańskich, w których znalazły się wskutek zapożyczeń z greki lub utworzone zostały pod wpływem wyrazów greckich, np. *anathematizare* ‘obkładać klątwą’

(← *ἀναθεματίζειν*), *baptizare* ‘chrzczyć’ (← *βαπτίζειν*), *evangelizare* ‘głosić Ewangelię’ (← *εὐαγγελίζεσθαι*), *prophetizare* ‘prorokować’ (← *προφητίζειν*), *scandalizare* ‘gorszyć’ (← *σκανδαλίζειν*) (Leumann 1963: 318; Väänänen 1963: 95; Stotz 2000: 386). Sufix ten produktywny był również w łacinie średniowiecznej, zarówno w leksyce religijno-kościelnej, jak i poza nią (por. Weysenhoff-Brożkova 1998: 153).

3.1.4.2.2. Wśród czasowników zakończonych na *-izare* w analizowanym materiale zanotowano następujące formacje: *abbatizare* ‘być opatem, sprawować urząd opata’ (1230) (← *abbas*)¹⁵⁸, *bannizare* ‘ogłosić zapowiedzi przedślubne’ (1453) (← *bannum*), *calendizare* (*colendizare*) ‘chodzić po kołędzie’ (1400) (← *kalenda*), *devotizare* [1] ‘zanosić modlitwy’ (1480) (← *devotus*), *haeretizare* [1] ‘uważać za heretyka’ (1465) (← *haereticus*), *lutherizare* [1] ‘przychylać się do nauki Lutra, głosić naukę Lutra’ (1525) (← *Lutherus*), *moralizare* [1] ‘interpretować Pismo Święte w sensie moralnym’ (1528) (← *moralis*), *parabolizare* ‘mówić w przypowieściach’ [1] (ok. 1435 WŁODK.) (← *parabola*), *sermonizare* ‘głosić kazanie’ (1325) (← *sermo*), *stigmatizare* [1] ‘naznaczać stygmatami’ (1456 HESSE) (← *stigma*), *tantalizare* [1] ‘być dręczonym, doświadczać męki (o chciwcu)’ (1431 SCARB.) (← *Tantalus*), *theologizare* [1] ‘uprawiać teologię’ (1410 MATTH.) (← *theologia*)¹⁵⁹. Również w wypadku czasowników z *-izare* wyrazem motywującym był rzeczownik, w tym jeden raz zsubstantywowany przymiotnik (*haereticus*) oraz dwa razy nazwa własna (*Lutherus*, *Tantalus*).

3.1.4.2.3. Dodajmy, że nowych czasowników należących do paradygmatu innych koniugacji niż pierwsza w naszym materiale prawie wcale nie odnotowano. Wymienić można tutaj w zasadzie tylko dwa leksemy utworzone na wzór formacji inchoatywnych: *qualescere* [1 SŁŚ PL] ‘nabierać jakości, wzrastać jakościowo (w miłości)’ (1456 HESSE) (← *qualis*), *sollemniscere* [1 SŁŚ PL] ‘(zacząć) uroczyście wypełniać (o złożonym ślubie)’ (ok. 1424) (← *sollemnis*). Trzeba zaznaczyć, że również poza sferą religijno-kościelną takie czasowniki należały do rzadkości (Weysenhoff-Brożkova 1998: 108).

¹⁵⁸ Wyraz ten semantycznie wpisuje się w wyżej wymienioną grupę neologizmów oznaczających przynależność do jakiegoś stanu duchownego (por. 3.1.4.1.2.). W DMLBS odnotowany jest również w tym samym znaczeniu co *abbatizare* leksem *abbatire* (w Bl., DuC. i N. *abbatiare*). Poza SŁŚ PL por. także: *archidiaconizare* (też *archidiaconare*) ‘pełnić funkcję archidiacona’ (← *archidiaconus*) (Bl., DuC.), *capellanizare* ‘pełnić funkcję kapelana’ (← *capellanus*) (Bl., LexBoh., MittW.), *episcopizare* ‘pełnić urząd biskupa’ (← *episcopus*) (Bl., N., LexBoh., MittW.), *monachizare* ‘uczynić kogoś mnichem’ (← *monachus*) (Bl., DuC., DMLBS, N.).

¹⁵⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *ambonizare* ‘głosić kazanie’ (← *ambo*) (LexBoh.), *apostatizare* ‘odchodzić od wiary, oddzielać się od wspólnoty’, ‘ogłaszać apostatą’ (← *apostata*) (Bl., DuC., DMLBS, N.), *apostolizare* ‘apostołować, głosić jak apostoł’ (← *apostolus*) (Suec.), *beatizare* ‘zaliczyć w poczet błogosławionych’ (← *beatus*) (Bl., DuC.), *catholizare* ‘uznać za katolickie, prawowierne’ (← *catholicus*) (LexBoh.), *crucizare* ‘znaczyć krzyżem’ (← *crux*) (DMLBS), *diabolizare* ‘być opętany przez diabła’ (← *diabolus*) (Bl., N.), *deizare* ‘naśladować Boga’ (← *Deus*) (Bl., N.), *psalmodizare* ‘śpiewać psalmy lub śpiewać na sposób psalmów’ (← *psalmodia*) (DuC., DMLBS, Suec.), *schismatizare* ‘powodować schizmę’ (← *schisma*) (DMLBS, W.), *thomatizare* ‘być niedowierzającym jak apostoł Tomasz’ (← *Thomas*) (Bl., DuC.).

3.1.4.2.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne czasownikowych formacji z *-izare*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
12						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL		
0				12		
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
8						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi		
0				8		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	2	7	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
4						

3.1.4.2.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne czasownikowych formacji z *-scere*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL		
2				0		
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL				wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi		
2				0		

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	2	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.1.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z sufiksami

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
837 [75% całości]						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
199		638				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
340						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
124		216				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
528	208	46	47	8		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
1	5	18	106	158	398	151
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
197						

3.2. Formacje z prefiksami

3.2.1. Wprowadzenie

3.2.1.1. Podobnie jak w wypadku formacji z sufiksami również tutaj za główne kryterium klasyfikacji i prezentacji materiału przyjęto kryterium formalno-funkcjonalne. Uwaga ta jest w tym miejscu istotna, ponieważ analizowany mechanizm słowotwórczy, określany jako prefiksacja, i jego leksykalne produkty doczekały się w literaturze naukowej poświęconej słowotwórstwu łacińskiemu różnych interpretacji, także w zakresie używanej – nierzadko niekonsekwentnie – terminologii (por. Fruyt 1991: 86-88).

3.2.1.2. Zasadniczo tego rodzaju formacje zaliczane są do ogólnej kategorii złożzeń (ang. *compounds*, *compounding*, fr. *composition*, *composés*, niem. *Komposita*, *Zusammensetzungen*), a prefiksy określane są jako pierwsze człony kompozycji. Fruyt (2002b: 262; 2005: 34-37) wskazuje na wysoką produktywność prefiksów w łacinie starożytnej, wynikającą z pewnych ich cech, jak np. krótkość (morfemy zwykle jedno- lub dwusylabowe), z kolei García-Hernández (2005: 229) także na formalne podobieństwo do przyimków, które w tekstach notują zawsze wysoką frekwencję. Wśród prefiksów Fruyt (2002b: 267-269; 2005: 34-37) wymienia następujące morfemy: *a-*, *ad-*, *con-*, *de-*, *dis-*, *in-*, *ne-*, *per-*, *prae-*, *pro-*, *semi-*, *sub-* oraz *ve-*. Wśród przykładów prefiksacji podaje jednak tylko rzeczowniki i przymiotniki, wskazując na jej wysoką produktywność w tworzeniu wyrazów należących do tych kategorii. Podobnie tylko w kontekście złożzeń nominalnych (ang. *nominal compounding*) o prefiksach (ang. *prefix*) Fruyt wspomina w innym opracowaniu (2011b: 168-169). W swoich publikacjach (1991: 82; 2011b: 171-172) wyróżnia ponadto mechanizm prewerbacji (ang. *preverbation*, fr. *préverbation*), polegający na tworzeniu czasowników dewerbalnych za pomocą przyłączenia odpowiedniego przedrostka – prewerbu (ang. *preverb*) – modyfikującego zazwyczaj znaczenie czasownika podstawowego¹⁶⁰. Co więcej, dodaje, że z perspektywy diachronicznej produkty prewerbacji należą do kategorii aglutynacji (ang. *agglutination*), gdyż przedrostki czasownikowe były wcześniej leksemami lub wolnymi morfemami, co poświadczają przykłady tmezy zaobserwowane w łacinie archaicznej. Prewerbację uważano zatem za jeden z typów kompozycji (García-Hernández 2005: 229). Również Stotz (2000: 400, 416) wśród złożzeń (niem. *Zusammensetzungen*) wyróżnia złożenia werbalne z prefiksami (niem. *Verbalkomposita mit Präfixen*) oraz złożenia nominalne z przyimkami/przedrostkami czasownikowymi (niem. *Nominalkomposita mit Präpositionen/Präverbien*). O derywacji prefiksальной pisze natomiast Weysenhoff-Brożkova (1998: 90-91), która wśród jej produktów wymienia rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki i czasowniki. Istotne, że wśród analizowanych przedrostków wylicza nie tylko prefiksy pochodzenia łacińskiego, lecz także człon grecki *archi-*.

¹⁶⁰ Terminy „prewerbacja” i „prewerb”, o ile wiadomo, nie doczekały się w polszczyźnie oficjalnego odpowiednika.

3.2.1.3. Wydaje się, że najspójniejszy opis omawianego zjawiska wraz ze stosowną terminologią zaproponował Oniga (2005). Jako terminu nadrzędnego oznaczającego morfem dodawany na początku wyrazu używa określenia prefiks (fr. *préfixe*). Prefiks – zgodnie ze swoją nazwą – to bowiem każdy element przyłączany przed czymś (*prae-fixus*). Podgrupę funkcjonalną prefiksów stanowiłyby natomiast przedrostki czasownikowe (fr. *préverbes*), tzn. takie prefiksy, które dołączane są do podstaw czasownikowych. Z uwagi jednak na fakt, że nierzadko ten sam morfem przyłączany był zarówno przed czasownikami, jak i leksemami należącymi do innych części mowy, uprawnione jest według Onigi używanie we wszystkich wypadkach terminu prefiks. Mechanizm tworzenia nowych wyrazów za pomocą tak rozumianego prefiksu określa on mianem prefiksacji (fr. *préfixation*). W odniesieniu do formacji czasownikowych używa również terminu prewerbacja (fr. *préverbation*), którą – analogicznie do terminów prefiks i prewerb – uznalibyśmy za odmianę prefiksacji.

3.2.1.4. Szczególnie istotne w kontekście wskazanych rozbieżności terminologicznych, a także dystrybucji materiału leksykalnego zawartego w tym oraz kolejnym rozdziale niniejszego opracowania okazują się zaproponowane przez Onigę (2005: 213-214) podstawowe kryteria wyznaczenia granicy między produktami prefiksacji i kompozycji. Poza cechami fonologicznymi właściwymi dla obydwu grup leksemów Oniga wskazuje kryterium semantyczne. W wyrazie utworzonym przez kompozycję zazwyczaj można bowiem wyróżnić dwa pełne wyrazy, z autonomicznymi znaczeniami leksykalnymi (leksemy autosemantyczne), na bazie których powstaje znaczenie wyrazu kompozycyjnego (w wypadku aglutynacji), lub przynajmniej jeden samodzielny leksem autosemantyczny stanowiący pierwszy człon kompozycji. W formacjach prefiksalnych natomiast tylko drugi człon ma autonomiczne znaczenie leksykalne (jest autosemantyczny), a pierwszy człon (prefiks), choć zazwyczaj modyfikuje znaczenie leksemu, do którego się go przyłącza, nie jest autosemantyczny. Morfem, który pełni funkcję prefiksu w derywatach prefiksalnych, nawet gdy występuje w zdaniu jako przyimek, nie jest uznawany za wyraz autosemantyczny, lecz jedynie synsemantyczny (por. Batko-Tokarz 2019: 140-141).

3.2.1.5. W świetle wyżej podniesionych kwestii w niniejszym rozdziale za prefiks uznajemy zatem morfem przyłączany przed wyrazem motywującym (antepozycja), stanowiącym jednostkę autosemantyczną, będący bądź to członem niesamodzielnym, tzn. niefunkcjonującym jako autonomiczny leksem, bądź to członem samodzielnym, tzn. funkcjonującym jako autonomiczny leksem, ale niestanowiącym jednostki autosemantycznej (np. wyrazy pełniące też funkcję przyimków). Przyjęcie takiego kryterium pozwoliło odróżnić neologizmy będące produktami tak rozumianej prefiksacji od tych, które uznać należy za efekt kompozycji, gdzie pierwszy człon jest autosemantyczny. Należy jednak podkreślić, że do prefiksów zaliczamy tutaj także takie homonimiczne jednostki, które jako przysłówki (a więc wyrazy autosemantyczne) przyjmowały funkcje przyimków (a więc wyrazów nieautosemantycznych) dopiero w ramach sekundarnej dystrybucji składniowej (por. Wolanin 2012: 275-276, 491-492) – chodzi tu o morfemy

ante-, *extra-*, *post-*, *retro-* oraz *super-*. W uwzględnieniu ich jako prefiksów istotne okazało się bowiem kryterium frekwencyjne – w porównaniu do pierwszych członów kompozycji wskazane morfemy były regularnie wykorzystywane w procesie słotwórczym. Możemy mówić tutaj o zjawisku określanym przez Bader (1962: 361-372) mianem prefiksalizacji, tzn. o procesie, w wyniku którego pierwszy człon formacji złożonej w istocie zaczyna pełnić funkcję prefiksu¹⁶¹. Jedną z przyczyn prefiksalizacji według wspomnianej badaczki stanowi właśnie wysoka frekwencja wyrazów z danymi członami. Na tej zasadzie jako prefiksy uwzględniono w niniejszej analizie również człony greckie (*archi-*, *proto-*, *pseudo-*, *anti-*), a ponadto zleksykalizowany morfem *vice-* oraz partykułę *non*.

3.2.1.6. W przeciwieństwie do sufiksacji wyrazy utworzone w procesie prefiksacji zachowują kategorię gramatyczną wyrazu motywującego, np. *trahere* ‘ciągnąć’ → *abstractahere* ‘odciągać’ (*v.* → *v.*), *felix* ‘szczęśliwy’ → *infelix* ‘nieszczęśliwy’ (*adi.* → *adi.*), *custos* ‘strażnik’ → *subcustos* ‘pomocnik strażnika’ (*subst.* → *subst.*) (Oniga 2014: 150). Ponadto produkty prefiksacji mają zwykle znaczenie zmodyfikowane w stosunku do wyrazu motywującego (Oniga 2014: 151). Można zatem stwierdzić, że o ile w wypadku sufiksów przeważają przyrostki pełniące funkcję syntaktyczną (morfo-syntaktyczną, gramatyczną), czyli zmieniające kategorię gramatyczną wyrazu motywującego, o tyle w wypadku prefiksów dominują przedrostki pełniące funkcję semantyczną (por. Fruyt 1991: 80)¹⁶². Można wśród nich wyróżnić pewne charakterystyczne grupy semantyczne, takie jak m.in. prefiksy intensyfikujące i prywatywne (por. Bader 1962: 349).

3.2.1.7. Materiał pogrupowano tutaj według prefiksów, a w wypadku każdego z nich uwzględniono wszystkie utworzone za jego pomocą, a analizowane w niniejszym opracowaniu kategorie gramatyczne (rzeczownik, przymiotnik, przysłówek i czasownik). Umożliwiło to pokazanie semantyki danego formantu w obrębie omawianych części mowy i uchwycenie zjawiska polisemii wyraźnie zaznaczającego się w wypadku niektórych przedrostków.

3.2.2. Formacje z *archi-*

3.2.2.1. Greckiej proveniencji morfem *ἀρχι-* pochodzi od czasownika *ἀρχεiv* ‘zaczynać’, ‘rządzić, kierować’. W grece starożytnej służył on przede wszystkim do tworzenia nazw osób sprawujących przywództwo lub wyróżniających się pod jakimś względem.

¹⁶¹ Fruyt (1991: 79) ponadto przytacza opinię Pottiera (1987: 1870-1888), który wskazuje na semantyczne *continuum* między złożeniami a wyrazami prefiksowanymi, a dokładnie między pierwszym członem złożenia a prefiksem. Definicję prefiksu zbliżoną do tej przedstawionej w niniejszym opracowaniu podaje także Fruyt (1991: 88): „We prefer therefore to use «prefix» of an anteposed element with a reduced, non-lexical, semantic content”. Badaczka zauważa, że taka definicja prefiksu dobrze podkreśla semantyczną symetrię między prefiksami i sufiksami, a ponadto pozwala uznać zjawiska sufiksalizacji (ang. *suffixalization*) drugiego elementu złożenia i prefiksalizacji (ang. *prefixalization*) pierwszego elementu złożenia za fenomeny paralelne.

¹⁶² Fruyt (2011b: 171) wskazuje ponadto na zjawisko leksykalizacji prefiksu (dokładnie przedrostka czasownikowego), podając przykład czasownika *respondere* ‘odpowiadać’ powstałego w wyniku prewerbacji czasownika *spondere* ‘przyrzekać’.

Wskutek zapożyczeń w łacińskich tekstach chrześcijańskich doby antycznej pojawiły się takie wyrazy jak *archidiaconus* ‘przełożony diakonów’ (← *ἀρχιδιάκονος*), *archiepiscopus* ‘arcybiskup’ (← *ἀρχιεπίσκοπος*), *archipresbyter* ‘archiprezbiter’ (← *ἀρχιπρεσβύτερος*), które następnie odziedziczyła łacina średniowieczna. W starożytności człon *archi-* zaczęto przyłączać również do podstaw łacińskich, w wyniku czego powstały takie formacje jak *archiminister* ‘archidiakon’ (← *minister*), *archipontifex* ‘arcykapłan (o papieżu)’ (← *pontifex*), *archisacerdos* ‘arcykapłan, arcybiskup’ (← *sacerdos*).

3.2.2.2. Zdecydowany wzrost liczby wyrazów z *archi-* – zwłaszcza tych utworzonych na podstawie leksemu łacińskiego – dostrzegamy w łacinie średniowiecznej, i to zarówno w leksyce świeckiej, jak i – szczególnie – religijno-kościelnej. Zauważalna jest tutaj rola analogii – wśród neologizmów średniowiecznych rozpoczynających się od *archi-* odnajdujemy bowiem wyrazy mające synonimiczne odpowiedniki starożytne. I tak średniowieczne derywaty *archiantistes* ‘arcybiskup’ (1223) (← *antistes*) oraz *archipraesul* ‘ts.’ (1153) (← *praesul*) utworzono zapewne na wzór starożytnego leksemu *archiepiscopus*¹⁶³. W wyekscerpowanym materiale znalazły się ponadto następujące derywaty z analizowanym morfemem: *archicantor* [1] ‘pierwszy z kantorów przy katedrze’ (XV w.) (← *cantor*), *archicapellanus* ‘kapelan królewski’ (1029) (← *capellanus*), *archiclerus* [1 SŁŚ PL] ‘najważniejszy wśród duchowieństwa’ (1507 GŁOG.) (← *clerus*), *archielectus* [1] ‘arcybiskup wybrany, lecz jeszcze niekonsekrowany’ (1338) (← *electus*), *archihaereticus* ‘przywódca heretyków’ (1415) (← *haereticus*), *archimetropolita* [1 SŁŚ PL] ‘arcybiskup stojący na czele archidiecezji’ (1566) (← *metropolitae*), *archipopo* [1 SŁŚ PL] ‘wyższy duchowny Kościoła wschodniego’ (1520) (← *popo*). Nowe wyrazy z prefiksem *archi-* to zatem w naszym materiale rzeczowniki osobowe oznaczające przede wszystkim dostojników kościelnych, w których omawiany przedrostek wskazuje na pierwszeństwo w hierarchii i godności¹⁶⁴.

3.2.2.3. Warto podkreślić, że wyrazy z *archi-* – zarówno odziedziczone, jak i utworzone w średniowieczu – były podstawą innych neologizmów, powstałych w procesie sufiksacji, np. *archiepiscopatus* ‘godność arcybiskupa’, ‘archidiecezja’ (← *archiepiscopus*),

¹⁶³ Ponadto poza źródłami SŁŚ PL w znaczeniu ‘arcybiskupa’ poświadczane są następujące średniowieczne leksemy z *archi-*: *archidioecesanus* (← *dioecesanus*) (LexBoh.), *archipastor* (← *pastor*) (DMLBS, MittW., K.), *archipater* (← *pater*) (Bl., DuC., DMLBS, MittW.).

¹⁶⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *archiabbas* ‘arcyopat (tytuł opata w Cluny)’ (← *abbas*) (DMLBS), *archiapostolus* ‘pierwszy z apostołów (o św. Piotrze)’ (← *apostolus*) (Bl., DuC., MittW., W.), *archicanonicus* ‘zwierzchnik kanoników’ (← *canonicus*) (Bl., N., MittW.), *archicatharus* ‘przywódca katarów’ (← *catharus*) (Bl., MittW.), *archiclaviger* ‘najwyższy klucznik (o św. Piotrze)’ (← *claviger*) (MittW.), *archierarchus* ‘papież’, ‘arcybiskup’ (← *hierarchus*) (Bl., DuC., DMLBS, W.), *archihebdomadarius* ‘zwierzchnik hebdomadariuszów’ (← *hebdomadarius*) (Bl., DuC.), *archihussita* ‘fanatyczny husyta’ (← *Hussita*) (W.), *archilevita* ‘archidiakon’ (← *levita*) (Bl., DuC., DMLBS, N., A., MittW., Ha.), *archiplebanus* ‘archiprezbiter’ (← *plebanus*) (LexBoh., MittW.), *archipraepositus* ‘archidiakon’, ‘prepozyt kościoła katedralnego’ (← *praepositus*) (Bl., MittW., Suec., Ha.), *archischismaticus* ‘przywódca schizmatyków’ (← *schismaticus*) (DMLBS), *architheologus* ‘wybitny teolog’ (← *theologus*) (W.). Prefiks *archi-* przyłączało również do rzeczowników nieosobowych, np. *archidioecesis* ‘archidiecezja’ (← *dioecesis*) (Bl., DuC.), *archimonasterium* ‘główny klasztor, niezależny od innego’ (← *monasterium*) (Bl., DuC., MittW.), *archipotestas* ‘urząd arcybiskupa’ (← *potestas*) (MittW.).

archipontificatus ‘urząd i godność arcybiskupa’ (← *archipontifex*), *archipraesulatus* ‘urząd i godność arcybiskupa’, ‘terytorium podległe władzy arcybiskupa, archidiecezja’ (← *archipraesul*), *archipresbyteratus* ‘funkcja i godność archiprezbitera’, ‘terytorium podległe władzy archiprezbitera, dekanat’ (← *archipresbyter*), *archidiaconium* ‘archidiakonat, okręg administracji kościelnej podległy władzy archidiakona’ (← *archidiaconus*), *archidiaconalis* ‘należący do archidiakona’ (← *archidiaconus*), *archiepiscopalis* ‘należący do arcybiskupa’ (← *archiepiscopus*) (por. 3.1.2.7.4., 3.1.2.11.2., 3.1.2.15.3.).

3.2.2.4. Wśród neologizmów z *archi-* należących do sfery religijno-kościelnej odnotowano ponadto leksem **archidiabolus** [1] ‘arcydiabeł’ (1530) (← *diabolus*), który utworzony został przez analogię do leksemu *archiepiscopus*, ale z nacechowaniem ironicznym – w ten bowiem sposób został określony arcybiskup gnieźnieński w Tom. XII: 45: „quae omnia ille perditionis alumnus (...) nomine archiepiscopus, opere vero **archidiabolus** Gnesnensis (...) adimplevit” – „wszystkiego tego dokonał ów wychowanek zguby – z nazwy arcybiskup, z czynów zaś **arcydiabeł** gnieźnieński”¹⁶⁵.

3.2.2.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *archi-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
10						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
3		7				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
6						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
3		3				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki ¹⁶⁶	czasowniki	przysłówki			
10	0	0	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	1	1	1	1	2	4

¹⁶⁵ W ironicznym znaczeniu leksem ten odnotowany został również w DMLBS (w paraleli z wyrazem *archidiaconus*) oraz w MittW.

¹⁶⁶ W wypadku formacji z prefiksami nie odnotowano wyrazów poświadczonych w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika.

**LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY
U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW**

1

3.2.3. Formacje z *proto-*

3.2.3.1. Wyrazy z morfemem *proto-*, pochodzącym od greckiego leksemu *πρῶτος* ‘przedni, czołowy’, ‘pierwszy’, zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu odznaczały się względnie niewysoką frekwencją. W łacinie antycznej – podobnie jak w wypadku innych wyrazów z formantami greckiej proveniencji – były to zapożyczenia, np. *protodiaconus* ‘zwierzchnik diakonów’ (← *πρωτοδιάκονος*), *protomartyr* ‘pierwszy męczennik’ (← *πρωτομάρτυς*).

3.2.3.2. Wśród średniowiecznych neologizmów z *proto-* ze sfery religijno-kościelnej wymienić można dwa rzeczowniki osobowe – prefiks wskazuje tutaj na pierwszeństwo: *protonotarius* ‘pierwszy pisarz, tj. przełożony kancelarii książęcej, królewskiej lub papieskiej’ (1224) (← *notarius*), *protopraesul* [1] ‘arcybiskup’ (1398) (← *praesul*)¹⁶⁷. W wypadku leksemu *protopraesul* zaobserwować można zjawisko synonimii prefiksalnej – w takim samym znaczeniu występuje bowiem w źródłach wyraz *archipraesul* (por. 3.2.2.2.).

3.2.3.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *proto-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW			
2			
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL	
0		2	
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW			
1			
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi	
0		1	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
2	0	0	0

¹⁶⁷ Ponadto w W. *protoepiscopus* ‘pierwszy w kolejności biskup diecezji’ (← *episcopus*) oraz *protopraepositus* ‘pierwszy w kolejności prepozyt’ (← *praepositus*).

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	1	0	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.2.4. Formacje z *pseudo-*

3.2.4.1. Wyrazy z morfemem *pseudo-*, pochodzącym od greckiego czasownika *ψεύδασθαι* ‘kłamać’, oznaczały osoby lub obiekty uznawane za nieprawdziwe, fałszywe lub udawane. Również ten przedrostek znalazł się w łacinie za sprawą antycznych zapożyczeń, takich jak *pseudoapostolus* ‘fałszywy apostoł’ (← *ψευδαπόστολος*), *pseudoepiscopus* ‘fałszywy biskup’ (← *ψευδεπίσκοπος*), *pseudomonachus* ‘fałszywy mnich’ (← *ψευδομόναχος*), *pseudopresbyter* ‘fałszywy kapłan’ (← *ψευδοπρεσβύτερος*), *pseudopropheta* ‘fałszywy prorok’ (← *ψευδοπροφήτης*). W łacinie średniowiecznej, w tym w słownictwie ze sfery religijno-kościelnej, morfem *pseudo-* służył przede wszystkim do tworzenia nazw osób sprawujących nielegalnie jakąś funkcję bądź też podszywających się pod jakiegoś urzędnika. Z leksemów odziedziczonych z łaciny starożytnej wymienić należy tu takie wyrazy jak *pseudofrater* ‘fałszywy brat zakonny’ (← *frater*) i *pseudosacerdos* ‘fałszywy kapłan’ (← *sacerdos*).

3.2.4.2. Wśród interesujących nas natomiast neologizmów średniowiecznych wskazać można leksemy: *pseudocontionator* [1] ‘fałszywy kaznodzieja’ (1525) (← *contionator*), *pseudopaenitens* [1 SŁŚ PL] ‘fałszywy pokutnik’ (II poł. XIII w.) (← *paenitens*), *pseudopraedicator* ‘fałszywy kaznodzieja’ (1232) (← *praedicator*)¹⁶⁸. Warto podkreślić, że wyrazy rozpoczynające się od *pseudo-* stanowiły zwykle twory doraźne o nierzadko

¹⁶⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *pseudoabbas* ‘fałszywy opat’ (← *abbas*) (DMLBS), *pseudoanachoreta* ‘fałszywy pustelnik’ (← *anachoreta*) (DMLBS), *pseudoarchiepiscopus* ‘fałszywy arcybiskup’ (← *archiepiscopus*) (Bl., DMLBS, N., A.), *pseudocanicus* ‘fałszywy kanonik’ (← *canonicus*) (Bl.), *pseudocardinalis* ‘fałszywy kardynał’ (← *cardinalis*) (DMLBS), *pseudoclericus* ‘fałszywy duchowny albo kleryk’ (← *clericus*) (Bl., DMLBS), *pseudodeicola* ‘fałszywy czciciel Boga’ (← *deicola*) (Bl.), *pseudopapa* ‘fałszywy papież, antypapież’ (← *papa*) (Bl., DMLBS, N., A., W.), *pseudopraelatus* ‘fałszywy prałat’ (← *praelatus*) (DMLBS), *pseudovicarius* ‘fałszywy wikariusz (Chrystusa) (o papieżu)’ (← *vicarius*) (DMLBS). Poza przeważającymi formacjami utworzonymi na bazie rzeczownika osobowego odnotowuje się w materiale łaciny średniowiecznej neologizmy z *pseudo-* derywowane od rzeczownika nieosobowego: *pseudoevangeliium* ‘fałszywa ewangelia’ (← *evangelium*) (Bl., DMLBS), *pseudosanctitas* ‘fałszywa świętość’ (← *sanctitas*) (Bl., DuC., DMLBS). Dodajmy, że zbliżoną semantyką odznaczały się niektóre derywaty z przyrostkiem *-aster*. Można nawet wymienić parę wyrazów o takim samym znaczeniu, utworzonych na tej samej podstawie, z których jeden derywowano za pomocą prefiksu *pseudo-*, a drugi za pomocą sufiksu *-aster*, np. *pseudotheologus* ‘fałszywy teolog’ (← *theologus*) (DMLBS) i *theologaster* ‘ts.’ (← *theologus*) (DMLBS) (por. Leumann 1963: 220; Stotz 2000: 280-281). W naszym materiale nie odnotowaliśmy derywatów z *-aster*.

subiektywnym nacechowaniu – osoba określana takim mianem była fałszywa najczęściej z perspektywy i w opinii nadawcy komunikatu, a leksemy z tym członem tworzono najczęściej w celu oczernienia lub zdyskredytowania kogoś¹⁶⁹.

3.2.4.3. Takiego nacechowania można dopatrywać się w wyrazie *pseudomachometus* [1 SŁŚ PL] ‘mahometański, a zatem nieprawdziwy, sprzeczny z wiarą chrześcijańską’ (1443) (← *machometus*). Według definicji podanej w SŁŚ PL wyraz ten występuje w źródle (CodEp. I: 138) w znaczeniu ‘rzekomo mahometański’. Jednak, jak się zdaje, mamy tutaj do czynienia z nietypowym wykorzystaniem członu *pseudo-*, w tym wypadku wyjątkowo niewskazującego, że leksem, którego część ten człon stanowi, jest quasi-przeciwieństwem wyrazu motywującego (*machometus* ‘mahometański’ – *pseudomachometus* ‘rzekomo, fałszywie mahometański’, czyli *de facto* ‘niemahometański’), lecz podkreśla, iż – w opinii nadawcy komunikatu – to, co opisuje się jako *machometus*, jest z gruntu fałszywe. Podajmy jeszcze egzemplifikację źródłową: „ut (...) fides catholica (...) pene extincta (...) fugatis **pseudomachometis** sordibus illucescat” – „aby wiara katolicka, niemal całkowicie zgładzona, zajaśniała po rozpędzeniu **fałszywych machometańskich** brudów”.

3.2.4.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *pseudo-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
2		2				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
3						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
2		1				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
3	1	0	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	0	1	1

¹⁶⁹ W tym kontekście warto wymienić odnotowany w W. leksem *pseudoabbatulus* ‘fałszywy opacik’ (← *abbatulus*), w wypadku którego – jak się zdaje – pejoratywne nacechowanie wprowadzone przez prefiks *pseudo-* zostało wzmocnione sufiksem deminutywnym.

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
--

0

3.2.5. Formacje z *co-* (*com-*, *con-*)

3.2.5.1. Rzeczowniki z prefiksem *co-* (wraz z allomorfi *com-*, *con-*) to w analizowanym materiale w przeważającej mierze nazwy osób określanych ze względu na pełnioną funkcję. Nazwy te poświadczane są licznie, podobnie jak odznaczające się wysoką frekwencją (zwłaszcza w łacinie późnoantycznej) analogiczne formacje starożytne, np. *coepiscopus* ‘współbiskup’, *confamulus* ‘współsługa’, *compropheta* ‘współprorok’ (Moussy 2005: 244). Ich wysoka frekwencja w leksyce ze sfery religijno-kościelnej wynika przede wszystkim z charakteru tworzonego za pomocą omawianego prefiksu słownictwa. Chodzi tu głównie o wyrazy oznaczające osoby należące do tej samej wspólnoty kościelnej lub sprawujące z kimś ten sam urząd. Omawiany prefiks miał bowiem przede wszystkim charakter socjatywny (fr. *la valeur sociative*) i wyrażał ideę wspólnotowości, zbiorowości i mnogości (Gaide 2005: 265; Moussy 2005: 244-245)¹⁷⁰.

3.2.5.2. Wśród nazw osób, zwłaszcza dostojników kościelnych, pełniących swój urząd wraz z inną osobą piastującą taką samą funkcję, nierzadko w tym samym miejscu, można wymienić następujące leksemy: *coabbas* ‘opat innego klasztoru tej samej reguły’ (1234), ‘opat klasztoru filialnego w stosunku do opata domu macierzystego (w zakonie cystersów)’ (1243) (← *abbas*), *coaltarista* [1] ‘współaltarysta’ (1518) (← *altarista*), *coexsecutor* ‘współegzekutor wyroków sądu papieskiego’ (1387) (← *exsecutor*), *commansionarius* [1] ‘mansionarz tego samego kościoła’ (1538) (← *mansionarius*), *commonachus* ‘zakonnik tego samego klasztoru’ (1307) (← *monachus*), *commonialis* [1] ‘zakonnica tego samego klasztoru’ (poł. XV w.) (← *monialis*), *complebanus* ‘współpleban’ (1327) (← *plebanus*), *compraeparator* ‘jeden z tzw. landkomturów w zakonie krzyżackim’ (1326) (← *praeparator*), *compraelatus* [1] ‘współprałat’ (XIV/XV w.) (← *praelatus*), *concanonicus* ‘współkanonik, jeden z grona kanoników’ (1220) (← *canonicus*), *concardinalis* [1] ‘współkardynał, jeden z grona kardynałów’ (1482) (← *cardinalis*), *concollector* [1] ‘współpoborca opłat na cele kościelne’ (1551) (← *collector*), *confrater* ‘współbrat’, tzn. ‘zakonnik tego samego klasztoru’ (1263), ‘członek tej samej kapituły’ (XIV/XV w.),

¹⁷⁰ Przywołani badacze (Gaide 2005: 265-267; Moussy 2005: 249-257) wyróżniają ponadto – w odniesieniu do czasowników z *co-* (*col-*, *com-*, *con-*) – inne semantyczne funkcje omawianego przedrostka. Chodzi tu przede wszystkim o czasowniki o znaczeniu ‘wykonać coś w pełni, do końca, całkowicie’, np. *conficere* ‘wykonać, spełnić’, *complere* ‘nappełnić’, *comburare* ‘spalić całkowicie’, oraz o czasowniki, w których przedrostek pełni funkcję intensyfikującą, np. *concupiscere* ‘bardzo pragnąć’, *concastigare* ‘ostro karcieć’, *condiscere* ‘dokładnie się nauczyć’. W naszym materiale nie odnotowano odnośnych przykładów. Moussy (2005: 257-258) zwraca ponadto uwagę na przypadki neutralizacji semantycznej omawianego prefiksu, gdzie wyraz prefiksowany pod względem znaczenia zasadniczo nie różni się od wyrazu motywującego, np. *laudo* i *collaudo* ‘chwalić’.

‘duchowny równy godnością’ (1480) (← *frater*), **conservitor** ‘współsługa, zwł. o duchownych’ (I poł. XII w.) (← *servitor*), **consuffraganeus** ‘jeden z biskupów sufraganów’ (1256) (← *suffraganeus*), **convicarius** ‘jeden z grona wikariuszów’ (1402) (← *vicarius*), **convitricus** [1 SŁŚ PL] ‘członek komitetu parafialnego’ (1472) (← *vitricus*). Wymieńmy tu jeszcze leksemy: **conhaereticus** [1 SŁŚ PL] ‘jeden z grona heretyków’ (1464) (← *haereticus*) oraz **connegator** [1 SŁŚ PL] ‘ten, kto zapiera się (Boga) razem z innymi’ (1464 JAC. PAR.) (← *negator*)¹⁷¹. W wielu wypadkach omawiany prefiks jednocześnie wprowadzał nacechowanie partytywne, zwłaszcza gdy chodziło o określenie członka jakiejś grupy lub kolegium. Stąd formacje te można parafrazować za pomocą wyrażenia „jeden z”.

3.2.5.3. Wśród neologizmów z prefiksem *co-* (*com-*, *con-*) w analizowanym materiale odnotowano tylko jeden przykład rzeczownika niebędącego nazwą osobową: **compraebenda** [1 SŁŚ PL] ‘druga prebenda, prebenda dzierzona wraz z inną prebendą’ (1359) (← *praebenda*)¹⁷² oraz jeden przymiotnik: **concapitularis** [1] w połączeniu *dominus concapitularis* ‘członek tej samej kapituły’ (1403) (← *capitularis*)¹⁷³. Wśród badanych leksemów znalazły się też nieliczne czasowniki: **coardere** [1] ‘razem płonąć, palić się wraz z innymi (o potępionych w piekle)’ (1464 JAC. PAR.) (← *ardere*), **coeligere** ‘wybrać

¹⁷¹ Por. także poza SŁŚ PL: *coantichristianus* ‘jeden z grona przeciwników chrześcijaństwa’ (← *antichristianus*) (LexBoh.), *coarchidiaconus* ‘towarzysz, pomocnik archidiacona’ (← *archidiaconus*) (Bl., MittW.), *coarchiepiscopus* ‘pomocniczy biskup arcybiskupa’ (← *archiepiscopus*) (DuC., MittW.), *coeremicola* ‘współpustelnik’ (← *eremicola*) (MittW.), *coeremita* ‘ts.’ (← *eremita*) (Bl., DMLBS, LexBoh., MittW.), *commonasterialis* ‘zakonnik tego samego klasztoru, współbrat’ (← *monasterialis*) (MittW.), *comparochianus* ‘członek tej samej parafii’ (← *parochianus*) (DMLBS, LexBoh., MittW., W., Suec.), *compatrona* ‘współpatronka kościoła’ (← *patrona*) (LexBoh., MittW., W.), *complebesianus* ‘należący do tej samej parafii’ (← *plebesianus*) (LexBoh.), *compraebendarius* ‘ten, który jak inny korzysta z prebendy’ (← *praebendarius*) (MittW., K.), *compraebendatus* ‘ts.’ (← *praebendatus*) (LexBoh.), *compraedicator* ‘współkaznodzieja’ (← *praedicator*) (LexBoh.), *compraepositus* ‘towarzysz, pomocnik prepozyta’ (← *praepositus*) (MittW.), *compraesul* ‘jeden z grona biskupów’ (← *praesul*) (Bl., N., MittW.), *comprofessus* ‘zakonnik tego samego zakonu lub klasztoru’ (← *professus*) (Bl., DuC., LexBoh.), *concapellanus* ‘współkapelan’ (← *capellanus*) (Bl., DMLBS, LexBoh., MittW.), *concellaris* ‘zakonnik tego samego klasztoru’ (← *cellaris*) (MittW.), *conchristianus* ‘współchrześcijanin’ (← *christianus*) (Bl., DMLBS, LexBoh., W., Suec., Ha.), *conclaustralis* ‘zakonnik tego samego klasztoru, współbrat’ (← *claustralis*) (Bl., DMLBS), *concoenobita* (*concoenobiota*) ‘ts.’ (← *coenobita*) (MittW.), *concoenobitalis* ‘ts.’ (← *coenobitalis*) (DMLBS), *concommissarius* ‘współkomisarz kościelny’ (← *commissarius*) (DMLBS, LexBoh.), *condioecesanus* ‘należący do tej samej diecezji’ (← *dioecesanus*) (Bl., MittW.), *conflagellator* ‘jeden z członków sekty biczowników’ (← *flagellator*) (LexBoh.), *convisitator* ‘współwizytator kościelny’ (← *visitor*) (DMLBS, MittW., W.), *correligiosus* ‘zakonnik tego samego zakonu lub klasztoru’ (← *religiosus*) (Bl., DuC., Suec., Ha.).

¹⁷² Por. także poza SŁŚ PL: *coessentia* ‘współistnienie, współistotność (w odniesieniu do Trójcy Świętej)’ (← *essentia*) (Bl., MittW.), *confilietas* ‘bycie dzieckiem Bożym razem z innymi’ (← *filietas*) (Bl.).

¹⁷³ Por. także poza SŁŚ PL: *coaltissimus* ‘tak samo najwyższy (o Synu w zestawieniu z Ojcem)’ (← *altissimus*) (W.), *combeatus* ‘razem z innymi cieszący się wieczną radością’ (← *beatus*) (Bl.; w LexBoh. jako *subst.*), *comparochialis* ‘należący do tej samej parafii’ (← *parochialis*) (Bl., N., MittW.), *consacerdotalis* ‘wspólny kapłanom’ (← *sacerdotalis*) (LexBoh.), *consanctus* ‘równie święty, święty razem z innymi’ (← *sanctus*) (Bl., W.).

na biskupa sufragana' (1439) (← *eligere*), *coevangelizare* [1 SŁŚ PL¹⁷⁴] 'głosić Ewangelię wraz z innymi' (II poł. XII w.) (← *evangelizare*), *conbaptizare* [1] 'chrzczyć kogoś wraz z innymi, chrzczyć kogoś ponadto' (XII/XIII w.) (← *baptizare*)¹⁷⁵.

3.2.5.4. Na komentarz zasługuje tutaj czasownik *conbaptizare*, w którym przedrostek *con-* – w przeciwieństwie np. do czasowników *coardere* i *coevangelizare* – nie wprowadza nacechowania odnoszącego się do podmiotu czynności, lecz do obiektu, na którym czynność jest spełniana (por. Gaide 2005: 265) – nie chodzi bowiem o udzielanie chrztu wraz z innymi udzielającymi chrzest lub w tym samym czasie (miejscu) co inni, lecz o udzielanie chrztu więcej niż jednej osobie. W tym wypadku omawiany przedrostek służyłby – jak zauważa Moussy (2005: 245) w odniesieniu do analogicznych czasowników starożytnych (np. *coaedificare* 'budować, zabudowywać', *coemere* 'kupować, skupować') – do wskazywania mnogości obiektów danej czynności. Przypomnijmy, że *conbaptizare* to w źródłach SŁŚ PL hapaks, poświadczony w żywocie św. Wojciecha w kontekście chrztu księcia pomorskiego:

MPH IV: 217: iam pridem uir sanctus eundem duces Pomorie baptizauerat in Polonia, cum uenisset illuc pro filia regis Poloni, quam sibi petiuerat in uxorem; cui tamen illam pater tradere noluit, antequam se ibi a sancto uiro libenter **conbaptizari** consensit.

Już wcześniej święty mąż ochrzcił księcia Pomorza w Polsce, gdy ów przybył tam w sprawie córki króla polskiego, o której rękę prosił. Ojciec jednak nie chciał dać mu córki, zanim ten dobrowolnie nie zgodził się tam **również być ochrzczonym** przez świętego męża.

Z przytoczonego fragmentu dowiadujemy się, że warunkiem oddania córki za żonę księciu pomorskiemu przez króla polskiego było wyrażenie przez księcia zgody na przyjęcie chrztu. Warunek ten postawiony został dlatego, że ochrzczona była już córka króla. A zatem skoro ochrzczony miał zostać również książę, autor opisywał całą sytuację, posługując się czasownikiem z przedrostkiem *con-*, denotującym dwie osoby jako obiekt czynności. Podobnie na wielość obiektów wskazuje czasownik *coeligere* – nie ma on bowiem znaczenia 'wybrać razem z kimś, wybrać wspólnie', lecz 'wybrać na biskupa sufragana', czyli pomocnika biskupa diecezjalnego.

¹⁷⁴ Wyraz odnotowany także w MittW., *exemplum* źródłowe pokrywa się jednak z tym przytoczonym w SŁŚ PL.

¹⁷⁵ W MittW. ponadto *combenedicere* 'konsekrować razem z innymi (w kontekście święceń biskupich lub poświęcenia kościoła)' (← *benedicere*), a w Bl., DuC. oraz LexBoh. *concathedrare* 'posadzić obok siebie na zaszczytnym miejscu (w niebie) (o wywyższeniu Najświętszej Maryi Panny przez Boga)' (← *cathedrare*).

3.2.5.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *co-* (*com-*, *con-*).

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
25						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
5		20				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
14						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
5		9				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
20	1	4	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	2	5	5	10	3
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
2						

3.2.6. Formacje z *pro-*

3.2.6.1. W łacinie starożytnej przedrostek *pro-* w wypadku rzeczowników służył głównie do tworzenia derywatów oznaczających albo zastępców, np. *proconsul* ‘zastępca konsula’, *promagister* ‘zastępca kierownika (np. kolegium kapłańskiego)’, *proquaestor* ‘zastępca kwestora’, albo osoby znajdujące się wcześniej lub później w linii genealogicznej, np. *proavia* ‘prababka’, *proavus* ‘pradziad’, *pronurus* ‘żona wnuka lub prawnuka’ i podobnie *proauctor* ‘wczesny przodek’.

3.2.6.2. Zbliżoną semantyką odznaczają się średniowieczne formacje z *pro-*, wśród których w analizowanym materiale odnotowano przede wszystkim nazwy osobowe oznaczające dostojników kościelnych pełniących funkcję zastępcy: *procustos* [SŁŚ PL] ‘zastępca kustosa kapituły katedralnej’ (1570) (← *custos*), *proplebanus* [1 SŁŚ PL]

‘zastępca proboszcza’ (poł. XV w.) (← *plebanus*), **propopo** [1 SŁŚ PL] ‘zastępca duchownego w Kościele wschodnim’ (1525) (← *popo*)¹⁷⁶.

3.2.6.3. W dwóch natomiast wypadkach przedrostek *pro-* wskazuje na precedencję, pod względem semantycznym zbliżając się do prefiksu *prae-* (por. 3.2.13.1.): **procantor** ‘duchowny prowadzący chóry w kościele’ (XIII w.) (← *cantor*)¹⁷⁷, **profestum** ‘dzień przypadający przed świętem, wigilia’ (1342) (← *festum*) (por. *prae festum* – 3.2.13.1.).

3.2.6.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *pro-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
5						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
3		2				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
2		0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
5	0	0	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	1	1	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

¹⁷⁶ W CorpJP. IV: 126 znalazła się forma *protopopo*, którą należy jednak uznać za wątpliwą, o czym świadczy też uwaga wydawcy w aparacie krytycznym. Por. także poza SŁŚ PL: *proabbas* ‘pełniący funkcję opata’ (← *abbas*) (Bl., DuC.), *proepiscopus* ‘zastępca lub pomocnik biskupa’ (← *episcopus*) (Bl., DuC.). Podobne formacje poświadczone są w łacinie średniowiecznej poza sferą religijno-kościelną, np. *procancellarius* ‘zastępca kanclerza’, *procapitaneus* ‘zastępca starosty’, *prorex* ‘zastępca króla’.

¹⁷⁷ W łacinie średniowiecznej poświadczone są w tym znaczeniu także wyrazy *praecantor* (Th.) i *praecentor* (Th.).

3.2.7. Formacje z *sub-*

3.2.7.1. Średniowieczne rzeczowniki z prefiksem *sub-*, określające zazwyczaj relacje podrzędności w hierarchii społecznej, odznaczają się semantyczną regularnością. W naszym materiale są to bowiem najczęściej nazwy osób sprawujących jakiś urząd kościelny w charakterze zastępcy lub pomocnika. Poświadczenia tego rodzaju formacji odnotowuje się też w łacinie starożytnej, np. *subcurator* ‘zastępca zarządcy’, *subpraefectus* ‘zastępca prefekta’. U nas odnośnymi przykładami są: **subarchidiaconus** [1] ‘zastępca archidiacona’ (1399) (← *archidiaconus*), **subcellararius** (**subcellarius**) ‘zastępca szafarza w klasztorze’ (1234) (← *cellararius*), **subclaviger** [SŁŚ PL] ‘zastępca urzędnika gospodarczego w klasztorze’ (1354) (← *claviger*), **subcollector** ‘zastępca kolektora papieskiego’ (1325) (← *collector*), **subconservator** ‘zastępca sędziego wyznaczonego do bronięcia czyichś praw, zwł. klasztoru’ (1387) (← *conservator*), **subcustoda** [1 SŁŚ PL] ‘zastępczyni siostry zakonnej opiekującej się wyposażeniem kościoła i klasztoru’ (1436) (← *custoda*), **subcustrix** [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1410) (← *custrix*), **subprior** ‘podprzeor’ (1206) (← *prior*), **subpriorissa** ‘podprzeorysza’ (pocz. XIII w.) (← *priorissa*), **subsacrista** ‘zastępca zakrystiana’ (1475) (← *sacrista*), **subsignator** [SŁŚ PL] ‘zastępca kantora szkolnego’ (koniec XV w.) (← *signator*)¹⁷⁸.

3.2.7.2. Formacje z prefiksem *sub-* to także nazwy urzędów: **subcollectoria** ‘urząd zastępcy kolektora papieskiego’ (1382) (← *collectoria*), **subcollectura** [SŁŚ PL] ‘ts.’ (1434) (← *collectura*), **subcustodia** ‘urząd i beneficjum zastępcy kustosa’ (1303) (← *custodia*)¹⁷⁹.

3.2.7.3. Jeśli chodzi o wyrazy z *sub-* należące do innych niż rzeczownik części mowy, w analizowanym materiale odnotowano jeden przymiotnik: **subclaustralis** [1 SŁŚ PL] ‘przyklasztorny, należący do klasztoru (o majątku ziemskim)’ (1533) (← *claustralis*) – w tym wypadku prefiks *sub-* wskazuje na obszar związany z klasztorem, jednak znajdujący się poza jego ścisłym obrębem – oraz jeden czasownik: **subintronizare** [1] ‘podstępem osadzać kogoś na tronie (biskupim)’ (1086) (← *intronizare*) – tutaj przedrostek *sub-* konotuje bezprawne dokonanie czynności.

¹⁷⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *subcampanator* ‘pomocnik dzwonnika’ (← *campanator*) (W.), *subdecanus* ‘zastępca dziekana’ (Bl., DuC., DMLBS, N., W., Suec.), *subelemosinarius* ‘zastępca jałmużnika’ (← *elemosinarius*) (Bl., DMLBS), *subepiscopus* ‘zastępca lub pomocnik biskupa’ (← *episcopus*) (DMLBS, K.), *subhebdomadarius* ‘zastępca lub pomocnik hebdomadariusza’ (← *hebdomadarius*) (DMLBS), *subinvitatorianus* ‘zastępca zakonnika rozpoczynającego śpiew w chórze’ (← *invitatorianus*) (DuC.), *submartha* ‘zastępczyni przeoryszy’ (← *Martha*) (W.), *subpaenitentarius* ‘zastępca lub pomocnik penitencjariusza’ (← *paenitentarius*) (DMLBS), *subpraecentor* ‘zastępca lub pomocnik prowadzącego chóru w kościele’ (← *praecentor*) (DMLBS), *subpraeposita* ‘zastępczyni przełożonej w klasztorze’ (← *praeposita*) (DMLBS), *subrefectorarius* ‘zastępca lub pomocnik zakonnika posługującego w refektarzu’ (← *refectorarius*) (Bl., DuC., DMLBS). Tego rodzaju formacje poświadczone są w łacinie średniowiecznej również poza sferą religijno-kościelną, np. *subadvocatus* ‘zastępca wójta książęcego lub królewskiego’, *subarbiter* ‘zastępca sędziego polubownego’, *subcapitaneus* ‘zastępca starosty’.

¹⁷⁹ W Bl., DMLBS oraz N. ponadto *subdecanatus* ‘urząd zastępcy dziekana kapituły’. Poza źródłami SŁŚ PL poświadczone są jeszcze dwa rzeczowniki z *sub-*, należące do sfery religijno-kościelnej, spoza kategorii nazw urzędników i urzędów: *subparochia* ‘kaplica z pewnymi prawami przysługującymi parafii’ (← *parochia*) (W.), *subvigilia* ‘dzień przed wigilią święta’ (← *vigilia*) (DMLBS).

3.2.7.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *sub-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
16						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
6		10				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
5						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
3		2				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
14	1	1	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	1	0	3	6	5	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.2.8. Formacje z *vice-*

3.2.8.1. Formacje rozpoczynające się od *vice-* poświadczone są w łacinie późnoantycznej, np. *vicedominus*, ale zdecydowana większość tego rodzaju leksemów jest pochodzenia średniowiecznego. Człon *vice-* wywodzi się z konstrukcji syntaktycznej z użytym w ablatiwie rzeczownikiem *vicis*. Rzeczownik *vicedominus* można by sparafrazować wyrażeniem (*qui*) *vice domini (fungitur)* ‘ten, który pełni funkcję osoby określonej jako *dominus*’ (Väänänen 1963: 98; Stotz 2000: 479-480). W średniowieczu za pomocą członu *vice-*, pełniącego w istocie już funkcję prefiksu, tworzone nazwy urzędników będących zastępcami lub urzędników niższych rangą, a także nazwy pełnionych przez nich urzędów. Przyłączano go do rzeczowników.

3.2.8.2. W leksyce ze sfery religijno-kościelnej, ze względu na różnorodność urzędów kościelnych, formacje na *vice-* odznaczają się wysoką produktywnością. Wśród nazw urzędników będących zastępcami lub urzędników niższych rangą odnotowano następujące wyrazy: *vicearchidiaconus* ‘wicearchidiakon’ (1250) (← *archidiaconus*), *vicauditor*

(*camerae Sedis Apostolicae, papae*) ‘wiceaudytor (Stolicy Apostolskiej, papieża)’ (1345) (← *auditor*), **vicecampanator** [1 SŁŚ PL] ‘zastępca dzwonnika’ (1522) (← *campanator*), **vicecancellarius** ‘wicekanclerz’ (1229) (← *cancellarius*), **vicecantor** [SŁŚ PL] ‘wicekantor’ (1434) (← *cantor*), **viceclericus** [1 SŁŚ PL] ‘zastępca duchownego’ (1534) (← *clericus*), **vicecollector** ‘zastępca poborcy opłat kościelnych’ (1385) (← *collector*), **vicecommendator** ‘wicekomtur’ (1300) (← *commendator*), **vicecustos** ‘wicekustosz’ (1325) (← *custos*), **vicedecanus** ‘wicedziekan’ (1397) (← *decanus*), **vicedecimator** [1 SŁŚ PL] ‘zastępca poborcy dziesięciny’ (1463) (← *decimator*), **viceguardianus** ‘wicegwardian’ (1283) (← *guardianus*), **viceplebanus** ‘zastępca plebana, proboszcza’ (1339) (← *plebanus*), **vicepraebendarius** [1 SŁŚ PL] ‘wiceprebendarz’ (1460) (← *praebendarius*), **vicepraecentor** [1 SŁŚ PL] ‘zastępca kapłana prowadzącego chóry w kościele’ (1438) (← *praecentor*), **vicepraepceptor** ‘zastępca zwierzchnika, przełożonego (m.in. w zakonie krzyżackim)’ (1258) (← *praepceptor*), **vicepraedicator** (*Almanorum, Almanicus*) [SŁŚ PL] ‘kaznodzieja dla wiernych niemieckojęzycznych funkcjonujący obok głównego kaznodziei’ (1523) (← *praedicator*), **vicepraepositus** ‘zastępca prepozyta, przełożonego’ (1296) (← *praepositus*), **viceprior** ‘wiceprzeor’ (1338) (← *prior*), **vicerector** (*ecclesiae*) ‘wicerektor (kościół)’ (1327) (← *rector*), **vicesacrista** [SŁŚ PL] ‘wiczakrystian’ (1498) (← *sacrista*), **vicesacristanus** (*vicesacristianus*) [SŁŚ PL] ‘ts.’ (1397) (← *sacristanus*), **vicescholasticus** ‘wicescholastyk’ (1480) (← *scholasticus*), **vicevicarius** ‘wicewikariusz zakonny’ (1385) (← *vicarius*)¹⁸⁰.

3.2.8.3. Natomiast wśród nazw urzędów odnotowano: **vicecantoria** [SŁŚ PL] ‘urząd wicekantora’ (1480) (← *cantoria, vicecantor*), **vicecustodia** [SŁŚ PL] ‘urząd wicekustosza’ (XIV/XV w.) (← *custodia, vicecustos*), **vicedecanatus** [SŁŚ PL] ‘wicedekanat (również jako jednostka administracyjna)’ (1369) (← *decanatus, vicedecanus*), **vicepraepositura** [SŁŚ PL] ‘urząd zastępcy przełożonego, prepozyta’ (1422) (← *praepositura, vicepraepositus*), **viceprioratus** [1 SŁŚ PL] ‘urząd wiceprzeora’ (1504) (← *prioratus, viceprior*), **vicescholastria** [SŁŚ PL] ‘urząd wicescholastyka’ (1480) (← *scholastria*). W wypadku większości wymienionych nazw urzędów możliwa jest jednak dwojaka interpretacja motywacji słowotwórczej – leksemy te mogły zostać utworzone bądź to za pomocą przyrostka *vice-*, bądź to przez sufiksację od nazwy urzędnika.

¹⁸⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *vicecellarius* ‘zastępca szafarza w klasztorze’ (← *cellarius*) (DMLBS), *vicecuratus* ‘zastępca proboszcza’ (← *curatus*) (W. Suec., Ha.), *viceepiscopus* ‘zastępca biskupa’ (← *episcopus*) (DMLBS), *vicepapa* ‘zastępca papieża, legat papieski’ (← *papa*) (Bl., W.), *vicepastor* ‘zastępca plebana, kapłana’ (← *pastor*) (Suec.), *viceprovincialis* ‘zastępca prowincjała zakonnego’ (← *provincialis*) (DMLBS, K.), *vicerefectorarius* ‘zastępca zakonnika posługującego w refektarzu’ (← *refectorarius*) (DMLBS).

3.2.8.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *vice-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
30						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
15		15				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
6						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
6		0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
30	0	0	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	6	10	10	4
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.2.9. Formacje z *semi-*

3.2.9.1. W łacinie starożytnej i średniowiecznej formacje z przedrostkiem *semi-* (wraz z allomorfami *sem-*, *se-*), analogiczne do greckich wyrazów zaczynających się od *ἡμι-*, odznaczały się wysoką produktywnością. W łacinie antycznej można wśród nich wyróżnić trzy podtypy: leksemy o znaczeniu ‘połowa czegoś’, np. *semipes* ‘pół stopy (jako miara długości)’ – chodzi tu głównie o nazwy jednostek wagowych i monetarnych, notujące wysoką frekwencję w tekstach dotyczących rolnictwa, architektury, metrologii (Conso 2005: 123) – wyrazy o znaczeniu ‘na wpół, w połowie’, np. *semibos* ‘półbyk, w połowie byk (o Minotaurze)’, oraz wyrazy o znaczeniu ‘częściowo’, np. *semicoctus* ‘częściowo ugotowany, podgotowany’ (Conso 2005: 131). W SŁŚ PL odnotowano 166 leksemów z członem *semi-*, z czego aż 122 to neologizmy średniowieczne, o znaczeniach zasadniczo pokrywających się z semantyką formacji starożytnych (Rzepiela 2010: 143).

3.2.9.2. W materiale ze sfery religijno-kościelnej odnotowano natomiast tylko kilka wyrazów z *semi-*, w tym dwie nazwy osób: **semicollector** [1 SŁŚ PL] ‘subkolektor papieski, zastępca poborcy opłat składanych na rzecz Stolicy Apostolskiej’ (1441) (← *collector*), **semimonialis** [1 SŁŚ PL] ‘kobieta przypominająca mniszka, żyjąca jak mniszka’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *monialis*). W wypadku leksemu *semicollector* można mówić o użyciu prefiksu *semi-* w znaczeniu podobnym do znaczenia prefiksów *pro-*, *sub-* lub *vice-*, wykorzystywanych do tworzenia nazw zastępców (por. 3.2.6., 3.2.7., 3.2.8.).

3.2.9.3. W wyrazie *semimonialis* analizowany formant ma natomiast w istocie znaczenie przysłowka *quasi*, tzn. wskazuje, że desygnat, choć przypomina to, co oznacza wyraz motywujący, w rzeczywistości tym nie jest¹⁸¹. Leksem ten pojawia się w jednym z kazań Mikołaja z Błonia i stanowi element przedstawianej przez kaznodzieję definicji wdowy: NIC. BŁ. Serm. I: 143: „est vidua quasi **semimonialis** (...) ex colore vestium, ex ligatura capitis” – „wdowa ze względu na kolor szat i upięcie włosów to jakby **na wpół mniszka**”, [tłum. za:] Rzepiela 2010: 143. Rzepiela (2010: 143-144) zwraca uwagę na użycie w tym miejscu przysłowka *quasi* poprzedzającego omawiany leksem w celu wzmocnienia członu *semi-* lub uzasadnienia jego użycia w dość nietypowym znaczeniu. Dostrzega też jego funkcję pragmatyczną – *quasi* nie tyle bowiem denotuje tutaj jakiś typ mniszki, ile raczej konotuje wahania autora, szukającego odpowiedniego porównania dla sylwetki wdowy.

3.2.9.4. Ponadto odnotowano dwa przymiotniki z prefiksem *semi-* będące określeniami rangi obchodu liturgicznego: **semiduplex** ‘półdwojony’ (1320) (← *duplex*) oraz **semitriplex** [1 SŁŚ PL] ‘prawie potrójny’ (1469) (← *triplex*)¹⁸², a także czasownik **semi-vacare** [1 SŁŚ PL] ‘być już prawie nieobsadzonym, prawie wakować (o urzędzie)’ (pocz. XV w.) (← *vacare*)¹⁸³. Czasownik ten został poświęcony w kontekście ciężkiej choroby i spodziewanej bliskiej śmierci prepozyta podkrakowskiej (wówczas) kolegiaty św. Floriana. W tych okolicznościach urząd prepozyta – choć formalnie obsadzony – w rzeczywistości nie był już wypełniany i pozostawał praktycznie nieobsadzony – należało zatem zatroszczyć się o następcę chorego kapłana:

¹⁸¹ Podobne nacechowanie widoczne jest w średniowiecznych derywatach z *semi-* ze sfery religijno-kościelnej poświęconych poza źródłami SŁŚ PL: *semiarchidiaconus* ‘półarchidiacon (o świeckich, którym ulegają archidiaconi)’ (← *archidiaconus*) (Bl.), *semiepiscopus* ‘półbiskup (o świeckich, którym ulegają biskupi)’ (← *episcopus*) (Bl.), *semilaicus* ‘na wpół świecki’ (← *laicus*) (Bl., DMLBS). Taką funkcję przedrostek *semi-* pełnił także w derywatach starożytnych. Conso (2005: 128-131) wśród odnośnych przykładów wymienia m.in. leksemy *semivir* ‘półmężczyzna, kastrat (tzn. mężczyzna, który w rzeczywistości nie jest w pełni mężczyzną)’, *semihomo* ‘półczłowiek (tzn. człowiek niecywilizowany, a przez to ograniczony w swoim człowieczeństwie)’, *semisenex* ‘niby-starzec (tzn. stary człowiek wyglądający i zachowujący się jak młodzieniec)’.

¹⁸² Por. także poza SŁŚ PL: *semibeatus* ‘na wpół błogosławiony (o duszy w czyśćcu)’ (← *beatus*) (Bl.), *semilaicalis* ‘jakby świecki’ (← *laicalis*) (W.).

¹⁸³ Czasowniki z prefiksem *semi-* stanowią innowację pojawiającą się w łacinie średniowiecznej – w starożytności przedrostek ten przyłączano bowiem zasadniczo do rzeczowników i przymiotników (por. Conso 2005: 122). Wymienić można tu jeszcze średniowieczny czasownik spoza sfery religijno-kościelnej *semicorruere* ‘niemała upaść, zostać prawie pokonanym’ (← *corruere*).

FormJ.: 67: nunc autem prepositura sancti Floriani extra muros civitatis Cracoviensis quasi iam **semivacare** dinoscitur eo, quod dominus Kula sine spe recidivacionis sanitate in pristinam graviter infirmatur.

Teraz zaś prepozytura świętego Floriana za murami Krakowa – jak się okazuje – **pozostaje już jakby nieobsadzona**, ponieważ ksiądz Kula poważnie choruje bez nadziei powrotu do wcześniejszego stanu zdrowia.

3.2.9.5. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *semi-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
5						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
4		1				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
4						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
4		0				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
2	2	1	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	1	4	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.2.10. Formacje z *super-*

3.2.10.1. W derywatach starożytnych morfem *super-* wprowadzał znaczenia analogiczne do znaczeń leksemu *super* użytego w funkcji przyimka, mianowicie ‘na, po’, ‘nad, ponad’, lub przysłówka, mianowicie ‘ponad, dodatkowo’, ‘niezwykle, nadmiernie’, np. *superaedificium* ‘nadbudowa’, *superambulare* ‘kroczyć po czymś’, *supercaelestis* ‘nadniebny’, *superdicere* ‘mówić dodatkowo’, *supergloriosus* ‘niezwykle chwalebny’, *superlaudabilis*

‘wyższy ponad wszystkie pochwały’, *supermittere* ‘dodawać’, ‘kłaść na wierzchu’, *super-vestimentum* ‘okrycie wierzchnie’.

3.2.10.2. Podobnie w łacinie średniowiecznej, przy czym wśród neologizmów z prefiksem *super-* przeważają w niej formacje przymiotnikowe. Wysoką frekwencję notują one zwłaszcza w tekstach ze sfery religijno-kościelnej, co wynika z faktu, że za pomocą wyrazów z tym przedrostkiem opisywano właściwości referentów należących do rzeczywistości transcendentalnej, przekraczającej możliwości ludzkiej percepcji (Stotz 2000: 428-429). Większość analizowanych tutaj neologizmów z *super-* występuje w dyskursie filozoficzno-teologicznym – leksemy z tym formantem poświadczono po raz pierwszy u teologów i filozofów stanowią aż 74% wyrazów odnotowanych w tej sekcji.

3.2.10.3. Wyekscerpowaliśmy następujące leksemy: *superbenedictus* ‘nadzwyczaj godny chwały, najświętszy (o Trójcy Świętej, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (1434) (← *benedictus*), *superbonus* ‘bezgranicznie dobry (o Bogu)’ (1431 SCARB.) (← *bonus*), *superessentialis* ‘ponadistotowy’ (ok. 1314) (← *essentialis*), *superexcessivus* [1] ‘ogromny, bezgraniczny (o ufności do Chrystusa)’ (1456 HESSE) (← *excessivus*), *superintellectualis* ‘wykraczający poza pojmowanie rozumem, pozarozumowy (m.in. o źródle Bożej miłości)’ (1431 SCARB.) (← *intellectualis*), *supermagnificus* [SŁŚ PL] ‘przewspaniały, najznakomitszy (o Bogu)’ (1431 SCARB.) (← *magnificus*), *supersensualis* [1 SŁŚ PL] ‘ponadmysłowy (o boskim pokarmie)’ (poł. XV w.) (← *sensualis*)¹⁸⁴.

3.2.10.4. Wśród przymiotnikowych neologizmów z *super-* obszerną grupę stanowią formacje utworzone na bazie przymiotnika zakończonego na *-bilis* (por. 3.1.2.28.): *superadmirabilis* ‘niezwykle zadziwiający, zachwycający (m.in. o sakramencie Eucharystii)’ (1431 SCARB.) (← *admirabilis*), *superaestimabilis* [1 SŁŚ PL] ‘będący ponad wszelką oceną (o świetle Bożym)’ (1431 SCARB.) (← *aestimabilis*), *superamabilis*

¹⁸⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *superadorandus* ‘ponad wszystko godny uwielbienia (o Trójcy Świętej)’ (← *adorandus*) (W.), *superaeternus* ‘wykraczający poza wieczność (o Bogu)’ (← *aeternus*) (DMLBS), *superclarus* ‘całkowicie jasny, najjaśniejszy (m.in. o Bogu)’ (← *clarus*) (Bl., DMLBS, W.), *superclomens* ‘w najwyższym stopniu łaskawy (o Bogu Stwórcy, o Duchu Świętym)’ (← *clemens*) (DMLBS, W.), *superdeliciosus* ‘nad wszystko rozkoszny (np. o Trójcy Świętej)’ (← *deliciosus*) (W.), *superdilectus* ‘nad wszystko ukochany (np. o Bogu, o Synu Bożym)’ (← *dilectus*) (W.), *superdivinus* ‘całkowicie boski’ (← *divinus*) (Bl.), *superelectus* ‘w najwyższym stopniu wyjątkowy, szczególnie wybrany (o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *electus*) (Bl., DMLBS), *superimmensus* ‘przekraczający wszelką miarę, całkowicie niezmierny (o Bogu)’ (← *immensus*) (Bl., A.), *superluminosus* ‘całkowicie przepelniony światłością (o Bogu)’ (← *luminosus*) (W.), *supermundus* ‘całkowicie czysty (o Trójcy Świętej, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *mundus*) (W.), *supermunificens* ‘nad wszystko hojny (o Bogu)’ (← *munificens*) (W.), *superpius* ‘nad wszystko łaskawy (np. o Zbawicielu)’ (← *pius*) (DMLBS, W.), *superprincipalis* ‘absolutnie zasadniczy, absolutnie początkowy (np. o jasności Boga Ojca)’ (← *principalis*) (Bl., DMLBS), *superpulcher* ‘całkowicie piękny (o Bogu, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *pulcher*) (Bl., DMLBS, W.), *superpurgatus* ‘całkowicie czysty (w kontekście Najświętszej Maryi Panny)’ (← *purgatus*) (Bl.), *supersapiens* ‘całkowicie mądry (o Bogu)’ (← *sapiens*) (W.), *superserenus* ‘całkowicie spokojny (o Bogu, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *serenus*) (W.), *superspeciosus* ‘całkowicie piękny (o Bogu, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *speciosus*) (Bl., DMLBS, W.), *supervenerandus* ‘taki, do którego należy odnosić się z najwyższą czcią (o obecności Boga)’ (← *venerandus*) (W.).

‘godny największej miłości (o Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *amabilis*), *superenarrabilis* (*supernarrabilis*) [SŁŚ PL] ‘przekraczający możliwość wyrażenia słowami, niemożliwy do opisanie (o Trójcy Świętej)’ (1431 SCARB.) (← *enarrabilis*), *superintelligibilis* ‘nie-dający się pojąć rozumowo (np. o Trójcy Świętej)’ (1431 SCARB.) (← *intelligibilis*)¹⁸⁵.

3.2.10.5. Za charakterystyczny podtyp należy tu uznać leksemy z prefiksem *super-* utworzone od przymiotników poprzedzonych prywatywnym przedrostkiem *in-* (*im-*): *superimmarcescibilis* [1 SŁŚ PL] ‘nigdy niesłabnący, niezniszczalny (o świetle Bożym)’ (1431 SCARB.) (← *immarcescibilis*), *superimperscrutabilis* [1 SŁŚ PL] ‘całkowicie niezbadany, niepojęty (o Bogu)’ (1410) (← *imperscrutabilis*), *superinaccessibilis* (*superinaccessibilis*) ‘taki, do którego nie da się zbliżyć, całkowicie niedostępny (o Bogu, w tym o Trójcy Świętej, o mądrości Ojca)’ (1431 SCARB.) (← *inaccessibilis*), *superinaestimabilis* ‘nie-dający się określić, wymykający się wszelkiej ocenie (m.in. o mądrości Ojca)’ (1431 SCARB.) (← *inaestimabilis*), *superincontemplabilis* [1 SŁŚ PL] ‘całkowicie wykraczający poza możliwość objęcia rozumem, nieogarniony (o świetle Bożym)’ (1431 SCARB.) (← *incontemplabilis*), *superineffabilis* ‘nie-dający się wyrazić żadnymi słowami (m.in. o boskiej słodkości)’ (ok. 1405 HENR. BREG.) (← *ineffabilis*), *superinenarrabilis* [1] ‘całkowicie wykraczający poza możliwość opisanie słowami, nie-dający się opowiedzieć (o mądrości Ojca)’ (1431 SCARB.) (← *inenarrabilis*), *superinscrutabilis* ‘niemożliwy do zbadania, całkowicie nieprzenikniony (o Trójcy Świętej, o świetle Bożym)’ (1431 SCARB.) (← *inscrutabilis*), *superinvisible* [1] ‘całkowicie nieprzenikniony (o mądrości Ojca)’ (1431 SCARB.) (← *invisible*).

3.2.10.6. Uwagę zwracają pary leksemów, w których jeden wyraz ma prefiks *super-*, a drugi zarówno *super-*, jak i *in-*: *superaestimabilis* – *superinaestimabilis* oraz *superenarrabilis* – *superinenarrabilis*. Zestawienie to pokazuje, że w formacjach *superaestimabilis* oraz *superenarrabilis* prefiks *super-* ma w zasadzie znaczenie prywatywne, a wymienione formacje uznać można za synonimiczne w stosunku do *inaestimabilis* oraz *inenarrabilis*¹⁸⁶. Natomiast w formacjach *superinaestimabilis*, *superinenarrabilis* i pozostałych zawierających przedrostek *in-* (*im-*) prefiks *super-* pełniłby funkcję intensyfikującą.

3.2.10.7. Ponadto odnotowano jeden przymiotnik z prefiksem *super-* utworzony na bazie formy stopnia najwyższego przymiotnika: *superoptimus* [1] ‘więcej niż najlepszy, przekraczający to, co najlepsze (o Bogu)’ (1431 SCARB.) (← *optimus*). Ze względu na semantykę podstawy słotwórczej w tym miejscu wymienimy jeszcze wyraz *superperfectus* [1] ‘więcej niż doskonały, przekraczający to, co doskonałe (o Bogu)’ (1506 GOST.) (← *perfectus*)¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *superdelectabilis* ‘nad wszystko przyjemny, zachwycający (o Trójcy Świętej, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *delectabilis*) (W.), *superdiligibilis* ‘nad wszystko godny miłości (o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *diligibilis*) (W.), *supervenerabilis* ‘nad wszystko czcigodny (o Osobach Trójcy Świętej, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *venerabilis*) (W., Suec.).

¹⁸⁶ Podobnego znaczenia prefiksu *super-* dopatrywać by się można również w *superintelligibilis*.

¹⁸⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *superomnipotens* ‘więcej niż wszechmogący (o Trójcy Świętej)’ (← *omnipotens*) (W.), *superinfinitus* ‘więcej niż nieskończony (np. o jasności Boga, o pięknie boskiej istoty)’ (← *infinitus*) (A., W.). Ponadto wymienić należy tutaj odnotowane w W. przymiotniki z *super-* poświadczane

3.2.10.8. Mniej liczną grupę neologizmów z *super-* stanowią przysłówki. Odnotowaliśmy cztery derywaty: *superessentialiter* ‘w sposób ponadistotowy (m.in. o przekraczaniu zmysłów przez Trójkę Świętą)’ (1431 SCARB.) (← *essentialiter, superessentialis*), *supermentaliter* [1 SŁŚ PL] ‘ponadrozumowo (o poznawaniu Boga)’ (1464 JAC. PAR.) (← *mentaliter, supermentalis*), *supermirabiliter* ‘w sposób nadzwyczaj zadziwiający (np. o stwarzaniu świata przez Boga)’ (1431 SCARB.) (← *mirabiliter, supermirabilis*), *supernaturaliter* ‘w sposób nadprzyrodzony, nadnaturalny’ (1410 MATTH.) (← *naturaliter, supernaturalis*). W wypadku wskazanych przysłówek nie da się jednak w sposób pewny ustalić ich motywacji słowotwórczej – mogły one bowiem zostać utworzone zarówno od przysłówek w procesie prefiksacji, jak i od przymiotników w procesie sufiksacji¹⁸⁸.

3.2.10.9. Wśród nielicznych rzeczowników z prefiksem *super-* w wyekscerpowanym materiale przeważają formacje o znaczeniu abstrakcyjnym: *superadventus* (*divinus*) ‘nadzwyczajne (boskie) oddziaływanie’ (ok. 1405 HENR. BREG.) (← *adventus*), *supereffluentia* (*gratiarum*) [1] ‘nadzwyczajne opływanie (w łaskę)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *effluentia*), *superexcessus* [1] ‘niezwykła ekstaza’ (1464 JAC. PAR.) (← *excessus*), a ponadto *superaggravatio* [SŁŚ PL] ‘maksymalne zaostrenie kary kościelnej’ (1494) (← *aggravatio*) oraz *superreaggravatio* [SŁŚ PL] ‘maksymalne zaostrenie kary kościelnej (w sytuacji gdy w tekście wzmiankowane jest wcześniejsze zaostrenie)’ (1483) (← *reaggravatio*)¹⁸⁹. Do klasy rzeczowników konkretnych można natomiast zaliczyć leksem *superpellicium* ‘komża’ (1252) (← *pellicium*)¹⁹⁰.

3.2.10.10. Jeśli chodzi o czasowniki z prefiksem *super-*, w naszym materiale wśród neologizmów to tylko *superexaudire* [1] ‘dawać szczególny posłuch (Chrystusowi)’ (poł. XV w.) (← *exaudire*) oraz *superreaggravare* [SŁŚ PL] ‘maksymalnie zaostrenie karę kościelną (w sytuacji gdy w tekście wzmiankowane jest wcześniejsze zaostrenie)’ (1458) (← *reaggravare*).

w źródłach tego słownika wyłącznie w formach stopnia najwyższego: *superdulcissimus* ‘więcej niż najśodszy (o Bogu, Chrystusie, Duchu Świętym)’ (← *dulcis*), *superfelicissimus* ‘więcej niż najszczęśliwszy (m.in. o Trójcy Świętej)’ (← *felix*), *supergaudiosissimus* ‘więcej niż najradośniejszy (o Trójcy Świętej)’ (← *gaudiosus*), *supermisericordissimus* ‘więcej niż najmiłosierniejszy (o Bogu)’ (← *misericors*), *superpraclarissimus* ‘więcej niż najjaśniejszy (o Trójcy Świętej)’ (← *clarus*), *superpraestantissimus* ‘więcej niż najznakomitszy (o Bogu)’ (← *praestans*), *superpurissimus* ‘więcej niż najczystszy (o Bogu, o Najświętszej Maryi Pannie)’ (← *purus*), *superreverendissimus* ‘więcej niż najczcigodniejszy (o Trójcy Świętej)’ (← *reverendus*), *supersplendidissimus* ‘więcej niż najjaśniejszy (m.in. o Bożym świetle)’ (← *splendidus*).

¹⁸⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *superclémenter* ‘bez miary łaskawie (o udzielaniu boskich darów)’ (← *clementer, superclémentis*) (W.), *superdulciter* ‘bez miary słodko (o działaniu Ducha Świętego)’ (← *dulciter, superdulcis*) (W.), *superhumiliter* ‘na wskroś pokornie (o sposobie życia Chrystusa)’ (← *humiliter*) (W.), *superintellectualiter* ‘w sposób ponadrozumowy’ (← *intellectualiter, superintellectualis*) (W.), *supermisericordissime* ‘więcej niż najmiłosierniej (o działaniu Boga)’ (← *misericorditer, supermisericors*) (W.).

¹⁸⁹ Por. także poza SŁŚ PL: *superplenitudo* ‘absolutna pełnia’ (← *plenitudo*) (Bl.), *supersapientia* ‘absolutna mądrość (Boga)’ (← *sapientia*) (Bl., DMLBS), *supervigilia* ‘dzień przed wigilią świętą’ (← *vigilia*) (Bl., DuC., DMLBS, N.).

¹⁹⁰ W Bl., DuC., N., oraz W. ponadto *superaltare* ‘cyborium znajdujące się nad ołtarzem, ‘ołtarz przenośny’ (← *altare*).

3.2.10.11. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *super-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
35						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
11		24				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
14						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
6		8				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
6	23	2	4			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	1	32	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
26						

3.2.11. Formacje z *in-*

3.2.11.1. Prefiks *in-* (wraz z allomorfami *im-* oraz *ir-*) miał w łacinie średniowiecznej, podobnie jak w starożytnej, przede wszystkim znaczenie prywatywne i w wypadku rzeczowników, przymiotników oraz przysłówków służył do tworzenia formacji antonimicznych w stosunku do wyrazu motywującego (por. Leumann 1963: 252-253; Baldi 1989; Stotz 2000: 419; Moussy 2010: 177-181). W analizowanym materiale odnotowano dwa rzeczowniki z tym przedrostkiem: ***impaenitudo*** [1] ‘zatwardziałość w grzechu, brak skruchy’ (1456 HESSE) (← *paenitudo*), ***inexcusatio*** (*ignorantiae veritatis*) [1] ‘brak możliwości usprawiedliwienia się (wobec nieznamości prawdy w kontekście powtór nego przyjścia Chrystusa)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *excusatio*)¹⁹¹.

¹⁹¹ Por. także poza SŁŚ PL: *impeccatio* ‘wolność od grzechu’ (← *peccatio*) (DMLBS), *inglorificatio* ‘brak chwały niebiańskiej’ (← *glorificatio*) (LexBoh.), *inofficiatio* (2) ‘niesprawowanie obrzędów liturgicznych’ (← *officiatio*) (Bł., DMLBS), *inspirabilitas* ‘niemożność bycia wydanym jako tchnienie (jako cecha Ojca i Syna w porównaniu z Duchem Świętym)’ (← *spirabilitas*) (DMLBS, MittW.).

3.2.11.2. Zdecydowanie większy przyrost formacji z prefiksem *in-* zaobserwano wśród przymiotników¹⁹². Są to leksemy: *inchristianus* [1] ‘niechrześcijański, pogański’ (1526) (← *christianus*), *incontemplativus* [1 SŁŚ PL] ‘nieoddany kontemplacji religijnej, czynny’ (koniec XIV w.) (← *contemplativus*), *indeficibilis* [1] ‘niezawodny, pewny, zawsze skuteczny (o boskiej asystencji)’ (1464 JAC. PAR.) (← *deficibilis*), *indispensabilis* ‘niemożliwy do uchylenia (o prawie Bożym)’ (ok. 1435 WŁODK.) (← *dispensabilis*), *ineligibilis* ‘taki, który nie może być wybrany na jakieś stanowisko (zwł. kościelne)’ (1248) (← *eligibilis*), *infugibilis* [1] ‘taki, którego nie można uniknąć (o Chrystusie Sędzi)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *fugibilis*), *innaturalibilis* [1] ‘nienaturalny, niezgodny z naturą, niezwykły (o poczęciu Chrystusa)’ (XIV w.) (← *naturalibilis*), *inobliquabilis* [1] ‘niezachwiany, nieomylny, pewny (o władzy Kościoła)’ (1460) (← *obliquabilis*), *insoporabilis* [1] ‘nieudający się usnąć, stłumić (o miłości do Boga)’ (1456 HESSE) (← *soporabilis*), *intangibilis* [1] ‘nieudający się dotknąć, niedotykalny (o Chrystusie stosownie do Jego boskiej natury)’ (1431 SCARB.) (← *tangibilis*), *invictoriosus* [1] ‘niezwyciężony (o krzyżu Chrystusa)’ (1397) (← *victoriosus*)¹⁹³.

3.2.11.3. W niektórych wypadkach podstawą neologizmu z prefiksem *in-* było *participium perfecti passivi*: *inconsecratus* [1] ‘niepoświęcony, niekonsekrowany’ (1531) (← *consecratus* ← *consecrare*), *indecimatus* ‘nieobjęty dziesięciną’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *decimatus* ← *decimare*), *inofficiatus* ‘taki, w którym lub przy którym nie sprawuje się liturgii (o kościele, ołtarzu)’ (1399) (← *officiatus* ← *officiare*), *inprivilegiatus* [1 SŁŚ PL] ‘nieobdarzony przywilejami, pozbawiony przywilejów (o kościele)’ (1425) (← *privilegiatus* ← *privilegiare*), *inunctus* ‘nienamaszczony olejami świętymi’ (1320) (← *unctus* ← *ungere*). Najpewniej na bazie *participium perfecti passivi* utworzony został wyraz *inviaticatus* [1 SŁŚ PL] ‘taki, który nie przyjął przed śmiercią komunii świętej’ (1480) (← *viaticatus* ← *viaticare*)¹⁹⁴. Obok przymiotnika *inviaticatus* w źródłach SŁŚ PL poświadczony jest w tym samym znaczeniu leksem *inviaticus* [1 SŁŚ PL] (1480) (← *viaticum*).

¹⁹² Prefiks prywatywny *in-* odznaczał się wysoką produktywnością wśród derywatów przymiotnikowych również w starożytności. Obserwacja ta skłoniła Fruyt (2002b: 268) do uznania omawianych formacji przymiotnikowych za formacje potencjalne (por. 2.2.3.2.). Niemniej zauważa ona też (2002: 268; 2005: 37), że produktywność prefiksu *in-* ograniczona była kwestiami natury semantycznej – nie każdy bowiem przymiotnik stanowiący podstawę słowotwórczą mógł zostać zaprzeczony. Co więcej, badaczka zauważa w łacinie starożytnej zjawisko, które można byłoby określić mianem deprefiksacji lub swego rodzaju derywacji wstecznej, mianowicie utworzenie nowego przymiotnika na bazie przymiotnika zaczynającego się od *in-* (*im-*), np. *immunis* ‘wolny od obowiązków’ → *munis* ‘zobowiązany’.

¹⁹³ Por. także poza SŁŚ PL: *immultiplicabilis* ‘taki, który nie może być powielony, pomnożony (o boskiej naturze)’ (← *multiplicabilis*) (DMLBS, W.), *implurificabilis* ‘ts.’ (← *plurificabilis*) (DMLBS, W.), *improcessibilis* ‘taki, który nie może od nikogo pochodzić (o Bogu Ojcu)’ (← *processibilis*) (Bl., MittW., W.), *inadorabilis* ‘taki, któremu nie można oddawać czci’ (← *adorabilis*) (Bl., DMLBS, LexBoh., MittW., W.), *inepiscopalis* ‘niegodny biskupa, taki, który nie przystoi biskupowi’ (← *episcopalis*) (DMLBS), *inhaereticabilis* ‘niesклонny do ulegania herezji’ (← *haereticabilis*) (W.).

¹⁹⁴ W LexBoh. ponadto *inglorificatus* ‘nieobdarzony chwałą niebiańską’ (← *glorificatus* ← *glorificare*).

3.2.11.4. Znaczenie przyimka *in*, a więc ‘do, ku’, obserwuje się natomiast w formacjach czasownikowych. W analizowanym materiale odnotowano następujące przykłady: **inbeneficiare** ‘wyposażyć w beneficjum, wprowadzić w posiadanie beneficjum’ (1222) (← *beneficiare*), **incanonicare** [1] ‘mianować kogoś kanonikiem’ (1414 PETR. WYSZ) (← *canonicare*), **incensurare** [1 SŁŚ PL] ‘ukarać karami kościelnymi, wprowadzić kogoś w stan objęcia sankcjami kościelnymi’ (1504) (← *censurare*), **inclericare** [1] ‘przyjmować kogoś do stanu duchownego’ (1414 PETR. WYSZ) (← *clericari*), **installare** ‘wprowadzić kogoś (zwł. kanonika) na jakieś stanowisko lub w posiadanie beneficjum’ (1450) (← *stallare*)¹⁹⁵.

3.2.11.5. Należy zaznaczyć, że niektóre ze wskazanych czasowników mogły być również formacjami parasyntetycznymi (por. 3.1.4.1.5.) i powstać przez jednoczesne dodanie prefiksu *in-* i sufiksu *-are* do rzeczownikowej podstawy słowotwórczej. Bo choć poświadczono są analogiczne czasowniki bez przedrostka *in-* (z czego można wnioskować, że mowa tutaj o prefiksacji), to jednak przedstawione leksemy semantycznie ściślej wiążą się z odpowiednimi rzeczownikami, stąd niewykluczone, że powstały niezależnie od czasowników i możliwa jest ich inna interpretacja słowotwórcza, mianowicie *inbeneficiare* (← *beneficium*), *incensurare* (← *censura*), *installare* (← *stallum*).

3.2.11.6. Wśród przykładów formacji parasyntetycznych w analizowanym materiale wyróżniają się ponadto leksemy utworzone za pomocą prefiksu *in-* i sufiksu *-bilis* na bazie czasownika: **impermiscibilis** (*luctu*) [1] ‘taki, który nie może być zmieszany, połączony (ze łzami) (o radości)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *permiscere*), **indeviabilis** [1] ‘taki, który nie może zbłądzić (o papieżu)’ (1464 JAC. PAR.) (← *deviare*), **inexhaustibilis** [1] ‘taki, którego nie da się wyczerpać (o boskości)’ (1480) (← *exhaurire*), **inexpressibilis** ‘taki, którego nie da się wyrazić, niewyraźalny (m.in. o radości)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *exprimere*), **inoffuscabilis** [1] ‘taki, który nie może być zaciemniony, przysłonięty (o widzeniu jako cesze świętych)’ (1456 HESSE) (← *offuscare*), **irreiterabilis** ‘taki, który nie może być powtórzony (o sakramencie chrztu)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *reiterare*), **irrepetibilis** [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1527 SACR.) (← *repetere*)¹⁹⁶. Ponadto odnotowano wyraz **indiabolatus** [1] ‘diabelski, pochodzący od diabła’ (1532), utworzony na podstawie rzeczownika *diabolus* za pomocą prefiksu *in-* oraz sufiksu *-atus*¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *incanonizare* ‘kanonicznie mianować, zatwierdzić lub postanowić, ‘zaliczyć w poczet świętych’ (← *canonizare*) (Bl., DuC., LexBoh., MittW.), *incathedrare* ‘wprowadzić na katedrę biskupią’ (← *cathedrare*) (Bl., DuC., DMLBS, N., LexBoh., MittW., W.), *inbullare* ‘opatrzyć dokument bullą – pieczęcią papieską’ (← *bullare*) (Bl., DuC., N.), *inofficiare* ‘zapewnić sprawowanie obrzędów liturgicznych lub je sprawować, ‘obchodzić, wspominać przez sprawowanie obrzędów liturgicznych’ (← *officiare*) (Bl., DuC., DMLBS, MittW., W., Suec., Ha.).

¹⁹⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *imprinciabilitas* ‘cecha tego, który nie może od nikogo pochodzić (o Bogu Ojcu)’ (← *princiare*) (W.), *inexcommunicabilis* ‘niemogący skutkować ekskomuniką, ‘taki, który nie może lub nie powinien być ekskomunikowany’ (← *excommunicare*) (LexBoh., MittW.), *intranscendibilis* ‘taki, którego nie da się przekroczyć, tzn. pojąć (o Bogu)’ (← *transcendere*) (LexBoh.).

¹⁹⁷ Por. także poza SŁŚ PL: *imprinciatus* ‘niemający pierwszej przyczyny ani początku (m.in. o Bogu Ojcu)’ (← *princiare*) (DMLBS), *insimoniatus* ‘człowiek praktykujący symonię’ (← *simonia*) (LexBoh.). Ponadto poza źródłami SŁŚ PL odnotowuje się inne formacje parasyntetyczne z prefiksem

3.2.11.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *in-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
33						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
6		27				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
24						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
6		18				
dystrybucja leksemów pod względem części mowy						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
2	26	5	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	3	5	20	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
16						

3.2.12. Formacje z *re-*

3.2.12.1. Przedrostek *re-* (wraz z allomorfem *red-*) służył w łacinie starożytnej przede wszystkim do tworzenia czasowników i mógł m.in. wskazywać na powtórzenie czynności lub jej odwzajemnienie (por. Brucale 2019: 100-116), np. *redaedificare* 'odbudowywać', *reaccendere* 'zapalać na nowo (powtórnie)', *reddere* 'oddawać', *rescribere* 'pisać w odpowiedzi, odpisywać', *renubere* 'wychodzić ponownie za mąż'.

3.2.12.2. Taką semantyką odznaczały się odnotowane tutaj derywaty średniowieczne. Wśród wyrazów należących do sfery religijno-kościelnej to następujące czasowniki: *readamare* [1] 'odwzajemniać miłość (względem Boga)' (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *adamarē*), *reaggravare* 'ponownie zaostrzać karę kościelną' (1382), 'obkładać (kogoś) jeszcze

in-: *impenitens* 'nieżałujący za grzechy' (← *paenitere*) (W.), *incellare* 'przyjąć do klasztoru' (← *cella*) (Bl., DuC.), a także z prefiksami *ante-* oraz *de-*: *antecineralis* w połączeniu *feriae antecinerales* 'dni poprzedzające Środę Popielcową' (← *cinis*) (Bl., DuC.), *dechristianatus* 'sprofanowany' (← *christianus*) (Bl., DuC., MittW.).

cięższą karą kościelną' (1382) (← *aggravare*), *reconfirmare* [1] 'ponownie udzielać sakramentu bierzmowania' (1390) (← *confirmare*), *reconsecrare* 'ponownie poświęcać' (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *consecrare*)¹⁹⁸. Dodajmy jeszcze czasownik *recommendare* 'wymieniać imiona wiernych polecanych Bogu w modlitwach liturgicznych' (XIII w.) (← *commendare*), w wypadku którego można by się dopatrywać intensyfikująco-iteratywnej funkcji prefiksu *re-*.

3.2.12.3. W analizowanym materiale oprócz formacji czasownikowych odnotowano również rzeczownikowe oraz przymiotnikowe neologizmy z *re-*: *reaggravamen* [1 SŁŚ PL] 'ponowne zaostrzenie kary kościelnej' (1414 PETR. WYSZ) (← *aggravamen*), *reaggravatio* 'ts.' (1387) (← *aggravatio*)¹⁹⁹, *reaggravatorius* [SŁŚ PL] 'dotyczący ponownego zaostrzenia kary kościelnej' (1432) (← *aggravatorius*), *reconvertibilis* (*ad Deum*) [1 SŁŚ PL] 'mogący się na nowo zwrócić (ku Bogu)' (1410 MATTH.) (← *convertibilis*), *reinventio* (*pueri*) 'odnalezienie (Chrystusa w świątyni)' (1464 JAC. PAR.) (← *inventio*), *relapsus* (*a fide*) 'odstępstwo (od wiary)' (1413), 'ponowny upadek moralny, ponowne popadnięcie w grzech' (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *lapsus*)²⁰⁰. W leksemie *recollector* 'kolektor papieski, poborca opłat na rzecz Stolicy Apostolskiej' (1358) (← *collector*) ponownie zaś moglibyśmy dostrzegać intensyfikująco-iteratywną funkcję analizowanego przedrostka.

3.2.12.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *re-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW			
12			
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL	
3		9	
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW			
4			
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi	
2		2	
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
5	2	5	0

¹⁹⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *reconfiteri* 'ponownie się spowiadać' (← *confiteri*) (DMLBS, W.), *reexcommunicare* 'ponownie ekskomunikować' (← *excommunicare*) (Bl., DMLBS), *reinthronizare* 'ponownie wprowadzić biskupa na urząd' (← *intronizare*) (Bl., DuC., N., A.).

¹⁹⁹ Możliwe też, że leksem *reaggravamen* i *reaggravatio* powstały w procesie sufiksacji, a ich podstawę słowotwórczą stanowił czasownik *reaggravare*.

²⁰⁰ W W. ponadto *rebenedictio* 'powtórne błogosławieństwo' (← *benedictio*).

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	4	6	0
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
5						

3.2.13. Formacje z *prae-*, *ante-* oraz *post-*

3.2.13.1. W analizowanych średniowiecznych derywatach rzeczownikowych i czasownikowych ze sfery religijno-kościelnej prefiks *prae-* wyrażał precedencję, zwłaszcza w sensie czasowym. Obserwujemy to w wyrazie *praefestum* [1 SŁŚ PL] ‘dzień przypadający przed świętem, wigilia’ (1502) (← *festum*)²⁰¹, a także w leksemach o znaczeniach abstrakcyjnych: *praeconceptio* ‘uprzednie pojmowanie, uprzedni, pierwotny zamiysł (m.in. o zamiśle boskiego rozumu)’ (1410 MATTH.) (← *conceptio*), *praegustatio* ‘uprzednie kosztowanie, wstępne próbowanie (m.in. o doświadczaniu boskiego życia przez wiernych na ziemi)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (← *gustatio*), *praeiussio* (*providentiae divinae*) [1] ‘odgórne polecenie, rozkaz (Bożej Opatrzności)’ (1456 HESSE) (← *iussio*), *praenotitia* [1] ‘uprzednia wiedza (Jana Chrzciciela o Chrystusie)’ (1456 HESSE) (← *notitia*)²⁰² oraz w czasownikach *praevelle* ‘wcześniej postanowić (o Bogu)’ (1410 MATTH.) (← *velle*) i *praeovovere* (*mortem*) [1 SŁŚ PL] ‘uroczyście zapowiadać (śmierć – o Chrystusie)’ (1456 HESSE) (← *ovovere*). Natomiast znaczenie przestrzenne odnotowano w wypadku rzeczownika konkretnego *praecella* [1 SŁŚ PL] ‘pomieszczenie znajdujące się przed celami klasztornymi’ (1479) (← *cella*).

3.2.13.2. W neologizmach przymiotnikowych prefiks *prae-* pełnił funkcję intensyfikującą, nierzadko nadając im znaczenie bliskie znaczeniu superlatywnemu (por. Fruyt 1991: 82): *praedivus* [1 SŁŚ PL] ‘przeboski’ (XIII w.) (← *divus*), *praeformosus* [1] ‘przepiękny (o Najświętszej Maryi Pannie)’ (ok. 1480) (← *formosus*), *praesacer* [1 SŁŚ PL] ‘prześwięty’ (1425) (← *sacer*), *praesanctus* [1] ‘ts.’ (I poł. XVI w.) (← *sanctus*).

3.2.13.3. W średniowiecznych formacjach zarówno rzeczownikowych oraz czasownikowych, jak i przymiotnikowych zauważalna jest kontynuacja znaczenia prefiksu *prae-* odnotowywanego w derywatach starożytnych, np. *praecedere* ‘poprzedzać, wyprzedzać’, *praecogitare* ‘obmyślać wcześniej, z góry’, *praemonere* ‘ostrzegać wcześniej’;

²⁰¹ Warto nadmienić, że o ile odnotowany wcześniej synonimiczny wyraz *profestum* odznacza się wysoką frekwencją w źródłach SŁŚ PL, o tyle leksem *praefestum* to hapaks – wynik kreacji okazjonalnej.

²⁰² Por. także poza SŁŚ PL: *praeabbas* ‘wcześniejszy opat, opat poprzednik’ (← *abbas*) (W.), *prae-vigilia* ‘dzień przed wigilią święta’ (← *vigilia*) (DuC., DMLBS).

praealtus ‘bardzo wysoki’, *praealidus* ‘bardzo gorący’, *praeceler* ‘bardzo szybki’, *praeclarus* ‘niezwykle sławny, przesławny’.

3.2.13.4. Wśród nielicznych neologizmów z prefiksem *ante-*, pełniącym funkcję analogiczną do przedrostka *prae-* w derywatach rzeczownikowych i czasownikowych, w wykscerpowanym materiale średniowiecznym znalazły się wyrazy: ***anteinfernum*** [1 SŁŚ PL] ‘przedsionek piekła’ (1480) (← *infernum*), ***antepectorale*** [SŁŚ PL] ‘część kapy liturgicznej’ (1563) (← *pectorale*)²⁰³. Być może należałoby zaliczyć tu także poświadczony tylko w formie liczby mnogiej leksem ***antistalla*** [1 SŁŚ PL] ‘stalle niższe, siedzenia dla niższego duchowieństwa znajdujące się przed siedzeniami kanoników’ (1506) (← *stallum*) przy założeniu, że morfem *anti-* został w nim użyty jako wariant prefiksu *ante-*. Wymienić należy tutaj również leksem ***antependium*** ‘zasłona przedniej części ołtarza’ (1268) utworzony od czasownika *pendere* przez dodanie zarówno prefiksu *ante-*, jak i sufiksu *-ium* (por. Bader 1962: 282-283; Fruyt 2005: 33).

3.2.13.5. W badanym materiale znalazły się ponadto dwa derywaty rzeczownikowe utworzone za pomocą prefiksu *post-* wyrażającego następczość: ***postcommunio*** [1] ‘modlitwa mszalna odmawiana po obrzędzie komunii’ (1517) (← *communio*) oraz ***postfestum*** [1 SŁŚ PL] ‘dzień poświęcany, pierwszy dzień po święcie’ (1441) (← *festum*)²⁰⁴. Warto zwrócić uwagę na wyrazy paralelne, swego rodzaju antonimy, utworzone na tej samej podstawie za pomocą wskazanych prefiksów, mianowicie wspomniane *praefestum* oraz *postfestum*.

3.2.13.6. W wypadku formacji przymiotnikowych z prefiksami *ante-* i *post-* semantyka wskazanych formantów nie różni się zasadniczo od ich znaczenia w formacjach rzeczownikowych – chodzi bowiem o znaczenie czasowe, odpowiednio o uprzedniość i następczość. W analizowanym materiale odnotowano następujące neologizmy: ***antematutinalis*** [1] ‘odprawiany przed jutrznią (o mszy)’ (1529) (← *matutinalis*), ***anteprandialis*** [1 SŁŚ PL] ‘głoszący przed obiadem (o kaznodziei)’ (1512) (← *prandialis*), ***postprandialis*** [SŁŚ PL] ‘głoszący po obiedzie (o kaznodziei)’ (1512) (← *prandialis*)²⁰⁵.

3.2.13.7. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *prae-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
12	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
5	7

²⁰³ Por. także poza SŁŚ PL: *antealtare* ‘przednia zasłona ołtarza’ (← *altare*) (DMLBS, K.), *anteprofestum* ‘dzień przed wigilią święta’ (← *profestum*) (W., Suec.).

²⁰⁴ W Bl. i DuC. ponadto *postaltare* ‘ozdoba znajdująca się za ołtarzem’ (← *altare*).

²⁰⁵ W Bl. ponadto *antesaecularis* ‘przedwieczny, zawsze istniejący’ (← *saecularis*).

3. CHARAKTERYSTYKA LEKSYKI RELIGIJNO-KOŚCIELNEJ W ŁACINIE ŚREDNIOWIECZNEJ...

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
9	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
5	4

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
6	4	2	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	0	8	2

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW	
6	

3.2.13.8. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *ante-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
6	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
4	2

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
4	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
3	1

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
4	2	0	0

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	0	1	4

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
0

3.2.13.9. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z *post-*.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
3						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
2		1				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
1		1				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki			
2	1	0	0			
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	1	2
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
0						

3.2.14. Formacje z innymi prefiksami

3.2.14.1. W analizowanym materiale odnotowano ponadto po kilka przykładów nowych formacji z prefiksami *anti-*: *antichristianus* [1] ‘zwrócony przeciw chrześcijaństwu’ (1421) (← *Christianus*), *antievangelicus* [1 SŁŚ PL] ‘niezgodny, sprzeczny z Ewangelią’ (1526) (← *evangelicus*), *antiminoricus* (ed. *anteminoricus*) [1 SŁŚ PL] ‘wrogi franciszkanom’ (1535) (← *minoricus*)²⁰⁶, *extra-*: *extradioecesanus* [1 SŁŚ PL] ‘pocho-

²⁰⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *antiabbas* ‘opat uzurpator’ (← *abbas*) (Bl., MittW.), *antibulla* ‘bulla antypapieża’ (← *bulla*) (Bl., DuC.), *anticardinalis* ‘kardynał stojący po stronie antypapieża’ (← *cardinalis*) (DMLBS, LexBoh.), *antiepisopus* ‘biskup uzurpator, konkurencyjny biskup (podczas schizmy)’

dzący spoza diecezji' (1574) (← *diocesanus*), *inter-*: *interlinearis* w połączeniu *glossa interlinearis* 'komentarz do Pisma Świętego wpisany między wierszami tekstu' (1421) (← *linearis*), *retro-*: *retropontifex* [SŁŚ PL] 'dawniejszy papież, papież w minionych czasach' (1464 JAC. PAR.) (← *pontifex*), *trans-*: *transgravatio* (*paenitentiae*) [1 SŁŚ PL] 'nadmierne zaostrenie (pokuty)' (1456 HESSE) (← *gravatio*). Zanotowano też po jednym czasowniku i rzeczowniku z prywatywnym przedrostkiem *de-*: *deobligare* (*a iugo diaboli*) 'uwolnić (spod jarzma diabła)' (1431 SCARB.) (← *obligare*), *desanctificatio* (*divini nominis*) [1 SŁŚ PL] 'zniewaga, obelga (Bożego imienia)' (1419) (← *sanctificatio*)²⁰⁷. Funkcję prywatywną pełnił także przedrostek *ex-* w wyrazie *excucullatus* [1 SŁŚ PL] 'ten, który zrzucił habit, wystąpił z zakonu' (1525) (← *cucullatus*)²⁰⁸, natomiast prefiks *per-* wprowadzał nacechowanie emfaticzne w derywatach: *peramabilis* [1] 'szczególnie godny miłości (o Chrystusie)' (XV w.) (← *amabilis*), *pertemptatio* [1 SŁŚ PL] 'silne kuszenie' (1410 MATTH.) (← *temptatio*)²⁰⁹²¹⁰.

3.2.14.2. Przykładem wyrazu, w którym funkcję prefiksu pełniła partykuła *non*, jest leksem *nonobstantia* 'brak przeszkody kanonicznej przy uzyskaniu beneficjum' (1380) (← *obstantia*) – wprawdzie w leksyce ze sfery religijno-kościelnej to jedyny taki odnotowany wyraz, jednak należy podkreślić, że tego rodzaju formacje były w łacinie średniowiecznej, zwłaszcza polskiej, dość częste (por. Weysenhoff-Brożkova 1991: 56-57; Stotz 2000: 421-423).

3.2.14.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z innymi prefiksami.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
13	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
8	5

'biskup stojący po stronie antypapieża' (← *episcopus*) (Bl., N., LexBoh., MittW.), *antimonachus* 'fałszywy mnich' (← *monachus*) (MittW.), *antipontifex* 'antypapież' (← *pontifex*) (DMLBS, LexBoh.).

²⁰⁷ Poza źródłami SŁŚ PL poświadczone są czasowniki z tym prefiksem oznaczające zdjęcie kogoś z urzędu kościelnego lub pozbawienie godności: *dearchiepiscopare* 'zdjąć arcybiskupa z urzędu' (← *archiepiscopare*) (Bl., MittW.), *decanonicare* 'pozbawić godności kanonika' (← *canonicare*) (MittW.), *desacerdotare* 'zdjąć kapłana lub biskupa z urzędu' (← *sacerdotare*) (Bl., DuC.). Poza SŁŚ PL por. także: *deconsecrare* 'zbezczęścić, sprofanować' (← *consecrare*) (MittW., W.), *deieunare* 'złamać post' (← *ieunare*) (Bl., DuC., DMLBS).

²⁰⁸ Por. także poza SŁŚ PL: *exabbas* 'były opat' (← *abbas*) (Bl., DMLBS, MittW.), *exabbatissa* 'była opatka' (← *abbatissa*) (MittW.), *expapa* 'były papież' (← *papa*) (MittW.), *expontifex* 'ts.' (← *pontifex*) (Bl., DMLBS, MittW.), *exsacerdos* 'były kapłan' (← *sacerdos*) (DMLBS); *exmonachare* 'pozbawić godności mnicha, wywalić z klasztoru' (← *monachare*) (Bl., DMLBS, N.).

²⁰⁹ Niewykluczone, że leksem ten powstał w wyniku sufiksacji (← *pertemptare*).

²¹⁰ Por. także poza SŁŚ PL: *perbenedictus* 'szczególnie błogosławiony (o Najświętszej Maryi Pannie)' (← *benedictus*) (NGL., A.), *perelectus* 'szczególnie wybrany (o Najświętszej Maryi Pannie, o członkach Kościoła)' (← *electus*) (Bl., W.), *perorthodoxus* 'w pełni prawowierny' (← *orthodoxus*) (Bl., NGL.). Dokładny opis neologizmów z *per-* w łacinie średniowiecznej (dla okresu 800-1200 r.) podaje Grondeux (2005) (por. Stotz 2000: 411-412, 424).

3.2. Formacje z prefiksami

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
9	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
7	2

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
6	6	1	

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	1	8	4

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW	
4	

3.2.15. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji z prefiksami

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
211 [19% całości]	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
77	134

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
107	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
55	52

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY			
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki
117	69	21	4

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	2	3	28	36	109	33

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SIŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW

61

3.3. Formacje kompozycyjne

3.3.1. Wprowadzenie

3.3.1.1. Do mechanizmów tworzenia nowych wyrazów w łacinie, w tym w łacinie średniowiecznej, należała również kompozycja, czyli łączenie w jedną formalną i znaczeniową całość zazwyczaj dwóch członów (Weysenhoff-Brożkova 1998: 115)²¹¹. W niniejszym opracowaniu za produkt kompozycji uznajemy formacje, w których przynajmniej pierwszy człon jest leksemem autosemantycznym, tzn. obdarzonym samodzielnym znaczeniem leksykalnym, i zgodnie z przyjętymi tutaj kryteriami nie można uznać go za prefiks (por. 3.2.1.5.).

3.3.1.2. Mechanizm kompozycji wykorzystywany był w łacinie – w przeciwieństwie np. do sanskrytu lub greki – w ograniczonym zakresie. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy miałyby być zauważalna w łacinie tendencja do tworzenia względnie krótkich wyrazów (Fruyt 2002b: 259-262)²¹². Wśród produktów omawianego procesu Oniga (2014: 165-171) na podstawie stopnia powiązania członów kompozycyjnych wyróżnia dwie zasadnicze grupy kompozytów: jukstapozycje – przez Fruyt (2011b: 172) określone jako produkty aglutynacji – czyli swobodne połączenia dwóch wyrazów na zasadzie zrostu (por. 3.3.2.), oraz złożenia właściwe. Wśród złożzeń właściwych wyodrębnia zaś złożenia syntetyczne (por. 3.3.3.1.), złożenia posesywne (por. 3.3.3.2.) oraz złożenia determinatywne (por. 3.3.3.3.). Wszystkie wskazane typy złożzeń mają swoje poświadczenia w analizowanym przez nas materiale średniowiecznym.

3.3.1.3. Fruyt (2002b: 263-264, 276-281; 2011b: 170) wymienia ponadto złożenia przyimkowe, reduplikatywne i kopulatywne. W złożeniach przyimkowych pierwszy człon jest przyimkiem, a drugi pochodzi od rzeczownika – członowie te występują w szyku syntagmy przyimkowej, np. *extraordinarius* ‘nadzwyczajny’ (← *extra ordinem*), *suburbanus* ‘leżący blisko miasta, podmiejski’ (← *sub urbe*), *postliminium* ‘powrót do pierwotnego położenia prawnego’ (← *post limen*), *aborigines* ‘praprzodkowie’ (← *ab*

²¹¹ Fruyt (2002b: 265) wymienia także złożenia składające się z więcej niż dwóch członów, np. *turpilucricupidus* ‘żądny nieuczciwego zysku’ lub *trisaeclesenex* ‘człowiek, który osiągnął wiek starczy, przeżywszy trzy pokolenia’. Zaznacza jednak, że tego rodzaju formacje są w łacinie bardzo rzadkie i stanowią przykłady sztucznych, efemerycznych neologizmów.

²¹² Fruyt (2002b: 259-260) zauważa w tym kontekście, że łacińskie odpowiedniki greckich kompozytów zazwyczaj nie miały formy złożonej, lecz były derywatami sufiksalnymi (np. *φιλογύνεια* → *mulierositas* ‘namiętność do kobiet’) lub frazami omownymi (np. *φυσιολογία* → *naturae ratio* ‘zasada natury’).

originibus), *inaures* ‘kolczyki’ (← *in auribus*)²¹³. Trzeba jednak zaznaczyć, że formacje te można interpretować inaczej – bądź to jako produkty prefiksacji, np. *extraordinarius* (← *ordinarius*), *suburbanus* (← *urbanus*), bądź to jako formacje parasyntetyczne, utworzone pod wpływem syntagmy przyimkowej wskutek jednoczesnego dodania prefiksu i sufiksu do podstawy słowotwórczej, np. *postliminium* (← *limen*). Złożenia reduplikatywne to kompozyta składające się z dwóch takich samych członów, powstałe wskutek reduplikacji morfemu podstawowego, np. *quisquis* ‘każdy’, *quotquot* ‘ile tylko’, *utut* ‘jakkolwiek’, *ubiubi* ‘gdziekolwiek’. Formacja ta, charakterystyczna dla łaciny przedliterackiej, rywalizowała z typem *-cumque*, np. *quisquis* = *quicumque*, *ubiubi* = *ubicumque*. Występujące zaś marginalnie w łacinie złożenia kopulatywne (określane też pochodzącym z sanskrytu mianem *dvanda*) to połączenia dwóch (czasami antonimicznych) członów zestawionych w celu wyrażenia pojęcia zbiorowego lub pośredniego. Tego rodzaju złożenia charakterystyczne były dla sanskrytu, występowały także w grece, np. *νυχθήμερος* ‘trwający dzień i noc’ (← *νύξ* + *ήμερα*). Wśród przykładów łacińskich przytacza się bardzo nieliczne leksemy, np. *dulcamarus* ‘słodko-gorzki’ (← *dulcis* + *amarus*), którego poświadczenie jest wątpliwe, lub występujący u Plauta *gerulifigulus* ‘ten, który nosi i kształtuje’ (← *gerulus* + *figulus*) (por. Leumann 1963: 250).

3.3.1.4. Z semantycznego punktu widzenia kompozyta można podzielić ponadto na złożenia egzocentryczne i endocentryczne (Oniga 1992: 106-108; Nagórko 2011: 201-202). W wypadku złożen egzocentrycznych ich znaczeniowe centrum – w przeciwieństwie do kompozycji endocentrycznych – mieści się niejako poza nimi, np. *albicapillus* (← *albus* + *capillus*) to nie ‘biały włos’, lecz ‘ktoś mający białe włosy’, a *stawanóg* to nie ‘noga ze stawami’, lecz ‘zwierzę’. Jak zauważa Oniga (1992: 108), zdecydowanie produktywniejszym typem złożen w łacinie były złożenia egzocentryczne.

3.3.2. Jukstapozycje

3.3.2.1. Formacje omawiane w niniejszej sekcji są przez Väänäneną (1963: 97) i Onigę (1988: 139-144; 2014: 165) określane mianem jukstapozycji (ang. *juxtapositions*, fr. *juxtaposés*, wł. *giustapposti*), przez Fruyt (2011b: 172) – formacji aglutynowanych (ang. *agglutinated formations*), Stotz (2000: 451) natomiast używa terminu *Zusammenrückungen*. Mowa tutaj o takich wyrazach złożonych, których oba człony to wyrazy autosemantyczne, niemające żadnego wykładnika zespolenia, lecz powiązane ze sobą swobodnie. Użytkownicy łaciny mogli je więc interpretować jako wyraz złożony lub nie (por. np. Brunet 2005). Wiązała się z tym również ich nieustabilizowana grafia, mogły one bowiem być zapisywane łącznie lub rozłącznie, np. *respublica* = *res publica* ‘państwo’, *terraemotus* = *terrae motus* ‘trzęsienie ziemi’. W każdym razie wskutek zamrożenia, jak

²¹³ Warto zaznaczyć, że formacje oparte na wyrażeniach przyimkowych występują również w języku polskim, a ich poświadczenia odnajdujemy już w polszczyźnie doby staropolskiej, np. *naszyjnik*, *odnoga*, *poniedziałek*, *podbródek*, *przedmieście* (por. Kleszczowa 1996: 373-386; Nagórko 2011: 193-194).

to ujmuje Fruyt (2011b: 172), dwuelementowej struktury syntaktycznej powstawała autonomiczna jednostka leksykalna, wyrażająca jedno pojęcie.

3.3.2.2. W łacinie średniowiecznej, oczywiście również w wypadku sfery religijno-kościelnej, człony jukstapozycji i ich kombinacje mogły być różne i trudno wskazać tutaj jakieś prawidłowości. W naszym materiale odnotowaliśmy formacje rzeczownikowe, przymiotnikowe, a także po jednym przykładzie formacji czasownikowej i przysłówkowej. Wśród rzeczowników znalazły się następujące neologizmy średniowieczne: **Christifidelis** ‘wyznawca Chrystusa, chrześcijanin’ (1251) (*Christi#fidelis*), **crucisfidelis** [1 SŁŚ PL] ‘wyznawca krzyża, chrześcijanin’ (1454) (*crucis#fidelis*), **flamendialis** [1 SŁŚ PL] ‘kapłan pogański’ (1480) (*flamen#dialis*), **iurispatronatus** ‘prawo do obsadzania urzędów i beneficjów kościelnych’ (1238) (*iuris#patronatus*), **locumtenens** ‘zastępca, namiestnik, pełnomocnik (rektora kościoła lub oficjała biskupiego)’ (1411) (*locum#tenens*), **milleartifex** ‘znający tysiące sztuk, sztukmistrz (o szatanie)’ (ok. 1278 MARTIN. OP.) (*mille#artifex*), **paternoster** ‘Ojcze nasz, modlitwa Pańska’ (1204), ‘sznur modlitewny, a także jego poszczególne paciorki’ (1435) (*pater#noster*), **quattuortempora** ‘dni postu przypadające cztery razy do roku’ (1342), ‘podatek pobierany w te dni’ (1390) (*quattuor#tempora*)²¹⁴.

3.3.2.3. Neologizmy przymiotnikowe to: **crucesignatus** ‘noszący naszyty na szacie krzyż’ (1223) (*cruce#signatus*) – wyraz używany również w funkcji rzeczownikowej, **deodevotus** [SŁŚ PL] ‘poświęcony Bogu’ (1293) (*deo#devotus*), **deodicatus** [1] ‘ts.’ (1254) (*deo#dicatus*) – w rodzaju żeńskim wyraz używany również w funkcji rzeczownikowej na oznaczenie siostry zakonnej, **deosacratus** ‘ts.’ (1340) (*deo#sacratus*), **sempermemoriabilis** [1 SŁŚ PL] ‘zasługujący na wieczną pamięć (o sakramencie Eucharystii)’ (1431 SCARB.) (*semper#memoriabilis*)²¹⁵. Przykładem czasownika będącego jukstapozycją jest leksem **manutangere** ‘dotknąć ręką (ewangeliarza, krzyża) przy przysiędze’ (1356) (*manu#tangere*), natomiast przysłówka – leksem **genuflexo** [1] ‘w pozycji klęczącej, na klęczkach’ (1334) (*genu#flexo*).

3.3.2.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne jukstapozycji.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
15	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
4	11

²¹⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *deifiguratio* ‘podobieństwo do Boga’ (*dei#figuratio*) (Bl.), *deioperatio* ‘działanie Boga’ (*dei#operatio*) (Bl.).

²¹⁵ Por. także poza SŁŚ PL: *deigenerativus* ‘rodzący Boga’ (*dei#generativus*) (MittW.), *deiinspectivus* ‘kontemplujący Boga’ (*dei#inspectivus*) (MittW.), *deogratus* ‘miły Bogu’ (*deo#gratus*) (LexBoh.), *deotimoratus* ‘bojący się Boga’ (*deo#timoratus*) (LexBoh.).

3.3. Formacje kompozycyjne

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
5	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
3	2

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY				
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
8	3	1	1	2

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	7	4	4	0

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
2

3.3.3. Złożenia właściwe

W przeciwieństwie do jukstapozycji złożenia właściwe cechują się ścisłym połączeniem stanowiących je członów – człony te nie mogą być rozdzielone, a w standardowym zapisie nie mogą również występować rozłącznie. Oniga (2014: 167-169) wyróżnia trzy grupy złożzeń właściwych: złożenia syntetyczne (ang. *synthetic compounds*), złożenia posesywne (ang. *possessive compounds*) oraz złożenia determinatywne (ang. *determinative compounds*).

3.3.3.1. Złożenia syntetyczne

3.3.3.1.1. Złożenia syntetyczne to takie kompozycje, których drugi człon nie jest członem prostym, lecz elementem złożonym, utworzonym przez przyłączenie dodatkowego morfemu, określanego przez Onigę (2014: 167) mianem sufiksu. Mowa zatem o morfologicznym procesie wykorzystującym zarówno mechanizm derywacji, jak i kompozycji (Oniga 2014: 167-168). Drugi człon jest tutaj najczęściej pochodzenia czasownikowego i ma znaczenie czynnościowe – w wypadku złożzeń syntetycznych chodzi więc przede wszystkim o leksemy należące do kategorii *nomina agentis* oraz *nomina actionis*. Termin „złożenia syntetyczne” przyjmujemy za

Onigą (2014: 167-169; 2020), przy czym podkreślić trzeba, że w zakresie nazewnictwa opisywanego przez niego zjawiska nie ma wśród badaczy zgodności²¹⁶.

3.3.3.1.2. Drugi człon złożenia syntetycznych tworzony był za pomocą kilku podstawowych morfemów:

- 1) *-a*, np. *col-a* ← *colere*, *pet-a* ← *petere*, *cid-a* ← *caedere*, *teg-a* ← *tegere*;
- 2) *-ium*, np. *fic-ium* ← *facere*, *cid-ium* ← *caedere*, *priv-ium* ← *privare*, *teg-ium* ← *tegere*, *spic-ium* ← *specere*, *loqu-ium* ← *loqui*²¹⁷;
- 3) *-s*, np. *-fex* ← *facere*, *-dex* ← *-dicere*, *-spex* ← *specere*, *-cep-s* ← *capere*;
- 4) *-us*, np. *-fic-us* ← *facere*, *-dic-us* ← *dicere*, *-vol-us* ← *velle*, *-flu-us* ← *fluere*;
- 5) morfemu zerowego, np. *-fer-ø* (← *ferre*), *-ger-ø* (← *gerere*)²¹⁸.

3.3.3.1.3. Do złożenia syntetycznych zaliczyliśmy również czasowniki złożone zakończone na *-fic-are* (← *facere*), spełniają one bowiem przedstawione wyżej kryteria²¹⁹. Czasowniki z tym członem pierwotnie mogły być derywowane od przymiotników z *-ficus* lub rzeczowników z *-fex* (Fruyt 2011b: 170). Przyrost tego rodzaju czasowników zauważalny jest szczególnie w tekstach starożytnych autorów chrześcijańskich, w których nierzadko stanowiły one kalki czasowników greckich (por. Blaise 1955: 15; Väänänen 1963: 97; Leone 1971: 22; Loi 1978: 34; Kaczmarkowski 1979: 39; Stotz 2000: 397).

3.3.3.1.4. Pod względem semantycznym złożenia syntetyczne stanowią ekwiwalent syntagmy czasownikowej obejmującej czasownik tranzytywny i jego dopełnienie. Odpowiednikiem rzeczownika *agri-col-a* 'rolnik' byłaby bowiem konstrukcja (*qui agrum colit* 'ten, który uprawia pole' – pierwszy człon złożenia byłby w takim wypadku semantycznym odpowiednikiem dopełnienia, a człon drugi odpowiednikiem orzeczenia (por. Fruyt 2002b: 269-270; 2005: 40; 2011b: 169; Oniga 2020: 215-216). Analogicznie jest w wypadku czasowników z członem *-ficare*, np. *beatificare* = *facere beatum* 'czynić szczęśliwym, uszczęśliwiać', z tą różnicą, że pierwszy człon złożenia byłby tutaj odpowiednikiem orzecznika.

3.3.3.1.5. Mechanizm tworzenia nowych wyrazów z wykorzystaniem opisanego modelu kompozycji był produktywny również w łacinie średniowiecznej, o czym świadczy

²¹⁶ Weysenhoff-Brożkova (1998: 117) i Stotz (2000: 431) tego typu formacje określają mianem złożenia rekcyjnych. Fruyt (2002b: 269) używa angielskiego terminu *verbal compounds* (lub *verbal-governing compounds*), podaje również w przypisie określenie francuskie (*composés à second terme verbal régissant* oraz *à second terme contenant un radical verbal*) (por. Oniga 2020: 210).

²¹⁷ Członcy z morfemem *-ium* tworzone były również na bazie rzeczowników, np. *-noct-ium* ← *nox* (w *aequinoctium* 'zrównanie dnia z nocą'), *-verb-ium* ← *verbum* (w *ververbium* 'prawdomówność') (por. Oniga 2014: 168-169).

²¹⁸ Fruyt (2011b: 169) mówi tutaj o morfologicznych elementach na końcu złożenia, wśród których wymienia: męski morfem *-ā-* (np. *-col-a*), spółgłoskę będącą jednocześnie ostatnią spółgłoską rdzenia drugiego członu (głównie *c*, np. *-fex*, *-fic-is*) oraz samogłoskę tematyczną następującą po rdzeniu drugiego członu (np. *dic-u-s*) (por. Fruyt 2002b: 272; 2005: 42). W powyższym opisie omawianych złożenia zasadniczo przyjęto klasyfikację Onigi, uzupełnioną jednak częściowo teorią przedstawioną przez Fruyt.

²¹⁹ Analogicznymi przykładami byłyby czasowniki z członami *fer-a-re*, *ger-a-re*, *cin-a-re* (por. Fruyt 2011b: 171) – w analizowanym materiale nie odnotowano jednak takich formacji.

nie tylko fakt używania drugich członów takich kompozytów odziedziczonych z łaciny starożytnej, lecz także pojawienie się nowych członów utworzonych w średniowieczu przez analogię do morfemów starożytnych (por. Stotz 2000: 433-444). W materiale SŁŚ PL wśród wyrazów z takimi nowymi członami poświadczono są leksemy zakończone na *-ten-a* (← *tenerē*), *-vom-ita* (← *vomere*) oraz *-fod-ita* (← *fodere*) (Rzepiela 2005: 38).

3.3.3.1.6. W naszym materiale najobszerniejszą grupę złożeń syntetycznych stanowią wyrazy, których drugi człon utworzony został na bazie czasownika *facere* ‘czynić’ – w wypadku rzeczowników jest to człon *-fex*, w wypadku przymiotników człon *-ficus*, natomiast w wypadku czasowników człon *-ficare*²²⁰. Wśród formacji rzeczownikowych z *-fex* odnotowano następujące leksemy: **altarifex** [1 SŁŚ PL] ‘altarysta, duchowny pełniący obowiązki przy pewnym ołtarzu’ (1523) (← *altare* + *facere*), **organifex** ‘organmistrz’ (1494) (← *organum* + *facere*), **peccatifex** [1 SŁŚ PL] ‘sprawca grzechu (o diable)’ (XV w.) (← *peccatum* + *facere*). Z wymienionych wyrazów tylko *altarifex* przejawia nieregularność semantyczną, nie oznacza bowiem wytwórcy ołtarzy, ale duchownego pełniącego funkcję altarysty²²¹. Formacje przymiotnikowe z członem *-ficus* to w naszym materiale: **cunctificus** [1] ‘wszystko czyniący, stwarzający (o Chrystusie)’ (1517) (← *cunctus* + *facere*), **salutificus** [1] ‘przynoszący zbawienie (o Chrystusie)’ (1517) (← *salus* + *facere*), **substantificus** (← *substantia* + *facere*) w połączeniu *auctoritas substantifica* ‘władza dokonywania przeistoczenia podczas mszy świętej’ (ok. 1442 NIC. BŁ.)²²². Dodajmy tu jeszcze wyraz **sacrificus** ‘kapłan’ (I poł. XVI w.), będący produktem substantywizacji starożytnego przymiotnika o tej samej postaci. Odnotowano również trzy czasowniki z członem *-ficare* (*-ficari*): **christificari** [1] ‘stawać się chrześcijaninem’ (1409) (← *Christus* + *facere*), **perfectificare** [1 SŁŚ PL] ‘doskonalić (o łasce)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *perfectus* + *facere*), **substantificare** ‘nadawać substancję, substancjalizować’ (1410 MATTH.) (← *substantia* + *facere*)²²³.

3.3.3.1.7. Następnie wśród formacji z członem *-ger* znalazły się wyrazy: **cruciger** ‘noszący krzyż (zwl. członek zakonu krzyżackiego)’ (1455) (← *crux* + *gerere*), **scholiger** [1 SŁŚ PL] ‘uczeń śpiewający w chórze kościelnym’ (1420) (← *schola* + *gerere*), natomiast z *-fer*: **cunctifer** [1 SŁŚ PL] ‘ten, który daje wszystko (o Bogu)’ (1445) (← *cunctus* + *ferre*), **sectifer** [1 SŁŚ PL] ‘zwolennik, członek sekty’ (1416) (← *secta* + *ferre*)²²⁴. Ponadto odnotowaliśmy przykłady formacji z członami *-cola*, *-gena*, *-para*,

²²⁰ Podobną obserwację dotyczącą łaciny starożytnej poczyniła Fruyt (2002b: 270; 2005: 41), która zwróciła ponadto uwagę na zależność między frekwencją danego czasownika a frekwencją formacji z członem od tego czasownika pochodnym. I tak wysoka frekwencja czasownika *facere* wpłynęła według badaczki na wysoką frekwencję wyrazów z członami *-fex*, *-ficus* i *-ficare*.

²²¹ W leksyce spoza sfery religijno-kościelnej analogiczny przykład stanowi leksem *castrifex*, nieoznaczający ‘budowniczego zamku’, jak można byłoby się spodziewać na podstawie analizy morfologiczno-semantycznej tego wyrazu, lecz ‘strażnika miejskiego’ (Rzepiela 2005: 41).

²²² W Bl. i DMLBS ponadto *sacramentificus* ‘taki, który sprawia, że coś staje się sakramentem’ (← *sacramentum* + *facere*).

²²³ W MittW. ponadto *almificare* ‘uświęcać’ (← *almus* + *facere*).

²²⁴ Por. także poza SŁŚ PL: *salvifer* ‘przynoszący zbawienie’ (← *salvus* + *ferre*) (DMLBS), *tenebrifer* ‘przynoszący ciemność (o diable, w opozycji do *lucifer*)’ (← *tenebrae* + *ferre*) (Bl., DMLBS).

-*peta* i -*vomita*: *eremicola* ‘pustelnik’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *eremus* + *colere*), *Olympicola* [1 SŁŚ PL] ‘ten kto czci Boga’ (1477) (← *Olympus* + *colere*)²²⁵, *carnigena* [1] ‘zrodzony z ciała’ (1456 HESSE) (← *caro* + *gignere*) w opozycji do *verbigena* ‘zrodzony ze Słowa’, *Christipara* ‘rodzicielka Chrystusa’ (1520) (← *Christus* + *parere*), *Romipeta* ‘pielgrzym zdążający do Rzymu’ (ok. 1278 MARTIN. OP.), ‘osoba ubiegająca się w Rzymie o beneficja wbrew prawom krajowym’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *Roma* + *petere*)²²⁶, *flammivomita* [1 SŁŚ PL] ‘ziewający ogniem piekielnym’ (1437) (← *flamma* + *vomere*).

3.3.3.1.8. W naszym materiale znalazły się również złożenia syntetyczne – osobowe z członem -*cida* oraz nieosobowe z członem -*cidium*: *clericidium* ‘zabójstwo osoby duchownej’ (poł. XIV w.) (← *clerus* + *caedere*), *presbycida* [1 SŁŚ PL] ‘zabójca kapłana’ (1411) (← *presbyter* + *caedere*), *presbycidium* [1 SŁŚ PL] ‘zabójstwo kapłana’ (1411) (← *presbyter* + *caedere*), *presbytericida* ‘zabójca kapłana’ (II poł. XIV w.) (← *presbyter* + *caedere*), *presbytericidium* ‘zabójstwo kapłana’ (1361) (← *presbyter* + *caedere*)²²⁷. Wspomnieć należy również o trzech synonimicznych leksemach oznaczających ‘niedzielę pięćdziesiątnicy, czyli ostatnią przed Wielkim Postem, będących złożeniami syntetycznymi utworzonymi za pomocą trzech różnych członów: *carnislevarium* (1498) (← *caro* + *levare*), *carnispicium* [SŁŚ PL] (1406) (← *caro* + *spicere*) oraz *carnisprivium* (1204) (← *caro* + *privare*)²²⁸. Leksem *carnisprivium* poświadczony jest ponadto w znaczeniu ‘zapustów, ostatków’ (1381).

3.3.3.1.9. W wyekscerpowanym materiale znalazły się także dwa leksemy o tym samym znaczeniu z członami -*tega* i -*tegium*: *sacristega* [1 SŁŚ PL] ‘zakrystia’ (1402) (← *sacer* + *tegere*) i *sacristegium* [1 SŁŚ PL] ‘ts.’ (1495) (← *sacer* + *tegere*). Interesujące,

²²⁵ Por. także poza SŁŚ PL – wśród nazw czcicieli: *Mahometricola* (*Machometricola*, *Mahumicola*, *Maumeticola*) ‘czciciel Mahometa, muzułmanin’ (← *Mahometus* + *colere*) (Bl., DuC., DMLBS, NGL.) i wśród nazw mieszkańców: *astricola* ‘mieszkaniec nieba’ (← *astrum* + *colere*) (Bl., DMLBS, MittW.), *claustricola* ‘mieszkaniec klasztoru’ (← *claustrum* + *colere*) (Bl., DMLBS, N., LexBoh., MittW., K.).

²²⁶ Por. także poza SŁŚ PL: *Hierosolimipeta* ‘pielgrzymujący do Jerozolimy’ (← *Hierosolima* + *petere*) (DMLBS, MittW., W.), *Iacobipeta* ‘pielgrzymujący do kościoła św. Jakuba’ (← *Iacobus* + *petere*) (DuC., LexBoh., W.), *Thomipeta* ‘pielgrzymujący do kościoła św. Tomasza z Canterbury’ (← *Thomas* + *petere*) (DMLBS).

²²⁷ Formy *presbycida* i *presbycidium* to – jak wskazano – hapaksy, poświadczone w ArPrawn. I: 34, w odróżnieniu od leksemów *prebytericida* i *prebytericidium* notujące wyższą frekwencję w badanym materiale. Informacja zawarta w SŁŚ PL sugeruje, że owe skrócone formy mogą być błędem pisarza. Należy jednak zaznaczyć, że nie byłyby one tworem wyjątkowym z uwagi na fakt, iż również w łacinie starożytnej poświadczane są złożenia syntetyczne, w których pierwszy człon nie występuje w formie pełnego tematu, np. *homicida* ‘morderca’, *foedifragus* ‘łamiący przymierze’, *veneficus* ‘czarnoksiężski’ (por. Fruyt 2002b: 281-285; 2005: 44-47). Być może to właśnie leksemy *homicida* i *homicidium*, notujące wysoką frekwencję też w źródłach średniowiecznych, stanowiły analogię dla autora wspomnianej zapiski i skłoniły go do utworzenia wyrazów *presbycida* i *presbycidium*. Por. także poza SŁŚ PL: *angelicida* ‘zabójca anioła (o Lucyferze)’ (← *angelus* + *caedere*) (MittW., W.), *Christianicida* ‘zabójca chrześcijanina’ (← *Christianus* + *caedere*) (Bl., DMLBS), *clericida* ‘zabójca duchownego’ (← *clerus* + *caedere*) (Bl., DuC.), *episcopocida* ‘zabójca biskupa’ (← *episcopus* + *caedere*) (Bl., DuC., MittW., W.), *propheticida* ‘zabójca proroka’ (← *propheta* + *caedere*) (DMLBS); *deicidium* ‘zabójstwo Boga’ (← *deus* + *caedere*) (MittW., W.).

²²⁸ W analizowanym materiale poświadczony jest również m.in. wariant *carnisbrevium*, nasuwający inną interpretację słowotwórczą (*caro* + *breviare*). Odnotowuje się także połączenie *privium carnis* (zazwyczaj w grafii rozdzielnej).

że w obydwu wypadkach chodzi o nazwę nieosobową, choć zwykle przyrostki członów syntetycznych zakończone na *-a* (np. *-cida*, *-peta*, *-cola*, *-gena*) służyły do tworzenia wyrazów z kategorii *nomina personalia*. Odnotować należy tu jeszcze dwa przymiotniki z członem *-fluus*: *millefluus* [1 SŁŚ PL] ‘płynący nader obficie (o potoku w kontekście metafory Ducha Świętego)’ (XIV w.) (← *mille* + *fluere*) i *sanguifluus* ‘cierpiący na wpływ krwi (o kobiecie opisanej w Mt 9,20)’ (1410 MATTH.) (← *sanguis* + *fluere*)²²⁹ oraz jeden rzeczownik z członem *-loquium*: *diversiloquium* [1] ‘różnorodność (jako stan ludzkości po budowie wieży Babel)’ (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *diversus* + *loqui*).

3.3.3.1.10. Analizowane formacje pod względem strukturalnym i semantycznym nie przejawiały większych nieregularności, a związek między znaczeniem nowego wyrazu a czasownikiem, od którego pochodził drugi człon złożenia, był zwykle wyraźnie zauważalny²³⁰. Podstawę pierwszych członów przedstawionych kompozytów stanowiły przede wszystkim rzeczowniki pospolite, w trzech wypadkach były to nazwy własne (*Olympus* – por. Stotz 2000: 51, *Christus* i *Roma*), kilka razy przymiotniki, a raz liczebnik.

3.3.3.1.11. Trzeba ponadto zauważyć, że morfemy stanowiące drugi człon złożenia syntetycznych pełniły niejednokrotnie właściwie funkcję sufiksów, o czym świadczy fakt, iż formacje te stanowiły element ciągów synonimicznych leksemów mających tę samą podstawę słowotwórczą (por. Rzepiela 2005: 39). W niektórych wypadkach można byłoby więc mówić o procesie sufiksalizacji, tzn. o sytuacji, w której drugi człon kompozycji przejmując funkcję sufiksu (Bader 1962: 361)²³¹. W naszym materiale za odnośny przykład może służyć wspomniany już w 3.3.3.1.6. leksem *altarifex*, w którym człon *-fex* w istocie jest sufiksem służącym do utworzenia nazwy wykonawcy czynności, analogicznie do sufiksu *-ista* w wyrazie *altarista*.

3.3.3.1.12. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne złożenia syntetycznych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
33	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
14	19

²²⁹ W MittW. także *altifluus* ‘zstępujący, spływający z góry, z nieba’ (← *altus* + *fluere*).

²³⁰ Fruyt (2002b: 270) zauważa ponadto, że człony omawianych złożenia były tak samo wieloznaczne jak czasowniki, od których pochodziły. Badaczka podaje przykład morfemu *-fer* (← *ferre*) i starożytnych formacji *armifer* ‘noszący broń’, *pomifer* ‘przynoszący owoce’, *legifer* ‘ustanawiający prawo’. Odnośnymi przykładami byłyby, odnotowywane także w materiale średniowiecznym, wyrazy z członem *-cola*, mogące oznaczać zarówno mieszkańców, jak i czcicieli, analogicznie do znaczeń czasownika *colere* (por. 3.3.3.1.7.).

²³¹ Zjawisko to daje się dostrzec również w łacinie starożytnej, na co zwraca uwagę Fruyt (2002b: 270-271; 2005: 41), która rozpatruje tę kwestię w kontekście gramatykalizacji.

ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
18						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
13		5				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
24	6	3	0	0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	2	4	22	5
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
8						

3.3.3.2. Złożenia posesywne

3.3.3.2.1. Najważniejszym kryterium pozwalającym wyodrębnić złożenia posesywne (określane także pochodzącym z sanskrytu mianem *bahuvrihi*) jako oddzielną grupę złożeń jest – jak wskazuje Oniga (2014: 169) – to, że ich drugi człon był pierwotnie formalnie rzeczownikiem, ale pod względem funkcjonalnym został w złożeniu przekształcony w przymiotnik. Złożenia tego rodzaju wyrażają pojęcie posiadania – drugi człon wskazuje na element posiadany, który scharakteryzowany jest przez człon pierwszy (por. Fruyt 1991: 83; 2011b: 170; Oniga 1992: 102). Wśród przykładów starożytnych można wymienić leksemy: *albicapillus* ‘mający białe włosy’ (← *albus* + *capillus*), *anguimanus* ‘węzoreki’ (← *anguis* + *manus*), *auricomus* ‘złotowłosy’ (← *aurum* + *coma*), *clarisonus* ‘czysto brzmiący’ (← *clarus* + *sonus*), *siccoculus* ‘mający suche oczy’ (← *siccus* + *oculus*). Fruyt (1991: 84; 2002b: 273-274) zalicza tu także złożenia z pierwszym członem liczebnikowym, np. *bicornis* ‘dwurożny’ (*bis* + *cornus*), *bipennis* ‘mający dwa skrzydła’ (← *bis* + *penna*), *quadrupes* ‘czworonożny’ (← *quattuor* + *pes*), oraz leksemy, w których pierwszy człon jest prefiksem, np. *demens* ‘niespełna rozumu’ (← *de* + *mens*), *exanimis* ‘bez życia’ (← *ex* + *anima*), *imberbis* ‘niemający brody’ (← *in* + *barba*). Wymienić należy tutaj również przykłady morfologicznych kalk greckich, np. *altithronus* ‘zasiadający na

wysokim tronie' (← *altus + thronus*; gr. *ὕψιθρονος*), *magnanimus* 'wielkoduszny' (← *mag-nus + animus*; gr. *μεγάθυμος*) (por. Leumann 1963: 247; Fruyt 2002b: 264-265).

3.3.3.2.2. W naszym materiale wśród złożeń posesywnych odnotowano tylko formacje z członem *-formis* (← *forma*): *Christiformis* [1] 'podobny do Chrystusa' (1464 JAC. PAR.) (← *Christus + forma*), *deiformis* [1] 'podobny do Boga' (ok. 1442 NIC. BŁ.) (← *Deus + forma*) (por. Stotz 2000: 449)²³². Leksemy te zostały utworzone przez analogię do starożytnych wyrazów takich jak *multiformis* 'mający wiele kształtów, wielokształtny' (← *multus + forma*), *quadriformis* 'czterokształtny' (← *quattuor + forma*), *tauriformis* 'mający postać byka' (← *taurus + forma*).

3.3.3.2.3. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne złożeń posesywnych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
0		2				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
2						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
0		2				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
0	2	0	0	0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	0	0	2	0

²³² Por. także poza SŁŚ PL: *boniformis* 'uzdalniający do czynienia dobra (o Bogu)', 'zdolny do czynienia dobra (o człowieku)', 'dobry' (← *bonum + forma*) (MittW., W.), *cruciformis* 'mający kształt krzyża, w formie krzyża' (← *crux + forma*) (MittW., W.), *daemoniformis* 'podobny do demona' (← *daemon + forma*) (W.).

**LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY
U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW**

2

3.3.3.3. Złożenia determinatywne

3.3.3.3.1. W złożeniach determinatywnych (określanych także pochodzącym z sankrytu mianem *tatpuruśa*) pierwszy człon jest podrzędny względem drugiego oraz go określa (determinuje) (Oniga 1992: 102; 2014: 169; Weyssenhoff-Brożkowa 1998: 117), np. *multicupidus* ‘pragnący wielu rzeczy’ (← *multus* + *cupidus*), *omnipotens* ‘wszechmogący’ (← *omnis* + *potens*), *perenniservus* ‘wieczny niewolnik’ (← *perennis* + *servus*)²³³.

3.3.3.3.2. W analizowanym materiale odnotowano kilka takich leksemów: *almipotens* ‘zapewniający życie (o Bogu)’ (1425) (← *almus* + *potens*)²³⁴, *altisolium* [1 SŁŚ PL] ‘wysoki tron (Boga)’ (1445) (← *altus* + *solium*), *astriconditor* [1 SŁŚ PL] ‘stwórcą gwiazd (o Bogu)’ (1447) (← *astrum* + *conditor*), *astripotens* ‘władający gwiazdami (o Bogu)’ (1416) (← *astrum* + *potens*), *omnisciens* [1] ‘wszechwiedzący (o Bogu)’ (koniec XIV w.) (← *omnis* + *sciens*)²³⁵, *omniscientia* [1] ‘wszechwiedza (jako przymiot Boga)’

²³³ Jako przykłady złożzeń determinatywnych niektórzy badacze (np. Fruyt 1991: 81-82; 2002b: 262-263, 267-268; 2011b: 168-169) podają również formacje z przedrostkami (samo zjawisko prefiksacji uznając zresztą za rodzaj kompozycji; por. 3.2.1.2.), np. *conservus* ‘wspólniewolnik’, *condiscipulus* ‘współuczeń’, *dedecus* ‘hańba’, *inutilis* ‘bezużyteczny’, *permagnus* ‘bardzo wielki’, *pronepos* ‘prawnuk’, *semipes* ‘poł stopy’, *subcustos* ‘pomocnik stróża’, *subtrahere* ‘wyciągać’. Każdy przedrostek determinuje (a właściwie modyfikuje) bowiem znaczenie wyrazu podstawowego. Zgodnie jednak z kryteriami przyjętymi w niniejszym opracowaniu tego rodzaju formacje uznajemy za przykłady derywatów prefiksalnych.

²³⁴ Oniga (2014: 168) kompozycyjne formacje z *participium praesentis activi* klasyfikuje jako przykłady złożzeń syntetycznych (por. 3.3.3.1.), człony typu *-tenens* lub *-potens* uznając za analogiczne do członów typu *-cola*, *-ficus* lub *-fex* jako utworzone przez dodanie morfemu *-nt-* do rdzenia czasownikowego (*-tene-ns* [-*tene-nt-*], *-pote-ns* [*pote-nt-*]). Podobnie Fruyt (2002b: 271, przyp. 34) klasyfikuje tego rodzaju formacje jako podtyp złożzeń z członem czasownikowym. Jednak na oddzielenie tych formacji od złożzeń syntetycznych pozwala fakt, że w przeciwieństwie do członów typu *-cola*, *-ficus* i *-fex* człony *-potens* lub *-tenens* są wyrazami autonomicznymi. Ponadto wskazane człony imiesłowowe, jako lekсыkalnie i semantycznie autonomiczne, w przeciwieństwie do członów złożzeń syntetycznych, mogły być prefiksowane, np. *antepotens* ‘wyróżniający się, przewyższający wszystkich’, *impotens* ‘bezsilny, słaby’.

²³⁵ Fruyt (1991: 79) w złożeniach zaczynających się od *omni-* oraz *pleni-* dostrzega zjawisko prefiksalizacji i podkreśla augmentatywny charakter wskazanych członów. Poza źródłami SŁŚ PL odnotowuje się w materiale średniowiecznym względnie niemalą liczbę neologizmów z *omni-*: *omnibenignitas* ‘najwyższa łaskawość, wszechłaskawość’ (← *omnis* + *benignitas*) (NGL.), *omnibenignus* ‘absolutnie łaskawy, wszechłaskawy’ (← *omnis* + *benignus*) (Bl., NGL.), *omnibonitas* ‘najwyższa dobroć, wszechdobroć’ (← *omnis* + *bonitas*) (NGL.), *omnibonus* ‘absolutnie dobry’ (← *omnis* + *bonus*) (DMLBS, W.), *omnicausalis* ‘będący przyczyną wszystkiego’ (← *omnis* + *causalis*) (NGL.), *omnifactivus* ‘wszystko stwarzający’ (← *omnis* + *factivus*) (DMLBS), *omnifactor* ‘stwórcą wszystkiego’ (← *omnis* + *factor*) (NGL.), *omnilinguis* ‘mówiący wszystkimi językami (o apostołach po zesłaniu Ducha Świętego)’ (← *omnis* + *lingua*) (Bl., NGL.), *omnimaiestas* ‘najwyższy majestat’ (← *omnis* + *maiestas*) (NGL.), *omnipatrator* ‘stwórcą wszystkiego’ (← *omnis* + *patrator*) (NGL.), *omniperfectus* ‘absolutnie doskonały’ (← *omnis* + *perfectus*) (NGL.), *omnisapiens* ‘absolutnie mądry, wszystko wiedzący’ (← *omnis* + *sapiens*) (Bl., DMLBS, NGL.),

(1410 MATTH.) (← *omnis + scientia*)²³⁶, *triumhipotens* [1 SŁŚ PL] ‘triumfujący, odnośzący triumf (o Chrystusie)’ (1512) (← *triumphus + potens*)²³⁷.

3.3.3.3.3. Interesującym przykładem kompozycji jest leksem *sacrimonialis* [1] ‘mniszka’ (ok. 1261)²³⁸. W łacinie starożytnej występował wyraz *sanctimonialis*, poświadczony zarówno w użyciu przymiotnikowym ‘święty, nabożny’ – jako produkt sufiksacji (*sanctimonia + alis*) – jak i w postaci zsubstantywowanej i znaczeniu ‘mniszka’. Leksem ten później interpretowano jednak najpewniej jako produkt kompozycji (*santus + monialis*), co wydaje się prawdopodobne ze względu na to, że w źródłach średniowiecznych poświadczony jest leksem rzeczownikowy *monialis* ‘mniszka’. Wyraz *sacrimonialis* to zatem produkt kompozycji (*sacer + monialis*), którego drugi człon powstał w wyniku reinterpretacji słowotwórczej leksemu *sanctimonialis*.

3.3.3.3.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne złożeń determinatywnych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW	
8	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL
3	5
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW	
6	
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi
3	3

omnisapientia ‘najwyższa mądrość, wszechmądrość’ (← *omnis + sapientia*) (Bl., NGL.), *omnivirtus* ‘wszechmoc’ (← *omnis + virtus*) (NGL.).

²³⁶ Możliwe również, że wyraz ten powstał na drodze sufiksacji przez dodanie sufiksu *-ia*: *omniscientia* (← *omnisciens*), analogicznie do *omnipotentia* (← *omnipotens*).

²³⁷ Złożenia z *-potens*, w których pierwszy człon pochodził od rzeczownika, były popularne w łacinie starożytnej m.in. jako epitety bóstw, np. *arcipotens* ‘władający łukiem’ (epitet Apollina), *armipotens* ‘władający bronią, waleczny’ (epitet Marsa, Diany), *bellipotens* ‘potężny w walce’ (epitet Marsa), *cortinipotens* ‘władca kotła (wyroczni)’ (epitet Apollina), *ignipotens* ‘władający ogniem’ (epitet Wulkan), *salipotens* ‘władający słoną wodą’ (epitet Neptuna). Poza źródłami SŁŚ PL poświadczone zostały zaś następujące średniowieczne leksemmy z *-potens* określające Boga: *celsipotens* ‘możny w niebie’ (← *celsus + potens*) (MittW.), *infinipotens* ‘nieskończenie potężny’ (← *infinitus + potens*) (W.), *rectipotens* ‘potężny w swej sprawiedliwości, potężny i sprawiedliwy’ (← *rectus + potens*) (Bl.). Por. także *celsitonans* ‘grzmiący na wysokościach (o Bogu)’ (← *celsus + tonans*) (Bl., DuC., DMLBS, N., MittW.).

²³⁸ Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy chodzi o rzeczownik czy przymiotnik. Występujące w źródle (MPH IV: 266) połączenie *virgo sacrimonialis* sugerowałoby raczej wystąpienie przymiotnikowe, choć w SŁŚ PL zanotowano ten leksem jako rzeczownik. Nie można wykluczyć, że fraza *virgo sacrimonialis* to przykład apozycji.

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY				
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika
4	2	0	0	2

DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	1	5	1

LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW
1

3.3.3.4. Hybrydy językowe

3.3.3.4.1. W średniowiecznym słownictwie łacińskim ze sfery religijno-kościelnej wśród wyrazów utworzonych w procesie kompozycji odnotowano również kilka przykładów hybryd językowych, to znaczy leksemów złożonych z elementów pochodzących z dwóch różnych języków – w naszym wypadku są to głównie hybrydy łacińsko-greckie lub grecko-łacińskie (por. Weyssenhoff-Brożkova 1998: 120). Zaznaczyć należy, że za hybrydę nie uznajemy tutaj wyrazów z przedrostkami pochodzenia greckiego takimi jak *archi-*, *proto-*, *pseudo-* i *anti-*. Te formacje zostały bowiem zaklasyfikowane jako produkty derywacji prefiksальной, gdyż wspomniane morfemy w łacinie średniowiecznej w istocie pełniły funkcję prefiksów (por. 3.2.1.5., 3.2.2., 3.2.3., 3.2.4., 3.2.14.1.).

3.3.3.4.2. Wśród hybryd łacińsko-greckich odnotowano jeden neologizm z członem *-logium*: **mortilogium** [1] ‘wykaz zmarłych (klasztoru)’ (1448) (← *mors* + *λόγος*) i jeden z członem *-graphia*: **sacrographia** [1 SŁŚ PL] ‘piśmiennictwo święte’ (1430) (← *sacer* + *γραφία*). Właściwie mamy tutaj do czynienia z latynizacją greckich członów *-λογιον* i *-γραφία*.

3.3.3.4.3. Zarejestrowano ponadto trzy poświadczenia hybryd grecko-łacińskich: **hypersubstantialis** [1 SŁŚ PL] ‘ponadmaterialny (o chlebie w nawiązaniu do Mt 6,11)’ (1447) (← *ὑπέρ* + *substantialis*), **neochristianus** [1 SŁŚ PL] ‘człowiek nowo nawrócony na chrześcijaństwo, neofita’ (1542) (← *νέος* + *Christianus*), **neovacare** [1 SŁŚ PL] ‘dopiero od niedawna być nieobsadzonym (o urzędzie kościelnym)’ (1479) (← *νέος* + *vacare*) oraz jedną hybrydę hebrajsko-grecką: **bethphania** ‘objawienie się Chrystusa w domu, tzn. na weselu w Kanie Galilejskiej’ (ok. 1278 MARTIN. OP.), powstałą przez analogię do wyrazu *epiphania* (gr. *ἐπιφάνεια*), odnoszącego się zwłaszcza do objawienia się Chrystusa za pośrednictwem gwiazdy.

3.3.3.4.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji hybrydowych.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
6						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL					
4	2					
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
5						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL	wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi					
4	1					
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
4	1	1	0	0		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	1	0	4	1
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
1						

3.3.4. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne formacji kompozycyjnych

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
64 [6% całości]						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
25		39				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
36						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
23		13				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
40	14	5	1	4		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
0	0	0	11	9	37	7
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
14						

4. PODSUMOWANIE

4.1. Przeprowadzona analiza pozwoliła na wyodrębnienie zjawisk natury słowotwórczo-semantycznej występujących w średniowiecznej leksyce ze sfery religijno-kościelnej. Badaniem objęto 1112 neologizmów wyekscerpowanych ze SŁŚ PL, co stanowi mniej więcej 2,6% wszystkich wyrazów opracowywanych w ramach tego słownika.

4.2. W analizowanym słownictwie szczególnie wyraźnie zauważalna jest produktywność niektórych kategorii i typów słowotwórczych. Naturalnymi czynnikami aktywizującymi je były rozwój struktur Kościoła, jego administracji, prawa oraz liturgii i wiążąca się z tym potrzeba nominacji nowych rzeczy i zjawisk. Wśród rzeczowników wyróżniają się nazwy urzędów, funkcji i godności z morfemem *-atus* (por. 3.1.2.7., a także z *-tura* i *-aria* – por. 3.1.2.8., 3.1.2.19.) oraz nazwy ksiąg kościelnych z morfemem *-ale* (*-are*) (por. 3.1.2.16., a także z *-arius* i *-arium* – por. 3.1.2.18., 3.1.2.20.), a ponadto męskie nazwy wykonawców czynności (nazwy duchownych i nazwy wykonawców funkcji kościelnych – zwłaszcza typy z *-tor* (*-sor*), *-ista*, *-alis* (*-aris*), *-arius* i *-anus* – por. 3.1.2.1., 3.1.2.3., 3.1.2.15., 3.1.2.18., 3.1.2.23.) oraz nazwy siostr zakonnych wśród nazw żeńskich, zwłaszcza typy z *-trix*, *-issa*, *-aria* (por. 3.1.2.2., 3.1.2.4., 3.1.2.19.), dalej nazwy terytoriów, okręgów i miejsc (głównie typy z *-atus*, *-ia* i *-torium* (*-sorium*) – por. 3.1.2.7., 3.1.2.10., 3.1.2.22.), nazwy oficjalnych pism kościelnych (przede wszystkim typy z *-toria* (*-soria*) – por. 3.1.2.21.), nazwy opłat i dochodów (zwłaszcza typy z *-ales* i *-alia* – por. 3.1.2.17.) oraz nazwy paramentów i przedmiotów stanowiących wyposażenie kościoła (zwłaszcza typy z *-ale* (*-are*) i *-torium* (*-sorium*) – por. 3.1.2.16., 3.1.2.22.). Wzrost produktywności derywatów z prefiksami *archi-* (por. 3.2.2.), *co-* (*com-*, *con*) (por. 3.2.5.) oraz *vice-* (por. 3.2.8.) w kategorii nazw urzędników wiązał się zaś przede wszystkim z koniecznością nazwania dostojników o zróżnicowanym miejscu w hierarchii administracji kościelnej oraz wskazania specyficznych relacji zachodzących między nimi. I tak człon *archi-* wskazywał na pierwszeństwo, człon *co-* (*com-*, *con-*) na wspólnotowość i zbiorowość, natomiast *vice-* na relację zastępstwa.

4.3. Drugi ważny czynnik kształtujący dynamikę słowotwórczo-semantyczną badanego słownictwa to rozwój teologii i filozofii oraz działalność naukowa autorów średniowiecznych. Świadczy o tym m.in. fakt, że leksemy poświadczane w źródłach SŁŚ PL po raz pierwszy u uwzględnianych w niniejszej analizie teologów i filozofów stanowią aż 24% wyekscerpowanego materiału. Wśród rzeczowników szczególnie charakterystyczny był tutaj typ nazw abstrakcyjnych określających pojęcia i cechy z formantem *-tas* (por. 3.1.2.9.), natomiast w wypadku przymiotników niewątpliwie typowe dla leksyki religijno-kościelnej i dyskursu naukowego były formacje z sufiksem *-ivus* (por. 3.1.2.25.) oraz prefiksem *super-* (por. 3.2.10.). Wzrostu produktywności tych drugich

należy upatrywać w semantyce przedrostka *super-*, który służył do tworzenia przymiotników opisujących właściwości referentów związanych z rzeczywistością transcendentną, przekraczającą możliwości ludzkiego postrzegania. Co istotne, w niektórych derywatach prefiks ten pełnił właściwie funkcję prywatywną, zwłaszcza w wyrazach utworzonych na podstawie przymiotnika zakończonego na *-bilis*, przez co zbliżał się znaczeniowo do prefiksu *in-* (por. 3.2.11.).

4.4. W analizowanym materiale można także dostrzec zjawisko mniejszej produktywności niektórych typów słowotwórczych produktywnych w średniowiecznej leksyce spoza sfery religijno-kościelnej. Wymienić tutaj należy przede wszystkim nazwy opłat z sufiksem *-ale*. Odnotowaliśmy zaledwie jeden przykład takiego derywatu (por. 3.1.2.16.6.), choć poza badaną sferą tematyczną takie wyrazy poświadczane są w źródłach SŁŚ PL często. Wprawdzie w kategorii nazw opłat i dochodów zanotowano w leksyce religijno-kościelnej dość liczne neologizmy, jednak zaktualizowały się tu przede wszystkim typy w liczbie mnogiej z *-ales* i *-alia* (por. 3.1.2.17.). Morfem *-ale* „obsługiwał” tymczasem głównie nazwy ksiąg kościelnych. Warto nadmienić, że choć w źródłach SŁŚ PL dość charakterystyczny typ tworzyły derywaty z partykułą *non*, to w słownictwie związanym z religią i Kościołem ten typ należał do rzadkości (por. 3.2.14.2.).

4.5. Niekiedy leksemy odziedziczone ze starożytności pozwalały na uniknięcie tworzenia neologizmów – wówczas gdy nie zachodziła potrzeba nominacji. Tak było w wypadku rzeczowników z sufiksem *-tor* stanowiących określenia Boga, których używano przede wszystkim w kontekście modlitewnym (por. 3.1.2.1.6.). Takie wystąpienia poświadczane są w źródłach średniowiecznych, ale najczęściej chodzi o wyrazy starożytnej proveniencji. Tymczasem wśród formacji żeńskich z sufiksem *-trix*, produktywnych zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu, analogicznych do formacji męskich z *-tor*, zaobserwowano dość liczne wyrazy, nieznanie łacinie starożytnej, stanowiące określenia Najświętszej Maryi Panny, świadczące o rozwoju kultu maryjnego w średniowieczu (por. 3.1.2.2.4.).

4.6. Należy zaznaczyć, że leksyka starożytna decydująco wpłynęła – przede wszystkim za pośrednictwem Biblii i dzieł autorów patrystycznych – na kształt średniowiecznej leksyki ze sfery religijno-kościelnej. W wyekscerpowanym materiale znalazły się bowiem liczne neologizmy stanowiące pod względem słowotwórczo-semantycznym kontynuację derywatów starożytnych, np. leksemy z *-trix* użyte w funkcji figuratywnej (por. 3.1.2.2.5.-3.1.2.2.7.), rzeczowniki abstrakcyjne z sufiksem *-tas* (por. 3.1.2.9.1.-3.1.2.9.4.), przymiotniki pasywno-potencjalne z przyrostkiem *-bilis* (por. 3.1.2.28.1.-3.1.2.28.4.), formacje z morfemami pochodzenia greckiego *archi-* (por. 3.2.2.1.-3.2.2.2.) i *pseudo-* (por. 3.2.4.1.-3.2.4.2.). Niekiedy jednak w porównaniu z łaciną starożytną w leksyce średniowiecznej z analizowanej sfery tematycznej dostrzegalny jest wzrost produktywności formantu, jak w wypadku morfemu *-ista*, w starożytności poświadczanego głównie w zapożyczeniach, w średniowieczu zaś pełniącego funkcję sufiksu słowotwórczego i występującego w wielu derywatach (por. 3.1.2.3.). Podobnie w wypadku

morfemu *vice-*, w leksemach starożytnych niemal nieobecnego, w neologizmach średniowiecznych odznaczającego się zaś szczególnie wysoką produktywnością (por. 3.2.8.).

4.7. Trzeba podkreślić, że choć słownictwo religijno-kościelne odznacza się indywidualnymi cechami, to nie było ono w leksyce średniowiecznej tworem sztucznym, wyizolowanym, funkcjonującym autonomicznie w oderwaniu od reszty leksykonu. Dostrzegalne są w nim przede wszystkim podobny jak w leksyce spoza sfery religijno-kościelnej zakres oddziaływania mechanizmów słowotwórczych oraz podobna dystrybucja wyrazów pod względem części mowy (por. Weyssenhoff-Brożkova 1998: 89). I tak zarówno w leksyce religijno-kościelnej, jak i w słownictwie spoza tej sfery najczęstsze były formacje z sufiksami i prefiksami, rzadsze zaś produkty kompozycji. W naszym materiale formacje z sufiksami (w tym produkty rekatoryzacji i zmiany paradygmatu fleksyjnego) stanowią aż 75% badanych wyrazów, formacje z prefiksami 19%, natomiast formacje kompozycyjne to tylko 6% analizowanych leksemów. Największy przyrost nowego słownictwa zaobserwowano w grupie rzeczowników (62%), a następnie przymiotników (26%), czasowników (6%) i przysłówków (5%), 1% stanowiły zaś wyrazy poświadczane w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika. Przypomnijmy, że w wypadku niektórych neologizmów, zwłaszcza przymiotników z *-alis* (por. 3.1.2.15.9.), można było zaobserwować zjawisko derywatów tautologicznych – ich znaczenie zasadniczo nie różniło się od znaczenia wyrazu motywującego, a ich formant pełnił w istocie tylko funkcję strukturalną.

4.8. Jeżeli chodzi o dystrybucję wyrazów pod względem pierwszych poświadczeń w źródłach SŁŚ PL, to niemal połowa, bo aż 49% analizowanych leksemów, poświadczona została w danym znaczeniu religijno-kościelnym po raz pierwszy w XV w., następnie 18,3% pierwszych poświadczeń pochodzi z XIV w., 17,2% z XVI w. i 13% z XIII w. Wyrazy poświadczane po raz pierwszy od X do XII w. to w sumie tylko 2,5%. Dane te z jednej strony odpowiadają chronologicznym proporcjom źródeł będących podstawą SŁŚ PL, z drugiej wpływ na przewagę wyrazów poświadczonych po raz pierwszy w XV w. miała bez wątpienia przypadająca właśnie na ten czas działalność pisarzy uwzględnianych w niniejszej analizie. Wyrazy, które w źródłach SŁŚ PL poświadczane są tylko raz, stanowią 43% wszystkich analizowanych neologizmów, a zatem w zakresie występowania hapaksów badana leksyka nie odbiega od ogólnych tendencji obserwowanych w łacinie średniowiecznej (por. 2.2.3.1.). Należy jednak zaznaczyć, że owa procentowa wartość zmniejsza się, gdy uwzględni się tylko te leksemy, które poświadczane są jeden raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL – wówczas wyrazy te stanowią 18% analizowanego materiału.

4.9. Fenomenami wspólnymi zarówno dla leksyki religijno-kościelnej, jak i słownictwa spoza tej sfery były zjawiska synonimii i polisemii sufiksальной. Pierwsze polegało na współwystępowaniu derywatów o takim samym znaczeniu utworzonych na wspólnej podstawie słowotwórczej, ale za pomocą różnych sufiksów, np. *campanista*, *campanator*, *campanarius* ‘dzwonnik’ (← *campana*), *cantoratus*, *cantoria*, *cantorium* ‘urząd kantora’ (← *cantor*). Drugie polegało na występowaniu derywatów mających tę samą

podstawę i ten sam sufiks, ale przynajmniej dwa różne znaczenia, np. *infirmaria* ‘zakonnica zajmująca się szpitalem’ oraz ‘szpital’, *circaria* ‘zakonnica sprawująca nadzór nad innymi’ oraz ‘prowincja zakonna’ (por. 3.1.2.19.4.). Zjawisko podobne do synonimii sufiksальной zaobserwowano w formacjach z prefiksami, gdy na tej samej podstawie za pomocą różnych przedrostków tworzono derywaty o takim samym znaczeniu. W naszym materiale były to głównie rzeczowniki oznaczające zastępców urzędników kościelnych, np. *semicollector*, *subcollector*, *vicecollector* ‘zastępca kolektora’ (← *collector*). Opisane fenomeny potwierdzają wahania co do normy w środowisku użytkowników łaciny średniowiecznej.

4.10. Tym, co łączyło słownictwo religijno-kościelne i inne sfery leksyki łaciny średniowiecznej, był także proces substantywizacji. Najliczniejszych przykładów dostarczą tutaj derywaty z sufiksami wykorzystywanymi do tworzenia zarówno przymiotników, jak i rzeczowników. Wymienić trzeba tu zwłaszcza nazwy ksiąg liturgicznych (por. 3.1.2.15.5., 3.1.2.15.11.-3.1.2.15.12., 3.1.2.16.3., 3.1.2.18.8., 3.1.2.20.2.) oraz oficjalnych pism kościelnych (por. 3.1.2.15.6., 3.1.2.21.5.), w wypadku których substantywizacja przymiotnika nierzadko była poprzedzona elipsą towarzyszącego mu rzeczownika. Ponadto wyrazy z pewnych kategorii znaczeniowych przejawiały skłonność do polisemii – przede wszystkim mowa tu o nazwach urzędów, oprócz samego urzędu mogących oznaczać terytorium, na którym go sprawowano, oraz wynikające z niego uposażenie (por. 3.1.2.7.4., 3.1.2.10.2.).

4.11. Przytaczane w przypisach leksemy religijno-kościelne poświadczane poza źródłami SŁŚ PL pokazują, że tendencje słowotwórcze obserwowane w leksyce wyekscerpowanej ze SŁŚ PL znajdują odzwierciedlenie również w łacinie średniowiecznej innych regionów Europy. Dla zdecydowanej większości analizowanych w głównym wywodzie kategorii i typów słowotwórczych można było bowiem wskazać przykłady spoza źródeł stanowiących podstawę materiałową niniejszego opracowania. Wprawdzie w materiale średniowiecznym pojawiają się takie typy słowotwórcze, które nie zostały poświadczane w źródłach SŁŚ PL, przede wszystkim nazwy zwolenników zakończonych na *-tor* (np. *consubstantiator*) oraz *-ita* (np. *Hieronymita*), a także nazwy godności i urzędów z sufiksem *-tas* (np. *papalitas*), jednak są one względnie nieliczne, co pozwala stwierdzić, że – przynajmniej w zakresie leksyki religijno-kościelnej – dynamika słowotwórcza łaciny średniowiecznej nie była zróżnicowana regionalnie. Świadczy o tym również fakt, że aż 73% badanych leksemów ze sfery religijno-kościelnej zarejestrowanych w źródłach SŁŚ PL odnotowanych zostało także w innych słownikach łaciny średniowiecznej.

4. PODSUMOWANIE

4.12. Podsumowanie frekwencyjno-dystrybucyjne wszystkich analizowanych formacji.

ŁĄCZNA LICZBA ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW						
1112						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej także poza źródłami SŁŚ PL				
301 [27%]		811 [73%]				
ŁĄCZNA LICZBA HAPAKSÓW						
483 [43%]						
wyrazy poświadczone w łacinie średniowiecznej tylko raz i wyłącznie w źródłach SŁŚ PL		wyrazy poświadczone w źródłach SŁŚ PL tylko raz, w łacinie średniowiecznej występujące jednak także poza nimi				
202 [18%]		281 [25%]				
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM MECHANIZMÓW SŁOWOTWÓRCZYCH						
formacje z sufiksami		formacje z prefiksami		formacje kompozycyjne		
837 [75%]		211 [19%]		64 [6%]		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CZĘŚCI MOWY						
rzeczowniki	przymiotniki	czasowniki	przysłówki	leksemy w funkcji zarówno rzeczownika, jak i przymiotnika		
685 [62%]	291 [26%]	72 [6%]	52 [5%]	12 [1%]		
DYSTRYBUCJA LEKSEMÓW POD WZGLĘDEM CHRONOLOGII PIERWSZYCH POŚWIADCZEŃ W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL						
X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.	XVI w.
1 [0,1%]	7 [0,6%]	21 [1,8%]	145 [13%]	203 [18,3%]	544 [49%]	191 [17,2%]
LEKSEMY POŚWIADCZONE W ŹRÓDŁACH SŁŚ PL PO RAZ PIERWSZY U TEOLOGÓW I FILOZOFÓW						
272 [24%]						

WYKAZ SKRÓTÓW

Autorzy średniowieczni

GŁOG. – Jan z Głogowa
GOST. – Jakub z Gostynina
HENR. BREG. – Henryk Bitterfeld z Brzegu
HESSE – Benedykt Hesse
JAC. PAR. – Jakub z Paradyża
MARTIN. OP. – Marcin Polak z Opawy
MATTH. – Mateusz z Krakowa
NIC. BŁ. – Mikołaj z Błonia
PEREGR. – Peregryn z Opola
PETR. WYSZ – Piotr Wysz z Radolina
SACR. – Jan z Oświęcimia
SCARB. – Stanisław ze Skarbimierza
STOB. – Jan ze Stobnicy
WŁODK. – Paweł Włodkowic
WROCL. – Michał Falkener z Wrocławia

Inne

adi. – przymiotnik
ang. – angielski
chrz. – chrześcijański
ed. – w edycji
fr. – francuski
gr. – grecki
klas. – klasyczny
niem. – niemiecki
star. – starożytny
subst. – rzeczownik
ts. – to samo
v. – czasownik
wł. – włoski

BIBLIOGRAFIA

Słowniki i korpusy

- A. – *Latinitatis italicae medii aevi lexicon*, red. F. Araldi, P. Smiraglia, Firenze 2001.
- Bl. – *Lexicon latinitatis medii aevi*, red. A. Blaise, Turnhout 1975.
- DMLBS – *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, red. R. E. Latham, D. R. Howlett, R. K. Ashdowne, London 1975-2013.
- Długosz 2.0 – Długosz 2.0. Elektroniczny korpus i narzędzia analizy języka Jana Długosza (<https://scriptores.pl/dlugosz/>).
- DuC. – *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, red. Ch. du Fresne, sieur du Cange, Parisiis 1883-1887.
- eFontes – Elektroniczny korpus polskiej łaciny średniowiecznej (<https://scriptores.pl/efontes/>).
- Ha. – *Glossarium latinitatis medii aevi Finlandicae*, red. R. Hakamies, Helsinki 1958.
- K. – *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, red. M. Kostrenčić, Zagreb 1973-1978.
- LexBoh. – *Latinitatis medii aevi Lexicon Bohemorum*, red. Z. Silagiová (et al.), Praha 1995-.
- MittW. – *Mittellateinische Wörterbuch*, red. O. Prinz (et al.), Berlin–München 1967-.
- N. – *Mediae latinitatis lexicon minus*, red. J. F. Niermeyer, Leiden 1976.
- NGl. – *Novum Glossarium Mediae Latinitatis*, red. F. Blatt (et al.), Hafniae–Genavae 1957-.
- OLD – *Oxford Latin Dictionary*, red. P. G. W. Glare, Oxford 1990.
- SŁŚ PL – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. M. Plezia, M. Rzepiela, K. Weysenhoff-Brożkova, Kraków 1953- (<https://elexicon.scriptores.pl/>).
- Suec. – *Glossarium mediae latinitatis Sueciae*, red. E. Odelman, U. Westerbergh, Stockholm 1968-2002.
- Th. – *Thesaurus linguae Latinae*, Lipsiae 1900-.
- W. – *Lexicon latinitatis Nederlandicae medii aevi*, red. J. W. Fuchs, M. Gumpert-Hepp, O. Weijers, Leiden 1977-2005.

Źródła

Poniższy wykaz obejmuje tylko źródła cytowane lub przywoływane w toku wywodu.

- AGZ III – *Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. Tom III*, Lwów 1872.
- AKap. – *Acta kapituł z wieku XVI wybrane. Tom I. Część I. Acta kapituł poznańskiej i wrocławskiej (1519-1578)*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1908.
- AKapSąd. III – *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. Volumen III. Pars I. Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Plocensis, Wladislaviensis et Gneznen-sis (1422-1533)*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1908.

- ARect. I – *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis. Tomi I fasciculus I*, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1893.
- ArPrawn. I – *Archiwum Komisji Prawniczej. Tom pierwszy*, Kraków 1895.
- CodEp. I – *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (I)*, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, Kraków 1876.
- CorpJP. IV – *Księgi prawa polskiego. Dział pierwszy. Przywileje, statuty, konstytucje, edykty, dekry, mandaty koronne. Księga czwarta (1523-1534). Część pierwsza*, wyd. O. Balzer, Kraków 1910.
- DŁUG. Hist. IV – *Ioannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber septimus, liber octavus*, wyd. S. Budkowa (et al.), Varsaviae 1975.
- DŁUG. LibBen. I – *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. Tomus I. Ecclesia cathedralis Cracoviensis. Ecclesiae collegiatarum*, Cracoviae 1863.
- DŁUG. LibBen. III – *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. Tomus III. Monasteria*, Cracoviae 1863.
- FormJ. – *Formularz Jerzego pisarza grodzkiego krakowskiego (ok. 1399-1415)*, wyd. K. Górski, Toruń 1950.
- GŁOG. Alex. I – *Ioannes Glogoviensis. Prima pars doctrinalis Alexandri cum sententiis notabilibus et vocabulorum lucida expositione nonnullisque annexis argumentis*, Lipsiae 1525.
- InwKKr. – *Inwentarz katedry wawelskiej z roku 1563*, wyd. A. Bochnak, Kraków 1979.
- KodPol. II – *Kodeks dyplomatyczny Polski. Tom II. Część II*, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1852.
- KodTyn. – *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875.
- KodWp. VI – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Tom VI*, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982.
- KsgKaz. – *Księgi radziekie kazimierskie (1369-1381 i 1385-1402)*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1932.
- MATTH. OpTheol. – *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, wyd. W. Seńko, A. L. Szafrąński, Warszawa 1974.
- MPH II – *Pomniki dziejowe Polski. Tom II*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872.
- MPH III – *Pomniki dziejowe Polski. Tom III*, wyd. nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie, opr. przez lwowskie grono członków komisji historycznej tejże Akademii, Lwów 1878.
- MPH IV – *Pomniki dziejowe Polski. Tom IV*, wyd. nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie, opr. przez członków lwowskiej komisji historycznej tejże Akademii, Lwów 1884.
- NIC. BŁ. Serm. I – *R. D. Nicolai Poloni (...) Sermones super evangelia dominicalia et praecipua Sanctorum festa totius anni*, Coloniae 1613.
- NIC. BŁ. Serm. II – *R. D. Nicolai Poloni (...) Sermones super evangelia dominicalia a festo Pentecostes usque ad Adventum Domini*, Coloniae 1613.
- SSrSil. I – *Scriptores rerum Silesiacarum. Erster Band*, wyd. G. A. Stenzel, Breslau 1835.
- StPPP. IV – *Starodawne prawa polskiego pomniki. Tom IV. Statuta synodalia episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi*, wyd. U. Heyzmann, Cracoviae 1875.

- Tom. XII – *Acta Tomiciana. Epistole, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae. Tomus duodecimus*, wyd. Z. Celichowski, Posnaniae 1906.
- Tom. XIV – *Acta Tomiciana. Epistole, legationes, responsa, actiones, res gestae serenissimi principis Sigismundi primi regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae. Tomus quartus decimus*, wyd. W. Pociecha, Posnaniae 1952.
- WiadPol. – *Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincyi szląskiej*, wyd. A. Mosbach, Wrocław 1860.

Opracowania

- Adams, J. N. (2011), „Late Latin”, [w:] J. Clackson (red.), *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Wiley-Blackwell, 257-283.
- Álvarez Huerta, O. (2008), „La formation des adverbes en latin tardif: le témoignage d’Égérie”, [w:] M. Fruyt, S. Van Laer (red.), *Adverbes et évolution linguistique en latin*, Paris: L’Harmattan, 167-180.
- Arias Abellán, C. (2002), „Les dérivés latins en -ārius”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 161-184.
- Bader, F. (1962), *La formation des composés nominaux du latin*, Paris: Les Belles Lettres.
- Baldi, P. (1989), „Negative prefixation in latin”, *L’Information Grammaticale* 43, 3-6.
- Batko-Tokarz, B. (2018), „Klasyfikacja tematyczna w WSJP PAN”, [w:] M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 79-92.
- Batko-Tokarz, B. (2019), *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bautier, A.-M., Duchet-Suchaux, M. (1985), „Des néologismes en latin médiéval: approche statistique et répartition linguistique”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 44-45, 43-63.
- Benveniste, É. (1948), *Noms d’agent et nom d’action en indo-européen*, Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Biville, F. (2002), „La dimension grecque de la dérivation latine. Interférences et emprunts”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 353-390.
- Blaise, A. (1955), *Manuel du latin chrétien*, Strasbourg: Le Latin Chrétien.
- Bloch-Trojnar, M. (2020), „The role of borrowing in the derivation of passive potential adjectives in Polish”, [w:] P. ten Hacken, R. Panocová (red.), *The Interaction of Borrowing and Word Formation*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 113-139.
- Bobrowski, J. (2018), „Kwalifikatory w WSJP PAN”, [w:] M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 61-78.
- Boniecka, B. (1994), „Tekst w kontekście (problemy metodologiczne)”, *Polonica* 16, 43-67.
- Bourgain, P. (2005), *Le latin médiéval*, Turnhout: Brepols.

- Brachet, J.-P. (2012), „Sur la formation du suffixe *-bilis*. Étude morphologique et sémantique”, *Latomus* 71,3, 649-667.
- Braun, R. (1977), *Deus Christianorum. Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien*, Paris: Études Augustiniennes.
- Braun, R. (1985), „L'influence de la Bible sur la langue latine”, [w:] J. Fontaine, Ch. Petri (red.), *Le monde latin antique et la Bible*, Paris: Beauchesne, 129-142.
- Bruciale, L. (2019), „Reversive constructions in Latin: the case of *re-* (and *dis-*)”, [w:] E. Mocchiari, W. M. Short (red.), *Toward a Cognitive Classical Linguistics: The Embodied Basis of Constructions in Greek and Latin*, De Gruyter: Berlin–Boston, 93-125.
- Brunet, C. (2005), „*Bene facere*: une ou deux lexies?”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbativité en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 197-207.
- Burton, P. (2011), „Christian Latin”, [w:] J. Clackson (red.), *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Wiley-Blackwell, 485-501.
- Buttler, D. (1962), „Neologizm i terminy pokrewne”, *Poradnik Językowy* 5-6, 235-244.
- Buttler, D. (1979a), „O wzajemnym oddziaływaniu terminologii i słownictwa ogólnego. I. Terminologizacja wyrazów potocznych”, *Poradnik Językowy* 2, 58-66.
- Buttler, D. (1979b), „O wzajemnym oddziaływaniu terminologii i słownictwa ogólnego. II. Determinologizacja wyrazów z leksyki specjalnej”, *Poradnik Językowy* 3, 127-135.
- Cabré, M. T. (1999), *Terminology: Theory, Methods, and Applications*, red. J. C. Sager, tłum. J. A. De Caesaris, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ceresa-Gastaldo, A. (1975), *Il latino delle antiche versioni bibliche*, Roma: Studium.
- Chruścińska, K. (1978), „O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach”, [w:] M. Szymczak (red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 70-79.
- Cieślakowa, A. (1998), „Przezviska”, [w:] E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 119-134.
- Coleman, R. (1987), „Vulgar Latin and the diversity of Christian Latin”, [w:] J. Herman (red.), *Latin vulgaire – latin tardif*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 37-52.
- Conso, D. (2005), „Etude sémantique des composés à premier terme *sēmi-* en latin”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbativité en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 121-134.
- Cremscoli, G. (2005), „Il neologismo nel latino medievale. Sondaggi nella documentazione lessicografica”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 63, 119-124.
- De Carvalho, P. (2008), „Morphologie adverbiale, morphologie nominale: *-ter* vs *-e*”, [w:] M. Fruyt, S. Van Laer (red.), *Adverbes et évolution linguistique en latin*, Paris: L'Harmattan, 149-164.
- Deflou-Leca, N. (2016), „La polysémie terminologique des communautés monastiques (VIe-Xe siècle): quelques cas d'étude”, *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* 10, <http://journals.openedition.org/cem/14472> [dostęp: 7.05.2025].
- Denecker, T. (2018), „The Nijmegen School and its 'sociological' approach to the so-called 'Sondersprache' of early Christians: A preliminary historiographical study”, *Latomus* 77,2, 335-357.

- Dinkova-Bruun, G. (2011), „Medieval Latin”, [w:] J. Clackson (red.), *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Wiley-Blackwell, 284-302.
- Dinu, D. (2010), „Nominal derivation with suffixes in Latin”, *Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie* 3,1-2, 117-131.
- Dokulil, M. (1979), *Teoria derywacji*, tłum. A. Bluszcz, J. Stachowski, Wrocław: Ossolineum.
- Domżał, Z., Wałkowski, A. (2016), *Imię Róży inaczej... W tajemniczym świecie pisarzy i rękopisów klasztoru cystersów w Mogile do początków XVI wieku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Ernout, A. (1954), *Aspects du vocabulaire latin*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Ernout, A., Meillet, A. (1959), *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Fedorowicz, S. (2012), „Oficjum nosalistów”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 65,2, 165-186.
- Fredouille, J.-C. (1996), „*Latin chrétien ou latin tardif?*”, *Recherches Augustiniennes et Patristiques* 29, 5-23.
- Fruyt, M. (1984), „Approche méthodologique de la suffixation en latin et en français”, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 97,2, 246-264.
- Fruyt, M. (1986), *Problèmes méthodologiques de dérivation à propos des suffixes latin en -cus*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Fruyt, M. (1987), „Grec -ικός en latin: étude quantitative”, *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* 61, 261-276.
- Fruyt, M. (1990), „La plurivalence des noms d'agent latin en -tor: lexique et sémantique”, *Latomus* 49, 59-70.
- Fruyt, M. (1991), „Complex lexical units in Latin”, [w:] R. Coleman (red.), *New Studies in Latin Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 75-91.
- Fruyt, M. (2000), „La création lexicale: généralités appliquées au domaine latin”, [w:] M. Fruyt, C. Nicholas (red.), *La création lexicale en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 11-50.
- Fruyt, M. (2002a), „Les dérivés en -cus, -ca, -cum”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 67-84.
- Fruyt, M. (2002b), „Constraints and productivity in Latin nominal compounding”, *Transactions of the Philological Society* 100,3, 259-287.
- Fruyt, M. (2005), „Le status des composés nominaux dans le lexique latin”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbation en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 29-53.
- Fruyt, M. (2011a), „Latin vocabulary”, [w:] J. Clackson (red.), *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Wiley-Blackwell, 144-156.
- Fruyt, M. (2011b), „Word-formation in classical Latin”, [w:] J. Clackson (red.), *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Wiley-Blackwell, 157-175.
- Fry, C. (2012), „La physique de l'adverbe: la portée d'une force et l'ordre des motes”, [w:] J.-P. Brachet, M. Fruyt, P. Lecaudé (red.), *Les adverbes latins: syntaxe et sémantique*, Paris: L'Harmattan, 133-147.

- Gaide, F. (1988), „Les «formes élargies» du «latin vulgaire»: un cas très particulier de la dérivation”, *Latomus* 47,4, 584-592.
- Gaide, F. (2002), „Le dérivés «diminutifs» en *-lus*, *-la*, *-lum*”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 111-123.
- Gaide, F. (2005), „À propos des préverbés en *com-*; «Couper» et «broyer» dans le *De medicamentis* de Marcellus”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbativ en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 263-276.
- García-Hernández, B. (2005), „L'antonymie aspectuelle des préverbes allatifs et ablatif”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbativ en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 229-241.
- García-Hernández, B. (2006), „L'évolution du suffixe *-arius* vers l'expression du destinataire dans la langue juridique”, [w:] J.-P. Brachet, C. Moussy (red.), *Latin et langues techniques*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 221-231.
- Gardani, F. (2013), *Dynamics of Morphological Productivity. The Evolution of Noun Classes from Latin to Italian*, Leiden-Boston: Brill.
- Grondeux, A. (2005), „Les néologismes en *per-* en latin médiéval”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 63, 181-195.
- Halida, Ł. (2021a), „Słownictwo specjalistyczne ze sfery religijno-kościelnej w polskiej łacinie średniowiecznej na przykładzie leksemu *columbatio*”, [w:] B. Malczewska, J. Woźniakiewicz (red.), *Języki specjalistyczne w ujęciu diachronicznym i synchronicznym 2*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 185-197.
- Halida, Ł. (2021b), „Kościelne słownictwo prawno-administracyjne w polskiej łacinie średniowiecznej – analiza z wykorzystaniem metod korpusowych”, *Academic Journal of Modern Philology* 13, 123-132.
- Halida, Ł. (red.) (2022), *Laktancjusz. Boskie pouczenia (Diuinae institutiones), księgi I-III. Przekład z języka łacińskiego i opracowanie*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Hammarström, M. (1925), [wstęp do:] *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning*, Helsingfors: Finska historiska samfundet.
- Kaczmarek, K. (2019), „Trzy średniowieczne świadectwa święceń duchownych z diecezji płockiej”, *Saeculum Christianum* 26,1, 49-59.
- Kaczmarkowski, M. (1979), „Łacina starochrześcijańska (istota, charakterystyka, rozwój, problemy badawcze)”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 26,4, 35-44.
- Kaliska, A., Michalska-Górecka, P. (2022), „Wpływy francuskie w polskim słownictwie sekwatycznym XVI wieku”, *Język Polski* CII,1, 116-128.
- Kaproń-Charzyńska, I. (2014), *Pragmatyczne aspekty słowotwórstwa. Funkcja ekspresywna i poetycka*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kircher-Durand, C. (2002a), „Introduction”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 1-22.
- Kircher-Durand, C. (2002b), „Les adjectifs en *-eus*, *-a*, *-um*”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain-Paris-Dudley: Peeters, 85-108.

- Kircher-Durand, C. (2002c), „Les dérivés en *-nus, -na, -num*”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain–Paris–Dudley: Peeters, 125-160.
- Kircher-Durand, C. (2002d), „Les dérivés en *-ensis*”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain–Paris–Dudley: Peeters, 185-194.
- Kircher-Durand, C. (2002e), „Les dérivés en *-lis*”, [w:] C. Kircher-Durand (red.), *Grammaire fondamentale du latin. Tome IX. Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Louvain–Paris–Dudley: Peeters, 195-222.
- Kleszczowa, K. (red.) (1996), *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kleszczowa, K. (2012 [2002]), „Neologizmy a problem ewolucji systemu słowotwórczego”, [w:] K. Kleszczowa, *Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 183-191.
- Kleszczowa, K. (2012 [2006]), „Oznaki i skutki wygasania produktywności formantu”, [w:] K. Kleszczowa, *Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 113-122.
- Kreja, B. (1999), „Formacje na *-anin* i *-an* w języku polskim i w innych językach słowiańskich”, [w:] B. Kreja (red.), *Słowotwórstwo polskie na tle słowiańskim. Studia*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 46-64.
- Kucharska-Dreiss, E. (2004), „Teolingwistyka – próba popularyzacji terminu”, [w:] S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś. Materiały z konferencji, Gniezno, 15-17 kwietnia 2002*, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 23-30.
- Kurkowska, H., Skorupka, S. (2001), *Stylistyka polska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Leclercq, J. (1961), *Études sur le vocabulaire monastique du Moyen Âge*, Romae: Herder.
- Leone, L. (1971), *Latinità cristiana. Introduzione allo studio del latino cristiano*, Lecce: Edizioni Milella.
- Leumann, M. (1963), *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Loi, V. (1978), *Origini e caratteristiche della latinità cristiana*, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei.
- Lukszyn, J., Zmarzer, W. (2006), *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Magni, E. (2016), „Le nominalizzazioni agentive in *-tor*”, [w:] P. Poccetti (red.), *Latinitatis Rationes. Descriptive and Historical Accounts for the Latin Language*, De Gruyter: Berlin–Boston, 101-117.
- Malec, M. (1998), „Imiona”, [w:] E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 97-118.
- Martínková, D. (1980), „Slova tvořená sufixem *-ista* ve slovní zásobě středověké latiny v českých zemích”, *Listy Filologické* CIII,3, 144-147.
- Melo, W. D. C. de (2024), *Latin Linguistics: An Introduction*, Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH.

- Mohrmann, Ch. (1961), *Études sur le latin des chrétiens. Tome I. Le latin des chrétiens*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Molinari-Carlès, D. (2008), „Les adverbos latins en -(t)im: étude morphologique”, [w:] M. Fruyt, S. Van Laer (red.), *Adverbes et évolution linguistique en latin*, Paris: L'Harmattan, 223-239.
- Moussy, C. (2005), „La polysémie du préverbe *com-*”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbation en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 243-262.
- Moussy, C. (2010), *Synonymie et antonymie en latin*, Paris: L'Harmattan.
- Nagórko, A. (2011), *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Norberg, D. (1968), *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris: Éditions Picard.
- Nowak, K. (2017), „Ciemna, szpetna, zepsuta. Norma i anomalia w opisie łaciny średniowiecznej”, *Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique* LXXIII, 161-173.
- Nowak, K. (2018), „Norma a korpus w leksykografii historycznej na przykładzie *Słownika łaciny średniowiecznej w Polsce*”, [w:] M. Bańko, H. Karaś (red.), *Między teorią a praktyką. Metody współczesnej leksykografii*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 187-203.
- Oniga, R. (1988), *I composti nominali latini. Una morfologia generativa*, Bologna: Patron.
- Oniga, R. (1992), „Compounding in Latin”, *Rivista di Linguistica* 4,1, 97-116.
- Oniga, R. (2005), „Composition et préverbation en latin: problèmes de typologie”, [w:] C. Moussy (red.), *La composition et la préverbation en latin*, Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 211-227.
- Oniga, R. (2014), *Latin: A Linguistic Introduction*, red. i tłum. N. Schifano, Oxford: Oxford University Press.
- Oniga, R. (2020), „Latin synthetic compounding and Distributed Morphology”, *Lingue antiche e moderne* 9, 205-224.
- Pawłowski, K. (2014), „Łacina średniowieczna i *Lexicon mediae et infimae latinitatis Polonorum*”, [w:] P. Świącicka (red.), *Latina lingua, czyli co to znaczy dla prawników*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 155-173.
- Perrot, J. (1961), *Les dérivés latins en -men et -mentum*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Pinkster, H. (2005 [1972]), *On Latin Adverbs*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Pinkster, H. (2015), *The Oxford Latin Syntax. Volume 1. The Simple Clause*, Oxford: Oxford University Press.
- Plezia, M. (1970), „Remarques sur la formation du vocabulaire médiolatin en Pologne”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 37, 193-198.
- Plezia, M. (2001 [1962]), „Etapy rozwojowe łaciny średniowiecza”, [w:] Marian Plezia. *Scripta minora. Łacina średniowiecza i Wincenty Kadłubek*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 121-132.
- Pluta-Saladra, E. (2021), *Konwenty żeńskie w średniowiecznym województwie krakowskim. Studium prozopograficzne (2 połowa XII – 2 połowa XVI wieku)*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Pocchetti, P. (2008), „Convergences et divergences entre les langues de l'Italie ancienne dans l'expression des adverbos”, [w:] M. Fruyt, S. Van Laer (red.), *Adverbes et évolution linguistique en latin*, Paris: L'Harmattan, 27-46.

- Pocchetti, P., Poli, D., Santini, C. (1999), *Una storia della lingua latina. Formazione, usi, comunicazione*, Roma: Carocci editore.
- Pottier, B. (1987), *Théorie et analyse en linguistique*, Paris: Hachette.
- Prinz, O. (1971), „Zum Einfluß des Griechischen auf den Wortschatz des Mittellateins”, [w:] J. Autenrieth, F. Brunhölzl (red.), *Festschrift Bernhard Bischoff. Zu seinem 65. Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, Stuttgart: Hiersemann, 1-15.
- Prinz, O. (1978), „Mittelalterliche Wortneubildungen, ihre Entwicklungstendenzen und ihre Triebkräfte”, *Philologus* 122, 249-275.
- Przybyszewski, S. (2009), „Kontekst w badaniach nad językiem”, *Media, Kultura, Komunikacja Społeczna* 5, 79-86.
- Pultrová, L. (2007), „The Latin nomina agentis in -tor”, *Listy Filologické* CXXX,3-4, 251-264.
- Puzynina, J. (1966), „O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych”, *Poradnik Językowy* 8, 329-338.
- Ramat, P. (2008), „Les adverbos latins du point de vue de l'indo-européen”, [w:] M. Fruyt, S. Van Laer (red.), *Adverbos et évolution linguistique en latin*, Paris: L'Harmattan, 13-24.
- Rzepiela, M. (2003), „Formacje deminutywne w polskiej łacinie średniowiecznej”, *Polonica* XXII-XXIII, 443-450.
- Rzepiela, M. (2005), „Le néologismes créés par suffixation dans le latin polonais”, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 63, 35-44.
- Rzepiela, M. (2007), „Łacińskie nomina agentis na -tor w polskich przekładach Statutów prawa ormiańskiego z 1519 r.”, [w:] R. Laskowski, R. Mazurkiewicz (red.), *Amoenitates vel lepores philologiae*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 285-294.
- Rzepiela, M. (2008), „Certain aspects cognitifs et extralinguistiques de la création lexicale en latin médiéval”, *Listy Filologické* CXXXI,3-4, 455-468.
- Rzepiela, M. (2010), „Polska myśl językoznawcza a Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce”, [w:] B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS, 139-149.
- Rzepiela, M. (2018), „O pozycji zawodowej kobiet w średniowieczu w świetle praktyki opisu leksykograficznego w Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce”, [w:] M. W. Bukała, G. Myśliwski (red.), *Średniowieczny „mercator christianus”. Praktyka, organizacja, idee etyczne i religijne*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 61-78.
- Rzepiela, M. (2020), „Interaction among borrowing, inflection and word formation in Polish medieval Latin”, [w:] P. ten Hacken, R. Panocová (red.), *The Interaction of Borrowing and Word Formation*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 259-278.
- Schrijnen, J. (1932), *Charakteristik des altchristlichen Latein*, Nijmegen: Dekker & Van de Vegt.
- Serbat, G. (1990), „Structure des noms d'agent latins en -tor”, *Linguisticae Investigationes* 14,2, 343-348.
- Serbat, G. (1993), „Les dérivés latins non déverbaux en -tor (-trix)”, [w:] L. Isebaert (red.), *Miscellanea linguistica graeco-latina*, Namur: Société des études classiques, 139-166.
- Serbat, G. (2001 [1995]), „Les «noms d'agent» en -trix: noms ou adjectifs?”, [w:] L. Nadjo (red.), *Opera disiecta. Travaux de linguistique générale, de langue et littérature latine*, Louvain-Paris: Peeters, 535-550.

- Sheerin, D. (1996), „Christian and biblical Latin”, [w:] F. A. C. Mantello, A. G. Rigg (red.), *Medieval Latin. An Introduction and Bibliographical Guide*, Washington: The Catholic University of America Press, 137-156.
- Spevak, O. (2014), *The Noun Phrase in Classical Latin Prose*, Brill: Leiden–Boston.
- Stotz, P. (2000), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Zweiter Band. Bedeutungswandel und Wortbildung*, München: Verlag C.H.Beck.
- Stotz, P. (2002), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Erster Band. Einleitung, Lexicologische Praxis, Wörter und Sachen Lehnwortgut*, München: Verlag C.H.Beck.
- Szukiel, P. (2015), „Pierwszy kodeks autora proweniencji polskiej. Przyczynek do dalszych badań nad obecnością kodeksów kantorskich na ziemiach polskich”, *Liturgia Sacra* 21,2, 417-426.
- Touratier, Ch. (1994), *Syntaxe latine*, Louvain-La-Neuve: Peeters.
- Urbańczyk, S. (red.) (1978), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Vaan, M. de (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden–Boston: Brill.
- Väänänen, V. (1963), *Introduction au latin vulgaire*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Wałkowski, A. (2010), „Działalność intelektualna skryptorium w Mogile do końca XIII wieku”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum* 16, 37-43.
- Watmough, M. M. T. (1995), „The suffix *-tor-*: agent-noun formation in Latin and the other Italic languages”, *Glotta* 73, 80-115.
- Weysenhoff-Brożkova, K. (1991), *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Weysenhoff-Brożkova, K. (1998), *Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce*, Warszawa: OBTA.
- Wolanin, H. (2012), *Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Wróbel, H. (2001), *Gramatyka języka polskiego*, Kraków: Od Nowa.
- Zachara-Związek, U. (2019), *Łacina późnośredniowiecznych ksiąg ławniczych Starej Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zakrzewska-Gębka, E. (1977), „Deminutywa użyte przez Cyncerona w krytyce poglądów stoickich i epikurejskich”, *Eos* LXV, 91-102.
- Zawadowski, L. (1951), „Rzeczywisty i pozorny wpływ kontekstu na znaczenie”, *Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 4, 1949 – dodatek 2, 1-18.

INDEKS ANALIZOWANYCH LEKSEMÓW

Indeks zawiera wszystkie leksemy średniowieczne należące do sfery religijno-kościelnej poddane analizie w niniejszym opracowaniu – zarówno poświadczone w źródłach SŁŚ PL i uwzględnione w głównym wywodzie (zaznaczone pogrubieniem), jak i poświadczone poza źródłami SŁŚ PL oraz przytoczone w przypisach. Wykaz nie obejmuje natomiast wymienianych leksemów starożytnych, leksemów średniowiecznych spoza sfery religijno-kościelnej oraz wyrazów wskazanych tylko w opisie procesu słowotwórczego jako wyrazy motywujące w stosunku do leksemów stanowiących przedmiot analizy.

abbatare 136
abbatatus patrz ***abbatiatus***
abbatialis 74-75
abbatianus 101
abbatiatus 55-56, 58
abbaticus patrz *abbaticus*
abbaticus 105
abbatiola 125
abbatissalis 75
abbatissatus 56
abbatiuncula 125
abbativus 110
abbatizare 51, 136
abbatizatio 51
abbatulus 125, 146
ablutivus 108
ablutrix 40, 42
absolvamen 72
acolythatus 55
acolythura 60
addecimatio 51
administrabilis 118
administratura 60
admissiva 110
advectrix 40
advocatrix 40, 42
aequalificatio 51
afflictivus 108
agendare 81-82
agendarius 90
aggravatorius 96, 165
Albertista 45
algamaticus 104

almificare 177
almipotens 182
almuciatus 121
altararium 94
altararius 89
altaria 66
altarifex 177, 179
altariolum 124
altarista 44, 46, 147, 179
alternata 70
alternativa 110
alternativus 109-110
altifluus 179
altisolium 182
ambitorium 99
ambonista 45
ambonizare 136
amovibilis 63, 118, 131
amovibilitas 63
amovibiliter 131
angelatus 122
angelicida 178
angelinus 102
annata 70
annihilatrix 41
anniversarium 94
annuntiatorium 99
antealtare 167
antecineralis 164
anteinfernum 167
antematutinalis 167
antepectorale 167
antependiolum 124-125

- antependium** 124-125, 167
anteprandialis 167
anteprofestum 167
antesaecularis 167
antiabbas 169
antibulla 169
anticardinalatus 56
anticardinalis 56, 169
antichristeitas patrz *antichristianitas*
antichristianitas 63
antichristianus 63, 148, 169
antichristineitas patrz *antichristianitas*
antichristivus 110
antiepiscopus 169
antievangelicus 169
antiminoricus 169
antimonachus 170
antipapalis 79
antipapatus 56
antipapista 46
antiphonare 81-82, 94
antiphonarium 94
antiphonarius 87, 94
antiphonista 45
antipontifex 56, 170
antipontificatus 56
antistalla 167
apostare 134
apostatia 52
apostatista 46
apostatizare 136
apostolare 134
apostolicare patrz *apostolare*
apostolicatus 56
apostolicitas 63
apostolizare 136
archiabbas 142
archiantistes 105, 142
archiantisticus 105
archiapostolus 142
archicanonicus 142
archicantor 142
archicapellanus 142
archicatharus 142
archiclaviger 142
archiclerus 142
archidiabolus 143
archidiaconalis 74, 143
archidiaconare patrz *archidiaconizare*
archidiaconia 66
archidiaconium 68, 143
archidiaconizare 136
archidioecesanus 142
archidioecesis 142
archielectus 142
archiepiscopalia 85
archiepiscopalis 74, 85, 143
archiepiscopaliter 132
archiepiscopare 134, 170
archiepiscopatus 57-58, 142
archiepiscopium 68
archierarchus 142
archihaereticus 142
archihebdomadarius 142
archihuyssita 142
archilevita 105, 142
archileviticus 105
archimetropolita 142
archimonasterium 142
archipastor 142
archipater 142
archiplebanus 142
archipontificalis 75
archipontificatus 55, 58, 143
archipopo 142
archipotestas 142
archipraepositus 142
archipraesul 56, 75, 142-144
archipraesularis 75
archipraesulatus 56, 58, 143
archipresbyteralis 74-75
archipresbyteratus 56, 58, 143
archipresbyterialis patrz *archipresbyteralis*
archischismaticus 142
archisteriolum 125
archisubdiaconatus 56
architheologus 142
ardorosus 115
arrepticiosus 115
Arrianista 46
aspergitorium 99
aspersionale 82
aspersorium 99
astricola 178

- astriconditor*** 182
astripotens 182
attestatrix 41
auctoritativus 109
aufferibilitas 63
Augustinensis 120
Augustinianus 101
aureola 57, 127
autonomice 130
avellatio 52-53
azymatus 123
azymitas 62
baculatus 122
balaamia 66
Balaamita 50
bannizare 136
baptisamentum 72
baptismalia 85
baptismalis 76, 85-86, 131
baptismaliter 131
baptismare 134
baptismatorium 99
baptisticus 105
beatificabilis 118
beatificativus 109
beatifice 130
beatizare 136
beginalis 76
beginatus 57
benedictarium 94
Benedictinensis 120
Benedictinus 102, 120
benedictionalis 79
benedictionarius 90
benedictorium 99
benedictorius 96
beneficiatus 122
beneficiolum 127
Bernardinalis 75
Bernardinus 75, 102
Bernardita 50
bethphania 184
bibliaticus 105
biblicatus 56
biblicus 56, 104-105
biblista 45, 56
biblistatus patrz *biblicatus*
- blasphemalis*** 76, 78
boniformis 181
brevariarius 90
bullaria 92
bullator 34
bullatorium 99
bursarius 89
bursicium 124
bursicula 124
caelestialis 78
caelesticius 105
caelice 130
caerimonialia 86
calendizare 136
Camaldulensis 120
camerariatus 55
cameratus 57-58
campanaria 92
campanarium 94
campanarius 88, 90, 92, 189
campanator 34, 60, 65, 88, 152, 154, 189
campanatoria 65
campanatura 59
campanista 44, 46, 88, 189
campestralis 76
canapales 85
canapalia patrz *canapales*
canaparius 89
cancellaria 92
cancellarissa 48
canonia 65
canonicalia 86
canonicalis 75, 86, 131
canonicaliter 131
canonicatus 56-57
canonissa 48
canonista 45-46, 104
canonisticus 104
canonizatio 52
cantariolum 127
cantata 70
cantatura 60
cantionale 81-82
cantionarium 94
cantoratus 55, 189
cantoria 65, 99, 154, 189
cantorissa 48

- cantorium** 99, 189
cantuale 81-82
cantualis 75, 81-82
capella 89, 101, 125, 127
 capellana 102
 capellanalís 75
capellanatus 55
capellania 65-66
 capellanissa 48
 capellanizare 136
capellanus 46, 48, 55, 65, 75, 79, 101-102, 136, 142, 148
capellarius 89
capellula 125, 127
capitula 127
cappales 85
cappalia patrz **cappales**
cappatus 121
cardinalare 134
cardinalatus 55, 57
 cardinaleus 114
 cardinalia 66
cardinalicúis 105
cardinalis 55, 63, 66, 79, 105, 114, 134, 145, 147, 169
 cardinalitas 63
Carmelicus 104
Carmelita 50, 101
 Carmelitanus 101
carnigena 178
 carnisbrevium patrz **carnisprivium**
carnislevarium 178
carnispícium 178
carnisprivialis 76
carnisprivium 76, 178
Carthusiensis 120
Cassinensis 120
castigatrix 40
casucula 127
 cathedrales 85
cathedralicus 104
cathedralista 44, 46
 cathedratió 51
 catholicatió 53
 catholicitas 63
 catholiciter 132
 catholicizare 136
celebrativus 109-110
 cellanus 101
 cellararissa 48
 cellaratura patrz **celleratura**
 cellarissa patrz **cellararissa**
 celleratura 60
 cellista 45
 cellita patrz **cellista**
 celsipotens 183
 celsitonans 183
censurare 134, 163
chorale 81-82
choralis 79, 81-82
 chrismatarium patrz **chrismatorium**
 chrismatorium 99
Christianice 132
 Christianicida 178
Christianicus 104, 132
 Christianiter 132
christificari 177
Christifidelis 174
Christiformis 62, 132, 181
 Christiformitas 62
 Christiformiter 132
Christipara 178
 ciboriolum 124
ciliciatus 121
circaria 92, 190
circator 34-35, 39, 42
circatrix 39, 42
Cisterciensis 48, 120
 Claraevallensis 120
 claustralicus 105
claustralis 79, 105, 132, 148, 152
 claustraliter 132
 claustraria 92
claustrillum 125
 claustricola 178
claviarius 89
claviatrix 39, 42
clerica 105
clericales 85
clericalia patrz **clericales**
clericaliter 132
clericari 60, 133, 163
clericatura 60
clericellus 125-126

- clericida* 178
clericidium 178
Cluniacensis 120
coabbas 147
coadiutoratus 55
coadiutoria 65, 100
coadiutorium 99
coadiutrix 40
coaltarista 147
coaltissimus 148
coantichristianus 148
coarchidiaconus 148
coarchiepiscopus 148
coardere 148-149
coeligere 148-149
coenobialiter 132
coenobiolum 125
coenobitalis 75, 148
coenobitanus 101
coenobitatus 122
coenobiticus 104
coepiscopalis 75
coeremicola 148
coeremita 148
coessentia 148
coessentialitas 62
coessentialiter 131
coevangelizare 149
coexsecutor 147
colendizare patrz *calendizare*
collatura 60
collectarium 94
collectoria 66, 152
collectuarius 89
collectura 60, 152
collegiata 70
collegista 45
columbare 134
columbatio 51, 53-54, 134
combeatus 148
combenedicere 34, 149
combenedictor 34
commansionarius 147
commaternitas 63
commatrinus 102
commendaria 92-93
commendariatus 55
commendarius 55, 88, 90, 92
commendatarius 90
commendatoria 65
commendatura 60
commissariatus 55
commissive 130
commodista 45
commonachus 147
commonasterialis 148
commonialis 147
comparochialis 148
comparochianus 148
compaternitas 63-64
compatrissa 48-49
compatrona 148
compeditio 52
complebanus 147
complebesianus 148
compraebenda 148
compraebendarius 148
compraebendatus 148
compraeparator 147
compraedicator 148
compraelatus 147
compraepositus 148
compraesul 148
comprofessus 148
conbaptizare 149
concanonicus 147
concapellanus 148
concapitularis 132, 148
concapitulariter 132
concardinalis 147
concathedrere 149
concellaris 148
conchristianus 148
conciliariter 132
conclaustralis 148
concoenobiota patrz *concoenobita*
concoenobita 148
concoenobitalis 148
concollector 147
concommissarius 148
condioecesanus 148
confessarius 89
confessionale 82
confessionalis 76, 82, 131

- confessionaliter* 131
confessoratus 56
configurabilitas 62
confilietas 148
conflagellator 148
confortatrix 40
confrater 39, 42, 48, 64, 66, 147
confraternia 48, 66
confraternissa 39, 48
confraternitas 64, 66
confratria 66
confratrissa 39, 48
confratrix 39, 42, 48
conhaereticus 148
connegator 148
consacerdotalis 148
consanctus 148
conscientiosus 115
consecrativus 109
consecratorius 96
conservatoria 97, 100
conservatoriatus 56
conservatorium 100
conservitor 148
consideratrix 40
consistorialis 79
consistorialiter 132
consubstantiare 36, 134
consubstantiator 36, 190
consuffraganeus 148
contemptivus 108
contiocinatio 52-53
contributor 34
contritiuncula 127
conventor 34
conventualis 76, 132
conventualiter 132
convicarius 148
convisitator 148
convitricus 148
cornutensis 120
correctrix 40
correligiosus 148
corroborator 35
cortisania 66
cortisanicus 104
cortisanus 66, 102, 104

credentia 67
crucella 124
crucesignatus 174
cruciata 70
crucicula 124
cruciferator 34
cruciferatus 57
crucifericus 104
cruciformis 131, 181
cruciformiter 131
cruciger 177
crucisfidelis 147
crucizare 136
crucula 124
cucullarius 87
cunctifer 177
cunctificus 177
cunctipotentia 66
curiensis 120
cussinulus 124
custodialis 75
custodianatus 56
custodiatus 55-56, 58
custodissa 42, 48
custrix 39, 42, 48, 152
daemoniformis 181
dalmuciatus 121
datarius 90
dearchiepiscopare 170
decanalis 75
decanatus 56, 154
decanonicare 170
deceptuosus 115
dechristianatus 164
decimabilis 118
decimagium 69
decimalis 77, 132
decimaliter 132
decimatus 57-58
decimula 127
deconsecrare 170
decretista 45-46
deductrix 40, 42
deficibilis 118, 162
definitorium 99
defunctorium 99
deicidium 178

- deiculus* 126
deicus 104
deieiunare 170
deifiguratio 174
deiformis 63, 115, 131, 181
deiformitas 63
deiformiter 131
deiformosus 115
deigenerativus 174
deiinspectivus 174
deizare 136
delatorium 99
delectabilitas 62
delectativus 110
demonstrantia 67
deobligare 170
deodevotus 174
deodicatus 174
deogratus 174
deosacratus 174
deotimoratus 174
dependentiae 67
depositaria 92
deprecamen 72
depuratio 52
desacerdotare 170
desanctificatio 170
deservitor 34
deturpator 36, 38
deviabilis 118, 130
deviabiliter 130
devotarius 90
devotionalia 86
devotionalis 77, 86
devotizare 136
diabolizare 136
diaconale 82
diffidia 66
dilatamentum 71
diligibilitas 62
dimissoria 97
dimissorialis 75
diocesitas 63
dioecesanus 102, 142, 148, 170
dioecesarius 89
dioeceseus 114
dioecesionalis 77
Dionysialis 77
directrix 40
disciplinatio 52
dispensabilis 118, 162
dispositivus 108
disquisitor 34
diurnale 81-82
diversiloquium 179
divinicus 105
doctoratus 57-58
doctrinamen 72
dogmatizatio 52
dogmatizator 36
domatio 52
domicella patrz *dominicella*
dominicale 81
Dominicanus 101
dominicella 127
donabilitas 62
dotaliter 131
dotatio 51
dotator 36-37, 41-42
dotatrix 41-42
dulcificatio 52
dulcoratio 52
ecclesialis 78
ecclesiuncula 125-126
edotatio 51
effractivus 108
effugativus 109-110
elargitor 35
eleemosynator 34
elemosinalis 77, 131
elemosinaliter 131
elemosinariatus 56
elemosinaris patrz *elemosinalis*
elicatio 52
emolumentare 134
emundatrix 40
episcopatio 51
episcopellus 125-126
episcopocida 178
episcopizare 136
epistolare 81
epistolarium 94
epistulare 81
eremicola 148, 178

- eremitagium* 69
eremitanus 101
eremuncula 125
erigibilis 118
erogatrix 40
eucharistare 134
eucharistialis 78
eucharistiatus 123
eucharisticus 105
evangelizare 81-82, 94
evangeliarium 94
evangelistarium 94
evangelisticus 105
exabbas 170
exabbatissa 170
exaltatrix 40
excaecativus 108
excaecatrix 40
excommunicativus 109
excommunicatorialis 78
excommunicatorius 78, 96
excommunium 68
excucullatus 170
exmonachare 170
expapa 170
expiatorium 99
expontifex 170
exprobramen 71
exsacerdos 170
exseminatio 52
exspectantialis 76
exspectativa 110
exspectativus 108, 110
extradioecesanus 169
fecundativus 108
fermentarius 90
festivatio 52
figurantia 67
flagellarius 88, 90
flamendialis 174
flammivomita 178
fontalitas 62
formatoriae 97
formulare 81-82
fortificativum 110
Franciscanus 101
fratricus 104
fructificentia 66
fruibilis 118
fugibilitas 62
fulminatorius 96
fundatorius 96
funerbralis 77
funeralia 85
galeratus 121
generalatus 55
generalis 55, 79
genuflexo 174
glorificabilis 118
gloriositas 64
gradare 134
graduale 81-82, 96
gradualis 75, 81-82
granalis 76
granaria 92
granarius 89, 92
grangiarus 89
grangium 68
gratialis 45-46, 79
gratialista 45-46
guardianatus 55
guardiana 66
guardianus 55, 66, 101-102, 154
habitualiter 130
haeresianus 101
haeresista 46
haereticabilis 118, 162
haereticalis 77-78
haereticare 53, 118, 134
haereticatio 53
haereticizare 136
hebdomadaria 65
Hieronymita 50, 190
Hierosolimipeta 178
hierosolymare 134
holocaustumentum 72
homiliare 81-82
homiliarius 90
homilista 44
horinus 102
horista 45
hortiaria 92
hospitalista 45
hostiarium 94

- hostiarius** 88, 95
humiliatus 122
humilitivus 109-110
Hussista 46
Hussita patrz *Hussista*
Hussitanus 101
Hussiticus 105
hymnionale 81
hypersubstantialis 184
hypocriticalis 77
Iacobipeta 178
idolatrare patrz **idololatrare**
idololatrare 134
ieiunabilis 118
ieiunalis 77-78
ieiunativus 109
ieiuniare 134
Iesuita 50
ignoscibilitas 62
illaqueabilis 118
illaqueativus 108
illuminativus 108
illustratrix 40, 42
imaginuncula 124
imbursator 36
immultiplicabilis 162
impaenitivus 164
impaenitudo 161
impassionabilitas 62
impeccabilitas 62
impeccabiliter 131
impeccatio 161
impermiscibilis 163
impermixtio 52-53
imperscrutabiliter 130
impinguitivus 108
impletivus 108
imploratrix 41
implurificabilis 162
importabilitas 63
imprinciabilitas 163
imprinciatus 163
improcessibilis 62, 162
improcessibilitas 62
inadorabilis 162
inbeneficiare 163
inbullare 163
incanonicare 163
incanonizare 163
incantatorius 96
incathedrare 51, 163
incathedratio 51
incellare 164
incensorium 99
incensurare 163
inchristianus 162
incineratio 52
incircumscribilitas 62
incircumscripibilitas patrz **incircumscribilitas**
inclericare 163
inclinatrix 41
inclusorium 99
incompatibilitas 63
inconsecratus 162
incontemplativus 162
incorrigibilitas 62
indecimatus 162
indeficibilis 162
indeviabilis 130, 163
indeviabiliter 130
indiabolatus 163
indignibilitas 62, 64
indispensabilis 162
indulgentialis 77
indulgentiarius 90
ineligibilis 162
inepiscopalis 162
inexcommunicabilis 163
inexcusatio 161
inexhaustibilis 163
inexpressibilis 163
infinipotens 183
infirmaria 92, 190
infirmarius 89, 92
infirmitorium 99
inflammativus 109
infugibilis 162
infulatio 51
ingenerabiliter 131
inglorificatio 161
inglorificatus 162
inhaereticabilis 162
inhonorator 36

- innaturabilis* 162
inobliquabilis 62, 130, 162
inobliquabilitas 62
inobliquabiliter 130
inofficiare 52, 163
inofficiatio (1) 52
inofficiatio (2) 161
inofficiatus 162
inoffuscabilis 163
inprivilegiatus 162
inquisitorius 96
insimoniatus 163
insoporabilis 63, 162
insoporabilitas 63
insordescencia 66-67
inspirabilitas 161
installare 36, 51, 163
installatio 51
installator 36
insuperabilitas 63
intangibilis 162
interlinearis 170
interminabilitas 63
intervallista 45
interventrix 40
intitulatio 51
intonarius 96
intonator 34, 96
intonatorius 96
intranscendibilis 163
introductionales 85
introitales 85
intrusio 51
intrusor 36
intuitive 130
inunctus 162
investituatio 51, 60
investituere 134
investitura 60, 134
inveterabilis 118
inviaticatus 162
inviaticus 162
invictoriosus 162
invitatorianus 101, 152
invitatorium 99, 101
invocatrix 40
Iohannita 50
irrecuperabilitas 63
irreiterabilis 163
irreparabilitas 63
irrepetibilis 163
iubilamen 71
iubilarius 89
iurispatronatus 174
labimen 71
laetificatrix 40
laicaliter 132
laicatus 57
lanceatio 52
lectionale 81-82
lectionalis 75, 81-82
lectionaris 79
lectionarium 94
lectura 60
legendale 81-82
legendarium 94
legendarius 88, 94
legislatrix 40
licentiatorius 96
licentiatus 122
ligatrix 41
linalia 85
locumtenens 65, 174
locumtenentia 65
Luciferanus patrz *Luciferianus*
Luciferianus 101
Luciferinus 102
lucrifactio 52
luctualis 77
lugubramen 72
luminositas 62
Lutheranismus 73
Lutheranus 73, 101
Lutherianicus 104-105
Lutherianus patrz *Lutheranus*
Lutherismus 73
lutherizare 136
Machometanus 101
Machometicola patrz *Mahometicola*
Machometicus 104-105
Machometista 46
Machometisticus 104
Machomita 50
Mahometicola 178

- Mahometinus* 102
Mahumicola patrz *Mahometicola*
manarius 88
mandamentum 71
manerius patrz **manarius**
manipulare 82
manipularium 94
manipulatus 122
mansionalis 79
mansionaria 92
mansionariatus 56
manualitas 63
manualiter 131
manutangere 174
Mariale 81
martyreus 114
martyricus 105
maternalis 77-78
Mathumetista 46
maturista 44, 46
matutinale 81
matutinales 85
Maumeticola patrz *Mahometicola*
Maumetista 46
meritorie 130
metropolatus 56
metropolitanatus 56
metropolitanensis 120
metropolitaneus 113-114
milleartifex 174
millefluus 179
ministerialiter 131
ministeriatus 55-56, 58
ministralis 75
ministratura 60
minorissa 48
minorista 45
minorita 50
misericalis 77
missagium 69
missale 81-83
missalis 76, 81-83
missare 52, 134
missarius 90
missaticus 105
missatio 52
mitigatrix 40
monachaliter 132
monachari 53, 122, 133
monachatio 52
monachatus 122
monachellus 125
monachia 67
monachialis 78
monachice 132
monachismus 73
monachitas 62
monachizare 136
monasterialiter 132
monastericus 105
monasticalis 78
monasticulus 125
moniatu 57
monietas 62
monitorialis 76
monocularis 63, 77-78
monocularitas 63
monoculitas 63-64
monstrantia 67, 124
monstrantiola 124
monstrantiuncula 124
moralizare 136
mortilogium 184
motivitas 62, 64
mysticalis 77-78
neglectrix 40
neochristianus 184
neovacare 184
neutralista 46
neutralitas 62
nocturnal 79
nolarium 95
nominatus 122
nominitatio 53
nonobstantia 170
normalitas 62
normatrix 39
normiter 132
nosalista 44-46
notariatus 55, 58
notator 34
notionalis 77
notista 44
novellator 34

- novicialis* 75
noviciatus 57
nudipeditatio 53
oblagium 68
obligativus 109
obliquabilis 118, 162
oboedientarius 25, 90
oboedientiola 125
oboedientiuncula 125
observantialis 77
Occamista 46
occasionabiliter 130
occasionalis 77
odibilitas 62
oditio 53
offerta 70
offertoriales 85
offertorialia patrz *offertoriales*
officialatus 55
officiale 81
officiarium 94
officiatio 52, 161
officiator 34
officiatus 122, 162
Olympicola 178
omissive 131
omissivus 109-110, 131
omnibenignitas 182
omnibenignus 182
omnibonitas 182
omnibonus 182
omnicausalis 182
omnifactivus 182
omnifactor 182
omnilinguis 182
omnimaiestas 182
omnipatrator 182
omniperfectus 182
omnisapiens 182
omnisapientia 183
omnisciens 182-183
omniscientia 182-183
omnivirtus 183
orationale 81
orationarius 87
ordinalis 79
ordinarialis 77-78
ordinarius 96-97
organifex 177
organista 44, 46
originosus 115
oritare 135
orthodoxicus 105
osculare 82
osculatorium 99
ostiaratus patrz *ostiarius*
ostiarius 56
ovare 51, 134
ovatio 51
pacificalis 82
pacificalis 77-78, 82
paenitemen 72
paenitentiale 81
paenitentiare 134
paenitentiarium 92
paenitentarius 89-90, 92, 152
paenitentialis 77
paenitionarius 90
paganeus 113-114
pagania 66
pallicula 124
papalis 63, 75
papalitas 63, 190
papare 134
papaticus 105
papatus 55
papismus 73
papissa 48
papista 46
parabolizare 136
parlatorium 96, 99
parlatorius 96
parochiagium 69
parochialia 86
parochialis 79, 86, 131, 148
parochialiter 131
parochianalis 78
parochiarius 89
parochiatus 122
parochiatus 57
participaliter 131-132
participative 131-132
parvificentia 66
paschatus 122

- passagium* 69
passionale 81-82
passionarium 94
pastoralitas 63
pastorare 134
pastoratus 55
pastoreus 114
pastorissa 48
pastrix 39
paternales patrz *patronales*
paternoster 174
patinula 124
patriarchia 65
patrina 102
patrinus 102
patrocinatus 56
patronales 85
patronalia patrz *patronales*
peccabilis 62, 118
peccabilitas 62
peccatifex 177
penetrabilitas 62
pentecostensis 120
peramabilis 170
perbenedictus 170
perductivus 109
peregrinagium 69
peregrinarius 90
perelectus 170
peremptivus 109
perfectificare 177
pergustatio 53
permissivitas 62, 64
permissivus 62, 64, 109
perorthodoxus 170
perpetuitare 135
personaticum 69
personatus 56
pertemptatio 170
petitare 135
petronales 85
phantasivus 110
pharisaice 132
pietantia 67, 89
pietantiaria 92
pietantiarius 89, 92
pistaria 92
plantamen 71
plasmatrix 40-41
plebalis 78
plebanalis 75
plebanatus 56
plebania 60, 65-66, 75, 86
plebanialis patrz *plebanalis*
plebaniatura 60
plebanus 56, 65, 75, 79, 101-102, 142, 147, 151, 154
plebisanus 102
plenare 82
plenarium 94
plumbator 34
pluviale 82
pompizatio 53
pontificale 81-82
pontificalia 86
pontificare 51, 133
pontificari patrz *pontificare*
pontificatio 51
pontificalia patrz *pontificalia*
portaria 92
postaltare 167
postcommunalis 78
postcommunio 78, 167
posteriorista 45
postfestum 167
postillator 34
postprandialis 167
praeabbas 166
praebendabilis 119
praebendalis 77
praebendare 52, 122, 134
praebendarius 89, 148, 154
praebendatio 52
praebendatus 122, 148
praebendicula 127
praebendula 127
praecella 166
praecentoria 65
praecentoriatus 56
praecentorissa 48
praecentrix 39, 42
praecceptoria 66
praeconceptio 166
praecursatrix 41

- praedestinatorius* 96
praedicatissa 48
praedicatoria 66
praedicatura 60
praedivus 166
praefestum 151, 166
praefigurative 131
praefiguratrix 41
praeformosus 166
praegustatio 166
praeiussio 166
praelaticus 105
praelatiuncula 127
praelatura 60
praelibatorie 131
praelibatorius 96, 131
praemiabilis 118
praemiatorius 96
praenoscitare 135
praenotitia 166
praeordinator 36-37
praeparamentum 71
praeparative 131
praeparativum 110
praependium 68
praepositatus 57
praepositissa 48
praepositionalis 77
praesacer 166
praesanctus 166
praesentator 34, 41-42
praesentatrix 41-42
praesentialitas 63
praeservamen 71
praeservator 35, 37
praestimonia 66
praestimonialis 77
praestimonium 66, 68, 77
praesularis 77
praesuleus 113
praevelle 53, 166
praeventrix 41
praevidentor 36-37
praevigilia 166
praevisivus 109
praevolitio 53
praevolvere 166
precatonale 81
precula 127
Premonstratensis 120
presbycida 178
presbycidium 178
presbytellus 125
presbyteragium 69
presbyterari 133
presbyterarium 95
presbyterculus 125
presbyterialiter 132
presbyteriari patrz *presbyterari*
presbytericida 178
presbytericidium 178
presbytericulus 125
primatia 56, 58, 66, 75
primatialis 75
primatiatus 55-56, 58
primaticus 105
priorissa 48, 57, 152
priorissatus 57
privium carnis patrz *carnisprivium*
proabbas 151
procantor 151
processionabilis 119, 131
processionabiliter 131-132
processionales 85
processionalia patrz *processionales*
processionalis 77, 85, 131
processionaliter 131-132
processionare 134
processionarium 94
processionarius 88, 94
processionatim 130-132
procustos 150
proeliatrix 40, 43
proepiscopus 151
profestum 151, 166-167
prohibitivus 109
promotivum 110
promotrix 40
promovibilis 118
propagamen 71
propagatrix 40, 43
propalator 36
propheticida 178
prophetismus 73

- proplebanus* 150
propopo 151
prosecutrix 40
proselyticus 105
prosequibilis 118
protoepiscopus 144
protonotariatus 55, 58
protonotarius 55, 144
protopopo patrz **propopo**
protopraepositus 144
protopraesul 144
proventor 34
providentialis 77
provincialatus 55
provincialitas 63
provincialiter 131
provisionatus 123
psalmare 134
psalmiculus 127
psalmistarius 89
psalmistatus 55
psalmisticus 105
psalmitta 50
psalmodialis 75
psalmodizare 136
psalteria 66
psalteriolum 124
psalterista 44-45, 66
psalteristia 66
pseudoabbas 145
pseudoabbatulus 146
pseudoanachoreta 145
pseudoarchiepiscopus 145
pseudocanicus 145
pseudocardinalis 145
pseudoclericus 145
pseudocontionator 145
pseudodeicola 145
pseudoevangelium 145
pseudomachometus 146
pseudopaenitens 145
pseudopapa 145
pseudopraedicator 145
pseudopraelatus 145
pseudosancitas 145
pseudotheologus 145
pseudovicarius 145
pullulantia 67
pulsales 85
pulsalia patrz *pulsales*
pulsalis 76, 78, 85
pulsatura 60
punibilitas 63
punitrix 41
purgativum 110
purificatorium 99
quadragesimale 81-82
quadragesimarius 88
quaestare patrz *quaesturare*
quaesturare 51, 134
quaestuatio 51
qualescere 136
qualificative 131
quantificative 141
quartale 82
quattuortempora 174
quidditas 63, 110
quidditative 131
quidditativus 110, 131
quingagesimalis 78
readamare 164
reaggravamen 165
reaggravare 160, 164-165
reaggravatio 160, 165
reaggravatorius 165
rebenedictio 165
receptorius 96
receptoria 66, 97
receptorialis 76
recidivatio 53
recollector 165
recommendare 165
reconciliatrix 40, 42
reconfirmare 165
reconfiteri 165
reconsecrare 52, 165
reconsecratio 52
reconvertibilis 165
recreatix 40
rectificatrix 40
rectipotens 183
rectoratus 55
rectoria 66
redditrix 40

- redituare** 134
reexcommunicare 165
refectivus 109
refectorarius 89, 152, 154
refocilamen 71
reformativus 109
reformatrix 40, 43
refrenatrix 41
refrigerator 35
regeneramen 72
regenerativus 109
regularissa 48
regularitas 62
regulator 36, 41
regulatrix 41
regulatus 122
reinthronizare 165
reinventio 165
relapsus 165
relaxamen 72
relaxio 53
relevator 35, 40
relevatrix 40
rememorativus 109
rememoratrix 41
remissibiliter 131
remorsio 53
removibilis 118
renascentia 67
renegatio 53
renegatus 122
renodatrix 40
reparabilitas 63
reparatrix 40, 42
requialis 77
reservatarius 89
responsale 81
responsorale patrz *responsoriale*
responsoriale 81
retropontifex 170
revestitorium 99
revocativus 109
rogitamen 72
Romipeta 178
roralis 75
roratista 45-46
rubricella 127
rubricula 127
sabbatalis 76
sabbatizatio 52
sacellanicus 105
sacellanus 101, 105
sacerdotium 127
sacerdotulus 125
sacramentaliter 131
sacramentificus 177
sacrarium 127
sacrificus 177
sacrimonialis 183
sacrista 44, 48, 56, 66, 90, 102, 152, 154
sacristana 102
sacristania 66
sacristanus 102, 154
sacristarius 90
sacristatus 56
sacristega 178
sacristegium 178
sacristia 66, 86
sacristiana patrz *sacristana*
sacristianatus 56
sacristianus patrz *sacristanus*
sacristissa 48
sacrographia 184
saecularitas 62
salutificus 177
salvales 85
salvamen 72
salvativus 109
salvifer 177
sanctificabilis 118
sanctificativus 97, 109
sanctificatorius 96-97
sanctuarium 90
sanguifluus 179
satiativus 109
satisfactiva 110
satisfactivus 109-110
satrix 40, 42
scandalizatio 53
schismaticalis 78
schismatice 132
schismatizare 136
scholasteria patrz *scholastris*
scholastia patrz *scholastris*

- scholastica* 105
scholastria 66, 154
scholiger 177
Scotista 46
sectifer 177
sectista 46
semiarchidiaconus 156
semibeatus 156
semicollector 156, 190
semiduplex 156
semiepisopus 156
semilaicalis 156
semilaicus 156
semimonialis 156
semipraebendarius 89
semitriplex 156
semivacare 156-157
sempermemoriabilis 174
sententiarius 90
sententionarius 90
septiformiter 131
sepulchrarius 90
sequentiarium 94
sequentarius 90
sequentionarium 94
seraphicus 105
sermocinalis 75, 78
sermonista 45
sermonizare 136
sexagenalis 76
sexennalis 76
simoniace 132
simoniacum 105
simonialiter 132
Simonista 45
solaciosus 115
sollemniscere 136
sollemnium 68
sollemnizatio 52
solutivus 109
sordidatrix 41
sororissa 48
sparsorium 99
spirativus 109
spirator 36
spontaneitas 62
stigmatizare 136
subarchidiaconus 152
subcampanator 152
subcellararius 152
subcellarius patrz *subcellararius*
subclaustralis 152
subclaviger 152
subcollector 152, 190
subcollectoria 152
subcollectura 152
subconservator 152
subcustoda 152
subcustodia 152
subcustrix 152
subdecanus 152
subductrix 41
subelemosinarius 152
subepiscopus 152
subhebdomadarius 152
subintronizare 152
subinvitatorianus 152
sublevatrix 40
submartha 152
subpaenitentarius 152
subparochia 152
subpraecentor 152
subpraeposita 152
subprior 56, 134, 152
subpriorare 134
subprioratus 56, 58
subpriorissa 152
subrefectorarius 152
subsacrista 152
subsignator 152
substantificare 35, 177
substantificator 35
substantificus 177
subvigilia 152
succentrix 39, 105
suffraganea 114
suffraganeatus 56
suffraganeus 56, 113-114, 148
summista 45-46
superadmirabilis 158
superadorandus 158
superadventus 160
superaestimabilis 158-159
superaeternus 158

- superaggravatio* 160
superaltare 160
superamabilis 158
superbenedictus 158
superbonus 158
superclarus 158
superclomens 158
superclémenter 160
superdelectabilis 159
superdeliciosus 158
superdilectus 158
superdiligibilis 159
superdivinus 158
superdulcissimus 160
superdulciter 160
supereffluentia 160
superelectus 158
superenarrabilis 159
superessentialis 158, 160
superessentialiter 160
superexaudire 160
superexcessivus 158
superexcessus 160
superfelicissimus 160
supergaudiosissimus 160
superhumiliter 160
superimmarcescibilis 159
superimmensus 158
superimperscrutabilis 159
superinaccessabilis patrz *superinaccessibilis*
superinaccessibilis 159
superinaestimabilis 159
superincontemplabilis 159
superineffabilis 159
superinenarrabilis 159
superinfinitus 159
superinscrutabilis 159
superintellectualis 158, 160
superintellectualiter 160
superintelligibilis 159
superinvisibilis 159
superluminosus 158
supermagnificus 158
supermentaliter 160
supermirabiliter 160
supermisericordissime 160
supermisericordissimus 160
supermundus 158
supermunificens 158
supernalis 77-78
supernarrabilis patrz *superenarrabilis*
supernaturaliter 160
superomnipotens 159
superoptimus 159
superpelliciatu 121
superpellicium 121, 160
superperfectus 159
superpius 158
superplenitudo 160
superpraclarissimus 160
superpraestantissimus 160
superprincipalis 158
superpulcher 158
superpurgatus 158
superpurissimus 160
superreaggravare 160
superreaggravatio 160
superreverendissimus 160
supersapiens 158
supersapientia 160
superseminatio 53
supersensualis 158
superserenus 158
superspeciosus 158
supersplendidissimus 160
supersubstantialiter 131
supervenerabilis 159
supervenerandus 158
supervigilia 160
supplicatorius 97
synagogicus 105
synodare 134
tantalizare 136
templarius 89-90
tenebrifer 177
terrenitas 63
theologaster 145
theologicalis 77-78
theologie 131
theologista 45
theologizare 53, 136
theologizatio 53
thesauraria 92-93
thomatizare 136

- Thomipeta* 178
Thomista 46, 105
Thomisticus 105
thuriferarius 90
tonsuratio 52
tonsuratus 56
transbeatio 52
transelementatio 52
transformativus 109
transgravatio 170
transsubstantialis 78, 131
transsubstantialiter 131
transsubstantiare 36, 52, 78, 109, 134
transsubstantiatio 52, 78
transsubstantiativus 109
transsubstantiator 36
tricesimalis 78
triumphipotens 183
tunicella 127
turibulare 82
Tynecensis 120
viatica 105
vicarensis patrz *vicariensis*
vicarialis 75
vicariatus 56
vicariensis 120
vicearchidiaconus 153
viceauditor 153
vicecampanator 154
vicecancellarius 154
vicecantor 154
vicecantoria 154
vicecellarius 154
viceclericus 154
vicecollector 154, 190
vicecommendator 154
vicecuratus 154
vicecustodia 154
vicecustos 154
vicedecanatus 154
vicedecanus 154
vicedecimator 154
viceepiscopus 154
viceguardianus 154
vicepapa 154
vicepastor 154
viceplebanus 154
vicepraebendarius 154
vicepraecentor 154
vicepraepceptor 154
vicepraedicator 154
vicepraepositura 154
vicepraepositus 154
viceprior 154
viceprioratus 154
viceprovincialis 154
vicerector 154
vicerefactorarius 154
vicesacrista 154
vicesacristanus 154
vicesacristianus patrz *vicesacristanus*
vicescholasticus 154
vicescholastria 154
vicevicarius 154
vigiliales 85
visitatorius 96
vivificativus 109
vladicatus 56
Wyclefista 46, 105
Wyclefisticus 105

INDEKS OSOBOWY

(postacie historyczne uporządkowano według imienia,
postacie współczesne według nazwiska)

- Adams James N. 47
Albert Wielki 46
Álvares Huerta Olga 129-130
Arias Abellán Carmen 87-88, 91, 93
Ariusz 46
Augustyn z Hippony 48, 101
- Bader Françoise 141, 167, 179
Baldi Pierre 161
Batko-Tokarz Barbara 27-28, 140
Bautier Anne-Marie 11, 22-26, 46
Benedykt Hesse 14, 53
Benveniste Émile 59
Biville Frédérique 44
Blaise Albert 16-17, 176
Bloch-Trojnar Maria 117
Bobrowski Jakub 29
Boniecka Barbara 29
Bourgain Pascale 15-16, 19, 22-25
Brachet Jean-Pierre 116-117
Braun René 15, 35
Brucale Luisa 164
Brunet Claude 173
Burton Philip 16-20, 22
Buttler Danuta 23, 25-26, 29
- Cabré Maria T. 29
Ceresa-Gastaldo Aldo 15
Chruścińska Krystyna 25
Cieslikowa Aleksandra 126
Coleman Robert 15-16
Conso Danièle 26, 155-156
Cremascoli Giuseppe 23
- De Carvalho Paulo 129
Deflou-Leca Noëlle 125
Denecker Tim 16
Dinkova-Bruun Greti 11, 23-25, 27
Dinu Dana 31
Dokulil Miloš 21
Domżał Zbigniew 81
Duchet-Suchaux Monique 11, 22-26, 46
- Ernout Alfred 44, 54
- Fedorowicz Szymon 45
Fredouille Jean-Claude 16, 19-20
Fruyt Michèle 12, 18, 20, 23, 26, 31-34, 37-38,
41-42, 55, 61, 63-64, 84, 88, 95, 100, 104-105,
124, 127, 139, 141, 162, 166-167, 172-174,
176-182
Fry Carole 130
- Gaide Françoise 123-125, 127, 147, 149
Gajusz Juliusz Cezar 101
García-Hernández Benjamín 87-88, 139
Gardani Francesco 18
Gnejusz Pompejusz 101
Grondeux Anne 170
- Halida Łukasz 16, 29, 53, 134
Hammarström Magnus 70, 97, 110, 118
Henryk Bitterfeld z Brzegu 13
Hieronim z Pragi 50
Hieronim ze Strydonu 16
- Jakub z Gostynina 14
Jakub z Paradyża 14, 26, 53
Jakub, apostoł 178
Jan Biskupiec 126
Jan Duns Szkot 46
Jan Hus 46
Jan Wiklef 46, 105
Jan z Głogowa 14
Jan z Oświęcimia 14
Jan ze Stobnicy 14
Jezus Chrystus 16, 42, 52, 62, 66-67, 71, 101,
108-110, 115, 118, 131-132, 145, 158,
160-162, 165-166, 170, 174, 177-178,
181, 183-184
- Kaczmarek Krzysztof 97
Kaczmarkowski Michał 16-18, 21, 176
Kaliska Agnieszka 45
Kaproń-Charzyńska Iwona 124
Kircher-Durand Chantal 12, 31-32, 74, 84,
101, 113, 116-117, 119
Klara z Asyżu 48
Kleszczowa Krystyna 21, 173

- Kreja Bogusław 45
Kucharska-Dreiss Elżbieta 11
Kurkowska Halina 25
- Laktancjusz 16
Leclercq Jean 125
Leone Luigi 15-19, 22, 35, 176
Leumann Manu 55, 59, 61, 65, 68, 71, 74,
87-88, 92, 94-96, 99, 101-102, 104-105,
108, 113, 115, 119, 121, 124, 133, 135-136,
145, 161, 173, 181
Loi Vincenzo 17-21, 176
Lukszyn Jurij 29
- Magni Elisabetta 41
Mahomet 46, 50, 73, 178
Malec Maria 126
Marcin Luter 101, 136
Marcin Polak z Opawy 13
Martínková Dana 46
Maryja, matka Chrystusa 39-40, 42, 81, 93,
124, 149, 158-160, 166, 170, 188
Mateusz z Krakowa 13, 35
Meillet Antoine 44
Melo Wolfgang D. C. de 15, 17-20
Michalska-Górecka Paulina 45
Michał Falkener z Wrocławia 14
Mikołaj z Błonia 14, 57, 156
Mohrmann Christine 15-18, 21
Molinari-Carlès Danielle 129-130
Moussy Claude 147, 149, 161
- Nagórko Alicja 31, 128-130, 173
Norberg Dag 18, 22
Nowak Krzysztof 14, 22, 25
- Oktawian August 101
Oniga Renato 12, 31, 65, 68, 115-116, 129, 135,
140-141, 172-173, 175-176, 180, 182
- Paweł Włodkowiec 13
Pawłowski Krzysztof 22
Peregryn z Opola 13, 53
Perrot Jean 71
Pinkster Harm 117, 129
Piotr Wysz z Radolina 13
Plezia Marian 9, 12, 22-24, 48
Pluta-Saladra Edyta 39, 48
Pocetti Paolo 18, 129
Poli Diego 18
Pottier Bernard 141
- Prinz Otto 24, 48
Przybyszewski Sebastian 29
Publiusz Klodiusz Pulcher 101
Pultrová Lucie 33
Puzynina Jadwiga 25
- Ramat Paolo 129-130
Rzepliela Michał 9, 11-12, 14, 21-22, 24-26, 31,
33-34, 37-39, 42, 44, 51, 53-55, 60-61, 69, 83,
92, 123-124, 126-127, 155-156, 177, 179
- Santini Carlo 18
Schrijnen Joseph 15
Serbat Guy 33, 35, 41
Sheerin Daniel 15-17, 20
Skorupka Stanisław 25
Spevak Olga 41
Stanisław ze Skarbimierza 13, 26
Stotz Peter 11-12, 15-16, 23-24, 35, 42, 44,
47-48, 50, 54-56, 60, 62, 69, 74, 78, 90,
94-95, 99-100, 104-105, 108, 110, 116-118,
121-122, 129-130, 133, 136, 139, 145, 153,
158, 161, 170, 173, 176-177, 179, 181
Szukiel Piotr 96
- Tertulian 16, 35
Tomasz z Akwinu 46, 105
Tomasz z Canterbury 178
Tomasz, apostoł 136
Touratier Christian 32
- Urbańczyk Stanisław 10, 20, 125
- Vaan Michiel de 44
Väänänen Veikko 21, 71, 105, 115-117, 135-136,
153, 173, 176
- Wałkowski Andrzej 81
Watmough Margaret M. T. 33
Weysenhoff-Brożkowa Krystyna 11-12, 22, 24,
32, 48, 69, 74, 96, 101, 108, 116-118, 120,
135-136, 139, 170, 172, 176, 182, 184, 189
William Ockham 46
Wolanin Hubert 128-130, 140
Wróbel Henryk 129
- Zachara-Związek Urszula 22
Zakrzewska-Gębka Elżbieta 127
Zawadowski Leon 29
Zmarzer Wanda 29

STRESZCZENIE

Leksyka religijno-kościelna w łacinie średniowiecznej. Neologizmy słotwórcze

Celem niniejszego opracowania, poświęconego neologizmom słotwórczym odnotowanym w leksyce ze sfery religijno-kościelnej w łacinie średniowiecznej, jest przedstawienie, w jaki sposób we wskazanym słownictwie przejawiały się właściwe dla łaciny mechanizmy tworzenia nowych wyrazów. Analizie zostały poddane relacje zachodzące na płaszczyźnie słotwórczo-semantycznej między wyodrębnioną na potrzeby badania grupą leksemów a określonymi typami procesów słotwórczych, jak również, w ogólniejszym aspekcie, między leksyką religijno-kościelną a resztą łacińskiego słownictwa doby średniowiecza, a także słownictwem odziedziczonym ze starożytności. Analiza zmierza do scharakteryzowania słownictwa religijno-kościelnego powstałego w łacinie średniowiecznej.

Opracowanie składa się z czterech części. Pierwsza ma charakter wprowadzenia metodologicznego. Przedstawiono w niej charakterystykę analizowanego materiału leksykalnego i kryteria jego wyboru (1.1.), uzasadniono podjęcie pracy nad badanym zagadnieniem i wskazano cel badawczy (1.2.), pokrótce zaprezentowano *status quaestionis* (1.3.) oraz strukturę opracowania i metodę prezentacji materiału badawczego (1.4.).

Część druga, mająca charakter wprowadzający i obejmująca trzy rozdziały, porusza zagadnienia leksyki łacińskiej w antyku chrześcijańskim i w średniowieczu. Pierwszy rozdział (2.1.) poświęcono łacinie starożytnych autorów chrześcijańskich. Omówiono w nim koncepcję „łaciny chrześcijańskiej”, zgodnie z którą łacina chrześcijan miała być stanowić osobne zjawisko językowe (2.1.1.), a także przedstawiono propozycje kategoryzacji słownictwa chrześcijańskiego w łacinie starożytnej (2.1.2.) oraz procesy jego wzbogacania (2.1.3.). Drugi rozdział (2.2.) poświęcono nowemu słownictwu w łacinie średniowiecznej, zwłaszcza czynnikom decydującym o przyroście tego słownictwa i mechanizmom wykorzystywanym do jego tworzenia (2.2.1.-2.2.2.). Omówiono tu również zagadnienie hapaksów i kreacji okazjonalnych (2.2.3.). W trzecim rozdziale (2.3.), mającym charakter ogólniejszego zarysu, położono nacisk na rolę sfery religijno-kościelnej w epoce średniowiecza oraz zaprezentowano kryteria tematycznej selekcji badanego materiału językowego (2.3.1.), a ponadto przedstawiono problematykę związaną z analizą słownictwa tematycznego i leksemów specjalistycznych (2.3.2.).

Trzon niniejszego opracowania stanowi część trzecia, poświęcona charakterystyce słotwórczo-semantycznej neologizmów słotwórczych ze sfery religijno-kościelnej poświadczonych w źródłach SŁŚ PL, w dużej mierze znanych także z łaciny

średniowiecznej innych regionów. Kolejne rozdziały omawiają formacje z sufiksami (3.1.), formacje z prefiksami (3.2.) i formacje kompozycyjne (3.3.). W rozdziale 3.1. po wprowadzeniu (3.1.1.) przedstawiono analizę formacji nominalnych (3.1.2.), formacji przysłówkowych (3.1.3.) i formacji czasownikowych (3.1.4.). W rozdziale 3.2. po wprowadzeniu (3.2.1.) zaprezentowano poszczególne formacje z analizowanymi prefiksami (3.2.2.-3.2.14.) – w wypadku każdego z nich uwzględniono wszystkie utworzone za jego pomocą, a analizowane w niniejszym opracowaniu, kategorie gramatyczne. W rozdziale 3.3. po wprowadzeniu (3.3.1.) omówiono zaś jukstapozycje (3.3.2.) oraz złożenia właściwe (3.3.3.), wśród których znalazły się złożenia syntetyczne (3.3.3.1.), złożenia posesywne (3.3.3.2.) oraz złożenia determinatywne (3.3.3.3.). Opis zakończono przykładami hybryd językowych (3.3.3.4.). Analizę dopełniają zestawienia frekwencyjno-dystrybucyjne analizowanych leksemów zamieszczone na końcu poszczególnych sekcji i rozdziałów.

Wnioski wypływające z przeprowadzonych badań zostały zawarte w podsumowaniu (4.), po którym zamieszczono zestawienie bibliograficzne oraz indeksy.

SUMMARY

Religious and Ecclesiastical Lexis in Medieval Latin: Word-Formation Neologisms

This study, concerning word-formation neologisms noted in religious and ecclesiastical lexis of medieval Latin, asks how the mechanisms of word formation, appropriate to Latin, are reflected in the indicated type of vocabulary. The analysis focuses on the relationships occurring between groups of lexemes distinguished for the purposes of the study and types of word-formation processes, and, in a more general aspect, between religious and ecclesiastical lexis and the rest of medieval Latin vocabulary, as well as vocabulary inherited from antiquity. The examination aims at indicating the qualities of religious and ecclesiastical vocabulary created in Latin during the Middle Ages.

The study consists of four parts. The first one contains methodological remarks and characterizes the lexical material chosen for the examination. It also discusses the criteria adopted when selecting this material (1.1.). Moreover, it presents reasons for undertaking research and the aim of the study (1.2.) as well as the state of research (1.3.) and the structure of this book (1.4.).

The second part, which is of an introductory character and consists of three chapters, is devoted to the Latin lexis as used in Christian antiquity and the Middle Ages. Chapter 2.1. concentrates on ancient Latin of Christian texts. It discusses the concept of Christian Latin and the factors that would allow to discern Latin of Christians as a separate linguistic phenomenon (2.1.1.), presents proposals of categorizing Christian vocabulary of ancient Latin (2.1.2.) as well as processes that determined the growth of this vocabulary (2.1.3.). Chapter 2.2. is devoted to the new vocabulary in medieval Latin and to the factors determining the growth of this lexis in the Middle Ages (2.2.1.-2.2.2.). The attention is paid here also to hapaxes and occasional coinages (2.2.3.). Chapter 2.3. characterizes the religious and ecclesiastical sphere of medieval Latin lexis, presents the criteria used to select linguistic material for the analysis (2.3.1.) and discusses the issue of thematic and specialized vocabulary (2.3.2.).

The core of this dissertation is formed by the part dedicated to the new medieval Latin vocabulary of the religious and ecclesiastical sphere. The presentation is divided into three chapters. Chapter 3.1. is dedicated to the formations with suffixes, chapter 3.2. to the formations with prefixes and chapter 3.3. to the products of composition.

Chapter 3.1., after an introduction (3.1.1.), first presents products of nominal formation (3.1.2.) and subsequently discusses adverbial (3.1.3.) and verbal (3.1.4.) formations. In chapter 3.2., after an introduction (3.2.1.), formations with analysed prefixes are

discussed (3.2.2.-3.2.14.), and in the case of each of them are taken into account all the grammatical categories created with their help and analysed in this study. Chapter 3.3., after an introduction (3.3.1.), describes juxtapositions, respectively agglutinated formations (3.3.2.), and proper compounds (3.3.3.), moreover, among the latter, synthetic compounds (3.3.3.1.), possessive compounds (3.3.3.2.) and determinative compounds (3.3.3.3.). Finally, hybrid formations are discussed (3.3.3.4.). The analysis is complemented by frequency and distribution charts of analysed lexemes, provided at the end of individual sections and chapters. The Conclusion (4.) is followed by bibliography set and the indexes.